

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - СКОПЈЕ
Филолошки факултет „Блаже Конески“

FOLIA PHILOLOGICA MACEDONO-POLONICA

ТОМ 12

Материјали од
**XII МЕГУНАРОДНА
МАКЕДОНСКО-ПОЛСКА
НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА**
одржана во Скопје
на 4 и 5 октомври 2024 г.

ISSN 1897-5607

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“

FOLIA PHILOLOGICA MACEDONO-POLONICA 12

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“

ISSN 1897-5607

FOLIA PHILOLOGICA MACEDONO-POLONICA
Том 12

Материјали од
**XII МЕЃУНАРОДНА МАКЕДОНСКО-ПОЛСКА НАУЧНА
КОНФЕРЕНЦИЈА**

одржана во Скопје на 4 и 5 октомври 2024 г.

Уредник на изданието: Лидија Танушевска

Скопје, 2025

Издавач: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

Уредник на издавачката дејност: Владимир Мартиновски, декан на факултетот

Уредник на изданието: Лидија Танушевска

Меѓународен програмски одбор:

Ивана Видовиќ-Болт, Филозофски факултет во Загреб

Филип Козина, Филозофски факултет во Загреб

Мирослав Коуба, Универзитет во Пардубице

Лех Мјодињски, Шлезиски универзитет

Јиржи Муриц, Остравски универзитет

Марија Стришевска, Вроцлавски универзитет

Јоланта Тамбор, Шлезиски универзитет

Лидија Танушевска, УКИМ

Станислава-Саша Тофоска, УКИМ

Уредувачки одбор:

Лидија Танушевска

Максим Каранфиловски

Јасминка Делова-Силјанова

Наталија Лукомска

Станислава-Саша Тофоска

Рецензенти:

проф. д-р Марјан Марковиќ, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

проф. д-р Магдалена Богуславска, Институт за западна и јужна славистика, Варшавски универзитет.

Лектура:

Мери Јосифовска (македонски јазик); Наталија Лукомска (полски јазик),

Калина Малеска (англиски јазик)

Дизајн на корицата:

Наталија Лукомска

Компјутерска подготовка и печат:

МАР-САЖ

Тираж: 100 примероци

ISSN 1897-5607

СОДРЖИНА

НАМЕСТО ВОВЕД

Марјан Марковиќ, Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ.....	11
Magdalena Bogusławska, Instytut Filologii Zachodniej i Południowej Sławistyki, Uniwersytet Warszawski.....	13

ПОЗДРАВНИ ОБРАЌАЊА

Поздравно обраќање на проф. д-р Јасминка Делова-Силјанова Раководител на Катедрата за славистика, Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје.....	21
Поздравно обраќање на проф. д-р Лидија Танушевска Претседател на Организациониот одбор на 12 Меѓународна македонско-полска научна конференција	25

ПЛЕНАРНИ ПРЕДАВАЊА

Станислава-Сташа ТОФОСКА, Елена ПЕТРОСКА ПРИДОНЕСОТ НА ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА ЗА МАКЕДОНСКАТА ЛИНГВИСТИКА.....	33
Tadeusz LEWASZKIEWICZ DOROBK POLSKIEJ MACEDONISTYKI JĘZYKOZNAWCZEJ ...	47

ЛИНГВИСТИЧКИ ИСТРАЖУВАЊА

Мери ЈОСИФОВСКА МАКЕДОНСКИОТ НАСПРОТИ ПОЛСКИОТ ПРЕЗИМЕНСКИ СИСТЕМ	75
Henryk DUDA KULTURA JĘZYKA CZY JEGO PLANOWANIE? NOWY PARADYGMAT W JĘZYKOZNAWSTWIE NORMATYWNYM.....	85

Ангелина ПАНЧЕВСКА, Соња МИЛЕНКОВСКА МАКЕДОНСКИТЕ И ПОЛСКИТЕ ЗАМЕНКИ СО НЕОПРЕДЕЛЕНА РЕФЕРЕНЦИЈА.....	103
--	-----

Robert BOŃKOWSKI MACEDOŃSKI NATURALNY PODZIAŁ DOBY JAKO SWOISTE WYZWANIE DLA POLSKICH STUDENTÓW SLAWISTYKI UCZĄCYCH SIĘ JĘZYKA MACEDOŃSKIEGO JAKO OBCEGO	113
---	-----

Фани СТЕФАНОВСКА-РИСТЕВСКА ФРАЗЕМИ СО КОМПОНЕНТА <i>МАЧКА</i> ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ПОЛСКИОТ ЈАЗИК.....	127
---	-----

Miroslav HRDLIČKA NIEOKREŚLONOŚĆ W WYRAŻANIU ILOŚCI W JĘZYKU CHORWACKIM I POLSKIM	139
--	-----

Давор ЈАНКУЛОСКИ ЈАЗИЧНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА ВЕСНИКОТ <i>ДЕМОКРАТ</i> – ГЛАСИЛО НА МАКЕДОНСКАТА ЕМИГРАЦИЈА ВО ПОЛСКА	157
---	-----

КНИЖЕВНИ РЕФЛЕКСИИ

Лидија КАПУШЕВСКА-ДРАКУЛЕВСКА РЕЦЕПЦИЈАТА НА ПОЛСКАТА ПОЕЗИЈА ВО МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНА СРЕДИНА.....	171
--	-----

Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА ПОЛСКАТА КНИЖЕВНА РЕПОРТАЖА НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	187
--	-----

Ангелина БАНОВИЌ-МАРКОВСКА РЕАЛНИТЕ И ИМАГИНАРНИТЕ ГРАНИЦИ НА ТОТАЛИТАРНАТА МОЌ ВО <i>ИМПЕРИЈАТА</i> НА РИШАРД КАПУШЌИЊСКИ	197
--	-----

Sandra BANAS, Filip KOZINA WIELKI (NIE)OBECNY. RESEPCJA RYSZARDA KAPUŚCIŃSKIEGO W CHORWACJI.....	211
---	-----

Весна МОЈСОВА-ЧЕПИШЕВСКА

СООЧУВАЊЕ СО САМАТА СЕБЕ (ПРЕКУ КНИГИТЕ НА
КИЦА КОЛБЕ И ДИОНИСИОС СТУРИС).....229

ТРАНСЛАТОЛОШКИ ПРЕДИЗВИЦИ

Звонко ТАНЕСКИ

ЗА НЕКОИ ПРЕВОДИ НА ЛИТЕРАТУРА ОД ПОЛСКИ НА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК245

Dariusz ROTT

CZY I JAK UWSPÓŁCZEŚNIAĆ KOCHANOWSKIEGO?
O DWÓCH NIEDAWNYCH PRAKTYKACH
„TRANSLATORSKICH”257

Лидија ТАЛУШЕВСКА, Фросина МИЛКОВСКА

ЗА КНИЖЕВНИОТ ПРЕВОД ОД ПОЛСКИ ЈАЗИК
(СТУДЕНТСКИ ПРЕВЕДУВАЧКИ МАКИ)269

Мартин БЛАЖЕСКИ

ПРЕВЕДУВАЧКИ ПРЕДИЗВИЦИ ВО „WIEDŹMIN” ОД
АНДЖЕЈ САПКОВСКИ.....285

КУЛТУРОЛОШКА СЛИКА НА СВЕТОТ

Izabela KĘPKA

ZWYKLI BOHATEROWIE NIEZWYKŁYCH HISTORII,
CZYLI O JĘZYKOWEJ KONCEPTUALIZACJI LUDZKICH
BOHATERÓW W POLSKICH I MACEDOŃSKICH BAJKACH
LUDOWYCH297

Karolina BIELENIN-LENCZOWSKA

ETNOLOGIA I FOLKLORYSTYKA W MACEDONII
W LATACH 70. I 80. XX WIEKU. NA MARGINESIE
„Z DZIENNIKA BADACZA” (ОД ДНЕВНИКОТ НА
ИСТРАЖУВАЧОТ) TANASA VRAŽINOVSKIEGO (MATICA
MAKEDONSKA 2024).....313

Mariola MIKOŁAJCZAK, Aleksander Wojciech MIKOŁAJCZAK
MACEDONIA W RELACJI PODRÓŻNEJ HETMANA FILIPA
ORLIKA Z 1722 R.327

Славица СРБИНОВСКА

ЕТИКА, НАРАЦИЈА, АДАПТАЦИЈА И РЕЦЕПЦИЈА:
„ДЕКАЛОГ“ ОД КШИШТОФ КЕШЛОВСКИ И
МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРНА РЕАЛНОСТ339

VARIA

Андреј ЈОВАНЧЕВСКИ

ПРИКАЗ НА „FOLIA PHILOLOGICA MACEDONO-
POLONICA”, Т. 11 (RED. M. BŁASZAK, S. SOJDA,
KATOWICE 2024)361

Лидија КАПУШЕВСКА-ДРАКУЛЕВСКА

СТУДЕНТСКИ ПРЕВЕДУВАЧКИ ПОТФАТ (*Мала*
аниџологија на љолската љроза и љоезија: студентски преводи,
том I. Прир.: Ф. Милковска. Скопје, Филолошки факултет
„Блаже Конески“, УКИМ, 2024).....369

НАМЕСТО ВОВЕД

проф. д-р Марјан Марковиќ,
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

FOLIA PHILOLOGICA MACEDONO-POLONICA, T. 12

Во 12-тиот том на Зборникот FOLIA PHILOLOGICA MACEDONO-POLONICA се вклучени текстовите на учесниците на XII МЕЃУНАРОДНА МАКЕДОНСКО-ПОЛСКА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА, одржана на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, во периодот од 4 до 5 октомври 2024 година.

Важно е да се истакне дека во рамките на XII Меѓународна македонско-полска научна конференција беше одбележан многу значаен јубилеј - 65 години од основањето на македонската полонистика – јубилеј кој силно ја потврдува повеќедецениската плодна соработка помеѓу македонската и полската научна средина. Токму и овој Зборник претставува плод на таа повеќедецениска соработка, носејќи нови увиди и сознанија во рамките на научните полиња од областа на македонистиката и полонистиката, сфатени во поширока смисла на јазични, книжевни, културолошки и други научни истражувања.

Покрај сеопфатниот приказ на претходниот Зборник од XI Меѓународна македонско-полска научна конференција, во овој зборник се поместени текстови од македонски и полски автори кои се осврнуваат на повеќе аспекти на македонско-полските лингвистички, литературни, историски, културолошки и други врски, значајни не само од научен туку и поширок културолошко-општествен аспект. Во зборникот се поместени многу интересни текстови кои се осврнуваат на повеќе значајни теми: јазичните специфичности во списанијата на македонската емиграција во Полска во половината на 20 – тиот век, пристапите кон јазичната коректност и јазичното планирање во Полска и пошироко, изразување на неопределеноста кај категоријата број во хрватскиот и полскиот јазик... Потоа следуваат текстови кои се однесуваат на македонско-полска јазична конфронтација во системот на

презимиња, во заменскиот систем, македонско-полската фразеологија, како и текстови од областа на книжевноста и преведувањето.

Вреди да се спомне дека во Зборникот е поместен и текст за научните достигнувања на полските македонисти во периодот од првата половина на 20-тиот век, па сè до првата четвртина на 21-век, при што посебен акцент е ставен на научната дејност на акад. Зузана Тополињска која има објавено преку 230 библиографски единици поврзани со македонистиката и полско-македонската јазична конфронтација.

Со сета своја разнородност, овој Зборник не само што во голема мера ја збогатува и македонската и полската научна мисла, туку претставува и еден вид патоказ и силен поттик за понатамошни проучувања во пошироките полиња на македонистиката и полонистиката, збогатувајќи ја славистиката и во пошироки, меѓународни рамки.

Warszawa, 2.10.2025 r.

Dr hab. Magdalena Bogusławska prof. ucz
Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej
Uniwersytet Warszawski

**OPINIA WYDAWNICZA
O TOMIE 12 „FOLIA PHILOLOGICA
MACEDONO-POLONICA”**

Przedłożony do recenzji tom „Folia Philologica Macedono-Polonica” jest pokłosiem XII edycji Międzynarodowej Macedońsko-Polskiej Konferencji Naukowej, która odbyła się w październiku 2024 r., na Wydziale Filologicznym im. Blaže Koneskiego na Uniwersytecie św. św. Cyryla i Metodego w Skopju. Zebrane teksty stanowią cenny wkład w macedońsko-polski dialog naukowy. Całość przynosi przede wszystkim wiedzę na temat obecności fenomenów polskiej kultury artystycznej w macedońskim obiegu kulturalnym, w nieco mniejszym stopniu natomiast zajmuje się polskimi zainteresowaniami kulturą macedońską.

Zgromadzone teksty odzwierciedlają główne kierunki zainteresowań Polską w Macedonii. Prym wiedzie literatura współczesna, dostępna w pierwszym rzędzie dzięki działalności przekładowej Lidiji Tanuševskiej oraz środowiska młodych adeptów sztuki przekładu, związanych ze skopijską sławistyką (polonistyką). To dzięki dokonaniom (nierzadko heroicznym) tego grona na rynku czytelnictwa w Macedonii zdomowały się reportaże Ryszarda Kapuścińskiego, filmy Krzysztofa Kieślowskiego, pisarstwo noblistki Olgi Tokarczuk, poezja Tadeusza Różewicza i Adama Zagajewskiego. O zasługach Tanuševskiej i jej młodych współpracowników-studentów więcej możemy dowiedzieć się z artykułu Zvonka Taneskiego oraz z recenzji opublikowanego w 2024 i opracowanego przez Frosinę Milkovską zbioru pt. *Мала анѡологија на ѡолската ѡроза и ѡоезија*, pióra Lidiji Kapuševskiej-Drakulevskiej. Trudno nie zgodzić się z pojawiającą się w nich opinią, że to właśnie ta aktywność przekładowa wytycza dziś główne

obszary zainteresowania polską kulturą w Macedonii, wzmacniając pozycję słowa, tekstu, literatury we wzajemnych kontaktach kulturowych.

Nie dziwi zatem, że najliczniej reprezentowane w recenzowanym tomie są artykuły wpisujące się w nurt międzykulturowych badań nad recepcją twórczości literackiej. W tym kręgu tematycznym mieści się tekst Lidiji Kapuševskej-Drakulevskej, która w syntetycznej formie przedstawia bogatą historię przekładów polskiej poezji na język macedoński. Omawia kierunki lektury wierszy Tadeusza Różewicza, Adama Zagajewskiego, Czesława Miłosza, Zbigniewa Herberta i wielu innych twórców znanych nad Vardarem dzięki tłumaczeniom, ale też zainteresowaniu i krytycznym omówieniom tak znakomitych badaczy jak Blaže Koneski. Najbardziej interesująco wybrzmiewają te fragmenty artykułu, w których autorka wykorzystując kategorię recepcji produktywnej, ukazuje, w jaki sposób poezja ta ożywa i rezonuje w doświadczeniu artystycznym, a przede wszystkim w twórczości Macedończyków: Ivana Džeparoskiego, Lilijany Dirjan czy Rista Lazarova.

O sztuce reportażu Ryszarda Kapuścińskiego traktuje artykuł Angeliny Banović-Markowskiej, która jego eseizowaną relację z podróży zatytułowaną *Imperium* rozpatruje jako motywowany konkretnymi przeżyciami osobistymi zapis zmagania się polskiego pisarza z doświadczeniem (sowieckiego) komunizmu. Kapuściński jest także bohaterem tekstu Sandry Banas i Filipa Koziny, którzy omawiają obecność pisarstwa Kapuścińskiego w obiegu czytelnickim tym razem w Chorwacji, podkreślają przy tym znaczenie pozaliterackich uwarunkowań recepcji utworów polskiego reportażysty. Szczególnie interesujące uwagi autorzy formułują na temat wzrostu popularności *Imperium* po wybuchu wojny w Ukrainie; pokazują, w jaki sposób reportaż literacki może stać się tekstem „stosowanym” w publicznej dyskusji o aktualnych wydarzeniach. Oba poświęcone Kapuścińskiemu artykuły układają się w interesujący dwugłos na temat wpływu tego pisarza i publicysty na wzrost zainteresowania gatunkiem reportażu literackiego poza Polską.

Nie tylko Angelina Banović-Markowska dotyka w swych rozważaniach o *Imperium* problematyki autobiografizmu. Pytania o tę eksponowaną we współczesnej literaturze formułę opowiadania o świecie stanowią również rdzeń artykułu Vesny Mojsovej-Čepiševskej, która proponuje komparaty-

styczną, a przy tym głęboko osobistą lekturę macedońskiego wydania książki Dionisiosa Sturisa *Nowe życie. Jak Polacy pomogli uchodźcom z Grecji*. Badaczka konfrontuje reportaż polsko-greckiego autora z autobiograficzną prozą macedońskiej pisarki Kicy Kolbe, by pokazać, w jaki sposób dzięki sile literatury temat egejski, łączący oboje twórców oraz autorkę artykułu, a w szerszym wymiarze także Macedończyków i Polaków, oddziałuje współcześnie na ludzką pamięć, jak modeluje pytania o doświadczenie uchodźstwa, jak wpływa na wyobrażenie o rodzinnym domu.

Do wątku egejskiego, który stanowi jedną z najważniejszych kart historii kontaktów macedońsko-polskich, nawiązuje także Karolina Bielenin-Lenczowska w kontekście lektury *Z dziennika badacza* Tanasa Vražnovskiego. Należy jednak zastrzec, że diariusz jednego z prekursorów folklorystyki i etnologii w Macedonii interesuje polską autorkę przede wszystkim jako zapis pozwalający zrekonstruować tendencje rozwojowe oraz proces instytucjonalizacji nauk etnologicznych w Macedonii w drugiej połowie XX wieku. Tym właśnie zagadnieniom Bielenin-Lenczowska podporządkowuje refleksję na temat roli doświadczeń uchodźczych i emigracyjnych w biografii naukowej profesora Vražinovskiego – uczonego, dzięki któremu macedońska kultura ludowa Macedonii zyskała należną uwagę w kręgu polskich antropologów i etnologów.

W odmienny sposób z problematyką folkloru łączy się artykuł Izabeli Kępki, pomyślany jako porównawcze studium poświęcone leksykalnym wyznacznikom konceptualizacji świata przedstawionego w polskich i macedońskich bajkach ludowych. Przeprowadzona z wykorzystaniem kategorii językowego obrazu świata analiza wydobywa na światło dzienne zapomniany już nieco materiał źródłowy oraz prezentowane w nim uniwersum fantastycznych postaci i wydarzeń (*notabene* tak chętnie dziś eksploatowane przez kulturę popularną).

O ponadczasowej trwałości przekazu artystycznego przekonuje także Slavica Srbinovska w obszernym omówieniu *Dekalogu* Krzysztofa Kieślowskiego. Autorka rozpatruje intermedialne aspekty recepcji tego dzieła – omawia filmowy cykl w relacji do będącego jego osnową scenariusza Krzysztofa Piesiewicza (który wydano w Macedonii w przekładzie Lidiji Tanuševskiej). W analizie Srbinovska koncentruje się na wymiarze etycz-

nym zekranizowanych opowieści. Dowodzi, że właśnie ten ich wymiar zapewnia *Dekalogowi* ponadlokalną i uniwersalną nośność.

Podsumowując należy podkreślić, że jedną z największych zalet tomu jest jego interdyscyplinarny charakter. Autorzy poszczególnych tekstów korzystają z metod literaturoznawstwa, lingwistyki kulturowej, przekładoznawstwa, antropologii kultury, folklorystyki oraz filmoznawstwa. To rozległe spektrum badawczych perspektyw oraz zestrojenie ich w mozaikową całość pozwala spojrzeć na wiele aktualnie ważnych problemów, takich jak doświadczenie migracyjne, opresyjność ideologii i systemów politycznych, rola tłumacza w globalizującej się rzeczywistości itp., z oryginalnej perspektywy. Tom łączy spojrzenie macedońskie i polskie, ukazuje istniejące między nimi powinowactwa, ale także wydobywa ich swoistości.

Lektura 12 tomu „Folia Philologica Macedono-Polonica” skłania mnie na zakończenie do zanotowania pewnej ogólnej refleksji. Międzykulturowe relacje są jak ogród, który potrzebuje stałej i systematycznej pielęgnacji. Wymaga wrażliwości i wyobraźni, dzięki której troska o to, co czyni go wartościowym i pięknym, staje się aktem kreacji. Tak też postrzegam recenzowany tom – jako owoc starań grupy świątłych ludzi, którzy dostrzegają bogactwo tzw. małych, słowiańskich kultur europejskich, a także doceniają wagę toczącego się między nimi od wielu lat dialogu. Chcą go podtrzymywać i rozwijać, przekonani, że w tej wymianie i wzajemnym zainteresowaniu może kształtować się prawdziwie humanistyczna wiedza.

W związku z powyższym z pełnym przekonaniem rekomenduję przedłożony do recenzji zbiór tekstów do publikacji.

ПОЗДРАВНИ ОБРАЌАЊА

Свечениот собир по повод одбележувањето на 65 годишнината од основањето на Полонистиката во Македонија го отвори Деканот на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, **проф. д-р Владимир Мартиновски**, нагласувајќи ја соработката на факултетот со полските универзитети и поддршката во развивањето на македонско-полските релации во научната сфера.

Следуваше говорот на г-ца **Ана Каспшак**, тогашниот в.д. амбасадор на Република Полска во Скопје, која ја истакна соработката на Полонистиката при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ со Амбасадата на Република Полска во Скопје, нагласувајќи ја поддршката на амбасадата на наставата по полски јазик и научните проекти поврзани со полскиот јазик, литература и култура. Амбасадата го поддржа јубилејот на скопската полонистика, овозможувајќи ги пропратните настани на конференцијата, приемот на учесниците во Амбасадата,

книжевната вечер со полскиот репортер Дионисиос Стурис и изложбата на полскиот филмски плакат на Филолошкиот факултет преку Полскиот институт во Софија.

Проф. д-р Јасминка Делова-Силјанова

Раководител на Катедрата за славистика,
Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје

Почитувана вршител на должност на Амбасадата на Република на Полска во Скопје, г-ѓа Ана Каспшак, почитуван декане, почитувани драги гости и учесници на 12 македонско-полска конференција.

Имам огромна чест да ве поздравам и да ви посакам срдечно добредојде во името на Катедрата за славистика на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Со голема радост и извонредна чест се впуштивме во организација на оваа, 12 по ред, меѓународна македонско-полска научна конференција како логично продолжение на нашите долгогодишни заемни врски и контакти со истакнати научници и професори во Полска, наши драги колеги – слависти и проучувачи и познавачи на македонскиот јазик.

Нема подобар начин да се одбележи 65-годишниот јубилеј од македонската полонистика на нашиот Факултет, отколку со продолжување на традицијата на билатерални македонско-полски и полско-македонски конференции.

Денешната, дванаесетта по ред, македонско-полска конференција која според концептот се одржува во два интензивни и сосема исполнети денови со две пленарни предавања и четири паралелни сесии во кои се опфатени теми од областа на лингвистиката, книжевноста, преводот и културата, има 43 учесници од повеќе земји. Секако дека на ваква билатерална конференција има најмногу учесници од Македонија и од Полска, но не само од овие две земји.

Па, така, од Филозофскиот факултет од загрепскиот универзитет ни доаѓаат двајца учесници и драги колеги, од Филолошкиот факултет при Универзитетот во Белград имаме драга колешка-полонистка, но имаме и по еден учесник од Коменскиот универзитет во Братислава и од Италија, од Ориенталниот универзитет во Неапол.

Од Полска бројката се искачува на 15 учесници кои ни доаѓаат од различни научни центри. Сите овие центри и соработката со нив за нас се од извонредно значење и навистина заслужуваат сите да бидат споменати. Нашите полски учесници доаѓаат на пример од Институтот

за славистика при Полската академија на науки, од Универзитетот Адам Мицкјевич во Познањ, Католичкиот универзитет во Лублин, Варшавскиот универзитет, Вроцлавскиот универзитет, Шлезискиот универзитет во Катовице, Јагелонскиот универзитет во Краков, сè до Универзитетот во Гдањск. Сево ова докажува за цврстите врски на соработка и заемната почит.

Исто така, може да се пофалиме и со учество на колеги од повеќе научни центри во Македонија. Како земја домаќин, бројот на учесници е најголем, брои 23 учесници кои ни доаѓаат, секако од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и би сакала да потенцирам дека имаме учесници не само од Катедрата за славистика, туку и од Катедрата за македонски јазик, Катедрата за македонска книжевност и култура и од Катедрата за општа и компаративна книжевност. Имаме учесници и од Институтот за македонски јазик „Крсте Петков Мисирков“ и учесници од Македонската академија на науки. Големо задоволство ми е да споменам дека имаме учесници и од Универзитетот „Гоце Делчев“ од Штип, како и од Американскиот универзитет во Скопје – ФОН, но и од Музејот на Р. Македонија.

Покрај научниот дел, Конференцијата е збогатена и со придружни манифестации како:

- ✓ Изложба на полски филмски плакат;
- ✓ Промоција на славистичкото научно списание *Folia Philologica Macedono-Polonica*, Т. 11, во редакција на М. Błaszak, S. Sojda, а во издание на Шлезискиот универзитет во Катовице 2024, во кое се поместени трудови од учесниците на 11 полско-македонска научна конференција на која во 2023 година домаќин беше Шлезискиот универзитет во Катовице. Промотор на ова, за нас, мошне важно издание ќе биде Андреј Јованчевски;
- ✓ Промоција и на „Малата антологија на полската проза и поезија. Студентски преводи“, Том 1, приредувач на ова издание е нашата млада колешка во која сите наши погледи за иднината се вперени кон неа, Фросина Милковска, Скопје 2024, промотор: Андреј Медик Лазаревски;
- ✓ Авторска средба со полскиот репортер Дионисиос Стурис – авторот на книгата - книжевна репортажа „Нов живот. Како Полјаците им помогнаа на бегалците од Грција“ во издание на „Славика либрис“

од Скопје. За реализацијата на ова гостување посебно сме ѝ благодарни на Полската амбасада во Скопје. Модератори на средбата ќе бидат: Лидија Танушевска (авторката на македонскиот превод) и Јасминка Делова-Силјанова. Авторската средба ќе се одржи во Кафе-книжарницата „Буква“ во Скопје.

✓ Затворање на Конференцијата со неформална дружба на учесниците со студентите-полонисти во придружба на полска музика што ќе се реализира во Кафе-книжарницата „Буква“.

Би сакала уште да истакнам дека оваа XII меѓународна македонско-полска научна конференција во ваков облик нема да можеше да се реализира без безрезервната поддршка, и тоа не само финансиска, на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ од Скопје, на Амбасадата на Република Полска во Скопје и на Полскиот институт во Софија.

И на крајот, во оваа прилика на сите учесници сакам да им се заблагодарам за интересот што го покажаа да учествуваат на оваа конференција и да придонесат во нејзината богата програма.

Благодарам!

Проф. д-р Лидија Танушевска

Претседател на Организацискиот одбор на 12 Меѓународна македонско-полска научна конференција

Полонистиката како посебна славистичка дисциплина почнува со работа на Филолошкиот факултет на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, при Катедрата за славистика во учебната 1959/1960 г., по иницијатива на академик Божидар Видоески. Значајно за основањето на полонистиката е и залагањето на славистот Јежи Русек од Јагелонскиот универзитет во Краков и доаѓањето на Влоѓимјеж Пјанка од Варшавскиот универзитет како прв лектор по полски јазик. Првиот учебник по полски јазик на македонски јазик го напишал токму тој („Учебник по полски јазик (граматика со вежби и речник) во 1969 г. Во 1961 г. на тогашниот Филозофски Факултет во Скопје се вработува Ташко Белчев како асистент на катедрата по Славистика. Бил ангажиран во наставата по руски јазик, но и со часови по полски јазик и полска книжевност. Тој е и првиот вработен член на катедрата за славистика со специјализација полски јазик и книжевност. Неговиот влог во работата на полонистиката секако е и универзитетскиот учебник „Преглед на полската литература“, издаден во Скопје во 1979.

Од првиот лектор, Влоѓимјеж Пјанка од Варшавскиот универзитет (1959-1967) до сегашниот, Наталија Лукомска, лекторатот по полски јазик го воделе 14 лектори од различни полски академски центри: Кшиштоф Вроцлавски од Варшавскиот универзитет (1967-1970), Јацек Заорски од Универзитетот во Лоѓ (1970-1973), Станислав Гоголевски од Универзитетот во Лоѓ (1973-1977), Макеј Кавка од Јагелонскиот универзитет (1977-1980), Елжбјета Гавенда од Шлезискиот универзитет (1980-1983), Зузана Тополињска од Варшавскиот универзитет (1983-1992), Кажимјера Марија Солецка од Институтот за полски јазик во Краков (1992-2000), Магдалена Богуславска од Варшавскиот универзитет (2000-2002), Елжбјета Вуѓиковска од Варшавскиот Универзитет (2002-2004), Олга Сочинска од Шлезискиот универзитет (2004-2006), Наталија Лукомска од Шлезискиот универзитет (2006-2010), Дагмара Шаленга од Вроцлавскиот универзитет (2010-2014) и повторно Наталија Лукомска, од 2014 до денес.

Со доаѓањето на академик Зузана Тополињска како визитинг професор во 1983/1984 г. се создадени услови дотогашниот лекторат да прерасне во целосни студии по полски јазик и книжевност. Таа целосно ја презеде наставата по полски јазик и литература како втор главен предмет и наставата по полски јазик како странски. По нејзина иницијатива на Катедрата за славистика се воведува предметот *Вовед во славистика* во 1992 г. Со циклус предавања по полска книжевност на покана доаѓале специјалисти од Јагелонскиот, Варшавскиот и Шлезискиот универзитет. Во 1989 г. на полонистиката како доктор по науки доаѓа проф. Германија Шокларова-Љоровска, која ја презема наставата по полска книжевност, а во 1990 г. како помлад асистент се вработува Милица Миркуловска, која по докторирањето во 1996 г. ги презема предметите *Грамајтика на полскиот јазик*, *Полска цивилизација и Полски јазик по Ц*. Од учебната 1994/1995 г. при Катедрата за славистика започнува со работа студиската насока полски јазик и книжевност како главен предмет. Во 1998 г. е вработена и Лидија Танушевска како помлад асистент, со ангажираност за вежбите по граматика на полскиот јазик и за полски јазик како странски јазик. Во 2006 г. по пензионирањето на проф. д-р Германија Шокларова-Љоровска, наставата по полска книжевност е потпомагана од полонистиката на Шлезискиот универзитет, со семестрални предавања на нивни професори, а најголемиот дел од наставата го изведуваше професорката Магдалена Пјекара, што воедно беше и обука за младата Лидија Танушевска. Во 2010 г. д-р Лидија Танушевска ја презема наставата по полска книжевност, како и предметот *Теорија на преведувањето* за слависти. Со оглед на нејзината специјализација во областа на преводот, Танушевска ги презема и предметите по книжевен превод и практика на преведувањето.

По иницијатива на акад. Зузана Тополињска, Милица Анчевски, заедно со студентите полонисти, се вклучува во научната работа на Истражувачкиот центар за ареална лингвистика при МАНУ, во научни проекти и активности, како на пр. изработката на „Прилог кон библиографијата на македонскиот јазик 4 (1986-2000)“ (МАНУ:2008) (www.bmj.manu.edu.mk) и изработката на Полско-македонскиот и македонско-полскиот дигитален речник, конечно реализиран со помош

на Амбасадата на РП во Скопје, издавачката куќа „Бегемот“ и проф. Лидија Танушевска (www.resnik.net.mk). Студентите под менторство на проф. Милица Анчевски беа вклучени и во проектот „Градба на систем за автоматска морфолошко-синтаксичка анотација“ во соработка со Факултетот за информатички науки при УКИМ, како и во проектот на катедрата за славистика „Фразеолошки корпусни паралели“. Во учебната 2000/ 2001 г. проф. Милица Миркуловска ја основа „Полонистичката преведувачка лабораторија“ при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ која успешно работи десет години, во соработка со тогашниот Сојуз на студенти на Филолошкиот факултет. Целта на лабораторијата беше да се поттикнат студентите да преведуваат и нивната работа да ѝ биде претставена на јавноста. Во рамките на овој благороден проект, под менторство на проф. Миркуловска излегоа пет книшки со студентски преводи: *Леџенди за сџариони Краков* од Јан Адамчевски во 2002 г., мала антологија на преводи на извадоци од современата полска проза на Олга Токарчук, Стефан Хвин и Анджеј Сташук под наслов *Сон за недофайливото месиво* во 2006 г., фрагмент од есеите на Збигњев Херберт: *...Свети прекрасен и толку различен...* во 2008 г., *Ziemio, czyjaś ty?*, превод на поезијата на Бистрица Миркуловска на полски јазик во 2010 г. и *Џеб*, превод на поезија на млади македонски поети на полски јазик во 2011 г. Низ „Полонистичката преведувачка лабораторија“ поминале околу 200 студенти. Студентите по полски јазик редовно учествуваат и на преведувачките работилници организирани по повод 100-годишнината од раѓањето на поетите Блаже Конески и Ацо Шопов, со преводи на нивната поезија на полски јазик, под менторство на проф. д-р Лидија Танушевска. Покрај тоа, тие се вклучени и во активностите на Амбасадата на Република Полска во Скопје со литературни читања, преводи на фрагменти од книжевни дела, перформанси поврзани со полскиот јазик, литература и култура. Исто така, беа вклучени и во проектот на внесување податоци и статии поврзани со Полска на македонски јазик на Википедија.

Соработката на македонската полонистика со универзитетските центри во Полска започнува уште во седумдесеттите години на минатиот век и континуирано се развива, продлабочува и проширува. За тоа сведочат и редовните меѓународни полско-македонски и маке-

донско-полски конференции организирани наизменично на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ и на полските университети. Првата таква конференција е организирана по иницијатива на акад. Божидар Видоески и професорот Жежи Русек во Краков, на Јагелонскиот универзитет во 1976 г. Досега се одржани единаесет конференции, а дванаесеттата ќе се одржи во октомври 2024 г. во Скопје, во рамките на одбележувањето на 65-годишнината од основањето на македонската полонистика. Останатите полско-македонски и македонско-полски научни конференции се одржувале по следниот редослед: 1985 г. во Скопје, по повод 25-годишнината на лекторатот по полски јазик; 1989 г. во Катовице и Сосновјец, на Шлезискиот универзитет; 1992 г. во Скопје и Охрид во координација на Филолошкиот факултет и Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура; 1995 г. во Варшава, на тамошниот универзитет; 2002 г. во Охрид, повторно во рамките на Семинарот за македонски јазик; 2006 г. во Познањ, во организација на Универзитетот „Адам Мицкевич“; 2009 во Скопје, во рамките на манифестацијата „Педесет години на полонистиката во Македонија“; 2012 во Вроцлав, во рамките на меѓународната славистичка конференција „Wyraz i zdanie“ во организација на славистиката на Вроцлавскиот универзитет; 2017 г. во Скопје, во рамките на Меѓународниот славистички собир и во 2023 г. во Катовице, во организација на славистиката на Шлезискиот универзитет. Денес, 4.10.2024 г. ја започнуваме Дванаесеттата меѓународна македонско-полска научна конференција, во организација на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

Полонистите од Катедрата за славистика редовно публикуваат свои трудови во полските научни списанија и се членови на редакциските одбори и рецензенти. Особено се плодни соработките со списанијата „Przekłady literatury słowiańskiej” и „Postscriptum polonistyczne“ на Шлезискиот Универзитет. Трудовите од полонистичките конференции одржани во Македонија се печатат во списанието „Folia Philologica Macedono-Polonica“ во издание на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, а настанато како резултат на соработката меѓу Шлезискиот универзитет во Катовице, по иницијатива на д-р Кажимјера Солецка, и нашиот Универзитет. Трудовите на учесниците на полско-македонските и македонско-полските конференции се објавуваат во него од

неговиот трет том. Првиот зборник од втората конференција е објавен во списанието „Славистички студии“ на Катедрата за славистика од 1989 г., посветен на оваа јубилејна научна манифестација. Милица Анчевски и Лидија Танушевска повремено се и уреднички на ова списание, кое содржи и голем број полонистички трудови на истражувачи од Полска. Денешната полонистика во Македонија се обидува да ја прошири соработката не само со полските универзитети, туку и со полонистичките центри надвор од Полска. Така, на пример, проф. д-р Лидија Танушевска е редовен член на организацискиот одбор на конференцијата „Малиќеви денови“ на полонистиката на Загребскиот универзитет.

Соработката на полонистиката при Катедрата за славистика на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ со многу универзитети во Полска и со одделите за полонистика на универзитетите во други земји се согледува и преку учеството во проектот од програмата Еразмус „Towards modern slavic studies“ (во соработка на Катедрата за славистика од УКИМ, Шлезискиот Универзитет од Полска и Остравскиот Универзитет од Чешка) во периодот од 2020 – 2022 г., при што беа изработени силабуси за заеднички, славистички магистерски студии, со вклученост на Лидија Танушевска како полонист и Јасминка Делова-Силјанова како бохемист од македонска страна. Полонистиката при УКИМ соработува и со националните установи во земјата, каков што е и примерот со проектот за подновување на Правописот на македонскиот јазик, во кој Лидија Танушевска, во консултации со Милица Анчевски, го изработи делот за транскрипција и транслитерација на полските имиња.

Ефект на интензивната меѓууниверзитетска соработка е размената на студенти од Полска и од Македонија. Нашите студенти полонисти регуларно ги посетуваат летните школи за полски јазик во Полска, во последно време преку програмите на Националната агенција за академска размена, но и преку ЦЕПУС. Редовно има македонски полонисти на летната школа во Кешин, а наши студенти биле учесници и на школите во Торун, Краков, Лублин, Шедлце, Бидгошч и др. Соработката со Шлезискиот и со Вроцлавскиот универзитет придонесоа да се реализираат две големи студентски екскурзии од нашиот факултет

во Катовице 2008 г. и во Вроцлав во 2011 г. Последните години многу се интензивни едносеместралните престои на студенти во полските средини преку програмата за мобилност Еразмус +. Македонските полонисти престојувале и студирале на тој начин на Вроцлавскиот универзитет, на Варшавскиот Универзитет, на Шлезискиот универзитет, на Универзитетот во Лоѓ и на Универзитетот „Адам Мицкевич“ во Познањ. А по бројот на гостувања на предавачи од Полска преку програмата за мобилност „Еразмус +“, Полонистиката во Скопје стана лидер на факултетот. Академската мобилност кај нас, меѓу другите, ја оствариле: Магдалена Пјекара, Агњешка Пјела, Малгожата Вукиќ-Дудек, Агњешка Мадеја и др. од Шлезискиот универзитет; Јоана Ренкас од Универзитетот „Адам Мицкевич“ во Познањ, Изабела Кемпка од Гдањскиот Универзитет, Мажена Каролчук и Ана Ромањик од Универзитетот во Бјалисток, Марила Вацлавек од Љубљанскиот универзитет и многу други.

Со бројните учества на различни полонистички и славистички научни конференции во земјата и во странство и со објавување на научни трудови во многубројни домашни и меѓународни зборници и списанија, полонистите, славистите и македонистите од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ го зголемуваат влогот во полонистичката наука, воопшто.

Со надеж дека овие активности и понатаму ќе продолжат да се развиваат со уште поголем интензитет, ѝ посакувам на македонската полонистика да дочека и одбележување на 100-годишнината од основањето.

ПЛЕНАРНИ ПРЕДАВАЊА

УДК 811.163.3:929 Тополињска, З.

Станислава-Саша ТОФОСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Скопје, Македонија

Елена ПЕТРОСКА

Државен универзитет на Монтана

Билингс, САД

ПРИДОНЕСОТ НА ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА ЗА МАКЕДОНСКАТА ЛИНГВИСТИКА

Апстракт: Во трудот се претставува исклучителниот и сеопфатен придонес на академик Зузана Тополињска во развојот на македонската лингвистика и македонистиката, воопшто. Во фокусот на трудот е нејзината шестдецениска научна работа посветена на македонскиот јазик во многу лингвистички области: синтаксата, семантиката, прагматиката, дијалектологијата, балканистиката и др., а особено доследната примена на теорискиот пристап ‘од значење кон форма’ во описот на јазикот, кој силно влијаеше врз македонската лингвистика. Посебно се истакнуваат нејзините капитални дела: *Грамајтика на именската фраза*, двотомната монографија *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, десетте тома од *Грамајничката конфронтација македонски-јолски*, *Македонско-јолскиот и јолско-македонскиот речник*, како и други бројни трудови. Тополињска ја зацврсти поврзаноста меѓу македонските и полските лингвисти, но и врските меѓу македонистите во светот и, со својот функционален и типолошки пристап инспирира нови генерации македонисти. Нејзиниот научен опус има непроценливо значење за современата македонска лингвистичка мисла и за афирмацијата на македонскиот јазик во меѓународната славистика.

Клучни зборови: Зузана Тополињска, македонска лингвистика, македонско – полска конфронтација, граматика, ‘од значење кон форма’.

Вовед

Зузана Тополињска е истакнат полски и македонски лингвист и славист, позната во светот по нејзиниот значаен придонес во проучувањето на македонскиот јазик и словенската лингвистика, воопшто.

Автор е на околу 600 научни трудови, објавени на разни јазици, меѓу кои и на повеќе од 20 монографии. Во најголемиот дел од својата кариера го истражува македонскиот јазик (веќе 60 години) и има објавено стотици трудови посветени само на македонскиот јазик.

Нејзиниот интерес за македонскиот јазик почнува уште во 1959 година, по нејзиното запознавање со Блаже Конески и Божидар Видоески. Првите статии на Тополињска поврзани со македонскиот јазик се однесуваат на македонскиот акцент и се објавени во списанието *Македонски јазик*, во 1959 и во 1961 година. Од 1964 г. секоја година објавува сè повеќе, прво одделни статии, а потоа и книги со кои целосно и темелно го проучува и го осветлува специфичниот карактер на македонскиот јазик, и го споредува главно со мајчиниот полски, но и со други словенски и несловенски јазици. Нејзините трудови најчесто се фокусираат на функционалните аспекти на структурата на современиот македонски јазик, како и на неговите дијалекти. Суштинска за нејзините лингвистички истражувања е теоријата ‘*смисла → ѝтекст*’, односно опис на јазикот *од значење кон форма*. Овој пристап го воведува во македонистичката лингвистика и инспирира нови генерации истражувачи.

Можеме да кажеме дека Тополињска е еден од водечките експерти за македонскиот јазик во светот, а нејзиното истражување има значајна улога во академското проучување и меѓународното признавање на македонскиот јазик. Нејзиниот придонес за подобро разбирање на македонската граматика, синтакса и семантика, за определување на неговото место во пошироката словенска и јужнословенска јазична група и од социолингвистички аспект е од непроценливо значење. Како професор и академик во различни институции, во Полска и во Македонија, има извршено огромно влијание врз повеќе генерации лингвисти што се занимаваат со словенските и балканските јазици, особено со македонскиот јазик. Нејзината улога во зајакнувањето на академските врски помеѓу македонската и полската лингвистичка заедница, но и врските меѓу македонистите во светот е непроценлива. Ние, како македонисти, искрено сме благодарни за нејзиниот придонес во издигнувањето на интересот за македонскиот јазик на меѓународен план, како резултат на нејзиното длабоко разбирање на словенските

јазици и лингвистичката теорија. Длабоката посветеност на Тополињска кон македонскиот јазик и нејзиниот научен придонес, особено го зајакнуваат местото на македонскиот јазик во словенската лингвистика.

Најзначајни области на интерес и придонес за македонскиот јазик

Во нашето претставување на придонесот на Тополињска, се осврнуваме само на некои од нејзините позначајни дела и активности, со оглед на обемноста на нејзиниот влог. Истакнуваме неколку од нејзините многу познати дела – монографии посветени на македонскиот јазик:

- *Грамаџика на именската фраза во македонскиот литературен јазик* (1974)
- *Македонските дијалекти во Егејска Македонија* – 2 тома (1995, 1997)
- *Грамаџичка конфронтиација (македонски-јолски)* – томови 1-10 (1984; 1999-2010)
- *Z Polski do Macedonii* – 2 тома (2007, 2009) – збир на претходни студии
- *Семантичка деривација на одбрани јрасловенски корени (македонски-јолски)*, со М. Марковиќ (2019)

Во центарот на нејзиното внимание во проучувањето на македонскиот јазик се организацијата на неговата семантичка и формална структура, како на пр.: граматиката на именската група (фраза/синтагма), заменскиот систем (особено релативните заменки), граматичките категории, особено категоријата ‘падеж’, која ја разгледува од антропоцентрички аспект; семантичко-синтаксичкиот аспект на проучување на глаголите; модалноста – начините на изразување на деонтичката и, особено епистемичката модалност (фактивност : нефактивност) итн.

Интересот на Зузана Тополињска за македонската синтакса почнува уште од 60-тите години на минатиот век со првите статии посветени на работата на картотеката на македонската **синтакса**, објавени во македонските лингвистички списанија (*Македонски јазик* и *Литературен збор*). Во тој период (уште во времето кога сè уште не живее во Македонија) во 1969 година, во Институтот за словенска филологија во Полската академија на науки во Варшава

организира работилница за обработка на синтаксата на македонскиот стандарден јазик, со што придонесува за зголемување на интересот за македонскиот јазик во Полска. По овој настан, а секако поттикнати и од нејзините дотогаш објавени статии, и многу други познати полски лингвисти почнуваат или продолжуваат да се занимаваат со проучување на македонскиот јазик¹. Продлабочениот интерес за македонската синтакса и многуте статии објавени во врска со „номиналната фраза“² кулминираат со објавување на монографијата *Грамајџика на именската фраза во македонскиот литературен јазик*, Скопје, објавена во 1974 година од Македонската академија на науките и уметностите.

По нејзиното преселување во Македонија, во 1983 година, таа уште повеќе се фокусира на проучување на македонскиот јазик, со огромна поддршка од нејзините двајца најблиски македонски колеги – лингвисти, Конески и Видоески. Во овој период, со нејзините мотивирачки предавања како гостин професор за полски јазик на Катедрата за славистика на Филолошкиот факултет во Скопје покрај „чистите“ полонисти таа привлече и многу други студенти да се заинтересираат за полскиот јазик, коишто на тие предавања одеа и за да добијат подобри, попродуктивни сознанија од лингвистиката, воопшто. Со тоа, Тополињска стана вистински мост меѓу македонистите и полонистите.

Македонско-полска граматичка конфронтација е еден од клучните сегменти од нејзиниот научен опус. Преку томовите од циклусот *Полски - македонски, Грамајџичка конфронтација* (1984-2010), Зузана Тополињска го остави најзначајниот траен белег врз современата македонска граматичка наука. Во првиот том (во коавторство со Божидар Видоески), ги поставува основите за конфронтативните студии и конфронтативната граматика на полскиот и македонскиот јазик. Вториот том (1999) ѝ е посветен на прозодијата (во авторскиот тим се вклучува и Ирена Савицка). Во сите останати едноавторски

¹ Ќе ги споменеме тука само Кажимјеж Фелешко, Станислав Каролак, Јоланта Миндак, Ирена Савицка и др.

² До објавувањето на Граматиката на именската фраза во 1974, таа го користи терминот ‘номинална фраза’ кој потоа го заменува со ‘именска фраза’, а во подоцнежните трудови со ‘именска синтагма’ или ‘именска група’.

томови (2000-2010), се гледа дека нејзиниот интерес се насочува кон семантичката и формалната структура на македонскиот јазик и негова конфронтација со полскиот јазик. Суштината на нејзиниот придонес во овие томови е едно ново функционално читање на македонската синтакса преку темелна анализа на предикацијата (*Сџудии оу морфосинџаксаџа*, 2000), реченичната рекурзија (*Реченица во реченица*, 2001) и транспозициската деривација која води кон кондензација на текстот (*Синџаксичка деривација*, 2003). Исто така, таа воспоставува јасни критериуми за идентификација на кондензациските механизми (нефинитните форми) и механизмите на проширување на именската синтагма (апозицијата), коишто станаа репер во наставата и во понатамошните истражувања (*Семантичка сџрукџура на реченицаџа*, 2007). Посебно значајни се томовите 8 и 9 во кои се содржи прва систематска обработка на граматичките категории и на негацијата во македонската лингвистика. Во томот 8, *Развиџокоџ на џрамаџичкиџе каџеџории* (2008)³ првпат се систематизираат македонските парадигми на *џрамаџичкиџе каџеџории* 'вид', 'модалност', 'време', 'падеж', 'род', 'број' и 'определеност' и се споредуваат со истите во полскиот јазик, со што се овозможува македонскиот јазичен корпус да се вклучи во европските типолошки студии. Томот 9, *Неџација* (2009) е пионерска студија за *неџацијаџа* во македонскиот јазик, во која Тополињска интегрално ги опфаќа синтаксичката, морфолошката и имплицитната негација, поставувајќи методолошки образец за обработка на оваа тема. Во томот 10, *Сџирала на еволуцијаџа* (2010), таа ги синтетизира процесите на кондензација, граматикализација и адаптација како резултат на контактните влијанија, објаснувајќи ги патиштата и темпото на развој на двата јазика. Со оваа серија томови од полскомакедонската граматичка конфронтација, Тополињска не само што ја документира граматичката структура на македонскиот јазик туку и создава рамка за понатамошни контрастивни славистички и балканистички истражувања.

³ Овој том е еден од најмногу користените томови – има најмногу преземања од страницата на Дигитални ресурси за македонскиот јазик: <https://drmj.manu.edu.mk/>

Во придонесот на Тополињска во рамките на македонско-полските релации и конфронтации, особено важно место зазема и лексикографскиот проект *Македонско-полски и полско-македонски речник*, прв и единствен од овој тип и обем, кој е коавторско дело со Божидар Видоески и Влоѓимјеж Пјанка, и е издаден во Македонија и во Полска, во 1990⁴.

Занимавајќи се посветено и со **македонската дијалектологија**, Тополињска, како дел од македонскиот тим во Комисијата за *Ојшћџословенскиој аџлас* (заедно со Видоески) работи на следниот поголем проект посветен на македонските дијалекти во Егејска Македонија, објавен како монографија во два тома од страна на Македонската академија на науките и уметностите (*Македонскиџе дијалекџи во Егејска Македонија. Синџакса*, 1995 и 1997). Во оваа особено значајна монографија, Тополињска го претставува синтаксичкиот систем на јужномакедонските говори како една целост и го гради описот врз функционален, а не врз формален критериум при што останува доследна на својот теориски пристап при лингвистичкиот опис на јазичниот материјал.

Со оваа монографија Тополињска ја продолжува полската традиција во проучувањето на јужномакедонските говори, како што тоа претходно го имаат направено Мјечислав Малецки и Збигњев Голомб. И не само што ја продолжува полската традиција, таа истовремено покажува дека веќе има изградено цврста научна соработка со колегите од македонската средина, особено со Божидар Видоески, кој секако е најзаслужен за укажаната шанса Тополињска како познат лингвист, синтаксичар, да работи на, како што и самата вели „фасцинантно интересен материјал“ и со помош на научен, лингвистички пристап да ги учи и да ги открива спецификите на македонските говори во Егејска Македонија и нивните балканистички црти. Видоески свесен

⁴ Македонско-полскиот и полско-македонскиот речник е издаден и во Македонија (Македонска книга, 1990) и во Полска (PWN, 1990). Во 2017 година, Речникот е дигитализиран како резултат од соработката на полонистите од Катедрата за славистика на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Милица Миркуловска, Лидија Танушевска и Наталија Лукомска, со студентите - полонисти и со Филип Димевски од издавачката куќа „Бегемот“ и е достапен на интернет на: <https://www.recnik.net.mk/>.

за потребата описите на македонските дијалекти да се издигнат на повисоко лингвистичко теориско рамниште го прифаќа функционалниот пристап во описот на македонскиот дијалектен јазичен материјал и со тоа го насочува развојот на македонската дијалектологија, а и на семантичката (функционална) синтакса на современиот македонски јазик, со промовирање на функционалниот пристап при описот на македонскиот јазичен материјал, воопшто. При описот на дијалектите, Тополињска го вклучува и доменот на јазичната прагматика со што ја покажува важноста на семантичко-прагматичкиот пристап во разбирањето на синтаксичката структура. Описот на синтаксичкиот систем во оваа студија, може да претставува основа за синтаксички опис на македонскиот јазик воопшто, а не само на одделни групи дијалекти.

Како истакнат македонист, Зузана Тополињска, двапати е поканета да биде **уредник на меѓународни лингвистички списанија** посветени на македонскиот јазик. Во 1998 година е уредник на познатото светско социолингвистичко списание *International Journal of Sociolinguistics* (бр.131), чиј главен уредник е Џошуа Фишман. Во овој број, по нејзина заслуга и со успешна координација на други домашни и странски македонисти, на англиски јазик, е претставен статусот и актуелната состојба на современиот македонски јазик, неговата историја и неговиот дијасистем, границите на територијата на која се зборуваат македонските дијалекти. Во 2008 година, Тополињска (заедно со Бужаровска) е уредник на еден број на познатото лингвистичко типолошко списание *STUF-Language Typology and Universals: Macedonian in Typological Perspective* (бр.61/2), посветен на македонскиот јазик и објавен во De Gruyter brill, во Берлин. И во ова списание се застапени повеќе статии, главно на странски македонисти, што се занимаваат со одбрани теми од областа на фонетиката, граматиката и прагматиката на современиот македонски јазик и неговите дијалекти, а кои, притоа, го осветлуваат неговиот балкански карактер.

Во контекст на **конфронтацијата на македонскиот јазик со други јазици**, значаен е трудот на Тополињска *Студии од македонско-буѓарската јазична конфронтација* (МАНУ, 1996), каде што се анализираат неколку теми во кои се забележуваат паралели и разлики меѓу македонскиот и бугарскиот стандарден јазик. Во овие студии,

таа ги испитува начините на кои двата дијасистеми реагирале на балканските јазични иновации, како ги интегрирале, и какви типолошки разлики произлегле од тие процеси. Авторката укажува дека овие длабоки структурни разлики сè уште не се доволно проучени, и ја истакнува потребата од понатамошни контрастивни истражувања во рамки на славистиката и балканистиката.

Конфронтацијата на македонскиот јазик, односно неговото проучување во контекст со другите словенски и несловенски јазици продолжува и преку нејзината иницијатива за такви проучувања во рамки на проектот *„Месѝоѝо на македонскиоѝ јазик во словенскиоѝ и во балканскиоѝ јазичен свей“*. Треба да се истакне и дека, со започнувањето на работата на Истражувачкиот центар за ареална лингвистика (ИЦАЛ) во 2000 година, како посебен истражувачки центар во МАНУ, започнува и споменатиот проект. По иницијатива на Тополињска, група лингвисти од повеќе институции (Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Институтот за македонски јазик, ИЦАЛ и др.) со специјализација во различни јазици: македонски, англиски, француски, германски, полски, српски, хрватски, албански итн. (како Марковиќ, Петроска, Тофоска, Бужаровска, Митковска, Гајдова, Бабамова, Симовска, Лаброска, Панчевска, Миленковска, во одредени периоди и Миркуловска, Јачева-Улчар, Тоска и др), се собираве на редовни средби на кои се дискутираше и се дебатираше на зададени теми во врска со граматичката структура на македонскиот јазик и негова конфронтација со други јазици. На тие средби имаше размена, спротивставување и усогласување на мислења во врска со определените теми, а сè со цел подобро да го разбереме и да го опишеме македонскиот јазик. Инспирирани од пристапот *‘од значење кон форма’* во проучувањето на јазикот, карактеристичен за трудовите на Тополињска и појдовен во дискусиите на оваа лингвистичка група, поголем дел од учесниците на групата (Петроска, Тофоска, Марковиќ, Митковска, Бужаровска, Гајдова, Лаброска и др.) продолжија со негова примена и во индивидуалната научна работа при граматичкиот опис на македонскиот јазик.

Како резултат од споменатите средби и дискусии, а во соработка и со лингвисти од други средини (Виктор Фридман од САД, Луцина

Геберт од Италија, Елена Иванова од Русија, Људмила Поповиќ од Србија и др.), во уредништво на Зузана Тополињска, излегоа од печат неколку колективни монографии:

- ‘Сегашност’ како лингвистички поим: граматички средства за изразување ‘сегашност’ во словенските и во балканските јазици (2010);
- Перифрастични конструкции со ‘ESSE’ И ‘HABERE’ во словенските и во балканските јазици (2011);
- Субјунктив – со посебен осврт кон македонските *ga*-конструкции (2014);
- Статусот на модалната морфема *би* во македонскиот јазик и нејзините функционални еквиваленти во другите словенски и несловенски јазици (2018)

За приближувањето на македонскиот јазик, неговата граматичка структура и неговата специфичност, за лингвистичката публика во други средини, како значајни ќе ги споменеме и: – монографијата *Z Polski do Macedonii* (објавена во Полска, од страна на Полската академија на науки во Краков, 2008-2009), која претставува збир од повеќе нејзини претходни студии поврзани со македонскиот јазик објавувани во различни списанија и зборници, а кои се групирани во 2 тома во врска со тоа дали се однесуваат на предикацијата (том 1) или номинацијата (том 2); и – *Грамаџикаџа на македонскиот јазик*: како дел од книгата *Јужнословенски јазици: грамаџичке структури и функции* (објавена во Белград 2009, во редакција на П. Пипер), која претставува една од неколкуте „мини-граматики“ на јужнословенските јазици (српскиот, македонскиот, словенечкиот, бугарскиот јазик) и е наменета за студентите на овие филологии.

Сите трудови на Тополињска, како и колективните монографии, настанати по нејзина иницијатива и во нејзино уредништво, покрај на оние што директно соработувале со неа, се инспирација и за следните генерации лингвисти македонисти. Во овој контекст, би сакале да споменеме дека годинава излезе од печат уште една монографија од нејзини трудови (*Теориски прилози за современ грамаџички опис на македонскиот јазик – од значење кон форма*, 2025), наменета, пред сè, за македонската лингвистичка публика. Во оваа книга на едно место

се собрани и преведени на македонски дваесет значајни статии од последните исклучително активни години на нејзината научна продукција, објавувани во различни реномирани лингвистички списанија, напишани на различни јазици, а главно на полски. Со овие статии таа ги заокружува своите териски погледи за тоа како и со кои постапки треба да се проучува јазикот, и како, според неа, би било најдобро граматички да се опише јазикот од гледна точка на теоријата „од значење кон форма“. (Тополињска 2025, ред. и прев. Тофоска).

На крајот, како нејзини ученици и соработници, чувствуваме потреба да истакнеме дека разговорите со проф. Тополињска секогаш претставуваа и претставуваат силен извор на научна инспирација и поттик за продлабочени истражувања, анализа и опис на македонскиот јазик. Нејзиниот пристап кон научната дискусија секогаш се одликувал со отвореност кон нови сознанија, никогаш не инсистирал на една единствена перспектива, туку поддржувал и други аргументирани теориски перспективи и иновативни согледувања. Токму таа отвореност, комбинирана со нејзината длабока упатеност, го прави секој разговор со неа можност за ново согледување и продлабочено разбирање на лингвистичките појави и овозможи развој на разновидни аналитички насоки во проучувањето на македонскиот јазик.

Заклучок:

Во оваа статија се обидовме накратко да го прикажеме значајниот придонес на Зузана Тополињска во проучувањето и афирмацијата на македонскиот јазик. Со оглед на нејзината повеќедецениска и интензивна посветеност на македонистиката, јасно е дека нашиот опис на нејзиниот придонес е само делумен и не може целосно да ја опфати широчината на нејзината научна работа. Сепак, може со сигурност да се заклучи дека нејзиниот придонес за македонистиката е длабок и сеопфатен. Трудовите на Тополињска имаат трајна вредност за развојот на македонската лингвистика, и тоа во областите на синтаксата, морфосинтаксата, семантиката, прагматиката, лексикологијата, лексикографијата, дијалектологијата и балканистиката. Влијанието на нејзиниот научен опус е препознаено не само во Македонија и Полска, туку и во меѓународната лингвистичка заедница. Преку своите публикации

и активната соработка со истражувачи од различни научни средини, Тополињска даде непроценлив придонес за продлабоченото разбирање на граматичката и семантичката структура на македонскиот јазик како и за определување на неговото место во рамките на словенските и особено јужнословенските јазици.

Користена литература

- Видоески, Б., Тополињска З., Савицка И. 1999. *Полски~македонски. Грама-
тичка конфронтиација 2. Прозодија*. Скопје: МАНУ
- Тополињска, З. 1974. *Грамафика на именската фраза во македонскиот
литературен јазик*. Скопје: МАНУ
- Тополињска, З. 1995. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Син-
такса*, том I. Скопје: МАНУ
- Тополињска, З. 1996. *Студии од македонско-буларската јазична конфрон-
тиација*. Скопје: МАНУ
- Тополињска, З. 1997. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Син-
такса*, том II. Скопје: МАНУ
- Тополињска, З. 2000. *Полски~македонски. Грамачка конфронтиација 3.
Студии од морфосинтаксата*, Скопје: МАНУ
- Тополињска, З. 2001. *Полски~македонски. Грамачка конфронтиација 5.
Реченица во реченица*. Скопје: МАНУ
- Тополињска, З. 2003. *Полски~македонски. Грамачка конфронтиација 6.
Синтаксичка деривација*. Скопје: МАНУ
- Тополињска, З. 2007. *Полски~македонски. Грамачка конфронтиација 7.
Околу семантичката структура на реченицата*. Скопје: МАНУ
- Тополињска, З. 2008. *Полски~македонски. Грамачка конфронтиација 8.
Развивањето на грамачките категории*. Скопје: МАНУ
- Тополињска, З. 2009. *Полски - македонски, Грамачка конфронтиација, 9.
Нејација*. Скопје: МАНУ
- Тополињска, З. 2009. „Грамата на македонскиот јазик“ во: *Јужнословенски
јазици: грамачки структури и функции*. Београд: Београдска књига.
- Тополињска, З. 2010. *Полски - македонски, Грамачка конфронтиација, 10.
Страла на еволуцијата*. Скопје: МАНУ
- Тополињска, З. 2010. ‘Сегашинос’ како лингвистички поим. *Грамачки
средства за изразување ‘сегашинос’ во словенските и во балканските
јазици* Во: *Морфосинтаксички студии I*, Скопје: МАНУ, ИЦАЛ.
- Тополињска, З. 2011. *Перифразични конструкции со “ESSE” и “HABERE”
во словенските и во балканските јазици*. Во: *Морфосинтаксички студии
II*, Скопје: МАНУ, ИЦАЛ.

- Тополињска, З. 2015. *Субјунктив со посебен осврт на македонските да-конструкции*. Во: *Морфосинтаксички студии III*. Скопје: МАНУ, ИЦАЛ.
- Тополињска, З. 2018. *Синтаксисот на модалната морфема 'би' во македонскиот јазик и нејзините функционални еквиваленти во другите словенски јазици*. Во: *Морфосинтаксички студии IV*. Скопје: МАНУ, ИЦАЛ.
- Тополињска, З., Марковиќ, М. 2019. *Македонски ~ џолски : семантичка деривација на одбрани џрасловенски корени* Скопје: МАНУ, ИЦАЛ.
- Тополињска, З. 2025. *Теориски прилози за современ граматички опис на македонскиот јазик (од значење кон форма)*. Тофоска, С. (редакција и превод). Скопје: МАНУ, ИЦАЛ.
- Topolińska, Z. Vidoeski, B. 1984. *Polski-macedoński. Gramatyka konfrontatywna Zarys problematyki*. Zeszyt 1. Wrocław: Ossolineum.
- Topolińska, Z. (ed.) 1998. *International Journal of the Sociology of Language* 131. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Topolińska, Z., Buzharovska, E. (eds.) 2008. *Language Typology and Universals / Sprachtypologie und Universalienforschung* 61, no. 2: *Macedonian in Typological Perspective*. Berlin: Akademie Verlag.
- Topolińska, Z. 2008. *Z Polski do Macedonii: Studia językoznawcze, tom 1: Problemy predykcji*. Kraków: PAN i Lexis.
- Topolińska, Z. 2009. *Z Polski do Macedonii: Studia językoznawcze, tom 1: Problemy nominacji i varia*. Kraków: PAN i Lexis.

Stanislava-Stasha TOFOSKA,
 Blaže Koneski Faculty of Philology
 Ss. Cyril and Methodius University in Skopje,
 Elena PETROSKA,
 State University of Montana

ZUZANA TOPOLINJSKA'S CONTRIBUTION TO MACEDONIAN LINGUISTICS

Summary

This paper outlines the major contribution of Zuzana Topolińska to the study of the Macedonian language within the broader context of Slavic and Balkan linguistics. Over the course of six decades, she has had a profound influence on the analysis of Macedonian grammar, syntax, semantics, dialectology, and Balkan linguistics, while consistently applying the theoretical principle 'from meaning to form'. Her major works, including *The Grammar of the Noun Phrase*, the two volume mono-

graph Macedonian Dialects in Aegean Macedonia, the ten volume Polish–Macedonian Grammatical Confrontation, the Macedonian–Polish dictionary, among others, have become essential references in Macedonian linguistics. These works have significantly shaped the linguistic description and theoretical interpretation of Macedonian. Furthermore, Topolińska has significantly strengthened academic cooperation between Macedonian and Polish scholars and inspired generations of linguists through her functional and typological approach to language analysis. Her intellectual legacy remains fundamental for the international recognition of the Macedonian language and represents one of the most significant contributions to contemporary Macedonian linguistic.

Keywords: Zuzanna Topolinska, Macedonian linguistic, Macedonian-Polish confrontation, grammar, from a meaning to a form.

Tadeusz LEWASZKIEWICZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

w Poznaniu

Poznań, Polska

e-mail: lewtad@interia.pl

DOROBK POLSKIEJ MACEDONISTYKI JĘZYKOZNAWCZEJ

Abstrakt: Artykuł przedstawia osiągnięcia naukowe polskich macedonistów od działalności Mieczysława Małeckiego w latach trzydziestych XX wieku do końca pierwszej ćwierci XXI wieku. Szczególną pozycję w macedonistyce językoznawczej i w polsko-macedońskich studiach kontrastywnych ma Zuzanna Topolińska, która opublikowała ponad 230 pozycji bibliograficznych (w tym kilkanaście książek). W części innych opracowań tej uczoney znajdują się również wzmianki o macedońskich faktach językowych. Łącznie omówiono i oceniono dorobek naukowy 50 polskich językoznawców, którzy opublikowali ponad 530 różnego typu prac z szeroko rozumianej macedonistyki (w tym kilkadziesiąt książek).

Synchroniczne badania polskich macedonistów i slawistów objęły wszystkie podsystemy języka macedońskiego: fonetykę i fonologię, morfologię, składnię i leksykę. Najważniejsze osiągnięcia dotyczą macedońskiej fonetyki i fonologii, składni oraz polsko-macedońskiej lingwistyki kontrastywnej. Ważny jest również wkład polskich językoznawców do rozwoju macedońskiej toponomastyki, antroponimii i dialektologii, jak również do pogłębienia wiedzy o języku pisarzy macedońskich i do badań nad historią języka macedońskiego. Dorobek polskiej macedonistyki językoznawczej należy uznać za szczególnie ważny w macedonistyce poza Macedonią.

Słowa kluczowe: slawistyka, macedonistyka, bałkanistyka, polsko-macedońskie studia kontrastywne, uniwersytecki lektorat języka polskiego w Skopiu

1. Cele artykułu

Celem artykułu jest ukazanie dorobku polskiej macedonistyki językoznawczej od działalności Mieczysława Małeckiego do końca pierwszej ćwierci XXI w. Zastosuję metodę prezentacji dorobku poszczególnych językoznawców, ograniczając się z konieczności do cytowania tylko wybranych pozycji bibliograficznych. W podsumowaniu poinformuję o zakresach tematycznych zainteresowań polskich macedonistów i slawi-

stów. Prezentację dorobku polskich językoznawców poprzedzę uwagami o tym, jaką wiedzą o słowiańskiej Macedonii i słowiańskich Macedończykach dysponowali Polacy do lat trzydziestych XX w., kiedy powstały pierwociny polskiej macedonistyki. W dziedzinie folklorystyki reprezentuje ją Józef Obrębski (1905-1967), w językoznawstwie zaś M. Małecki (1903-1946).

2. Macedonia i Macedończycy w polskim piśmiennictwie do lat trzydziestych XX w.

Przypuszczam, że nazwa Macedonia i Macedończycy pojawiła się w Polsce w łacińskich kronikach przed XVI w. w odniesieniu do greckiej Macedonii. Ta sprawa zasługuje na zbadanie. Nazwa Bułgaria i Bułgarzy występuje w piśmiennictwie średniowiecznym wielokrotnie w zlatynizowanej formie. Jan Mączyński w *Słowniku łacińsko-polskim* (Królewiec 1564) wspomina o istnieniu słowiańskich Bułgarów, ale Macedonię traktuje tylko jako część składową Grecji. Być może sugeruje jednak, że chodzi o Słowian w Macedonii i ich język, ponieważ jego dłuższa wypowiedź dotyczy Słowian i ich języków. Brak informacji o słowiańskich Macedończykach u Łukasza Górnickiego w *Dworzaniu polskim* (1566) oraz w twórczości Jana Kochanowskiego, chociaż wymienieni pisarze wzmiankują o Bułgarach i ich języku¹.

Za szczególnie ważną uważam szesnastowieczną wypowiedź Stanisława Orzechowskiego (1513-1566), w której informuje o istnieniu Macedończyków i ich słowiańskim języku. Oto odpowiedni cytat:

Od tych więc Sławianów poszli Polacy, co i sam język pokazuje, którego się po dziś dzień za skazówkę trzymamy, który u Czechów, Polaków i Rusi lubo poniekąd odmiennym sposobem wraz z Słowianami, to jest Macedonami i Dalmatami, jak i z innymi tego rodzaju Ilirykami za pospólny zostaje, który oznacza, iż te wszystkie narody od Słowian poszły (Klemensiewicz 1999: 416)².

¹ O nazwie Bułgaria i nazwach narodu bułgarskiego w historii języka polskiego (od średniowiecza do czasów współczesnych) pisałem w osobnym artykule (Lewaszkievicz 2015).

² Według Zenona Klemensiewicza na opinię S. Orzechowskiego powołał się Marcin Bielski w swojej *Kronice wszytkiego świata na sześć wieków, monarchije szczyrzy rozdzielona...*, Kraków 1551. Dzieło to ukazało się również pod nieco zmienionym tytułem w 1554 i 1564 r.

Wobec tego nie jest już aktualny pogląd Krzysztofa Wrocławskiego (Wrocławski 1986), że pierwsza wzmianka o Macedończykach w historii języka polskiego jest poświadczona dopiero w kronice Macieja Strykowskiego (1547 – po 1582)³.

O Macedonii i Słowianach zamieszkujących jej terytorium oraz ziemie na północ od tej greckiej prowincji pisał Marcin Bielski w swoim dziele *Kronika, to jest historyja świata* (1564)⁴. Jego rozważania są jednak bezwarściowe, ponieważ informował, iż Słowianie służyli w wojsku Aleksandra Wielkiego, który oprócz tego miał pozwolić Słowianom osiedlać się na ogromnym obszarze poza jego państwem. Badania historyków dowodzą jednak, że najwcześniejsze najazdy Słowian na teren Grecji miały miejsce dopiero w VI w. n.e.

Brak w polskim piśmiennictwie udokumentowanych wiadomości o słowiańskich Macedończykach z XVII w.; z XVIII w. znana jest prawdopodobnie tylko relacja hetmana Orlika z 1722 r.⁵. Samuel B. Linde nie zamieścił w swoim słowniku hasła Macedonia (Linde 1807-1814). Sporo natomiast Polacy dowiedzieli się o Słowianach w Grecji przed X w., w tym o Słowianach w Macedonii, z polskiego przekładu *Słowiańskich starożytności* Pawła Józefa Szafarzyka (Szafarzyk 1842–1844). Edmund Kołodziejczyk w znanej bibliografii odnotował w dziale 3. Bułgarzy 9 artykułów publicystycznych z lat 1880-1907 o tematyce macedonistycznej (Kołodziejczyk 1911). Wydaje się, że od połowy XIX w. do pierwszej wojny światowej było znacznie więcej takich publikacji w polskiej prasie.

„Rocznik Sławistyczny”, czasopismo ukazujące się od 1908 r., założone przez Jana Łosia, Ludwika Mańkowskiego, Kazimierza Nitscha i Jana Rozwadowskiego, już w pierwszym tomie wyróżnił grupę bułgarsko-macedońską. Nie dowodzi to, że redaktorzy czasopisma uważali macedoński obszar dialektalny za osobny język słowiański, ale jednak wyraźnie pod-

³ M. Strykowski, *Która przedtem nigdy światła nie widziała, kronika polska, litewska, żmudzka i wszytskiej Rusi* (1582).

⁴ Jest to skrócona wersja obszernego tytułu. Dzieło to ukazało się w trzech tomach (w transliteracji i z licznymi przypisami) w opracowaniu D. Śnieżki i D. Kozaryn, przy współudziale E. Karczewskiej: Marcin Bielski, *Kronika, to jest historyja świata*, T. 1-3, Szczecin 2019.

⁵ Podróż hetmana Filipa Orlika do Macedonii w 1722 r. jest przedmiotem badań Marioli i Aleksandra Wojciecha Mikołajczaków.

kreślali językową specyfikę regionalną dialektów macedońskich. W ramach grupy bułgarsko-macedońskiej wewnętrzny podział na język bułgarski i język macedoński wprowadzono dopiero w połowie lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że macedońskiego materiału językowego nie cytuje Franz Miklosich w swoim słowniku etymologicznym języków słowiańskich (Miklosich 1886), chociaż przywołuje słownictwo kaszubskie. Natomiast Erich Bernecker uwzględnia zarówno dialekt kaszubski, jak i macedoński: *Abkürzungen. II. Der Sprachen und Dialekte*, s. 19: *kasch. = kaschubisch, mac. = macedonisch* (Bernecker 1908-1913). Brak leksyki macedońskiej w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* Aleksandra Brücknera (Brückner 1927), ale jest poświadczona kaszubska. Tenże uczony nie wprowadza podrozdziału o języku macedońskim do podręcznikowej historii literatur i słowiańskich języków literackich (Brückner 1929). Oba dialekty (kaszubski i macedoński, obok tradycyjnie wyróżnianych języków słowiańskich) uwzględnia Tadeusz Lehr-Spławiński w słowiańskiej porównawczej części artykułów hasłowych *Słownika języka polskiego* (Lehr-Spławiński 1938–1939; Lewaszkiewicz 2020).

3. Prezentacja dorobku naukowego polskich macedonistów i sławistów

Pierwszym polskim macedonistą w zakresie językoznawstwa był Mieczysław Małecki, który zadebiutował w 1933 r. dwoma artykułami dialektologicznymi: *Drobiazgi z Macedonii* (Małecki 1933a) oraz *O zróżnicowaniu gwar Bogdańska w pd.–wschodniej Macedonii* (Małecki 1933b). W następnym roku ukazała się druga część luźnych notatek z badań terenowych, zatytułowana tak samo jak pierwszy artykuł z 1933 r. (Małecki 1934b). Szczególne znaczenie w macedonistyce mają jego prace materiałowe, tj. teksty gwarowe i słownik wsi Suche i Wysoka w Sołuńskim (Małecki 1934a, 1936), teksty gwarowe z Bogdańska (Małecki 1933c) oraz tekst z Kosturskiego (Małecki 1934c). Kilka krótkich artykułów M. Małeckiego z macedońskimi osobliwościami językowymi (Małecki 1933d,e, 1935a,b) to oryginalne opracowania bałkanistyczne.

Polscy językoznawcy dowiedzieli się o istnieniu języka macedońskiego (jako odrębnego języka słowiańskiego) z dwóch publikacji, które ukazały

się w 1949 i 1950 r. We *Wstępie* do znanej chrestomatii tekstów południowo-słowiańskich czytamy:

W części południowo-słowiańskiej nowością jest wprowadzenie tekstów w powołanym dopiero po ostatniej wojnie do samodzielnego życia języku literackim macedońskim, który staje się dziś organem ruchu umysłowego młodej Republiki Macedońskiej wschodzącej w skład Federacyjnej Republiki Ludowej Jugosławii (Lehr-Splawiński red. 1949: 4).

Teksty do tej publikacji wybrał Vilim Frančić, mieszkający od kilkadziesiąt lat w Polsce filolog pochodzenia chorwackiego. Wśród autorów 13 tekstów znajdują się m.in. Grigor Prliczew i Konstantin Miladinow, których uwzględniono widocznie również z tego powodu, że Bułgarzy uważają ich za Bułgarów i przedstawicieli piśmiennictwa bułgarskiego. V. Frančić zamieścił także kilkustronicowy artykuł Błaże Koneskiego *Makedonskiot literaturen jazik* z 1945 r., w którym autor przekonująco ukazał kształtowanie się standardu macedońskiego.

Znacznie ważniejsze informacje o języku macedońskim zawiera artykuł Franciszka Sławskiego (Sławski 1950). Oto obszerny cytat:

W czasie ostatniej wojny światowej wraz z narodowym wyodrębnieniem się Macedończyków w r. 1943 [powinno być w 1944 r. – T. L.] powstał język literacki macedoński, najmłodszy język literacki. Po macedońsku pisano już i dawniej. Na podstawie gwar południowo-wschodnich okolic Solunia, bliższych typowi językowemu bułgarskiemu, oparty jest najdawniejszy język literacki Słowian Konstantego-Cyryla. Z początkiem XIX w. ukazują się drukiem książki K. Pejczynowicza i J. Krczowskiego z silnym pierwiastkiem ludowym macedońskim. Począwszy od połowy XIX w. mnożą się publikacje macedońskich pieśni i opowiadań ludowych (zbiory braci Miladinowów, Szapkarewa). Z początkiem XX w. mamy już nawet próby tworzenia języka literackiego na podstawie gwar centralnych. Wszystko to jednak były na ogół nieświadome odrębności narodowej próby pisania językiem ojczystym. [...] dopiero ostatnia wojna przyniosła definitywnie konsolidację narodową Macedończyków, wydzwignęła macedońszczyznę uważaną przedtem prawie powszechnie za dialekt bułgarski, do funkcji odrębnego języka literackiego (Sławski 1950: 181-182).

Na krytykę zasługuje jedynie początek wypowiedzi F. Sławskiego. Niefortunne jest mianowicie sformułowanie o właściwie nagłym wyodrębnieniu się narodu macedońskiego. Jest sprawą oczywistą, że początku kształtowania się macedońskiej odrębności narodowej należy dopatrywać się już w połowie XIX w. Niektóre informacje ze wzmiankowanego powyżej artykułu F. Sławski powtórzył w *Przeglądzie i charakterystyce języków słowiańskich* (Sławski 1954: 161).

Przywołane publikacje F. Sławskiego przynoszą informacje o charakterze encyklopedycznym. Naukową macedonistykę językoznawczą zainicjował po drugiej wojnie światowej Zbigniew Gołąb kilkustronicowym artykułem *Stanowisko języka macedońskiego wśród innych języków południowosłowiańskich* (Gołąb 1953/1954). W publikacji tej znajduje się stwierdzenie, że język macedoński to „dialekt genetycznie zachodniobałgarski z wtórnymi wpływami serbskimi [...] oraz wybitnym nasileniem cech bałkańskich” (Gołąb 1953/1954: 257). Stanowiska tego nie podzielają językoznawcy macedońscy, ale w przeszłości akceptowało je w innych krajach wielu sławistów i bałgarystów.

Z. Gołąb opublikował cenną książkę o bałkańskiej kategorii trybu przypuszczającego w językach południowosłowiańskich, głównie w macedońskim (Gołąb 1964) oraz 15 zróżnicowanych tematycznie artykułów macedonistycznych i bałkanistycznych. Na wzmiankę zasługuje przede wszystkim obszerne dwuczęściowe studium (o objętości 172 stron) o języku wsi Suche i Wysoka (Gołąb 1961/1962, 1962/1963), które powstało na podstawie materiałów opublikowanych przez M. Małeckiego (Małeczki 1934a, 1936).

Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ubiegłego wieku problematyką języka macedońskiego zainteresowała się Zuzanna Topolińska. Jej pierwszy artykuł z 1959 r. dotyczył polsko-macedońskich paraleli w zakresie akcentu (Topolińska 1959). W 1962 r. ukazała się recenzja pierwszego tomu *Słownika języka macedońskiego*, w latach 1964-1965 polska sławistyka opublikowała dwa artykuły o założeniach i zawartości kartoteki składni macedońskiej. W następnych latach coraz częściej ogłaszała drukiem książki, artykuły, recenzje macedonistyczne, polonistyczno-macedonistyczne, ogólnosławistyczne z materiałem macedońskim i bałkanistycznym. W tym miejscu odeślę przynajmniej do pozycji książkowych, które dotyczą

językoznawstwa macedonistycznego i polsko-macedońskiej konfrontacji językowej (Topolińska 1974, 1984, 1995a,b, 1997, 1999, 2000, 2001, 2003, 2006, 2007, 2008a,b, 2009a,b, 2015, 2019). Reprezentują one wysoki poziom teoretyczno-metodologiczny. Aktywność naukowa prof. Z. Topolińskiej trwa do dzisiaj. Od 1955 r. uczona opublikowała około 650 artykułów o tematyce polonistycznej, kaszubistycznej, sorabistycznej, macedonistycznej, bałkanistycznej, ogólnoslawistycznej oraz z zakresu językoznawstwa ogólnego i teoretycznego. Dodam, że do publikacji macedonistycznych i bałkanistycznych prof. Z. Topolińskiej zaliczam ponad 230 pozycji bibliograficznych. W części innych opracowań znajdują się również wzmianki o macedońskich faktach językowych. Warto dodać, że po 1980 r. wybitna lingwistka jest właściwie uczoną macedońską polskiego pochodzenia⁶.

W drugiej połowie XX stulecia trzecim wybitnym przedstawicielem polskiej macedonistyki językoznawczej był Włodzimierz Pianka. Ma on wielkie zasługi w rozwoju toponomastyki i antroponimii macedońskiej jako autor dwóch książek (Pianka 1970a, 1975) i artykułów z tego zakresu (Pianka 1977, 1978, 1979). Uczony opublikował również cenione w macedonistyce prace, m.in. z fonetyki i fonologii (Pianka 1961-1962, 1973), z zagadnień kategorii stopnia w macedońskim i w językach słowiańskich (Pianka 1983), kodyfikacji języka macedońskiego (Pianka 1970b). Ważny w sławistyce jest pierwszy tom jego gramatyki konfrontatywnej języków słowiańskich (Pianka 2000), w której obficie uwzględnia macedoński materiał językowy. Na uwagę zasługuje udział W. Pianki w opracowaniu *Słownika macedońsko-polskiego i polsko-macedońskiego* (Pianka 1990).

Poważny jest także wkład innych polskich językoznawców do macedonistyki, studiów polsko-macedońskich i do bałkanistyki. Oto ich nazwiska w porządku alfabetycznym: Kazimierz Feleszko, Stanisław Gogolewski, Maciej Kawka, Anna Korytowska/Cychnerska, Jolanta Mindak, Irena Sawicka, Robert Sendek, Jan Sokołowski, Kazimiera M. Solecka.

⁶ Rolę Z. Topolińskiej w rozwoju lingwistyki macedońskiej przedstawiły Stanisława-Stasza Tofoska i Elena Petroska w referacie wygłoszonym podczas XVII Międzynarodowej Macedońsko-Polskiej Konferencji Naukowej (Skopie, 4-5.10.2024 r.). Autorem obszernego artykułu o wzmiankowanej badaczce jest Maciej Grochowski (Grochowski 2020). Jednak dorobek językoznawczy prof. Z. Topolińskiej zasługuje na monograficzne opracowanie.

K. Feleszko jest autorem wielu artykułów o składni macedońskiej (Feleszko 1967, 1972, 1976, 1977a, 1981) oraz o morfologii i semantyce czasownika (Feleszko 1974a,b, 1977b, 1983). Kilkakrotnie publikował artykuły wspólnie z Violetą Koseską (Feleszko 1974b) oraz z V. Koseską i I. Sawicką (Feleszko 1977b).

Kilka artykułów S. Gogolewskiego dotyczy problematyki deklinacji w gwarach macedońskich oraz w językach bałkańskich (Gogolewski 1976, 1977, 1979, 1982, 1994).

M. Kawka wydał monografię poświęconą polonistyczno-macedonistycznym studiom konfrontatywnym i tekstologicznym (Kawka 1994). Wartościowe są również artykuły tego autora o języku pisarzy macedońskich i języku opowiadań ludowych (Kawka 1992, 1996, 1997, 1998).

A. Korytowska/Cychnerska ma w dorobku przede wszystkim wnikliwe opracowania o sandhi w standardzie macedońskim i w dialektach tego języka (Korytowska 2006, 2012; Cychnerska 2012, 2018). Jest również współautorką książek o macedońskiej fonetyce i fonologii (zob. Sawicka 2018, 2021).

Publikacje J. Mindak obejmują problematykę języka macedońskiego, języków południowosłowiańskich i języków bałkańskich oraz zagadnienia konfrontacji tych języków z polszczyzną. Badaczka zajmuje się szeroko rozumianymi zagadnieniami składni i morfosyntaktyki. Jest autorką książki (Mindak 1983a) oraz ważnych w slawistyce i bałkanistyce artykułów (Mindak 1983b, 1992, 1993, 1997).

I. Sawicka ma wybitne zasługi w badaniach nad fonetyką i fonologią języków słowiańskich oraz bałkańskich. Opublikowała z tego zakresu wiele książek – w tym kilka we współautorstwie (Sawicka 1974, 1986, 1988, 1997, 2001, 2014, 2015, 2023), w których jest uwzględniony także językowy materiał macedoński. Gdy chodzi o typową problematykę macedońską, I. Sawicka jest współautorką kilku monografii (Sawicka 1991, 2000, 2018, 2021, 2022). Wymieniona lingwistka zajmowała się również innymi zagadnieniami slawistycznymi, m.in. składnią południowosłowiańską.

Najwybitniejszym w Polsce znawcą frazeologii macedońskiej (w tym biblizmów frazeologicznych i leksykalnych) jest R. Sendek jako autor książki (Sendek 2007) oraz kilku artykułów (Sendek 2001, 2003, 2004, 2005). Warto też przywołać niektóre publikacje tego autora o innej tematyce, np.

o języku „Macedońskiej Iskry”, pierwszego czasopisma Macedończyków w Australii (Sendek 2009), oraz o wynikach porównania etnonimów w językach bułgarskim i macedońskim (Sendek 1998).

J. Sokołowski opublikował kilkadziesiąt artykułów macedonistycznych oraz ogólnoslawistycznych z językowym materiałem macedońskim. Dotyczą one przede wszystkim słowotwórstwa macedońskiego oraz porównawczego słowotwórstwa macedońsko-słowiańskiego, np. negatywów rzeczownikowych z prefiksem *nie-/ne-* (Sokołowski 1986), macedońskich przymiotników z prefiksem *bez-* (Sokołowski 1988), deminutywów w języku macedońskim i polskim – na tle słowiańskim (Sokołowski 2005, 2018), stopniowania negatywów przymiotnikowych w języku macedońskim i w językach słowiańskich (Sokołowski 2012). Problematykę macedońską zawiera częściowo monografia książkowa (Sokołowski 2000). Wrocławski slawista zajmował się także problematyką językową emigracji macedońskiej na Dolnym Śląsku (Sokołowski 2006) oraz polsko-macedońskimi kontaktami naukowymi.

Obszerny i tematycznie zróżnicowany dorobek macedonistyczny i bałkanistyczny ma K. M. Solecka. Badaczka jest przede wszystkim autorką trzech książek: o semantyce czasowników ruchu w języku macedońskim (Solecka 1983) oraz o macedońsko-polskiej konfrontacji językowej (Solecka 2001, 2021). Liczne artykuły wymienionej autorki dotyczą m.in. semantyki i składni czasowników i przysłówków (Solecka 1984, 1989), modalności zdaniowej (Solecka 1996), projektu syntaktycznego słownika czasowników polskich i macedońskich (Solecka 1993), historii leksykografii macedońskiej (Solecka 1997).

Skromniejszy jest dorobek macedonistyczny oraz południowsłowiański i/lub bałkanistyczny (z macedońskim materiałem językowym) innych autorów, ale również zasługuje na odnotowanie.

Leszek Bednarczuk uwzględnił problematykę macedonistyczną w opracowaniach fonetyki języków słowiańskich i bałkańskich (Bednarczuk 2007, 2023). Przyczynkiem do zagadnienia kategorii stopnia w języku macedońskim jest artykuł Anny Bluszcz (Bluszcz 1997). Magdalena N. Błaszak opracowała słowotwórstwo macedońskich czasowników deminutywnych (Błaszak 2022). Wanda Budziszewska pisała o słownictwie macedońskim (Budziszewska 1971, 1974a) oraz o archaizmach językowych z Macedo-

nii Egejskiej (Budziszewska 1974b). Hanna Dalewska-Greń jest autorką znanego podręcznika synchronicznej gramatyki porównawczej języków słowiańskich, w którym są uwzględnione macedońskie fakty językowe (Dalewska-Greń 1997). W artykule Zofii Dembowskiej znajdują się uwagi o języku i stylu kilku literackich pozycji książkowych, które przetłumaczono z macedońskiego na polski oraz z polskiego na macedoński i wydano w 2015 r. (Dembowska 2015). Barbara Falińska opublikowała artykuł o leksyce tkackiej w dialektach Macedonii (Falińska 1977); słownictwo macedońskie znajduje się także w jej niektórych książkach. Mieczysław Karaś ma w dorobku kilka opracowań ogólnoslawistycznych oraz artykuł o macedońskich nazwach osobowych i miejscowych z XII wieku (Karaś 1974). W bogatym dorobku polonistycznym i slawistycznym Stanisława Karolaka kilka pozycji dotyczy macedońskiej składni semantycznej (Karolak 1989/1990, 1997) oraz morfologii czasownika (Karolak 1998).

Wzmianki macedonistyczne znajdują się w południowsłowiańskich i ogólnosłowiańskich pracach Małgorzaty Korytkowskiej (Korytkowska 2023) i Viollety Koseskiej (Koseska 1972, 1984). Z dorobku slawistycznego Romana Laskowskiego warto wymienić artykuł o macedońskich czasownikach na *-os-a* (Laskowski 1980). Tadeusz Lewaszkiewicz pisał o materiałach leksykalnych M. Małeckiego w słowniku Peeva (Lewaszkiewicz 2013), o prasłowiańskim dziedzictwie leksykalnym w języku macedońskim (Lewaszkiewicz 2014), o słownictwie macedońskim w porównawczym kontekście słowiańskim (Lewaszkiewicz 2019) i o macedońskich przekładach Biblii na tle roli biblijnych tłumaczeń w historii języków bałkańskiego obszaru językowo-kulturowego (Lewaszkiewicz 2024). Władysław Lubaś napisał artykuł o współczesnej sytuacji języka macedońskiego (Lubaś 1997). Iwona Łuczków opublikowała m.in. artykuł o macedonicach na łamach „Rocznika Slawistycznego” w latach 1908-2017 (Łuczków 2018). Natalia Łukomska zajmuje się m.in. problematyką językową tłumaczeń z macedońskiego na polski i z polskiego na macedoński (Łukomska 2017). Tematyki językoznawczej w pewnym stopniu dotyczy artykuł Lecha Miodyńskiego o poezji macedońskiej (Miodyński 2011). Leszek Moszyński wielokrotnie wzmiankował o problematyce macedonistycznej w związku z pracami o języku staro-cerkiewno-słowiańskim/starosłowiańskim. Na wymienienie zasługuje m.in. artykuł o ‘pieniądzu’ w staromacedońskim

Ewangeliarzu Radomira (Moszyński 1996). Iwona Nowakowska-Kempna w monografii o tematyce południowosłowiańskiej przywołała przykłady transpozycji nazw własnych z języka polskiego na macedoński (Nowakowska-Kempna 1979). Hanna Orzechowska zajmowała się językoznawstwem południowosłowiańskim oraz ogólnosłowiańskim. Przykłady macedońskie wykorzystała w książce o orzeczeniowych formacjach odsłownych w językach południowosłowiańskich (Orzechowska 1966). Zajął się także zapożyczeniami rzeczownikowymi w macedońszczyźnie (Orzechowska 1973) oraz imiesłowami na *-jki* u Krste Misirkowa (Orzechowska 1976). Autorem obszernego artykułu o toponimach na *-išt* w Bułgarii i w Macedonii jest Stanisław Rospond (Rospond 1972).

Jerzy Rusek był głównie bułgarystą i sławistą ogólnym, ale również macedonistą. W tytule jego monografii o deklinacji w Triodzie Chłudowa znajduje się wzmianka, że jest to studium o rozwoju analityzmu w języku bułgarskim (Rusek 1964). W rzeczywistości zabytek reprezentuje piśmienictwo starosłowiańskie redakcji macedońskiej. J. Rusek opublikował kilkanaście artykułów bułgarystyczno-macedonistycznych, w tym o nazwach czynności w bułgarskim i macedońskim (Rusek 1958). Zbigniew Rusek pisał o czasownikach ruchu w językach macedońskim i bułgarskim (Z. Rusek 1992), o bułgarskim i macedońskim perfectum w porównaniu z perfectum angielskim (Z. Rusek 1995), o naukowych związkach M. Małeckiego z Macedonią (Z. Rusek 2007). Ewa Rzetelska-Feleszko scharakteryzowała problematykę macedonistyczną w „Bibliografii Językoznawstwa Sławistycznego” (Rzetelska-Feleszko 1996).

Na początku artykułu wspomniałem, że F. Sławski jako pierwszy zapoznał polskie środowisko językoznawcze z problematyką powojennej kodyfikacji języka macedońskiego. Ten wybitny polski uczony zajmował się językoznawstwem polskim, południowosłowiańskim i ogólnosłowiańskim. Do dzisiaj czerpiemy wiadomości o dialektach macedońskich głównie z jego podręcznika dialektologii południowosłowiańskiej (Sławski 1962). Autor opracował też m.in. zagadnienie stopniowania przymiotników w bułgarskim i macedońskim (Sławski 1961/1962, 1964). Olga Soczyńska interesuje się m.in. językiem współczesnych macedońskich przekładów Biblii (Soczyńska 2012). Do pogłębienia wiedzy o macedońsko-tureckich kontaktach językowych znacznie przyczynił się Marek Stachowski

(Stachowski 2017, 2020). Kilka artykułów macedonistycznych i polonistyczno-macedonistycznych ogłosił drukiem Jerzy Staszewski. Jerzy Staszewski opublikował artykuł o użyciu strony biernej w polszczyźnie i macedońszczyźnie (Staszewski 2006). W dorobku Zdzisława Stieberta typową pozycją macedonistyczną jest przyczynek o nazwie Košišta w Ohrydzie (Stieber 1973). Należy jednak pamiętać o tym, że macedońskie fakty językowe znajdują się także w innych publikacjach tego uczonego, zwłaszcza w gramatyce porównawczej języków słowiańskich (Stieber 1989). Jolanta Sujecka zajmuje się głównie literaturoznawstwem południowosłowiańskim oraz kulturoznawstwem słowiańskim i bałkańskim. Niektóre jej publikacje o języku macedońskim są cenione również w socjolingwistyce i w językoznawstwie (Sujecka 2021, 2023; zob. też Sawicka 2015). Agata Trawińska jest współautorką książek o macedońskiej fonetyce i fonologii (zob. Sawicka 2021, 2022) oraz autorką artykułów z tego zakresu. W macedonistyce ważne są m.in. artykuły Marii Stryszewskiej o słowotwórstwie przymiotników macedońskich (Stryszewska 2020, 2021, 2022). Na wzmiankę zasługuje krótki artykuł Zdzisława Wagnera o współczesnym językoznawstwie macedońskim (Wagner 1971). Mariola Walczak-Mikołajczakowa pisała m.in. o macedońskich zestawieniach apozycyjnych (Walczak-Mikołajczakowa 2001), o macedońskim przekładzie bajek Ezopa (Walczak-Mikołajczakowa 2018) oraz o językowych wyznacznikach kultury Tryfona w Macedonii (Walczak-Mikołajczakowa 2021). Stefan Warchoł zajmował się słowotwórstwem ekspresywnych formacji rzeczownikowych, przymiotnikowych, przysłówkowych i czasownikowych języka macedońskiego na tle słowiańskim (Warchoł 1972a,b, 1984). Przemysław Zwoliński opublikował artykuł o poglądach Krste Misirkowa na kwestię języka macedońskiego (Zwoliński 1976).

4. Podsumowanie

Powyżej omówiłem dorobek z szeroko rozumianej macedonistyki (tj. wraz z opracowaniami południowosłowiańskimi, ogólnosłowiańskimi i bałkanistycznymi z macedońskim materiałem językowym) 50 polskich językoznawców. Autorami skromniejszych publikacji lub językoznawczych wzmianek macedonistycznych w książkach i artykułach jest jeszcze przynajmniej kilkunastu polonistów i sławistów (np. Robert Bońkowski,

Magdalena Bogusławska, Ignacy Doliński, Henryk Duda, Izabela Kępka, Angelika Kosieradzka, Ewa Kuryło, Halina Mieczkowska, Krystyna Urban). Z. Topolińska opublikowała ponad 230 różnego typu prac z szeroko rozumianej macedonistyki, inni zaś polscy językoznawcy są autorami ponad 300 tekstów z tego zakresu. Warto nadmienić, że do wzmiankowanego dorobku należy kilkadziesiąt książek macedonistycznych oraz zawierających m.in. problematykę macedonistyczną. W niniejszym artykule mogłem odesłać tylko do niektórych pozycji bibliograficznych. Wkrótce zamierzam udostępnić w miarę pełną internetową bibliografię polskiego dorobku z językoznawstwa macedonistycznego.

Synchroniczne badania polskich macedonistów i sławistów objęły wszystkie podsystemy języka macedońskiego: fonetykę/fonologię, morfologię, składnię i leksykę. Najważniejsze osiągnięcia dotyczą macedońskiej fonetyki/fonologii, składni oraz polsko-macedońskiej konfrontacji językowej. Ważny jest również wkład polskich językoznawców do rozwoju macedońskiej toponomastyki, antroponimii i dialektologii. Nie można pominąć milczeniem udziału w pogłębianiu wiedzy o języku pisarzy macedońskich i w badaniach nad historią języka macedońskiego.

Macedończycy są małym narodem słowiańskim. Do 1945 r. funkcjonowali w niesprzyjających warunkach społeczno-politycznych. Z tego powodu niewielu przedstawicieli tego narodu zdobyło wyższe wykształcenie. Gdy chodzi o studia filologiczne, ukończyło je zaledwie kilka osób (m.in. B. Koneski i Krume Kepeski). Po drugiej wojnie światowej zorganizowano studia filologiczne (w tym przede wszystkim macedonistyczne i sławistyczne), ale oparcie się wyłącznie na własnej kadrze naukowej nie gwarantowało szybkiego nadrobienia opóźnień i pożądanego rozwoju językoznawczych badań macedonistycznych, macedonistyczno-sławistycznych i bałkanistycznych.

Wybitni filologowie macedońscy (m.in. B. Koneski) postanowili zachęcić do współpracy naukowej sławistów z krajów słowiańskich i niesłowiańskich, którzy uczyli się języka macedońskiego, podejmowali zagadnienia macedonistyczno-sławistyczne oraz bałkanistyczne, jak również niektórzy z nich stali się w pełni kompetentnymi macedonistami. Ten cel współpracy międzynarodowej realizowali poprzez zapraszanie sławistów z różnych krajów w charakterze stypendystów do katedr filologicznych Uniwersytetu

im. św. Cyryla i Metodego w Skopiu i do Macedońskiej Akademii Nauk. Do powiększenia grona badaczy zagadnień macedonistyczno-slawistycznych i bałkanistycznych przyczyniają się Seminarium Języka Macedońskiego, Literatury i Kultury/Семинар за македонски јазик, литература и култура (w latach 1968-1999 w Ochrydzie) oraz Letnia Szkoła Międzynarodowego Seminarium/Летна школа на меѓународниот семинар (od 1991 r. w Ochrydzie). Ale najważniejszą rolę w powstaniu i rozwoju macedonistyki zagranicznej odegrały uniwersyteckie lektoraty języków słowiańskich w Skopiu. Funkcję lektorów języków słowiańskich (np. polskiego, czeskiego, rosyjskiego itd.) pełnili slawiści z krajów słowiańskich. Wielu z nich nauczyło się dobrze języka macedońskiego i podejmowało w pracy badawczej (językoznawczej, literaturoznawczej, folklorystycznej itd.) zagadnienia macedonistyczno-slawistyczne oraz typowo macedonistyczne. Warto nadmienić, że spośród polskich polonistów i slawistów lektorami języka polskiego w Skopiu byli m.in. W. Pianka, K. Wrocławski, M. Kawka, S. Gogolewski, K. M. Solecka, M. Bogusławska, O. Soczyńska, N. Łukomska. Wymienione osoby przyczyniły się do dynamicznego rozwoju polskiej macedonistyki. Przez kilka lat lektorką języka polskiego była również Z. Topolińska, która później została profesorem w Skopiu. Sądzę, że dorobek polskiej macedonistyki należy uznać za szczególnie ważny w macedonistyce poza Macedonią.

Bibliografia

- Bednarczuk, L. 2007. *Związki i paralele fonetyczne języków słowiańskich*. Warszawa.
- Bednarczuk, L. 2023. „On certain phonetic balkanisms”, *Rocznik Slawistyczny* 72. 41–46.
- Berneker, E. 1908–1913. *Slavisches etymologisches Wörterbuch A–morъ*. Heidelberg.
- Brückner, A. 1927. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- Brückner, A. 1929. *Zarys dziejów literatur i języków literackich słowiańskich*. Lwów.
- Bluszcz., A. 1997. „Analityczność bałkańskiej kategorii stopnia”, [w:] *Zagadnienia słowotwórstwa i składni w opisie współczesnych języków słowiańskich*. T. 1. Red. M. Blicharski, H. Fontański. Katowice. 67–71.

- Błaszak., M. M. 2022. „Czasowniki deminutywne we współczesnym języku macedońskim”, [w:] *Jednostki języka w systemie i w tekście 4*. Red. A. Charciarek, A. Zych, E. P. Kapela. Katowice. 229–240.
- Budziszewska, W. 1971. „Ze słownictwa Ochrydu i najbliższej okolicy”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 10. 163–182.
- Budziszewska, W. 1974a. „Specyfika odzwierciedlania rzeczywistości i kultury ludowej Bałkanów w słownictwie gwarowym bułgarskim i macedońskim”, [w:] *Bałkanistyka polska. Materiały z posiedzeń naukowych Komisji Bałkanistycznej przy Komitecie Słowianoznawstwa PAN w latach 1972-1973*. Wrocław. 141–156.
- Budziszewska, W. 1974b. „Archaizmy językowe z Macedonii Egejskiej”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 13. 109–113.
- Cychnerska, A. 2012. „Bałkański typ sandhi”, *Z Polskich Studiów Slawistycznych*. Seria 12: Językoznawstwo. Warszawa. 13–18.
- Cychnerska, A. 2018. „Zjawiska sandhi dźwięcznościowego w dialektach macedońskich”, *Z Polskich Studiów Slawistycznych*. Seria 13, tom 2: Językoznawstwo. Poznań. 19–27.
- Dalewska-Greń, H. 1997. *Języki słowiańskie*. Warszawa.
- Falińska, B. 1977 (1979). „Leksyka tkacka w dialektach Macedonii i jej powiązania ogólnosłowiańskie”, *Македонски јазик* 28. 23–49.
- Feleszko, K. 1967. „Zdanie bezosobowe w języku macedońskim”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 7. 205–217.
- Feleszko, K. 1972. „Zdanie podrzędne z funkcją frazy nominalnej (na przykładzie macedońskich zdań ze spójnikiem *дека*)”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 12. 211–219.
- Feleszko, K. 1974a. „Aspekt i charakterystyka temporalna macedońskich form preterytalnych”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 14. 175–181.
- Feleszko, K. 1974b. „Z problematyki czasownika południowsłowiańskiego”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 13. 143–144 (wspólnie z V. Koseską).
- Feleszko, K. 1976. „Macedońskie zdania czasowe (rola kategorii werbalnych)”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 15. 143–150.
- Feleszko, K. 1977a. „Stosunki temporalne w macedońskim zdaniu podrzędnie złożonym”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 16. 217–224.
- Feleszko, K. 1977b. „Południowsłowiański aoryst i imperfectum w zdaniach podrzędnych”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 16. 225–228 (wspólnie z V. Koseską i I. Sawicką).
- Feleszko, K. 1981. „Macedońskie zdania z orzeczeniem imiennym. Charakterystyka formalna”, [w:] K. Feleszko, V. Koseska, I. Sawicka, *Zagadnienia predykcji imiennej w językach południowsłowiańskich*. Wrocław. 91–106.

- Feleszko, K. 1983. „Глаголот **има** наспрема категоријата посоченост”, [w:] II научна дискусија (Охрид, 19-21. 08.1975). Скопје. 44–52.
- Gogolewski, S. 1976. „Systemy deklinacyjne gwar macedońskich na tle bałkańskim”, *Македонски јазик* 27. 159–174.
- Gogolewski, S. 1977. „Dativus i konstrukcje synonimiczne w systemach gramatycznych gwar macedońskich i języka literackiego”, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego* 23. 79–101.
- Gogolewski, S. 1979. „Próba geolingwistycznej interpretacji bałkanizmów w południowosłowiańskich systemach deklinacyjnych”, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego* 25. 59–74.
- Gogolewski, S. 1982. *Kategoria przypadku w słowiańskich i romańskich językach ligi bałkańskiej*. Łódź.
- Gogolewski, S. 1994. „Udział czynników syntetycznych i analitycznych w słowiańskich systemach deklinacyjnych”, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego* 39. 35–44.
- Gołąb, Z. 1953/1954. „Stanowisko języka macedońskiego wśród innych języków południowosłowiańskich”, *Sprawozdania z Posiedzeń Naukowych Instytutu Językoznawstwa UJ*. Kraków. 257–260.
- Gołąb, Z. 1961/1962. „Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско)”, *Македонски јазик* 11-12. 113–182.
- Gołąb, Z. 1962/1963. „Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско)”, *Македонски јазик* 13-14. 173–276.
- Gołąb, Z. 1964. *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego*. Wrocław.
- Grochowski, M. 2020. „Jubileusz Profesor Zuzanny Topolińskiej”, *Linguistica Copernicana* 17. 15–28.
- Karaś, M. 1974 (1976). „Macedońskie nazwy osobowe i miejscowe z XII wieku”, *Македонски јазик* 25. 81–86.
- Karolak, S. 1989/1990 [druk 1995]. „Семантичката синтакса и можностите таа да се примени кон синтаксичкиот опис на македонскиот јазик”, *Македонски јазик* 40/41. 245–253.
- Karolak, S. 1997. „Идиоматичноста на македонскиот јазик меѓу јазиците што имаат член”, [w:] Педесет години на македонската наука за јазикот: прилози од научниот собир одржан од 30.11. до 2.12.1995. Скопје. 203–208.
- Karolak, S. 1998. „Поимот инхоативност и инхоативната конфигурација во граматиката на македонскиот вид”, *Македонски јазик* 45-47. 23–38.
- Kawka, M. 1992. „O metatekstowych przejawach dekonstrukcjonizmu w opowiadaniach Ż. Činga”, [w:] *Rozpad języka i wartości kulturowych*. Red. B. Czapik, Katowice. 144–151.

- Kawka, M. 1994. *Studia konfrontatywne i tekstologiczne. Polski/macedoński*. Kraków.
- Kawka, M. 1996. „Właściwości stylistyczne macedońskich opowiadań ludowych – formuły metatekstowe”, [w:] *Tekst a styl*. Red. S. Gajda. Opole. 205–212.
- Kawka, M. 1997. „„Туѓуот говор” во романот „Големата вода” од Живко Чинго”, [w:] XXIII научна дискусија (...) (Охрид, 26-27.08.1996). Скопје.
- Kawka, M. 1998. „„Proklet da bidam” w polskim przekładzie „Wielkiej wody” Živka Činga”, [w:] *Z problemów przekładu i stosunków międzyjęzycznych*, Red. T. Żeberek, T. Borucki. Kraków. 51–63.
- Klemensiewicz, Z. 1999 (wyd. VII). *Historia języka polskiego*. Warszawa.
- Kołodziejczyk, E. 1911. *Bibliografia słowianofilstwa polskiego*. Kraków (przedruk techniką fotooffsetową: Warszawa 1981).
- Korytkowska, A. 2006. „Zjawisko sandhi w języku macedońskim”, [w:] *Folia Philologica Macedono-Polonica. Dalecy i bliscy. Materiały VII Kolokwium Polsko-Macedońskiego*, t. 7. Poznań. 71–75.
- Korytowska, A. 2012. *Sandhi w standardzie języka macedońskiego*, Toruń.
- Korytowska, M. 2023. „Gramatyzacja kategorii partytywności jako efekt interferencji (na przykładach z języków południowosłowiańskich oraz dialektów kaszubskich)”, *Rocznik Slawistyczny* 72. 105–116.
- Koseska, V., 1972. *Bułgarskie słownictwo meteorologiczne na tle ogólnosłowiańskim*. Wrocław.
- Koseska, V. 1984. „Uwagi o wymowie psł. ě w gwarach zachodniobułgarskich (na tle południowosłowiańskim)”, *Rocznik Slawistyczny* 39. 55–60.
- Laskowski, R. 1980. „Semantyczna i formalna struktura macedońskich czasowników na -os-a”, *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica* 1. 171–180.
- Lehr-Splawiński, T. (red.). 1938–1939. *Trzaski, Everta i Michalskiego słownik języka polskiego pod redakcją Tadeusza Lehra-Splawińskiego*, t. 1-2 (A–Normalny). Warszawa.
- Lehr-Splawiński, T. (red.). 1949. *Chrestomatia słowiańska. Część I Teksty południowosłowiańskie*. Kraków.
- Lewaszkievicz, T. 2013. „Materiały leksykalne M. Małeckiego w słowniku Peeva”, XXXIX научна дискусија (20-21 јуни) (Охрид, 2012). Скопје. 19–27.
- Lewaszkievicz, T. 2014. „Prasłowiańskie dziedzictwo leksykalne w języku macedońskim (rekonesans badawczy)”, XL научна дискусија (29-30.06) (Охрид, 2013). Скопје. 167-176.
- Lewaszkievicz, T. 2015. „Nazwa Bułgaria i nazwy narodowości dotyczące Bułgarii w historii języka polskiego”, [w:] *Bułgaria tradycyjna i nowoczesna*. Red. A. Kovacheva, P. Borowiak. Poznań. 95–110.
- Lewaszkievicz, T. 2019. „O rezultatach badań nad słownictwem macedońskim w porównawczym kontekście słowiańskim”, [w:] *Славистички Студии* 19,

- уредници: Ј. Делова-Силјанова, Б. Мирчевска-Бошева, Л. Танушевска. Скопје. 91–104.
- Lewaszkievicz, T., 2020, „Słownik języka polskiego (1938–1939) pod redakcją Tadeusza Lehra-Spławińskiego jako słownik porównawczo-etymologiczny języków słowiańskich”, [w:] *Leksykografia w różnych kontekstach*. Red. M. Bańko, W. Decyk–Zięba, E. Rudnicka, t. 2. Warszawa. 133–146.
- Lewaszkievicz, T., 2024. „Rola przekładów Biblii w rozwoju języków bałkańskiego obszaru językowo-kulturowego”, [w:] *Balkany w kulturze Europy. Od starożytności po współczesność*. Tom 1. Red. A. Marchewka, D. V. Paźdzjerski. Gdańsk. 11–26.
- Linde, S. B. 1807–1814. *Słownik języka polskiego*, t. 1–6. Warszawa.
- Lubaś, W. 1997. „O sytuacji języka macedońskiego”, *Zeszyty Naukowe. Slawistyka. Uniwersytet Opolski* 2. 23–29.
- Łuczków, I. 2018. „Macedonica na łamach „Rocznika Slawistycznego” 1908–2017”, [w:] XLIV научна дискусија (17–18. 06) (Охрид, 2017) Скопје.
- Łukomska, N. 2017. „Macedoński imiesłów nieodmienny a polski imiesłów przysłówkowy uprzedni. Czy brak symetrii formalnej stanowi przeszkodę w przekładzie?”, *Postscriptum Polonistyczne* 1 (19). 99–116.
- Małecki, M. 1933a. „Drobiazgi z Macedonii”, *Lud Słowiański* III/A. 106–119; 329.
- Małecki, M. 1933b. „O zróżnicowaniu gwar Bogdańska w pd.-wschodniej Macedonii”, *Lud Słowiański* III/A. 90–106; 328–329.
- Małecki, M. 1933c. „Teksty gwarowe z Bogdańska (pd.-wschodnia Macedonia)”, *Lud Słowiański* III/A, 120–131; 330–331.
- Małecki, M. 1933d. „Les systèmes vocaliques des langues balkaniques”, *Bulletin International de l'Académie Polonaise. Classe I-II. Année 1933*. 156–160.
- Małecki, M. 1933e. „Systemy wokalne języków bałkańskich”, *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności* 38/8. 3–6.
- Małecki, M. 1934a. *Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w Soluńskim) Cz. I. Teksty*. Kraków.
- Małecki, M. 1934b. „Drobiazgi z Macedonii”, *Lud Słowiański* III/A. 266–287; 329–380.
- Małecki, M. 1934c. „Tekst gwarowy z Kosturskiego (Macedonia)”, *Lud Słowiański* IV/A. 323–325.
- Małecki, M. 1935a. „Cechy bałkańskie w językach Macedonii”, *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności* 40/2. 25–27.
- Małecki, M. 1935b. „Les traits balcaniques dans les dialects de Macédoine”, *Bulletin International de l'Académie Polonaise. Classe I-II. Année 1935*. 1–3; 39–41.

- Małecki, M. 1936. *Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w Soluńskim)*. Cz. 2. Słownik Kraków.
- Miklosich, F., 1886. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien.
- Mindak, J. 1983a. *Peryfrastyczne konstrukcje predykatywne z parafrazą przymiotnikową (na materiale polskim, serbsko-chorwackim i macedońskim)*. Wrocław.
- Mindak, J. 1983b. „Zależności gramatyczno-kategorialne między elementami prostych wypowiedzi w polszczyźnie i językach bałkańskich”, [w:] *Studia Linguistica Polono- -Jugoslavica* 3. 79–86.
- Mindak, J. 1992. „Czasownik macedoński na tle bałkańskim i romańskim”, *Z Polskich Studiów Slawistycznych. Seria 8: Językoznawstwo*. 165–170.
- Mindak, J. 1993. „O interpretacji macedońskiego go vidov na Stojana”, *Folia Philologica Macedono-Polonica* 2. 87–95.
- Mindak, J. 1997. „Македонскиот јазик од славистичка и балканолошка гледна точка”, [w:] *Педесет години на македонската наука за јазикот: прилози од научниот собир одржан од 30.11. до 2.12.1995*. Скопје. 219–223.
- Moszyński, L. 1996. „‘Pieniądz’ w staromacedońskim Ewangeliarzu Radomira a problem inkulturacji leksykalnej scs. przekładu Ewangelii”, *Kieleckie Studia Filologiczne* 10. 125–139.
- Nowakowska-Kempna, I. 1979. *Transpozycje nazw własnych z języka polskiego na języki południowosłowiańskie*. Katowice.
- Orzechowska, H. 1966. *Orzeczeniowe formacje odsłowne w językach południowosłowiańskich*. Wrocław.
- Orzechowska, H. 1973 (1975). „Zapożyczone rzeczowniki pospolite w języku macedońskim (w porównaniu z polskim), *Македонски јазик* 24. 195–205.
- Orzechowska, H. 1976. „Frekwencja i dystrybucja imiesłowów na -jki u K. Misirikowa na tle zakresu ich użycia u M. Cepenkowa i w bułgarskich tekstach przełomu XIX i XX w.”, [w:] *Крсте П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето. Реферати на симпозиумот во Скопје, 23 и 24 април 1975*. Скопје. 105–118.
- Pianka, W. 1961-1962. „Квантитетот како фонолошки фактор во македонскиот јазик”, *Македонски јазик* 11–12. 203–211.
- Pianka, W. 1970a. *Тојономасиџикаџа на Охридско-Преспањанскиот базен*. Скопје.
- Pianka, W. 1970b. „Realizacja normy literackiej w zakresie słownictwa we współczesnym mówionym języku macedońskim”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 9. 251–269.
- Pianka, W. 1973. „Zmiany artykulacji samogłosek w sąsiedztwie spółgłosek półotwartych w języku macedońskim w porównaniu z językiem polskim”, [w:] *Studia Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Warszawskiego*

- poświęcone VII Międzynarodowemu Zjazdowi Słowistów w Warszawie.
Red. J. Magnuszewski, H. Orzechowska. Warszawa. 135–155.
- Pianka, W. 1975 (wyd. 1976). *Macedońskie imiona osobowe kotliny Azot*. Warszawa.
- Pianka, W. 1977. „Nazwiska macedońskiej kotliny Azot. Cz. 1”, *Onomastica* 22. 149–178.
- Pianka, W. 1978. „Nazwiska macedońskiej kotliny Azot. Cz. 2”, *Onomastica* 23. 215–244.
- Pianka, W. 1979. „Badania toponomastyczne w Macedonii”, *Onomastica* 15. 377–378.
- Pianka, W. 1983. „Słownik leksemów stopniowalnych w językach słowiańskich”, [w:] Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich, t. 3. Red. W. Pianka. Warszawa. 79–161.
- Pianka, W. – Пјанка Б. 1990. *Słownik macedońsko-polski i polsko-macedoński*, Warszawa-Skopje (wspólnie z Z. Topolińską i B. Vidoeskim).
- Pianka, W. 2000. *Gramatyka konfrontatywna języków słowiańskich*, t. 1. Katowice (wspólnie z E. Tokarzem).
- Rospond, S. 1972. „Struktura i stratygrafia toponimów typu -išt w Bułgarii i Macedonii”, *Onomastica Jugoslavica* 3-4. 99–140, mapa.
- Rusek, J. 1958. „Ze studiów nad nazwami czynności w języku bułgarskim i macedońskim”, *Zeszyty Naukowe UJ. Prace Językoznawcze* 3. 203–244.
- Rusek, J. 1964. *Deklinacja i użycie przypadków w Triodzie Chłudowa. Studium nad rozwojem analizy w języku bułgarskim*. Wrocław.
- Rusek, Z. – Русек, З. 1993. „Метафорични значења на глаголите за движење во македонскиот и во бугарскиот јазик”, [w:] XIX научна дискусија (31.08.-2.09.) (Охрид, 1992) Скопје. 155–162.
- Rusek, Z. 1995. „Bułgarskie i macedońskie perfectum w konfrontacji z angielskim Present Perfect”, [w:] *Studia z językoznawstwa słowiańskiego*. Kraków. 167–172.
- Rusek, Z. 2007. „Mieczysław Małecki a Macedonia”, *Z Polskich Studiów Sławi-
stycznych. Seria II: Językoznawstwo*. Warszawa. 191–200.
- Rzetelska-Feleszko, E. 1996. „Językoznawstwo macedonistyczne w „Bibliografii Językoznawstwa Słowistycznego””, [w:] XXII научна дискусија (Охрид, 21-22.08.1995). Скопје. 15–20.
- Sawicka, I. 1974. *Struktura grup spółgłoskowych w językach słowiańskich*. Wrocław.
- Sawicka, I. 1986. *Struktura sloga u balkanskim jezicima*. Wrocław.
- Sawicka, I. 1988. *Fonologia konfrontatywna polsko-serbsko-chorwacka*. Wrocław.
- Sawicka, I. 1991. *Фонологија на современиот македонски сѐиандарген јазик I: Фонологија сеѝменѝална*. Скопје (wspólnie z L. Spasovem).

- Sawicka, I. 1997a. *The Balkan Sprachbund in the Light of Phonetic Features*. Warszawa.
- Sawicka, I. – Савицка, И. 1997b. *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик: сементална и супraseментална*, Скопје (wspólnie z L. Spasovem).
- Sawicka, I. – Савицка, И. 2000. *Полски-македонски: граматичка конфронтиација. 2. Прозодија*. Скопје (wspólnie z B. Vidoeskin i Z. Topolińską).
- Sawicka, I. 2001. *An Outline of the Phonetic Typology of the Slavic Languages*. Toruń.
- Sawicka, I. – Савицка И. 2014. *Фонетските проблеми во ареална лингвистика (врз основа јазичната ситуација во југоисточна Европа)*. Скопје.
- Sawicka, I. 2015. *Wprowadzenie do balkanologii. Etnosy – Języki – Arealy – Konceptualizacje*. Warszawa (wspólnie z J. Sujecą).
- Sawicka, I. – Савицка И. 2018. *Месното на македонската фонетика во рамките на словенскиот и балканскиот јазичен свет*. Скопје: Ману (wspólnie z A. Cychnerską).
- Sawicka, I. – Савицка И. 2021. *Фонетската и фонологија на современиот македонски стандарден јазик. Супraseментална фонетика и фонологија*. Скопје: Ману (wspólnie z B. Gerazovem, W. Labroską, A. Cychnerską, A. Trawińską).
- Sawicka, I. – Савицка И. 2022. *Фонетика и фонологија на македонскиот стандарден јазик. Сементална фонетика и фонологија*. Скопје. (wspólnie z A. Trawińską, V. Labroską, A. Cychnerską i B. Gerazovem).
- Sawicka, I. 2023. *Studies in Balkan Phonetics*. Warszawa.
- Sendek, R. 1998. „Etonimy w językach bułgarskim i macedońskim. Krótkie porównanie”, [w:] *Młodzi slawiści Kongresowi Slawistycznemu. Materiały z sesji naukowej*. Kraków 7-8 maja 1998. Kraków. 73–77.
- Sendek, R. 2001. „Frazeologizmy w ‘Bugarsko-makedonski recznik’ M. Mladenowa, D. Crvenkoskiego i B. Blagoeskiego”, [w:] *VIII Kolokwium Slawistyczne Polsko-Bułgarskie (Collectanea Polono-Bulgarica, t. I)*. Red. M. Walczak-Mikołajczakowej. Gniezno. 121–150.
- Sendek, R. 2003. „A diabeł ani orze, ani kopie. Uwagi o frazeologii macedońskiego języka literackiego”, [w:] *Świat Słowian w języku i kulturze IV*. Red. E. Komorowska, Ż. Kozicka-Borysowska. Szczecin.
- Sendek, R. 2004. „Czy Noe mógł pływać kajakiem? Uwagi o frazeologizmie ‘arka Noego’ w językach południowosłowiańskich”, [w:] *Słowianie w Europie. Historia, kultura, język*. Kraków. 409–416.
- Sendek, R. 2005. „Ziemia obiecana. Uwagi o biblizmach i frazeologii biblijnej języka macedońskiego”, [w:] *Miejsce Macedonii na Bałkanach*. Red. I. Stawowy-Kawka. Kraków. 161–166.

- Sendek, R. 2007. *Studia z frazeologii bułgarskiej i macedońskiej*. Kraków.
- Sendek, R. 2009. „Problem języka „Macedońskiej Iskry”, pierwszego czasopisma Macedończyków w Australii”, [w:] *Słowiańskie diaspory. Studia o literaturze emigracyjnej*. Red. C. Juda. Kraków. 185–195.
- Sławski, F. 1950. „Najnowszy słowiański język literacki”, *Język Polski* 30. 181–185.
- Sławski, F. 1954. „Języki południowosłowiańskie” [w:] T. Lehr-Spławiński, W. Kuraszkiewicz, F. Sławski, *Przegląd i charakterystyka języków słowiańskich*. (Właściwości języka macedońskiego. 140–141; Narzecza macedońskie. 150; Macedoński język literacki. 161–162). Warszawa.
- Sławski, F. 1961/196. „Comparativus w języku bułgarskim i macedońskim”, *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych/Polska Akademia Nauk Oddział w Krakowie*. 353–357.
- Sławski, F. 1962. *Zarys dialektologii południowosłowiańskiej (z wyborem tekstów gwarowych)*. Warszawa.
- Sławski, F. 1964. „Bułgarsko-macedońskie komparatywne po-”, *Prace Filologiczne* 18/2. 429–434.
- Soczyńska, O. 2012. „Nowe strategie i dyskusje dotyczące współczesnych macedońskich przekładów Biblii oraz tekstów liturgicznych”, *Latopisy Akademii Supraskiej* 4. 159–169.
- Sokołowski, J. 1986. „Słowiańskie negatywa rzeczownikowe z prefiksem nie-/ne-”, *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego* 14. 227–243.
- Sokołowski, J. 1988. „Macedońskie przymiotniki z prefiksem” „bez”, *Македонски јазук* 38-39. 181–187.
- Sokołowski, J. 2000. *Słowiańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie słotwórczej*. Wrocław.
- Sokołowski, J. 2005. „Z problematyki opisu konfrontatywnego deminutywów w języku macedońskim i polskim (na tle innych języków słowiańskich)”, [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich* 5. *Acta Universitatis Wratislaviensis*. Wrocław. 339–344.
- Sokołowski, J. 2006. „Z zagadnień językowej emigracji macedońskiej na Dolnym Śląsku”, [w:] *Migracje: Dzieje, typologia, definicje*. Wrocław. 215–219.
- Sokołowski, J. 2012. „Stopniowanie negatywów przymiotnikowych w językach słowiańskich”, *Z Polskich Studiów Slawistycznych. Seria 12: Językoznawstwo*. Warszawa. 177–187.
- Sokołowski, J. 2018. „Deminutywa w języku macedońskim i polskim w ujęciu konfrontatywnym (na szerszym tle słowiańskim)”, *Z Polskich Studiów Slawistycznych. Seria 13, tom 2: Językoznawstwo*. Poznań. 325–335.

- Solecka, K. M. 1983. *Semantika czasowników ruchu w języku macedońskim*. Katowice.
- Solecka, K. M. – Солецка, К. М. 1984. „За семантиката и синтаксата на глаголите за движење во македонскиот јазик”, *Македонски јазик* 35. 281–303.
- Solecka, K. M. – Солецка, К. М. 1989. „За семантиката на прилозите во македонскиот во споредба со полскиот јазик”, [в:] Славистички студии (25 години на лекторатот по полски јазик при Катедрата за источни и западни словенски јазици и книжевности, Скопје 25–26 јули 1985). Скопје. 79–87.
- Solecka, K. M. 1993. „Projekt syntaktycznego słownika czasowników polskich i macedońskich”, *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica* 7. Kraków. 109–119.
- Solecka, K. M. – Солецка, К. М. 1996. „Разговорната експресија во однос на модалноста на реченицата (како теоретско прашање во македонскиот и полскиот јазик)”, [w:] XXII научна дискусија (Охрид., 21-22.08.1995). Скопје. 191–194 (wspólnie z E. Kuryło i K. Urban).
- Solecka, K. M. – Солецка, К. М. 1997. „Благоја Корубин како лексиограф”, [w:] XXIII научна дискусија (Охрид, 26–27.08.1996). Скопје. 151–154.
- Солецка, К. М. 2001. *Полски-македонски. Грамаѓишка конфронтиација. 4. Македонско- -полски синтаксички речник на глаголите и близзначните ѝерифрасијички изрази (Воведна ѝејтрајка)*. Скопје: МАНУ.
- Солецка, К. М. 2021. *Еволуција на одбрани ѝрасловенски корени за ѝремесијување во ѝросѝорой (македонско-полска конфронтиација)*. Скопје: МАНУ.
- Stachowski, M. 2017. „Kilka uwag o zapożyczeniach tureckich w dialekcie macedońskim Bitoli”, *Rocznik Slawistyczny* 66. 95–115.
- Stachowski, M. 2020. „Slavic languages in contact: Macedonian versus Turkish – Clear and unclear changes of a and e”, *Rocznik Slawistyczny* 69. 133–141.
- Staszewski J. – Сташевски, Ј. 2006. „Użycie strony biernej w języku polskim i macedońskim”, *Folia Philologica Македоно-Polonica* 6. 69–76.
- Stieber, Z. 1973 (1975). „O nazwie Košišta w Ohrydzie”, *Македонски јазик* 24. 85–86.
- Stieber, Z. 1989. *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Warszawa.
- Stryszewska, M. 2020. „Przymiotniki odrzeczownikowe w powieści Živko Čingo „Golemata voda”, *Slavica Bratislaviensia* 171. 127-134.
- Stryszewska, M. 2021. „Przymiotniki odrzeczownikowe z sufiksem -ny w języku polskim, -ный w rosyjskim oraz -en w macedońskim. Studium konfrontatywne, *Slavica Iuventus* 21. 149-163.
- Stryszewska, M. 2023. „Analiza formalna i semantyczna przymiotników odtonimicznych w języku rosyjskim, polskim i macedońskim (na materiale słownikowym)”, *Academic Journal of Modern Philology* 19. 307-315.

- Sujecka, J. 2021. „Bilingualism (Multilingualism) in the Balkans: Bulgarian and Macedonian Exemplification”, *Colloquia Humanistica* 10. 1–10.
- Sujecka, J. 2023. „Territory and language from the perspective of 19th and 20th century Macedonia (as a representation of the Balkans)”, [w:] *Desired Language: Languages as objects of national ideology*. Ed. F. Feliu. Amsterdam. 137–152.
- Szafarzyk, P. J. 1842–1844. *Słowiańskie starożytności*, t. I-II. Poznań (reedycja: Poznań 2003, posłowiami opatrzyli: T. Lewaszkiewicz i J. Strzelczyk).
- Topolińska, Z. – Тополињска, З. 1959. „Од полско-македонските акценти паралели, *Македонски јазик* 10 (1-2). 13–18.
- Topolińska, Z. – Тополињска, З. 1974. *Грамаѓика на именската фраза во македонскиот литературен јазик*. Скопје.
- Topolińska, Z. 1984. *Polski vs macedoński. Konfrontacja gramatyczna, zeszyt 1. Wprowadzenie*. Wrocław (wspólnie z B. Vidoeskim).
- Topolińska Z. – Тополињска, З. 1995a. *Синтакса, 1 дел: 1. Механизми на ѓредикација, 1.1. Конструкции со глаголни ѓредикации*. Скопје: МАНУ.
- Topolińska, Z. 1995b. *Zarys gramatyki języka macedońskiego*. Kraków.
- Topolińska, Z. – Тополињска, З. 1997. *Синтакса, 2 дел: 1. механизми на ѓредикација, 1.2. сложени реченични конструкции (конструкции со сврзнички ѓредикации), 2. механизми на номинација*. Скопје: МАНУ.
- Topolińska, Z. – Тополињска, З. 1999. *Полски-Македонски. Грамаѓичка конфронтиација, 2. Прозодија*. Скопје: МАНУ (wspólnie z B. Vidoeskim i I. Sawicką).
- Topolińska, Z. – Тополињска, З. 2000. *Полски-Македонски. Грамаѓичка конфронтиација, 3. Сјудии од морфосинтакса*. Скопје: МАНУ.
- Topolińska, Z. – Тополињска, З. 2001. *Zdanie w zdaniu, Полски-Македонски. Грамаѓичка конфронтиација 5*. Скопје.
- Topolińska, Z., – Тополињска, З. 2003. *Синтаксичка деривација, Полски-Македонски. Грамаѓичка конфронтиација 6*. Скопје: МАНУ.
- Topolińska, Z. – Тополињска, З. 2006. *Од историјата на словенскиот вокализам*. Скопје: МАНУ (wspólnie z B. Vidoeskim; 14 map w opracowaniu M. Markovik’a).
- Topolińska, Z. 2007. *Polski-Macedoński. Konfrontacja gramatyczna. 7. Wokół struktury semantycznej zdania / Околу семантичката структура на реченицата*. Kraków.
- Topolińska, Z. 2008a. *Z Polski do Macedonii, Studia językoznawcze, tom 1: Problemy predykcji*. Kraków.
- Topolińska, Z. – Тополињска, З. 2008b. *Полски-Македонски. Грамаѓичка конфронтиација 8. Развивок на грамаѓичките категории*. Скопје: МАНУ.

- Topolińska, Z. 2009a. *Z Polski do Macedonii, Studia językoznawcze, tom 2: Problemy nominacji, Varia*. Kraków.
- Topolińska, Z. – Тополинська, З. 2009b. *Полски~Македонски. Грамаѓиичка конфронтиаија 9. Неџаија*. Скопје: МАНУ.
- Topolińska, Z. 2015. *Polski ~ Macedoński, Konfrontacja (nie tylko) gramatyczna. 10. Spirala ewolucji / Сџирала на еволуија*. Wrocław.
- Topolińska, Z., – Тополинська, З. 2019. *Семантиичка дериваија на одбрани џрасловенски корени. Македонски~џолски*. Скопје: МАНУ (wspólnie z M. Markovik'em).
- Wagner, Z. 1971. „Współczesne językoznawstwo macedońskie”, *Sprawozdania z Posiedzień Komisji Naukowych. Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie* 14. 111–113.
- Walczak-Mikołajczakowa, M. – Валчак-Миколајчакова, М. 2001. „Zestawienia apozusyjne w niektórych językach słowiańskich”, [w:] XXVII научна дискусија (...) (Охрид, 13-15.08.2000). Скопје. 107–116.
- Walczak-Mikołajczakowa, M. 2018. „Nowe południowosłowiańskie przekłady bajek Ezopa”, *Poznańskie Studia Slawistyczne* 14. 359–365.
- Walczak-Mikołajczakowa, M. 2021. „O specyfice bułgarskich i macedońskich nabożeństw ku czci św. Tryfona”, [w:] *Nabożeństwo chrześcijańskie. Pojęcie – gatunki – język*. Red. W. Przyczyna, A. Sieradzka-Mruk. Tarnów. 397–409.
- Warchoł, S. 1972a. „O deminutywno-ekspresywnej funkcji dawnego formantu (*ę) we współczesnym języku bułgarskim i macedońskim (na tle tradycji staro-cerkiewno-słowiańskiej), *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Nauki Filozoficzne i Humanistyczne* 27. 197–207.
- Warchoł, S. 1972b. „Ze słowotwórstwa czasowników ekspresywnych w językach słowiańskich”, *Z Polskich Studiów Slawistycznych. Seria 4: Językoznawstwo*. 121–127.
- Warchoł, S. 1984. *Geneza i rozwój słowiańskich formacji ekspresywnych z sufiksalnym -k- i -c-*. Warszawa-Łódź.
- Wrocławski, K. 1986. „Południowa Słowiańszczyzna w kronikach Macieja Strykowskiego (Pierwszy polski cytat serbski i pierwsza wzmianka o Macedończykach)”, [w:] *Literatura polska a literatury słowiańskie. Studia*. Warszawa. 81–90.
- Zwoliński, P. – Зволинський, П. 1976. „Погледите на Крсте Мисирков за македонскиот јазик во очите на странцес”, [w:] *Крсте П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето. Реферати на симпозиумот во Скопје, 23–24.04.1975*. Скопје. 53–56.

Tadeusz LEWASZKIEWICZ
University of Adam Mickiewicz in Poznań

THE OUTPUT OF MACEDONIAN LANGUAGE STUDIES IN POLAND

Summary

The article presents the academic achievements of Polish specialists on the Macedonian language since the activities of Mieczysław Małecki in the 1930s until the end of the first quarter of the 21st century. A special position in Macedonian language studies and Polish-Macedonian contrastive studies is held by Zuzanna Topolińska who published over 230 bibliographic items (including over a dozen books). Mentions of Macedonian language facts can also be found in some other studies by that scholar. In total, the article lists and describes the academic output of 50 Polish linguists who published more than 530 works of various kinds devoted to Macedonian studies, understood in a broad sense (including a few dozen books). The synchronic research of Polish specialists in Macedonian and Slavic studies encompassed all subsystems of the Macedonian language: phonetics and phonology, morphology, syntax and vocabulary. The most important achievements involve Macedonian phonetics, phonology and syntax as well as Polish-Macedonian language contrasts. Polish linguists also made important contributions to the development of Macedonian topomastics, anthroponymy and dialectology, the knowledge of the language of Macedonian writers, and studies on the history of the Macedonian language. The output of Macedonian language studies in Poland should be considered a particularly important branch of Macedonian studies outside Macedonia.

Keywords: Slavic studies, Macedonian studies, Balkan studies, Polish-Macedonian contrastive studies, Polish language courses at Skopje University

ЛИНГВИСТИЧКИ ИСТРАЖУВАЊА

УДК811.163.3'373.232:811.162.1'373.232
УДК 811.162.1'373.232:811.163.3'373.232

Мери ЈОСИФОВСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Скопје, Македонија

merijosifovska@yahoo.com

МАКЕДОНСКИОТ НАСПРОТИ ПОЛСКИОТ ПРЕЗИМЕНСКИ СИСТЕМ

Апстракт: Предмет на оваа статија е споредбата на македонските презименски модели со презименските модели во полскиот јазик, како на дијахрониски, така и на синхрониски јазичен план.

Познато е дека презимето претставува наследна номинална категорија која се проучува од страна на ономастичарите, поконкретно антропономастичарите. Доколку се земе предвид фактот дека во основата на презимињата најчесто се заложени лични имиња и прекари од коишто се образувале бројни топоними во минатото, тогаш заклучокот би бил дека презимето има поширока временска рамка од неговото затврдување кај еден народ и дека тоа неминовно е и предмет на изучување од страна на топономастичарите.

Акцентот во овој труд ќе биде ставен на структурните презименски типови во двата јазика, на нивните сличности и разлики.

Клучни зборови: ономастика, презимиња, македонски јазик, полски јазик.

Презимето е постојана, неменлива и наследна номинална категорија. Тоа е обележје на целата фамилија, затоа претставува првично именување на луѓето кое е познато уште пред да се роди детето и пред тоа да се именува со лично име. Придружбата на презимето кон определена личност ја создава ономастичката содржина на презимето.

Како општествена потреба презимето се јавува кај разни народи во разни периоди од нивното постоење, најпрво кај повисоките општествени слоеви во социјално и економски развиените краишта. Со зголемување на потребата за што подобра идентификација на луѓето, презимето се проширило и во пониските општествени слоеви и во понеразвиените територии и центри. Кај Македонците тоа се

востановило кон крајот на 19. и почетокот на 20. век. За разлика од Македонците, кај Полјаците во повисоките општествени слоеви се забележуваат презименски форми многу порано, уште во 14. и 15. век, а кај обичниот народ тоа се зацврстило дури во 18. век.

Македонските презимиња се типично словенски. Нивната структура и функција во јазикот битно не се разликуваат од презимињата во другите словенски јазици. Се образуваат од лични имиња или од прекари со или без додавање на структурните суфикси: -ски/-ска, -ов/-ова, -ев/-ева, -о(в)ски/-о(в)ска, -е(в)ски/-е(в)ска. Централно место во нивното создавање имаат родовите номинации на -овци/-евци, со коишто се искажува индивидуалната припадност (пр.: Ациевци, Богдановци, Карапетревци, Митревци, Поповци). Презимиња во македонскиот јазик може да бидат и етниците и ктетиците, со или без структурните форманти. Патронимски образувања постојат, но како резултат на екстралингвистички фактори (тоа се презимињата на -ов/-ев, како што се на пр.: Атанасов, Веселинов, Игнатов, Стојчев, Танчев). Презимињата од лични имиња се деривувани со суфиксите -о(в)ски/-е(в)ски или -ов/-ев (Еленчев, Миладинов, Најденчевски, Петровски, Стаматоски, Трајчески). Оние од лично име + суфиксот -ски се ограничени на еден појас во Источна Македонија (пр.: Апостолски, Владимирски, Карафилски, Лозански, Ордански, Трендафилски). Презимињата од прекари го содржат суфиксот -ски (на пр.: Ѓулески, Желчески, Прлески, Тупанчески, Чеканчески), поретко и суфиксот -о(в)ски/-е(в)ски (на пр.: Кумпаниоски, Папучевски, Цуцуловски, Штрклески). Презимињата од имиња на места имаат деривација на апелативно рамниште (кога се еднакви на етници и ктетици, на пр.: Белештевец, Беличанец, Мрзенец, Новоселец, Тројачанец, Чифлиганец – етнички презимиња; Мреношки, Новачки, Обочки, Прилепчански, Солунски – ктетички презимиња) или на ономастичко (кога на ојконимите се додаваат структурните презименски суфикси, како на пр.: Дебарлиев, Манастирски, Стамболиев, Стамболчиевски, Шкодровски).

Во македонскиот јазик презимињата имаат форми за ж.р. на -а (пр.: Атанасова, Манолева, Поповска, Прчевска, Стојановска, Шоптрајанова). Во основата на презимињата од лично име инцидентно може да се јави женско име и во тие случаи изведбата е поинаква од оние со

машко име. Најчесто овие примери се т.н. андронимски презимиња (кога во основата на презимето се наоѓа именување на жената по името на мажот, појава којашто претставува оставнина од петвековната турска администрација во Македонија, на пр.: Андрејчин, Ристујчин, Костојчиновски). Во овој контекст се среќаваат и презимиња образувани директно од женско лично име + суфиксот –ин: Еленин, Жакин, Марин, Рисин, Рацин, Цветин и др.

Во македонскиот јазик презимето се востановило кон крајот на 19. и почетокот на 20. век. Неговата појава е долг процес што се одвивал нерамномерно и траел со векови. Најпрво личните имиња се јавувале со некои додатоци (претходници на денешните презимиња), како на пр.: л.и. + апелатив што означува занимање (Иван ковач, Петко терзија, Трајан воденичар), л.и. + патронимиска дескрипција (Калина Николова, Стојан Војданчев, Тодор Иванов), л.и. + семејна дескрипција (Иван Емностинов зет, Јована Петкова снаа) и професија + л.и. + предлог + име на место (поп Георгија од Желино, даскал Теодор од Стамбол, чорбаци Војдан од Прилеп). Последниве преовладуваат во 14. век. Од 15. век натаму, како иновациски модел се појавуваат конструкциите од лично име + лично име: Никола Јосиф, Драјчин Деспот, Гаврил Радомир, Константин Драгаш. Овие конструкции не се честа појава. Познати се по употребата уште во средниот век како карактеристичен модел за владетелските и благородничките кругови, а најмногу ги среќаваме во турските документи за историјата на македонскиот народ. Тоа е затоа што турскиот јазик не познава придавки изведени од лично име. Употребата на овој модел на именување продолжува и по турското владеење, т.е. во периодот на Бугарската егзархија и продолжува до денес. Во турските документи чести се и аналитичките образувања, како на пр.: Тодор син на Иван, Горин од село Могила, Митре син на Ѓорче од село Градешница; кои всушност претставуваат аналитички идентификациски модели од лично име и текст. Во 17. век започнуваат, а во 18. и 19. веќе преовладуваат синтетичките определби кон личното име, коишто полека, но сигурно нè водат кон ономастичката категорија – презиме.

Личните имиња во основата на презимињата може да бидат народни или црковни, полни или изведени форми. Бројни се и презимињата со

турски лични имиња во основата, макар што се среќаваат и имиња од други јазици. Прекарите во основата на презимињата се од апелативи од словенско и од несловенско потекло. Многу често апелативите се архаични лексеми од кои најчести се оние од турско потекло (пр.: *Аџиевски, Бозаџиев, Дервишовски, Доламовски, Караманов, Кујунџиев, Терзиев*).

Се среќаваат и презимиња без презименски суфикс. Тоа се лични имиња или прекари во функција на презимиња. Именувањата со две лични имиња се најчести во Западна Македонија (Охрид и Прилеп): *Димче Коџо, Владимир Лаџе*. Именувањата од лично име и прекар може да означуваат занимања (пр.: *Живко Козар*) или друга особина на предокот (пр.: *Миле Биџрак*).

Во полскиот јазик презимето е исто така официјална, наследна и неменлива категорија, а официјалната именска формула во полскиот јазик е како и во македонскиот и гласи: лично име + презиме.

Постои мислење дека специфика на полската антропониимија е честотата на презимињата со формантот *-ski* и дека овој тип презимиња биле типични за претставниците на благородничката класа (сопственици на села и на жители на места). Од крајот на 15. век презимињата на *-ski* се образувале од лични имиња (пр.: *Jordański* < л.и. *Jordan* – 1467 г., *Nieboriski* < композитното л.и. *Niebor* – 1402 г., *Stefański* < л.и. *Stefan* – 1480 г., *Smulski* < л.и. *Smul* < *Samuel* – 1471 г., *Tobiański* < л.и. *Tobiań* < *Tobiasz* – 1442 г.) и тие биле типични патроними. Подоцна се јавуваат и бројни презимиња образувани од апелативи и од христијански л.и. со овој суфикс. Постари облици на патронимиски презимиња се оние што се образувани со суфиксите *-owicz* и *-icz* (пр.: *Aleksandrowicz* < л.и. *Aleksander* – 1471 г., *Kuncowicz* < л.и. *Kunco* < *Konrad* – 1425 г., *Nikowicz* < л.и. *Niko* < *Mikołaj* – 1436 г., *Proczowicz* < л.и. *Procz* < *Prokop* – 1388 г., *Pietraszkowicz* < л.и. *Pietraszko* < *Piotr* – 1499 г.), а понови патроними се формите на *-ak*, *-ik* и *-czyk* (пр.: *Andrzejczyk* < л.и. *Andrzej* – 1722 г., *Jędrzejak* < л.и. *Jędrzej* < *Andrzej* – 1679 г., *Pawlik* < л.и. *Paweł* – 1794 г.).

Презимињата во полскиот јазик ја познаваат категоријата род (*Kowalski* – *Kowalska*, *Nowotny* – *Nowotna*, *Stefański* – *Stefańska*) за брачни партнерки и ќерки. Во разговорниот јазик брачните партнерки

многу често добиваат презимиња со суфиксите *-owa* и *-ina*, а ќерките со *-anka* и *-ówna*, кои се додаваат на машката презименска форма (на пр.: *Cieślikowa* (сопруга на *Cieślik*), *Zarębina* (сопруга на *Zaręba*), *Skubalanka* (ќерка на *Skubala*), *Malcówna* (ќерка на *Malec*) итн.

Во Полска до почетокот на 12. век се применувал едночлен именски систем, што се потврдува со примерите од зачуваните пишани стари ракописи. Овој модел Полјаците го наследиле од прасловенскиот јазик. Во првата четвртина на 12. век во пишаните ракописи се јавуваат примери со определба кон личното име во функција на прекар: *Piotr zwany Zbrodło // Zbrobadło* ‘криминалец’. Во некои ракописи од 12. век се јавуваат и аналитички примери, т.е. т.н. номинации еднакви на текст: *Bogdan syn Sulena z synami*; *Miczerz, brat jego z synami*; *Boguchwał i Bielec synowie Kuczka z synami*.

Во 13 век во Полска постепено почнува да се заменува еднокомпонентната именска формула со двокомпонентна, со додавања на определба или занимање (како прекар) или на друго л.и.: *Jakub syn Jacibora*, *Mikoł archidiakon krakowski*, *Piotr Roberta*, *Pszedbor z Mazowsza*, *Tomasz syn Pietrka z Wrocławia ...*

Од половината на 14. век масовно навлегуваат двокомпонентните формули со локативна придавка (пр.: *Marcin Krakowski*). Во 15. век овие двочлени формули добиваат толкава примена, што е тешко да се утврди дали се тие наследена категорија или, пак, се работи за определби во функција на прекари. Во следните два века (16. и 17.) и понатаму се применува двочлената именска формула, а во 18. век веќе започнува да се применува денешниот модел на именување луѓе. Согласно со пруското, а подоцна и со австриското и руското законодавство Полјаците морале да го воведат презимето во секојдневната практика, дури и за Евреите, на кои најчесто им биле давани презимиња од германско потекло.

Може да заклучиме дека затврдувањето на презимето и на двочлената именска формула кај Полјаците бил долготраен процес, кој започнал уште во половината на 13. век, а се стабилизирал на крајот од 18. век. Најпрво се зацврстил во официјалниот јазик, додека во народниот се употребувал факултативно. И денес во селата има примери на

луѓе кои немаат презимиња, ами се идентификуваат со прекари кои станале наследни.

Најмногу податоци за зборообразувањето и за семантиката на полските современи презимиња има во десеттомниот речник на современите полски презимиња, во кој има над 400 000 презимиња регистрирани во 1990 година. Треба да се обрне внимание на фактот дека од генетски аспект само презимето може да има по неколку (некогаш дури и по десетици графички и фонетски варијанти). Презимињата претставуваат збир од повеќе групи сопствени имиња со разнородна генеза (на пр.: стари словенски и христијански имиња, стари прекари по потекло од апелативи, стари хералдички и лични имиња образувани од имиња на места). Од овие три групи само оние од имиња на места отсекогаш биле презимиња, но за сите 3 групи заедничко е тоа што низ историјата тие ги менувале својот опсег на употреба и функцијата на именување (на пр.: формата *Malec* во доцниот среден век била прекар за мал човек, а подоцна станала презиме, коешто можело да функционира самостојно веднаш до името – *Jan Malec* и да стане наследна категорија).

Појавата на полните форми од словенските двокомпонентни лични имиња и од христијанските имиња во функција на втор именувач во полскиот јазик се јавува во средниот век од различни причини. Подоцна се јавуваат скратени и суфиксни форми од нив. Бројот на суфиксните форми зависи од фреквенцијата на конкретно лично име во конкретна средина (на пр. л.и. *Jan* има многу деривати наспроти л.и. *Augustyn*). Подоцна од овие скратени и деривувани личноименски форми се образувале презимиња, а некои од нив бележат голема честота (на пр. през. *Pawlak* го носат 43 556 илјади Полјаци, *Antczak* – 12 409, *Urbańczyk* – 9 316).

Бројот на презимиња образувани од прекари и во полскиот јазик, како и во македонскиот, е прилично голем. Секој апелатив што има лексичко значење може да стане сопствено име, т.е. прекар во полскиот јазик. Оваа семантичка посебност на полската антропонимија оди дотаму што, се среќаваат ретки примери на изолирани и спорадични презимиња образувани од лични глаголски форми (пр.: *Niewiem*, *Czekaj*, *Witaj*). Потврди за овој семантички презименски тип нема во

македонската антропонимија, макар што се работи за општословенска оставнина во номенклатурата и кај други словенски јазици.

Современите полски презимиња образувани од апелативи може да се поделат во 2 групи: **поранешни // стари презимиња и презимиња еднакви на занимања** или *nomina agentis*. Посебна и особено експресивна презименска група е втората. Имено, од секое занимање можело да се образува прекар, кој првично бил десигнат на личното име во номиналната формула на припадниците, макар и на најмала социјално организирана заедница. Затоа, во современата ономастика оваа појава на антропономастичко рамниште се дефинира како продуктивна зборообразувачка подложка во креирањето на еден посебен презименски прототип, карактеристичен за општословенската антропонимија. Презимињата образувани од прекари еднакви на занимања и професии (*nomina agentis*) се особено податливи на дијахрониски план, затоа што откриваат стари и исчезнати занимања со комуниколошка важност. Тие се познати во Полска уште од раниот среден век, а денес бележат голема фреквенција. На пример, презимето *Nowak* < им. *nowak* ‘новајлија, дојденец’ статистички ја покажува следнава фреквентност – 220 217 лица го носат ова презиме во Полска.

Туѓите презимиња заземаат значително место во современиот полски презименски систем. Тие биле транспортирани во полскиот јазик како готови форми и не подлегнале на промени. Навлегувале во различни периоди и стадиуми од развојот на полскиот презименски систем, почнувајќи уште од доцниот среден век со постојан карактер и наплив. Странците подлежат на полонизација, но нивните презимиња остануваат туѓи во јазичниот систем, пред сè на антропономастичко и на лексичко рамниште. Полонизацијата на туѓите презименски модели се спроведува најчесто на фонетско-графиски и на флексиски план; односно по пат на транскрипција и транслитерација се врши прилагодување на туѓите презимиња во полскиот фонетски систем, а, пак, со помош на флексивната деривација тие се прилагодуваат на полскиот лексикон.

Долго време било актуелно германското влијание, кое најрано се забележало на приморјето, потоа во Шлезија и во Западна Полска. Најголем наплив на германското именување има во големите среднове-

ковни градови како што се: Краков, Лавов, Познањ, Торун. Навлегувале во неизменета форма или со мали фонетски и зборообразувачки измени (на пр.: герм. *Albert* // пол. *Albert*, герм. *Brückner* // пол. *Brykner*, герм. *Rimut* // пол. *Rymut*, герм. *Ginter* // пол. *Gincerz* итн.).

Голем наплив во полскиот јазик имаат и украинските и белоруските презимиња. Украинските навлегуваат уште во средниот век, а украинските нешто подоцна и со послаб интензитет. Во полскиот антропономастикон се среќаваат и чешки и словачки презимиња, кои главно се лоцирани во пограничниот појас на Република Полска со овие две соседни држави. Како резултат на повеќевековните полско-литвански контакти се јавуваат и формации по потекло од литванскиот јазик, а карактеристични за кралските фамилии (на пр.: *Jagiellonów* // *Јаџелонци*).

Покрај овие има и несловенски европски презимиња: романски, унгарски, италијански и француски (од францускиот јазик се главно презимињата на познатите полски уметници, како *Chopin* и *Vincenz*). Евреите, како малцинство во Полска, имаат лични имиња од Стариот завет кои подлежат на јазични промени (на пр.: евр. *Salomon* < хебр. *Šēlōmōh* ‘оној кој е мирен, мирољубив’ – пол. *Salamon*, *Salmon*, *Salmen*, *Salma*, *Sala*, *Szoloma*, *Szloma*). Од овие имиња биле создавани презимиња со додавање на полски презименски суфикси. Идентична е состојбата и со Ерменците, кои се населиле во Полска уште во средниот век, главно во нејзиниот југоисточен дел. За разлика од нив, Татарите се населувале во истиот период, но во североисточниот дел на Полска. Тие биле Мухамеданци и користеле муслимански лични имиња, кои подоцна се полонизирале со додавање на полски суфикси (на пр.: *Achmetowicz*, *Malikbaszyc*, *Selimowicz*).

На крајот на 19. век започнува проучувањето на историјата на полските презимиња. Во 20 век под влијание на В.Ташицки се интензивираат јазичните истражувања на сопствените имиња. За таа цел е изработен Речник на старополски лични имиња во 7 тома (1965-1987) и Речник на современите презимиња во Полска во 10 тома (1992-1994). Презимињата од средниот век во Полска (1500-1800 г.) се проект на Институтот за полски јазик при ПАН под наслов „Антропономастикон од 16. до 18. век“. Со историјата и структурата на полските презимиња

се занимавал К.Римут во книгата „Презимињата кај Полјаците“ (том I и II, 1999-2001).

Сепак, има уште многу теми за работа во иднина и кај двата јазика на ова поле.

Користена литература

- Јосифовска, М. 2021, *Антропонимскиот систем во Крушевско*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 117–154.
- Коробар-Белчева, М. 2019, *Македонски ономастички исфажувања*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 159–205.
- Речник на презимињата кај Македонците*. Ред. Трајко Стаматоски, I–II. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1994, 2001.
- Стаматоски, Т. 1990, *Македонска ономастика*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 163–184.
- Bubak, J. 1992, *Słownik Nazw Osobowych i Elementów Identyfikacyjnych Sądeczyzny XV–XVII w. Część I (A–M)*. Kraków: UNIVERSITAS.
- Bubak, J. 1992, *Słownik Nazw Osobowych i Elementów Identyfikacyjnych Sądeczyzny XV–XVII w. Część II (N–Ż)*. Kraków: UNIVERSITAS.
- Bubak, J. 1993, *Księga naszych imion*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rymut, K. 1991, *Nazwiska Polaków*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rymut, K. 1999, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny, tom I (A–K)*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.

Meri JOSIFOVSKA

Institute of Macedonian Language “Krstе Petkov Misirkov”

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje

Skopje, Macedonia

MACEDONIAN VS POLISH SURNAME SYSTEM

Summary

The subject of this article is the comparison of Macedonian surname models with surname models in Polish language, both from a diachronic and synchronic linguistic perspective.

It is well known that a surname represents an inherited nominal category studied by onomasticians, more specifically, anthroponomasticians. Considering the fact

that surnames are often based on personal names and nicknames, which in turn have formed numerous toponyms in the past, the conclusion can be drawn that surnames have a broader temporal framework than their establishment within a particular nation and are inevitably a subject of study for toponomasticians as well.

The emphasis in this paper will be placed on the structural types of surnames in both languages, as well as their similarities and differences.

Keywords: onomastics, surnames, Macedonian language, Polish language.

UDC 811.162.1'26
UDC 811.162.1'272

Henryk DUDA

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Lublin, Polska

henryk.duda@kul.pl

KULTURA JĘZYKA CZY JEGO PLANOWANIE?

Nowy paradygmat w językoznawstwie normatywnym

Abstrakt: Przedmiotem uwagi autora artykułu jest zmiana podejścia do zagadnień poprawności języka w Polsce, a prawdopodobnie także w innych krajach słowiańskich. W przeszłości językoznawstwo normatywne (preskryptywne) koncentrowało się na ocenie funkcjonujących form językowych. Kierowano się przy tym zespołem kryteriów poprawności językowej. Współcześnie, wraz z dyskusją o poprawności form typu „na Ukrainie” – „w Ukrainie”, sporami o feminitywa czy szerzej o tzw. język inkluzywny, można zaobserwować nowy trend. Językoznawstwo normatywne to już nie tyle kultura języka, co jego planowanie, czego dowodzą np. powstające słowni(cz)ki czy poradniki języka inkluzywnego. Czy jest to przejściowa moda czy stała zmiana paradygmatu językoznawstwa normatywnego?

Słowa kluczowe: językoznawstwo normatywne, preskryptywizm, polityka językowa, planowanie języka, nowe trendy w lingwistyce normatywnej

1. Wstęp

Przedmiotem mojej uwagi jest zmiana podejścia do zagadnień poprawności języka w Polsce, a prawdopodobnie także w innych krajach słowiańskich. W przeszłości językoznawstwo normatywne (preskryptywne) koncentrowało się na ocenie funkcjonujących form i konstrukcji językowych. Kierowano się przy tym zespołem kryteriów poprawności językowej, których obowiązujący przez lata zestaw podał Witold Doroszewski w książce „Kryteria poprawności językowej” (1950). Po Doroszewskim o kryteriach poprawności językowej dyskutowano jeszcze wielokrotnie, także polemicznie (zob. np. Walczak 1986), a ich ostatnią kanoniczną wykładnię

daje Andrzej Markowski w wydawanych pod jego redakcją słownikach poprawnej polszczyzny (zob. np. Markowski 2010). Współcześnie, wraz z dyskusją o poprawności form typu *na Ukrainie* – *w Ukrainie*, sporami o feminitywa czy szerzej o tzw. język inkluzywny, można zaobserwować nowy trend. Językoznawstwo normatywne to już nie tyle kultura języka, co jego planowanie, czego dowodzą np. powstające słowni(cz)ki czy poradniki języka inkluzywnego. Czy jest to przejściowa moda czy trwała zmiana paradygmatu językoznawstwa normatywnego?

2. Wczoraj i dziś w dyskursie poprawnościowym

Zilustrujmy zasygnalizowany wyżej problem kilkoma przykładami z polskiego dyskursu medialnego wokół zagadnień funkcjonowania wybranych form językowych. Będzie to najpierw żywa od lipca do września 2024 roku kwestia, czy *zwierzę umiera*, czy *zdycha*, dyskusja wokół tego, jak mówić o Ukrainie (*na* czy *w*) oraz problem feminitywów. Za każdym razem spróbuję pokazać, jakie stanowisko „kulturyści językowi”¹ zajmowali w tych kwestiach w przeszłości, a jak do tych samych problemów podchodzimy dziś.

2.1. *Pies zdechł* – wokół wypowiedzi prof. Bralczyka

W lipcu 2024 r. w programie TVP „100 pytań do” prof. Jerzy Bralczyk powiedział:

[Mówienie, że *pies zdechł*,] nie pasuje mi, tak samo jak nie pasuje mi adoptowanie zwierząt. Jednak co ludzkie, to ludzkie. Jestem starym człowiekiem i preferuję te tradycyjne formuły i sposób myślenia. Nawet mówienie, że choćby najulubieńszy pies umarł, będzie dla mnie obce. Nie, *pies* niestety *zdechł*. (Bralczyk 2024)

Słowa *pies zdechł* wywołały medialną burzę. Jeśli przeczytamy uważnie powyższy fragment, zauważamy, że jeszcze przed nimi Bralczyk – jakby przeczuwając, że jego wypowiedź spotka się ze zdecydowanym sprzeciwem – informuje, może zastrzega się, że ma prawo tak mówić, gdyż „jest

¹ Nawiązuję luźno do tytułu artykułu Marcina Preyznera „Ze zjawisk współczesnej «kulturystyki» językowej” (Preyzner 1992).

starym człowiekiem i preferuje te tradycyjne formuły i sposób myślenia”. To oczywiście nie pomogło.

Pozostając w obrębie tradycyjnie uprawianej kultury języka, w obrobie czasowników *zdechnąć* (perf.) i *zdychać* (imperf.) w odniesieniu do zwierząt, możemy odwołać się do etymologii. Czasowniki te mają w sobie rdzeń ten sam, który mamy w wyrazach (*od*)*dech*, *dech*, *dusza*, *tchnąć* etc. (Boryś 2005) Dowodzi tego m.in. wyrażenie *oddać ducha*, peryfrastyczny odpowiednik czasownika *zdechnąć*. W „Nowym Testamencie” w języku polskim Chrystus na krzyżu *oddał ducha* (A gdy Jezus skosztował octu, rzekł: «Wykonało się!» I skłoniwszy głowę oddał ducha. J 19, 30; Biblia Tysiąclecia). W przeszłości można było użyć czasownika *zdechnąć* także w odniesieniu do człowieka: „Attyla [...] wiele wina wypiwszy na swadźbie, w nocy we śpiącki niemocą, którą zową apopleksyja, *zdechł* nagle” (Miechowita, cyt. za: Reczek 1988: 122). Do dziś w tym archaicznym znaczeniu w kaszubszczyźnie (zob. Majowa 1987; por. Boryś & Popowska-Taborska 2006: 284). Dopiero później nastąpiła specjalizacja znaczeń i *zdechnąć* / *zdychać* ograniczono do „umierania” zwierząt. W swojej wypowiedzi Bralczyk pyta: „A dlaczego zwierzę żre, ma mordę czy paszczę, sierść, a nie włosy?” (Wprost), potwierdzając tym pytaniem to, co wiedzą językoznawcy (wiedza wyraźna), a co doskonale wykorzystują w codziennej komunikacji natywni użytkownicy języka polskiego (wiedza jasna) (terminy w. wyraźna i w. jasna podług: Zawadowski 1966: 9), że w polszczyźnie istnieje wyraźna opozycja ludzkie – zwierzęce.

Ten sposób argumentacji ogranicza się do rozważań nad strukturą języka. Myślę, że zmieściłby się w formule Jana Miodka, że najważniejszym zadaniem kultury języka jest „szerzenie wiedzy wyraźnej o języku” (Miodek 1983: 60). Tyle, że dziś nie przekonuje adwersarzy J. Bralczyka.

Na marginesie dodajmy, że gdy Adam S. Krasieński w „Słowniku synonimów polskich” pisze o czasowniku *zdychać* „wyraz potoczny, mówi się tylko o zwierzętach i ptakach, które przestają żyć, nie będąc zabite” (Krasieński 1885: II, 191), nie jest to tylko potwierdzenie, że podział na ludzkie – zwierzęce w leksyce ma długą tradycję. Trzeba by raczej zapytać, czy autor słownika podkreśla, że *zdechnąć* mówi się tylko o zwierzętach, gdyż niektórzy jeszcze używają tego czasownika w odniesieniu do ludzi (archaizm semantyczny), czy też w momencie powstania słownika (II poł. XIX

w.) można już mówić o tendencji do stosowania *umrzeć* w odniesieniu do zwierząt (neosemantyzm).² Wykracza to już jednak poza temat tego artykułu.

Wracając do kwestii sposobu uprawiania kultury języka, spójrzmy teraz na argumenty adwersarzy prof. Bralczyka. Przede wszystkim, debata *de facto* nie dotyczy języka, leksyki, utartych połączeń wyrazowych, struktury języka i jego funkcjonowania, lecz ma charakter światopoglądowy, a w medialnych potyczkach biorą udział dziennikarze, przedstawiciele organizacji prozwierzęcych (czy to właściwy termin), osoby zainteresowane problemem i przypadkowi dyskutanci. Dosadnie wyraził to w szeroko cytowanym wpisie na Facebooku przedstawiciel organizacji Otwarte Klatki (otwarteklatki.pl):

Nie jesteśmy uznanymi językoznawcami, ale nie trzeba nimi być, by zauważyć, że wszystkie zwierzęta się rodzą. W tym ludzie, bo ludzie, Panie profesorze [zwrot do prof. Bralczyka – H.D.], to też zwierzęta. Wszystkie zwierzęta również żyją. Chorują. Czują. Dlaczego więc nie wszystkie zwierzęta miałyby umierać? (Otwarte Klatki 2024)

Podobne stanowisko zajął Michał Rusinek, znany literaturoznawca, zajmujący się także kwestiami języka, w tym m.in. retoryką i pragmalingwistyką. Zastanawiając się nad przyczyną powstania „gorszych” słów w odniesieniu do zwierząt Rusinek wymienia cztery czynniki – wszystkie o zewnętrznym charakterze względem języka:

- (a) Kościół, wpajający ludziom przekonanie, że jesteśmy panami stworzenia, budujący religijną podstawę antropocentryzmu;
- (b) „arystokratyczny” humanizm, który antropocentryzmowi dał podstawę nie tyle religijną, ile filozoficzną;
- (c) kolonializm, czyli przekonanie, że świat należy podbić i narzucić mu swoją władzę, wprowadzając wyraźny podział na lepszych podbijających i gorszych podbitych;
- (d) feudalizm, wertykalna struktura społeczna oparta na przemocy wobec tych, którzy znajdowali się niżej: pan bił chłopą, chłop bił psa. (Rusinek 2024; podaję za: Miodek 2024)

² Por. też. „Mówi się tylko o ludziach. Do zwierząt zaś używa się słowo padać, lub zdychać, np. koń padł, pies zdechł (nie zaś umarł). O jednych pszczołach lud mówi, że umierają” (Krasiński 1885: II, 190, s.v. umierać).

Jest to zestaw tematów / problemów, które od lat rozgrzewają debatę światopoglądową w Polsce. Polaryzacja stanowisk w tych kwestiach jest już tak duża, że w zasadzie są one niedyskutowalne, gdyż od razu zostaniemy zaliczeni do przedstawicieli jednej z walczących ze sobą stron, a – jak napisała Julia Mazurkiewicz-Sułkowska (2022) prawnicowca od lewicowca poznamy po języku, choć w jej artykule kwestia mówienia o zwierzętach jeszcze się nie pojawia. Dyskusja wokół sposobu mówienia o zwierzętach jest tylko pretekstem do kolejnego starcia na polu ideologicznym. W dłuższej perspektywie z pewnością dyskusja wpłynie także na doraźne rozstrzygnięcia normatywne oraz na teoretyczne podstawy kultury języka (językoznawstwa normatywnego). Ze znanych językoznawców stanowisko Rusinka podziela np. Jan Miodek – „trudno się nie utożsamić z Michałem Rusinkiem, który apeluje o dostrzeżenie wspólnoty losu wszystkich istot, zwłaszcza w obliczu klimatycznej katastrofy” (Miodek 2024).

Myślę, że różnicę, między dyskursem o języku w nieodległej jeszcze przeszłości a tym, jak obecnie próbujemy rozwiązywać wątpliwości poprawnościowe, wyraził Michał R. Wiśniewski, publicysta „Polityki”:

Cóż, Bralczyk jest preskryptywistą – mniej niż żywy język interesuje go to, co jest w słowniku. To droga prowadząca na rozmaite manowce [...]. (Wiśniewski 2024)

W tym artykule nie polemizuję z przedstawianymi stanowiskami, gdyż zasadniczym celem moich rozważań jest pytanie o przyszłość dyskursu normatywnego w Polsce. Zwróćmy jednak uwagę, że wszelka jednostronność „prowadzi na rozmaite manowce”, także jednostronne ataki na Jerzego Bralczyka, a rzeczywistość językowa jest bardziej skomplikowana – czego nie widzi felietonista „Polityki”, gdy w tytule swojego felietonu pisze „ośli upór profesora Bralczyka”. Więcej empatii dla osłów!

2.2. Językowa dekolonizacja Ukrainy

W ostatnich latach, zwłaszcza po ataku Rosji na Ukrainę w lutym 2022 roku, dyskusje poprawnościowe zostały zdominowane przez spory wokół wyrażen *na Ukrainie* / *w Ukrainie* (*być, wydarzyć się gdzie?*), rzadziej *na Ukrainę* / *do Ukrainy* (*jechać do czy jechać na*). Kwestie te były wielo-

krotnie omawiane w mediach oraz w literaturze przedmiotu. Ostatnie słowo należy do prof. Marka Łazińskiego (zob. Łaziński 2022).

Tradycyjne, zgodne z duchem kultury języka polskiego, tak jak ją definiowały starsze prace z tego zakresu, aby ocenić, które z ocenianych wyrażenń uznać za poprawne, stosowne czy właściwe, trzeba by odwołać się do jednego z kryteriów poprawności językowej.

1. Polacy (= natywni użytkownicy języka polskiego) w większości mówią *jechać na Ukrainę*, *być na Ukrainie*, więc zgodnie z kryterium uzualnym pierwszeństwo należy się tym właśnie wyrażeniom.
2. Wyrażenia *na Ukrainę*, *na Ukrainie* spotkać można w języku / utworach wybitnych pisarzy, więc zgodnie z kryterium autorskim to właśnie te formy powinny być używane. Ponieważ w twórczości wybitnych i ważnych dla literatury i kultury polskiej autorów można znaleźć także wyrażenia typu *do Ukrainy* i w *Ukrainie*, to nic dziwnego, że równie dobrze można próbować dowieść, że również te wyrażenia są poprawne. Można też na przykład, jak to uczynił przed laty ukraiński poeta, tłumacz, dyplomata i polityk Dmytro Pawłyczko, dowodzić, że Juliusz Słowacki pierwszy „uznał” *Ukrainę*, bo pisał w *Ukrainie*. (Zob. Pawłyczko 1999)

Współcześnie, co jest wynikiem procesów kulturowych, a także zmianą zainteresowań badawczych w środowisku lingwistycznym, tj. wzrostem zainteresowania badaniami nad funkcjonowaniem języka w dyskursie publicznym, funkcjonowaniem słowa w kontekście kulturowym, społecznym i politycznym, które to badania nazywamy pragmalingwistyką, na problem wyboru przywołanych jako przykład wyrażenń spojrzelibyśmy raczej tak: używając form takich jak *na Ukrainę*, *na Ukrainie* językowo nadal „okupujemy” ten kraj, musimy zdekolonizować nasze myślenie o Kresach etc. Najważniejsze, że musimy być inkluzywni, tzn. mówić tak, by łączyć, a nie dzielić.

Pisząc o współczesnym podejściu, myślę oczywiście o podejściu dominującym obecnie, w połowie trzeciego dziesięciolecia XXI wieku. W rzeczywistości bowiem ten sposób myślenia przewijał się w dyskursie publicznym od dawna. W Polsce chyba po raz pierwszy prawie wiek temu w znanym artykule Stanisława Westfala „O zwrotach w *Litwie* i *na Litwie*” (1936). Mniej więcej w tym samym czasie zainteresował się tym proble-

mem Iwan Ohijenko (Огієнко 1935). Zdaniem tego ukraińskiego badacza przez stulecia „historyczna Polska ze swojego państwowego punktu widzenia mówiła tylko na Ukrainie”, tak samo było później z państwowym spojrzeniem rosyjskim i dlatego:

Ціли вікі ми чули то *na Ukrainie*, то *на Украинѣ*, а тому і защепили собі це „на Україні” як своє власне, зовсім забувши про його історичне походження й не відчуваючи, що власне це на – це ж болюча й зневажлива ознака нашого поневолення... (Огієнко 1935: 70)

Takie postawienie kwestii było w swoim czasie bardzo nowatorskie, ale pozostawało na marginesie rozważań poprawnościowych, które bazowały na uzusie (= taki jest uzus, polski zwyczaj językowy) i innych kryteriach poprawnościowych.

2.3. Zależności strukturalne w słowotwórstwie czy patriarchalne dziedzictwo?

To samo można powiedzieć o dyskusji nad feminatywami w języku polskim. Współcześnie ocenia się je z perspektywy równości płci, krytykuje się patriarchalną kulturę i dominację mężczyzn w życiu społecznym. Nie znaczy to, że w przeszłości o feminatywach – w słowotwórstwie nazywano je nazwami żeńskimi – nie dyskutowano. Gdy prawie siedemdziesiąt lat temu Stefan Reczek (1957: 81–87) rozważał, któremu z rzeczowników *krawcowej* czy *krawczyni* dać pierwszeństwo, to interesowała go geografia językowa („W Krakowie nad maszyną pochylają się krawczynie, obok tego są i krawcowe, w Warszawie zaś, zdaje się, panuje przeważnie krawcowa.”, ib. 81), przyglądał się formantowi *yni* („nieproduktywnemu i rzadkiemu”, ib. 82), podkreślił, że formant *owa* oznacza „zwykle w pierwszym rządzie przynależność” (ib.) oraz – co z dzisiejszego punktu widzenia bardzo interesujące – wyjaśnił, skąd przywiązanie do form typu *pani doktor*, *pani inżynier*:

Ciekawe jest zjawisko, że w niektórych wypadkach, gdzie przyrostek *ka* wydaje się lekceważący, np. **doktorka*, **inżynierka*, **prowincjałka* (‘przełożona duchowna’), a formy z *owa* są jeszcze żywe jako nazwy żon odpowiednich fachowców (doktorowa, inżynierowa), poprzestaje się na

nazwach męskich z orientacyjną żeńską formą nazwiska lub tytułu towarzyskiego: pani *doktor*, pani *inżynier*. (ib, s. 84).

W swojej argumentacji Reczek ani słowem nie dotyka kwestii statusu kobiet w społeczeństwie. Jego myślenie jest na wskroś strukturalne. Konstrukcje typu *pani doktor* szerzą się, gdyż sufiks *yni* jest nieproduktywny, *ka* może być lekceważący, a *owa* ma charakter przynależnościowy, a w jakiś sposób trzeba zaznaczyć, że mówimy o kobiecie-doktorze.

Punktem wyjścia współczesnej refleksji nad tymi samymi wyrazami stałaby się nie tyle analiza relacji zależności między elementami systemu językowego, co pytanie o miejsce kobiet w społeczeństwie. Najczęściej wskazuje się przy tym na patriarchalny ustrój społeczny.

Dostrzeżono bowiem, iż język, ukształtowany przez wieki przez system patriarchalny, wyraża i utrwala tradycyjne, a często krzywdzące dla kobiet stereotypy myślowokulturowe oraz nierówne relacje między płciami [...]. (Szpyra-Kozłowska 2021)

W książce „Nianiek, ministra i japonki. Eseje o języku i płci” Jolanta Szpyra-Kozłowska w bardzo obszerny sposób opisuje tak przeszłość jak i teraźniejszy stan dyskursu nad feminatywami (Szpyra-Kozłowska 2021, eseje od 3 do 6). Jest to spojrzenie innowacyjne, wyważone i mieści się w ramach lingwistyki. Moim zdaniem autorka „szerzy wiedzę wyraźną” o płci w języku. W wystąpieniach medialnych natomiast o tych kwestiach pisze się raczej w kategoriach potyczek, bitew, walki o, jak to widać np. w tytule jednego z artykułów w „Gazecie Wyborczej” (2021): „Triumfik w walce z patriarchatem. Czeskie feministki wywalczyły prawo do męskich końcówek”. Ton emocjonalny zupełnie inny, lecz podejście do zagadnienia to samo – punktem wyjścia jest przekonanie o roli kobiet i dominacji mężczyzn w społeczeństwie.

3. Od poprawności języka do jego świadomej przebudowy

W omówionych powyżej przykładach przedmiotem sporu były jednostki i konstrukcje realne bądź potencjalne w języku. W gruncie rzeczy tradycyjny dyskurs poprawnościowy dałby się obronić, gdyby podjąć próbę sformułowania nowych kryteriów poprawności języka, m.in. takich, które

odwoływałyby się do nowszych paradygmatów języka, np. do kognitywizmu czy takich, które uwzględniałyby pragmalingwistykę, tj. pozwalałyby oceniać poprawność wypowiedzi w kontekście socjalnym i społecznym. Takiej próby jednak nie podjęto, może z wyjątkiem podziału na normę wzorcową i użytkową. „Ich kodyfikację zawierają słowniki poprawnej polszczyzny powstałe po roku 1990, zwłaszcza zaś *Nowy słownik poprawnej polszczyzny* PWN [1999] i jego nieco zmodyfikowana wersja – *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* PWN [2004].” (Markowski 2007)

Nowe drogi językoznawstwa normatywnego

Dyskusja nad feminatywami, szerzej nad androcentryzmem w języku, ujawniła, że proste uzupełnienie braków w nazwach żeńskich, przez utworzenie brakujących feminatywów zgodnie z regułami słowotwórczymi języka polskiego, nie rozwiązuje problemu dyskryminacji językowej kobiet w języku polskim, bowiem we wcale licznych przypadkach feminatywa nie wystarczą. Na przykład, dyplomy ukończenia studiów podpisuje *rektor* (mężczyzna) lub *rektorka* (kobieta), lecz płeć tej osoby prawnej – by nie powiedzieć *osoby rektorskiej* – jest tu bez znaczenia. W takiej sytuacji najlepiej byłoby, gdyby w języku istniała kategoria gramatyczna bez nacechowania seksualnego, płciowo neutralna. Takich jednostek jednak w języku polskim nie ma i w przeszłości nie było. Ich rolę pełniły rzeczowniki męskie w funkcji generycznej, co jest kwestionowane w różnych pracach z zakresu lingwistyki płci jako przejaw lingwistycznego androcentryzmu (Karwatowska & Szpyra-Kozłowska 2005). Nie od dziś wiadomo, że feminatywa – by pozostać w obszarze lingwistyki płci – to nie jedyny problem, a w językach takich jak indoeuropejskie z ich seksualnym rodzajem gramatycznym, językowa asymetria płci ma charakter wielowymiarowy, oprócz feminatywów dotyczy rodzaju gramatycznego imiennych części mowy (rzeczowniki, przymiotniki, zaimki, liczebniki), składni (np. pol. wyrażenie *sześciu studentów* w języku polskim to może być zarówno sześciu mężczyzn jak i jeden mężczyzna i pięć kobiet). Logiczną konsekwencją

1. dostrzeżenia tych faktów tak przez szerszą grupę użytkowników polszczyzny (najczęściej przez użytkowników), jak i przez lingwistów (językoznawczyń i językoznawców), oraz
2. zgody, że jakość komunikacji wymaga usunięcia asymetrii płciowej z języka,

są nie tyle próby oceny istniejących jednostek i konstrukcji językowych, co postulaty przebudowy języka, wprowadzenia do niego nowych kategorii gramatycznych, nowych jednostek leksykalnych, przebudowa jego składni. I nie są to już tylko postulaty publicystów, bo zagadnienia te stają się także przedmiotem lingwistycznych sporów, debat, szkoleń (zob. np. Tambor 2023).

3.1. Działalność praktyczna

W działalności praktycznej obserwujemy kontynuację tradycyjnego sposobu uprawiania kultury języka, a więc publikacje artykuły, książki (zob. np. Miodek 2022), rozstrzygnięcia normatywne Rady Języka Polskiego (<https://rjp.pan.pl/>). Z perspektywy szkoły, biurokracji prywatnej i publicznej oraz mediów, tradycyjna normatywistyka ma dobre perspektywy. W wymienionych bowiem obszarach umiejętność tworzenia tekstów zgodnych z regułami systemu (poprawnych gramatycznie) oraz z wymaganiami stylistycznymi i konwencjami genologicznymi wydaje się kluczowa. Na naszych oczach rodzi się jednak nowy nurt językoznawstwa normatywnego, w który wpisuje się już zupełnie inny typ wydawnictw bez wątpienia normatywnych i działań czy – w nowej polszczyźnie – projektów preskryptywnych.

3.2. Nowy typ wydawnictw normatywnych

Wydawnictwa o charakterze instruktażowym, regulujące sposób komunikacji językowej w firmach i instytucjach publicznych. Przykładem mogą być np. „Inkluzywny narzędziownik stanowisk, funkcji i zawodów w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach (słownik fleksyjnosłowotwórczy)” (Biłas-Pleszak i in. 2023), „Leksykon żeńskich nazw stanowisk, funkcji i tytułów na Uniwersytecie Zielonogórskim” (Steciąg i in. 2024) czy „Język równościowy w UAM w Poznaniu. Rekomendacje dla społeczności akademickiej ze szczególnym uwzględnieniem równości płci” (Kiełkiewicz-Janowiak, Błaszowska & Dopierała-Kalińska 2024). Choć wydawnictwa te mają charakter normatywny, to jest to normatywność innego rodzaju, co widać w tytule ostatniego poradnika – „język równościowy”. Takie podejście nie jest odrzuceniem ustalonych tradycyjnych kryteriów poprawności językowej, lecz przenosi punkt ciężkości w inne obszary

podlegające ocenie i wartościowaniu. Coś w tradycyjnym sensie może być poprawne, lecz niezgodne z regułami języka równościowego, inkluzywnego, empatycznego etc. Zielonogórski „leksykon” z kolei to interesująca, choć moim zdaniem zupełnie nieprzekonująca, próba usprawiedliwienia powrotu do stosowania feminatywów, gdyż z faktu, że feminatywa są poprawne w świetle uznanych kryteriów językowych, nie wynika konieczność ich wprowadzania, jeśli dotychczasowe sposoby nazywania kobiet są zgodne z tymi samymi kryteriami.

Dodajmy przy okazji, choć to wykracza poza zakres tych rozważań, że katowicki „narzędziownik”, zielonogórski „leksykon” czy poznańskie „rekomendacje” to poradniki z zakresu „kodu mowy” (speech code), zbiory wytycznych, które wydają instytucje publiczne i korporacje dla swoich pracowników, szczególnie w Stanach Zjednoczonych. Tam też najwcześniej zauważono – co wykracza poza zakres naszych rozważań – że stanowią potencjalne zagrożenie dla wolności słowa, gdyż mogą się stać narzędziem tłumienia opinii krytycznych, nawet zasadnych (szerzej o tym kwestiach zob. Lukianoff & Haidt 2023).

3.2.2. Próby tworzenia nowego języka, „empatycznego”, „niebinarnego”

Autorki i autor [!] – w tym sformułowaniu proszę nie szukać ironii, lecz przykładu, jak relacje składniowe w polszczyźnie są skrzyżowane z kwestią tzw. rodzaju gramatycznego – katowickiego narzędziownika podkreślają, że w trakcie pracy nad opracowaniem

uwidoczniał się jeszcze jeden aspekt współczesnego świata, a mianowicie potrzeba opracowania wytycznych w zakresie tworzenia form, które nie wskazują na płeć. To zaowocowało rozszerzeniem naszych propozycji nazewniczych o aspekt neutralny i określeniem przygotowanego słownika mianem „inkluzywnego”. (BiłasPleszak i in. 2023: 3)

W ten sposób zdecydowanie wykraczamy już poza językoznawstwo normatywne, chyba także poza naukę o języku, tzn. do pytania, czy zadaniem językoznawstwa jest opis i wyjaśnianie natury języka, czy też jego projektowanie. Stąd już bowiem tylko krok do postulatu stworzenia języka niebinarnego, tj. zawierającego nie tyle formy płciowo neutralne, co *de facto*

nowy rodzaj gramatyczny, którego używałyby osoby nie identyfikujące się ani z płcią męską, ani żeńską. Teoretycznie i w tym wypadku można by ożywić istniejące w języku kategorie gramatyczne, w tym wypadku m.in. formy czasownika typu *posmutniałom* (Leszczyński 1992). Jeszcze niedawno, Marek Łaziński o tych formach pisał, że „w polszczyźnie można [je] tworzyć, ale tylko w celu antropomorfizacji poetyckiej” (Łaziński 2006: 191). Dziesięć lat później Bożena Żmigrodzka podała liczne przykłady ich użycia we współczesnych tekstach i skonstatowała, że

przyczożona konkluzja M. Łazińskiego dotycząca używania tych form wyłącznie w funkcji antropomorfizacyjnej nie traci aktualności, a określenie *hermafrodytyzm gramatyczny* okazać się może trafniejsze, niż mógł to przewidzieć jego twórca [tj. Marek Łaziński – H.D.] (Żmigrodzka 2016: 53)

Nie wnikając w dyskusję, dlaczego w realnych tekstach polskich w przypadku 1. i 2. liczby pojedynczej i mnogiej czasowników w neutrum wyszły z użycia³, powiedzmy jednak, że oprócz przywrócenia w języku niebinarnym m.in. wyżej wskazanych form neutrum, w tych próbach stworzenia rodzaju niebinarnego sięgnięto do literatury.

Jacek Dukaj w powieści „Perfekcyjna niedoskonałość” (wyd. pierwsze 2004) stworzył, jak to się czasem nazywa, gramatykę postpłciową. Posługują się nią niektórzy bohaterowie powieści. W gramatyce tej istnieją nowe kategorie gramatyczne czasowników (np. *robiłum*, *byłum*), czy niebinarne zaimki (np. *onu*). W związku z powyższym formy o charakterze płciowo neutralnym – tradycyjnie nazwalibyśmy je neutratywami – nazywa się czasem dukaizmami (Dec & Czeszewski 2021) lub dukatywami (Tambor 2023). To, co 20 lat temu było literacką fikcją, staje się, szczególnie dla osób nieutożsamiających się ani z płcią męską, ani żeńską, językiem niebinarnym bądź inspiracją do jego stworzenia.

³ Interesujące spostrzeżenie przedstawiło „gadające dziecko” w powieści Marcina Szczygielskiego „Omega”: „– Ja mówię, że *nie podjęłom*, bo jestem rodzaju nijakiego. Ani ona, ani on, tylko ono. Kiedy już zdecyduję, czy jestem chłopcem, czy dziewczynką, wtedy *będę mówiło* o sobie w rodzaju żeńskim lub męskim.” (cyt. za: Żmigrodzka 2016: 58)

4. Wnioski

Opisany wyżej trend ma wiele różnych przyczyn. Niektóre z nich są wobec języka i językoznawstwa zewnętrzne. Trzyetapowy upadek komunizmu (narodziny Solidarności w 1980 r., upadek reżimu gen. Wojciecha Jaruzelskiego w 1989 r. oraz wejście Polski do UE w 2004 r.) uwolnił społeczeństwo od wielu ograniczeń oraz otworzył nas na nowe idee i formy życia społecznego na Zachodzie, od których byliśmy odcięci po 1945 r. Wpłynął także na kształt polityki językowej RP. Zagadnienia poprawności językowej polszczyzny literackiej zeszły na plan dalszy wobec takich zagadnień jak potrzeba prawnej ochrony języka polskiego, kwestie języków mniejszościowych i / lub języków regionalnych etc. Z czasem pojawiły się problemy, o których była mowa w tym artykule – nieadekwatność języka do współczesnej pozycji kobiet w życiu społecznym, perspektywa emancypacyjna w kulturze i języku itd. Nie powinno nas więc dziwić, że dyskurs poprawnościowy zaczął się zmieniać. Równolegle i jedynie po części w związku ze wskazanymi wyżej zmianami społecznymi i politycznymi zachodziły zmiany w samej lingwistyce, tj. m.in. nastąpiło odejście od strukturalizmu, zaczął się rozwijać kognitywizm, a w badaniach lingwistycznych ważne miejsce zajęła pragmalingwistyka. Jak zauważył Ireneusz Bobrowski,

W ostatnich 30 latach językoznawstwo znacznie się przeobraziło. Na [...] przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku, 90% wszystkich prac językoznawczych stanowiły teksty z zakresu syntaktyki języka (nie składni, ale gramatyki w ogóle), 9% stanowiły prace z zakresu semantyki języka, a 1% prac dotyczyło pragmatyki. Dzisiaj natomiast prac z zakresu syntaktyki jest może 10%, z zakresu semantyki 25%, a najwięcej prac (65%) stanowią prace z pragmatyki. (Bobrowski 2015: 147–148)

W jej ramach językoznawcy szeroko zaczęli interesować się społecznymi i kulturowymi aspektami funkcjonowania języka i komunikacji językowej.

Jak już wcześniej zasygnalizowałem, tradycyjna kultura języka polskiego nie zaginie tak długo, jak długo będziemy pisać i wydawać teksty w języku polskim. Można przewidywać, że nowe obszary lingwistyki normatywnej też będą się dalej rozwijać. Nie możemy jednak mieć pewności, czy tak jak dziś będziemy dyskutować o języku równościowym, niebinarności etc.,

czy też pod wpływem zmian w życiu społecznym będziemy zajmować się innymi problemami.⁴

Osobiście jestem raczej tradycjonalistą. Nie widzę potrzeby ingerowania w język. Szczególnie, jeśli takie ingerencje miałyby mieć charakter administracyjny. Jako językoznawca wiem także, że język musi się zmieniać, by nadążać za potrzebami jego użytkowników. Tylko martwe języki nie ewoluują. Dlatego nie uważam, że warto bronić każdej formy czy konstrukcji językowej uświęconej przez tradycję, gdyż – jak przy innej okazji powiedział Aleksander Brückner – „co zwyczaj uświęcił, to zwyczaj i odświęcił” (Brückner 1916: 11).

Bibliografia

- Ogiienko, I. 1935. „«Мовний порадник» для редакторів, видавців і робітників пера“, *Рідна Мова*. III/1, 67–72.
- Biblia Tysiąclecia. 1980. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. Wyd. 3. popr. Red. A. Jankowski, L. Stachowiak, K. Romaniuk. Poznań – Warszawa: Pallottinum.
- Biłas-Pleszak, E. i in. 2023. *Inkluzywny narzędziownik stanowisk, funkcji i zawodów w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach (słownik fleksyjno-słowo-twórczy)*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. DOI: <https://doi.org/10.31261/PN.4199>.
- Bobrowski, I. 2015. *Problems of methodology and philosophy in linguistics*. (Interfaces : Studies in Language, Mind and Translation, vol. 7). Frankfurt am Main: Peter Lang Edition.
- Boryś, W. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Boryś, W. & Popowska-Taborska, H. 2006. *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*. T. 5 (Š–Ž i Suplement). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Bralczyk, J. 2024. *TVP VOD*. „Sto pytań do...: 13.07.2024, Oglądaj na TVP VOD”. Online: <https://vod.tvp.pl/informacje-i-publicystyka,205/sto-pytan-do-odcinki,1154441/odcinek-20,S01E20,1446242> [Dostęp: 26.01.2025].
- Brückner, A. 1916. *Ty - wy - pan : kartka z dziejów próżności ludzkiej*. Kraków: Drukarnia Literacka.

⁴ Pisząc o przyszłości językoznawstwa normatywnego przez analogię nawiązuję tu luźno do tezy Jerzego Kuryłowicza, „który uważał, że z konkretnego systemu językowego wynika, jakie wyrównania lub działania analogiczne mogą zajść: zastrzegając się jednak, że to, czy faktycznie one zajdą, zależy od czynnika społecznego, a więc pozajęzykowego.” (Kuryłowicz 1960: 94)

- Dec, T. & Czeszewski, M. 2021. *Dukaizm*. Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego. Najnowsze Słownictwo Polski. Online: <https://nowewyrazy.pl/haslo/dukaizm.html> [Dostęp: 15.02.2025].
- Doroszewski, W. 1950. *Kryteria poprawności językowej*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Karwatowska, M. & Szpyra-Kozłowska, J. 2005. *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kielkiewicz-Janowiak, A., Błaszowska, H. & Dopierała-Kalińska, W. 2024. *Język równościowy w UAM w Poznaniu. Rekomendacje dla społeczności akademickiej ze szczególnym uwzględnieniem równości płci*. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Online: https://amu.edu.pl/_data/assets/pdf_file/0032/562199/Rekomendacje-jezykowe-UAM.pdf [Dostęp: 16 luty 2025].
- Kraśński, A.S. 1885. *Słownik synonimów polskich*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Kuryłowicz, J. 1960. *Esquisses linguistiques*. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Leszczyński, Z. 1992. „Posmutniałam”, *Roczniki Humanistyczne* XXXIX/6, 147–153.
- Lukianoff, G & Haidt, J. 2023. *Rozpieszczony umysł : Jak dobre intencje i złe idee skazują pokolenia na porażkę*. Przeł. F. Filipowski. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Łaziński, M. 2006. *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Łaziński, M. 2022. „Przyimki *na*, w oraz do przed nazwami państw, krajów i krain. Historia i współczesne wahania normatywne”, *Język Polski*. C/1, 26–40. Online: <https://jezykpolski.pl/index.php/jp/article/view/63/49> [Dostęp: 5.02.2025].
- Majowa, J. 1987. „Kaszubski archaizm semantyczny *zdxnoc* ‘umrzeć’”, [w:] *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. T. 24. Warszawa: PWN. 73-75.
- Markowski, A. 2007. *Norma wzorcowa – prof. Andrzej Markowski*. Rada Języka Polskiego przy Prezydium PAN. Online: <https://rjp.pan.pl/konferencje-i-dyskusje-naukowe/1354-zyk-polski-a-wiadomo-narodowa-prof-janusz-tazbir-etyka-sowa-a-potoczny-wzorec-komunikacji-prof-jerzy-bartmiski-polszczyzna-ronych-pokole-prof-jan-miodek-norma-wzorcowa-prof-andrzej-markowski> [Dostęp 2.02.2024].
- Markowski, A. 2010. „Poprawność językowa”, [w:] *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Red. A. Markowski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mazurkiewicz-Sułkowska, J. 2022. „Prawicowiec, czy lewicowiec? Poznasz go po języku”, *Съвременна лингвистика* 1, 47–55.

- Miodek, J. 1983. *Kultura języka w teorii i praktyce*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Miodek, J. 2022. *Polszczyzna. 200 felietonów o języku*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Miodek, J. 2024. *Czy zwierzęta umierają, czy zdychają?* Online: <https://drugidom.wroclaw.pl/czy-zwierzeta-umieraja-czy-zdychaja/> [Dostęp 1.02.2025].
- Otwarte Klatki. 2024. [Post na Facebook-u]. Online: <https://www.facebook.com/otwarteklatki/posts/od-czego-by-tu-zacz%C4%85%C4%87-na-temat-s%C5%82%C3%B3w-kt%C3%B3re-wypowiedzia%C5%82-prof-bralczyk-mogli%C5%9Bmy-/483714031016373/> [Dostęp: 1.02.2025].
- Pawlyczko, D. 1999. „Juliusz Słowacki i Ukraina”, [w:] *Juliusz Słowacki. Wielokulturowe źródła twórczości*. Red. A. Bajcar. (Biblioteka Lithuanii 6). Warszawa: Ogólnopolski Klub Miłośników Litwy. 87–88.
- Preyżner, M. 1992. „Ze zjawisk współczesnej «kulturystyki» językowej”, *Język Polski*, LXXII, 222–225.
- Reczek, S. 1957. *Nasz język powszedni*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo.
- Reczek, S. 1988. *W rzecz polską wstąpić*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo.
- Rusinek, M. 2024. *Ryba jest śnięta, a pies się nażarł i zdechl. Ludzkie słowa dla zwierząt*. Online: <https://wyborcza.pl/7,175992,28858930,ryba-jest-snie-ta-a-pies-sie-nazarl-i-zdechl-ludzkie-slowa.html> [Dostęp 1.02.2025].
- Steciąg, M. i in. 2024. *Leksykon żeńskich nazw stanowisk, funkcji i tytułów na Uniwersytecie Zielonogórskim*. Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski, Instytut Filologii Polskiej. DOI: https://doi.org/10.61827/2024_wydzifp_leks_fem_uz.
- Szpyra-Kozłowska, J. 2021. *Nianiek, ministra i japonki : eseje o języku i płci*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Tambor, J. 2023. *Feminitywy, maskulinitywy, osobatywy, neutratywy, dukatywy – Kim jestem? O kim mówię? Do kogo mówię?* Online: <https://youtu.be/EEBPHfvxE-0> [Dostęp: 2.02.2025].
- Walczak, B. 1986. „O kryteriach poprawności językowej – polemicznie”, *Poradnik Językowy*, 9-10, 625–632. Online: <https://poradnik-jezykowy.uw.edu.pl/issue/989>.
- Westfal, S. 1936. „O zwrotach w Litwie i do Litwy”, *Język Polski*, XXI, 65–71, 106–109.
- Wiśniewski, M.R. 2024. *Pies zdechl, czyli ośli upór profesora Bralczyka*. Online: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/ludzieistyle/2264087,1,pies-zdechl-czyli-osli-upor-profesora-bralczyka.read> [Dostęp: 1.02.2025].

- Zawadowski, L. 1966. *Lingwistyczna teoria języka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Żmigrodzka, B. 2016. „Nowe zastosowania form czasownikowych 1. i 2. os. lp. rodzaju nijakiego czasu przeszłego we współczesnych tekstach”, *Język Polski*, XCVI/2, 51–72.

Henryk DUDA
The John Paul II
Catholic University in Lublin,
Poland

LANGUAGE CULTURE OR LANGUAGE PLANNING? A NEW PARADIGM IN NORMATIVE LINGUISTICS

Summary

The subject of the article is the shift in the approach to issues of language correctness in Poland, and likely in other countries as well. In the past, normative (prescriptive) linguistics focused on evaluating existing language forms, guided by a set of linguistic correctness criteria. Today, alongside discussions about the correctness of forms like “na Ukrainie” vs. “w Ukrainie,” debates over feminine forms (feminatives), or more broadly, the so-called inclusive language, a new trend can be observed. Normative linguistics has become less about cultivating language and more about planning it, as evidenced by the emergence of inclusive language dictionaries and guides. Is this a passing trend or a lasting paradigm shift in normative linguistics?

Keywords: normative linguistics, prescriptivism, language policy, language planning, emerging trends in prescriptive linguistics

УДК 811.163.3'367.626:811.162.1'367.626

УДК 811.162.1'367.626:811.163.3'367.626

Ангелина ПАНЧЕВСКА, Соња МИЛЕНКОВСКА

Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“, МАНУ

Скопје, Македонија

angelina@manu.edu.mk, sonjam@manu.edu.mk

МАКЕДОНСКИТЕ И ПОЛСКИТЕ ЗАМЕНКИ СО НЕОПРЕДЕЛЕНА РЕФЕРЕНЦИЈА

Апстракт: Во текстот се прави анализа на заменките со неопределена референција, *ktokolwiek* и *byle kto*, во полскиот и соодветните македонски заменки *кој и га е*, *кој било*, *кој тоге*. Анализата тргнува од полскиот јазик како појдовен, при што корпусот примери за двете заменки се делат во групи во однос на тоа што означуваат. Заедничкото за сите е тоа што се појавуваат во нефактивни реченици, кои се однесуваат на иднината, на можна, посакувана реалност.

Клучни зборови: заменки, неопределена референција, полски јазик, македонски јазик

0. Интересот во овој текст е насочен кон полските и македонските заменки коишто имаат неопределена референција. Под референција се подразбира семантичка релација што овозможува пренесување на информација што потполно, делумно или воопшто не го идентификува објектот за којшто станува збор. Ако се земе предвид дека главната функција на заменките е функцијата на референцијални оператори, поттикнува интерес постоењето на класа заменки за кои референцијата е ирелевантна.

Во тој контекст, според Тополињска, заменките обележани како неопределени (+ indet) означуваат: а) елементи од множеството кои се неидентификувани и од гледна точка на говорникот и од гледна точка на примачот на текстот или му пренесуваат информации на адресатот за неопределеноста, кои може да произлезат не од незнаењето на

говорникот, туку од неговата одлука да не пренесе други, поцелосни информации (на пр. пол. *coś, ktoś, jakiś, jeden*, мак. *нешто, некој, еден*); или, пак, б) означуваат неопределени произволни елементи од множеството, и пренесуваат информација дека не постои таков елемент на именуваното множество што не би можел да биде референт на именската синтагма претставена со заменката, така што множеството се определува како алтернатива на неговите елементи, а Тополињска, покрај карактеристиката неопределеност (+ indet), им ја доделува и карактеристиката алтернативност (+ altern). (Тополињска 1972: 139-140).

Во полскиот јазик се среќаваат следните серии заменки од овој тип: *cokolwiek, ktokolwiek... coby, ktoby... byle co, byle kto...* Овие неопределени и алтернативни неопределени заменки, кои носат информација за тоа дека она што ќе се каже за еден елемент важи за целото множество, се карактеристични и за македонскиот јазик, така што се среќаваат неколку сложени заменски изрази со *кој, што*: *што било, што-тоде, што (и) да е; кој било, кој тоде, кој (и) да е*; а од заменската придавка *каков*: *каков било* итн.; потоа *колкав било* итн. (Конески 1967: 341; Минова-Ѓуркова 1994: 127)

Покрај разликите во формите во полскиот и во македонскиот јазик, се претпоставува дека исклучително интересни се и варијациите во поглед на функциите коишто овие серии на заменки можат да ги изразат.

Хаспелмат (Haspelmath 1997: 2) идентификува девет основни функции (т.е. значења и/или контексти) синтетизирани врз основа на сеопфатно истражување на неопределените заменки на јазиците во светот. Не сите овие функции се разликуваат формално во секој конкретен јазик, но секоја функција е оправдана преку посведочените разлики помеѓу функционалните полиња на различни неопределени серии на заменки. Овие девет функции се следните: 1. се означува нешто познато на говорникот; 2. нешто непознато за говорникот; 3. се означува нешто неопределено, нереално; 4. да/не прашање; 5. условна протаза; 6. стандард за споредба; 7. директна негација; 8. индиректна негација; 9. слободен избор.

1. Во текстот ќе се задржиме на заменките *ktokolwiek* и *byle kto*, во полскиот и соодветните македонски заменки *кој и да е*, *кој било*, *кој тоге*. Анализата ја правиме со полскиот јазик како појдовен и еквивалентите на македонски, т.е. како би се изразиле конкретните реченици на македонски.

Оваа група заменки, според Гжегорчикова (Grzegorzczukowa 2002: 112), претставуваат показатели на т.н. произволна/слободна неопределена референција. Таа всушност разликува детална и општа референција од кои деталната може да биде определена и неопределена. Во рамките на неопределената, покрај произволната, се среќаваат и неопределена за двајцата соговорници, неопределена само за примателот на информацијата, логична, ограничена и делумна. Таа уште вели дека овој тип на референцијална информација, произволната, се појавува во нефактивни реченици, такви кои се однесуваат на иднината, на можна, посакувана реалност, всушност во кои е содржана информација за некаква можност. (ibid. 115) Примерите од полскиот јазик со кои располагаме, а кои се преземени од *Narodowy Korpus Języka Polskiego* (<http://www.nkjp.uni.lodz.pl/>), во потполност го потврдуваат тоа.

KTOKOLWIEK

а. Во првата група се сместени реченици со дејство проицирано во **иднината**. Со самото тоа станува збор за изразување на нефактивно дејство. Македонскиот превод во овие примери најмногу одговара со *кој и да е*, освен во првиот пример каде што најмногу одговара заменката *некој*.

Pisze nowy tomik wierszy, ale wątpi, czy mu ktokolwiek to wyda - takie mocne!

Пишува нова стихозбирка, но се сомнева дали **некој**/кој било ќе ја објави - толку моќно!

Ktokolwiek jednak by mnie zobaczył wśród gór i dolin, nie dostrzegłby tej...

Но, **кој и да** ме види меѓу планините и долините, нема да го види ова...

Ktokolwiek będzie przechodził czy przejeżdżał, niechaj się przyjrzy, ...

Кој и да помине, нека погледне, ...

... będę tu siedział, dopóki nie przyjdzie konduktor albo ktokolwiek.

... ќе седам овде додека не дојде кондуктерот или **кој и да е**.

Ktokolwiek dzwoni, spławię go.

Кој и да свони ќе се ослободам од него.

б. Се јавуваат и такви реченици во кои дејството е сместено во **минатото**. Но, во тие случаи се работи за дејство коешто не се реализирало поради некој неисполнет услов или пак, во други случаи, постои некаква компарација. Кај овие примери издвоивме две подгрупи.

б.1. Првата група примери што ги приложуваме се такви во кои се изразува некаква **компарација**, нешто е *подобро од*, *различно од* нешто друго. Македонската паралела во овие случаи е соодветното *кој било*.

Krytocy podkreślali, że młodzi pianiści grają inaczej niż ktokolwiek inny.

Критичарите нагласуваа дека младите пијанисти свират поинаку од **кој било** друг.

Znałem ją przecież lepiej niż ktokolwiek i ona sama.

На крајот на краиштата, јас ја познавав подобро од **кој било** и од неа самата.

б.2. Поголемиот број примери се со предикати во кои влегува партикулата *by - aby, żeby, gdyby* и др., како и со *jeżeli*, кои се сместени во минатото и изразуваат нефактивност. Партикулата *by* се врзува со предикати во вид на сврзник и тоа се предикати на услов, цел, посакувања, желби кои имаат барем еден нефактивен аргумент, а во семантиката на тие предикати кодиран е аргумент чиј референт е настан проициран во иднината или е неисполнет во минатото. (Тополињска 2018: 163-164) На македонски овие примери посоодветно се изразуваат со *некој* или во некои случаи *никој*, ако постои негација.

...i doliny były ogromne i ja wobec nich nieskończenie mały, ale ktokolwiek by patrzył, zobaczyłby mnie przede wszystkim, a nie góry i...

...а долините беа огромни и јас бев бескрајно мал во споредба со нив, но **кој и да** погледне ќе ме види пред сè мене, а не планините и...

Jeżeli ktokolwiek najlepiej wiedział, że nic w komunie nie wolno, to właśnie mój ...

Ако **некој** најдобро знаеше дека ништо не е дозволено во комуната, тоа беше мојот ...

*I nie chcę, żeby **ktokolwiek** mógł podejrzewać, że podjąłem tę decyzję, ...*

И не сакам **никој**/кој било да се сомнева дека ја донесов оваа одлука ...

*Ona by się zaryczyła na śmierć, gdyby ją **ktokolwiek** dotknął.*

Ќе рикаше до смрт ако **некој**/кој било ја допреше.

*Wstał i podszedł do okna, żeby ktoś, **ktokolwiek**, zobaczył w ciemnej szybie białą czuwającą twarz.*

Стана и отиде до прозорецот за некој, **кој било**, да го види белото лице како гледа во темното стакло.

б.3. Оваа замена може да се сретне и во реченици чие дејство се одвива во минатото со вклучена **негација**, што автоматски претпоставува нефактивност. Во македонските преводи најмногу соодветствува заменката *некој*, освен во последниот пример.

*Religia była moim domem i nie uważałem, żeby **ktokolwiek** był władny dawać mi jakiegokolwiek zezwolenie.*

Религијата беше мојот дом и не чувствував дека **некој**/кој и да е има овластување да ми даде некаква дозвола.

*Tak powiedziała, ale nie wiadomo, czy **ktokolwiek** ją usłyszał.*

Така кажа, но никој не знае дали **некој**/кој било ја слушнал.

*Nie pojmowałam, że **ktokolwiek** może w tym widzieć dylemat!*

Не разбирав дека **некој**/кој и да е може да го сфати ова како дилема!

*Do głowy by mi nie przyszło, że **ktokolwiek** na świecie mnie lubi, a co dopiero uwielbia.*

Никогаш немаше да ми падне на памет дека **некој**/кој и да е на светот ќе ме сака, а камоли да ме обожава.

***Ktokolwiek** tu wpadł, ze mną nie ma nic wspólnego.*

Кој и да влегол овде, нема врска со мене.

в. Следната група примери во кои се среќава оваа замена се **прашања**. Наидовме само на два вакви примера:

*Czy **ktokolwiek** kazał nam się kiedykolwiek i czymkolwiek POPISYWAĆ?*

Дали **некој**/кој било некогаш ни рекол да се истакнеме со нешто?

*Komu jest potrzebny **ktokolwiek**?*

Кому му е потребен **кој било**?

г. Оваа замена може да се сретне во примери каде што станува збор за истакнување **квалитет**. Во случаите кога станува збор за добар квалитет се употребува негација, како во првиот пример. Другата крајност е искажување лош, каков било квалитет, т.е. не е потребен референт со некој посебен квалитет, туку *кој било*.

To nie był ktokolwiek. To był ktoś.

Тоа не беше **кој било**. Тоа беше некој.

Każdy, ktokolwiek umiał obchodzić się z mieczem, szkolił zastępy nieprawnych, ...

Секој, **кој било** што знаел да користи меч, тренирал групи на неквалификувани...

BYLE KTO

а. Во првата група се сместени реченици со дејство проицирано во **иднината**, значи се работи за нефактивни реченици. Како што може да се забележи во примерите, на македонски се употребуваат неколку различни замени, *некој, секој* и соодветната *кој било*.

*Nie chcę, żeby mi **byle kto** grzebał się w moich aktach personalnych!*

Не сакам **некој/кој било** да претупа по моите лични досиеја!

*W tej jatce **byle kto** może zostać rzeźnikiem i **byle kto** może iść pod nóż.*

Во овој масакр **секој/кој било** може да стане месар и **секој** може да оди под нож.

*Potrzebny jest im **byle kto**, żeby mogły nad nim górować.*

Ним им треба **кој било** за да можат да доминираат со нив.

*Nie pozwolę, żeby **byle kto** ciosał mi kolki na głowie i traktował jak szczeniaka.*

Нема да дозволам **некој/кој било** да ми става колци на глава и да ме третира како кученце.

б. Следната група примери во кои се среќава оваа замена се **прашања**. Повторно, во македонските преводи се среќаваат *секој* или *кој било*.

*Czy sądzisz, że możemy pozwolić, by **byle kto** dostał się do środka?*

Дали мислите дека можеме да дозволиме **секој/кој било** да влезе?

*Dorosła i dojrzała, dlaczego miałaby pozwalać, żeby **byle kto** klepał ją po głowie jak dziecko?*

Таа е возрасна и зрела, зошто би дозволила **секој**/кој било да ја тапка по главата како дете?

*Trzydzieści siedem lat wojaczki na obczyźnie! Tego **byle kto** nie potrafi, co?*

Триесет и седум години борби во странство! **Секој** не може да го направи тоа, нели? / Не може **кој било** да го направи тоа.

в. Оваа замена главно се среќава во примери каде што станува збор за истакнување **квалитет**, тоа е нејзината основна карактеристика. Доколку станува збор за добар квалитет се употребува негација. Меѓу овие примери се среќаваат такви во кои дејството е сместено во минатото и такви во кои е во иднината. Ќе издвоиме две подгрупи врз основа на тоа дали содржат негација или не.

в.1. Во првата се сместени оние примери со вклучена **негација**. Во нив се изразува посебен, добар квалитет. Статистички, овие примери се побројни од оние без негација. Од примерите се забележува дека негацијата во полскиот јазик може да стои на различни позиции, т.е. може да стои и директно пред заменката. Оваа позиција е исклучена во македонскиот јазик.

*Uroczystość uświetnia swą obecnością nie **byle kto**, bo sam inspektor z Rawy.*

Церемонијата е почестена со присуство не на **кој било**, туку на инспекторот од Рава.

*Lubię tu przychodzić - powiedział Prochyra - bo **byle kto** nie ma odwagi się tu zapuścić.*

Ми се допаѓа да доаѓам овде - рече Прохира - затоа што **секој** нема храброст да се впушти овде.

*Zresztą te całe ataki to też nie kałasznikowy. **Byle kto** nie kupi ich na straganie.*

Освен тоа, сите овие напади не се напади со калашников. **Секој** не може да ги купи на тезга. / Не може **кој било** да купи на тезга.

*Dzięki przepisom ochroniarzem nie może zostać **byle kto**. Kandydat na ochroniarza musi mieć czystą kartotekę w policji, ...*

Благодарение на прописите, **секој** не може да стане чувар. Кандидатот за обезбедување мора да има чисто полициско досие, ...

Byle kto tam sie nie dostanie.

Секој не може да стигне таму. / Таму нема да стигне **кој било**.

в.2. Во втората подгрупа се сместени примери **без негација**. Како што спомнавме, спротивно од претходните примери, овде се укажува на тоа дека можниот референт е без некој посебен квалитет, т.е. тоа може да биде **секој**.

Przecież byle kto mógł się z tego zadania równie dobrze wywiązać.

На крајот на краиштата, **секој/кој било** можеше да ја изврши оваа задача подеднакво добро.

Niech będzie byle kto, żeby tylko był spokoj.

Нека биде **кој било**, само да биде мир.

To, co mówisz, potrafi byle kto powiedzieć.

Секој/кој било може да го каже тоа што го кажуваш.

Byle kto jest w stanie założyć nowe konto na darmowym serwerze.

Секој/кој било може да креира нова сметка на бесплатен сервер.

Byle kto pracuje w barach, sama zbieranina.

Секој/кој било работи во кафеани, еден куп луѓе.

Во оние примери што се без негација, *byle kto* е синонимно со *sekoj/každy*, што е разбирливо бидејќи во овие примери не се очекува некој особен квалитет. Спротивно на нив, во примерите со негација се работи за истакнување на одреден квалитет, тоа не е *кој било*, тоа е некој важен, посебен... Во полскиот јазик негацијата може, а тоа и често се случува, да стои директно пред заменката, додека во македонскиот речиси секогаш стои пред глаголот.

Во македонските преводи поретко се среќава *кој било*, повеќе одговара *некој* или *секој*. *Кој било*, а не *секој* се јавува, на пример, во речениците кога во продолжение после заменката се спомнува конкретно име, личност (пр. *Тоа не е кој било, туку Пејтар Пејтровски!*)

ЗАКЛУЧОК

Заменките со неопределена референција се појавуваат во нефактивни реченици, такви кои се однесуваат на иднината, на можна, посакувана реалност, всушност во кои е содржана информација за некаква можност. Доколку се појават во реченици во минато време станува збор за неисполнет настан, кој е предмет на желби, посакувања, постои некаков услов за негово исполнување и сл.

Во полскиот јазик овие заменки секогаш се однесуваат на личности, додека во македонскиот не е секогаш така. Покрај тоа, во македонскиот тие може да функционираат и како придавки (сп. *кој било уред, кој било настан, кој било моменти*). Такви примери не сретнавме во полскиот.

Овие два јазика покажуваат поголеми сличности во однос на значењето што го изразуваат овој тип заменки - ‘кој било член од дадената класа референти, секој, може да изврши некое дејство’. Бидејќи се работи за неопределени, непрецизирани референти, тие влегуваат во реченици кои изразуваат нефактивни настани.

И во двата јазика со нивна помош се изразува квалитет, односно неквалитет, и тоа на сличен начин.

Користена литература

- Конески, Б. 1967. *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Минова-Гуркова, 1994. Л. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.
- Grzegorzczkova, R. 2002. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Haspelmath, M. 1997. *Indefinite Pronouns*. Oxford: Clarendon Press.
- Topolińska, Z. 2018. “Polskie *BY* universale”, *Морфосинтаксички студии IV, Синтаксис на модалната морфема би во македонскиот јазик и нејзините функционални еквиваленти во групите словенски и несловенски јазици*. 159–167.
- Topolińska, Z. 1972, “Semantyczne cechy dystynktywne zaimków słowiańskich”, *Językovedný časopis* 23(2). 135–141.

Angelina PANCHEVSKA, Sonja MILENKOVSKA
Research Center for Areal Linguistics “Božidar Vidoeski”
Macedonian Academy of Sciences and Arts – Skopje

MACEDONIAN AND POLISH PRONOUNS WITH INDEFINITE REFERENCE

Resume

The text analyzes the indefinite reference pronouns, *ktokolwiek* and *byle kto*, in Polish and the corresponding Macedonian pronouns *koj u ga e*, *koj било*, *koj тоге*. The analysis is done with the Polish language as a starting point. The corpus of examples for both pronouns is divided into groups according to what they denote. Some of the examples are sentences whose action is placed in the past, but was not performed due to some unfulfilled condition, and most of them are sentences with action placed in the future. The pronoun *byle kto* regularly expresses quality, good or bad. What they all have in common is that they appear in non-factual sentences, mostly referring to the future, to a possible, desired reality.

Keywords: pronouns, indefinite reference, Polish language, Macedonian language.

UDC 811.163.3'243:37.016

Robert BOŃKOWSKI

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Katowice, Polska

robert_bon@o2.pl

**MACEDOŃSKI NATURALNY PODZIAŁ DOBY JAKO
SWOISTE WYZWANIE
DLA POLSKICH STUDENTÓW SŁAWISTYKI UCZĄCYCH
SIĘ JĘZYKA MACEDOŃSKIEGO JAKO OBCEGO**

Abstrakt: Artykuł skupia się na fragmencie słownictwa związanym z naturalnym podziałem czasu na dzień i noc. Przedstawia etymologię i współczesne znaczenie tych słów, zwracając uwagę na trudności, jakie mogą napotkać Polacy podczas nauki języka macedońskiego jako obcego, uwzględniając różnice w tych obszarach leksykalnych.

Słowa kluczowe: sławistyka w Polsce, język macedoński jako obcy, miary czasu, doba, etymologia

Doświadczenie zdobyte w pracy z polskimi studentami uczącymi się języków południowosłowiańskich, w tym macedońskiego jako języka obcego wskazuje, że początkowe przekonanie studentów o łatwości nauki języka macedońskiego oparte jest na iluzorycznych podobieństwach między tym językiem a polskim. Chociaż macedoński należy do rodziny języków słowiańskich i wykazuje pewne pokrewieństwo z językiem polskim, to jednak różni się od niego pod względem gramatycznym, składniowym i leksykalnym. Dlatego już na samym początku nauki należy uczulić studentów na te różnice, aby uniknąć niepotrzebnych trudności w przyszłości. W procesie nauki języka macedońskiego przez polskich studentów sławistyki istotną barierę stanowi nie tylko opanowanie zróżnicowanych systemów gramatycznych obu języków, lecz także prawidłowe użycie słownictwa. Początkujący często przenoszą na język macedoński polskie wzorce leksykalne, co prowadzi do błędów wynikających ze zjawiska homonimii międzyjęzykowej. W związku z tym w procesie dydaktycznym należy

położyć szczególny nacisk na systematyczne porównywanie znaczeń słów w obu językach, zwracając uwagę na konteksty, w których mogą występować różnice semantyczne.

Uwagi wstępne

Obrót Ziemi wokół własnej osi jest przyczyną podstawowego podziału czasu, jakim jest doba. To właśnie zjawisko dobowych zmian oświetlenia Ziemi przez Słońce wywołuje regularną alternację dnia i nocy. Podział doby można rozpatrywać na dwóch płaszczyznach, biorąc pod uwagę:

a) podstawę zjawisk naturalnych i odpowiadających im zjawisk życia codziennego;

b) podstawę matematycznego i astronomicznego podziału na godziny, minuty i sekundy, który w związku z rozwojem cywilizacji i coraz szybszym tempem życia nabrał większego znaczenia.

Widoczna pozorna droga słońca od wschodu przez południe ku zachodowi wskazuje kierunek zmiany światła i z pewnością różnicuje najstarsze jednostki czasu na dzień i noc. Ze względów praktycznych z czasem ludzie zaczęli wydzielać mniejsze (tj. krótsze) jednostki czasu.

W starożytnym Rzymie podziałowi dnia odpowiadały następujące nazwy:

- *mane* ‘rano’
- *ad meridiem* ‘przed południem’
- *de meriolie* ‘po południu’
- *ad vespera* ‘przed zachodem słońca’
- *suprema* ‘wieczorem’.

Podobnie i noc (przede wszystkim z powodów militarnych / wojennych) dzieliła się na cztery jednostki (straże) – tzw. *vigiliae* z *max media* (czyli północą) jako jej centralną częścią. W zależności od pory roku nazwy te odpowiadały różnym godzinom (Milićević, 1990: 34).

Rzymianie znali również podział dnia na dwanaście godzin. Należy jednak podkreślić, że ze względu na to, iż w ciągu roku długość dnia liczona od wschodu do zachodu słońca nie była równa, również nierówna była długość godzin, wahając się w granicach od 45 do 75 minut. W tym systemie sześć godzin przypadało na południe, a dwanaście na zachód słońca (Wikarjak, 1978: 159). W takim przypadku przy obliczaniu czasu nocy starożytni Rzymianie nie brali jej pod uwagę.

Macedoński i polski najprostszy podział doby według zjawisk naturalnych w ujęciu etymologicznym

Istnieje przypuszczenie, że Słowianie znali lub musieli poznać podział dnia (i nocy) na mniejsze jednostki jeszcze przed chrystianizacją. W zależności od regionu wyróżniano kilka pór dnia. Do podstawowych określeń czasu należały następujące cztery prasłowiańskie pary antonimów (Bońkowski, 2006: 68)¹:

I. **dbnъ* — **noktъ* > scs. *ношть*

↙
mac. *ген* — *ноќ*

↘
pol. *dzień* — *noc*

II. **polъ(dъ)n(ъj)e* — **polъnoktъ* > scs. *полъношть*

↙
mac. *йладне* — *йолноќ*

↘
pol. *południe* — *rólnoc*

III. **ustro* > *(j)*utro* — **večerъ*

↙
mac. *уѣро* — *вечер*

↘
pol. *rano* — *wieczór*

IV. 1. **svitъ* i 2. **brěskъ* // **brězgъ* — **sъmorkъ* > scs. *сѣмракъ*

↙
mac. *зора* — *самрак*

↘
pol. *świt (brzask)* — *zmrok*

Widoczna pozorna droga słońca od wschodu przez południe ku zachodowi wskazuje na kierunek zmiennej jasności. Bez wątpienia pierwotnie wyznaczała ona najstarsze jednostki czasu, czyli *dzień* i *noc*.

¹ Przy każdej prasłowiańskiej parze poniżej znajduje się dzisiejsza forma macedońska i jej polski odpowiednik.

Ден m (dzień m)

Macedońska forma *ден*, podobnie jak polskie *dzień* (fonetycznie *żeń*) jest formą ogólnosłowiańską (por.²: ukr., ros. *день*, brus. *дзень*, sło., chorw., serb., bośn., czarnog., połab. *dan*, bułg. *ден*, cz. *den*, sła. *deń*, głuż. *dzeń*, dłuż. *żeń*, kaszub. *dzéń*) i wywodzi się od prasłowiańskiego **dъnъ*. Już u wczesnych / dawnych Słowian posiadało ono dwa znaczenia:

- okres od rana do wieczora;
- okres 24 godzin (Sławski, 1983: 195).

Z etymologicznego punktu widzenia, prasłowiański rdzeń **din-* jest uważany za zredukowaną formę rdzenia **dei-* i zajmował on pozycję głównie w złożeniach jako ich drugi człon, por. stind. *puru-dina* „wielodniowy”, łac. *nundinum* = 9 dni „okres między targami” (Fasmer, 1967: 498; Machek, 1971: 114; Skok, 1973: 380). Zakłada się, że rdzeń **din-* posiadał znaczenie ‘jasny’, a **dei-* ‘świecić, błyszczeć’. W związku z tym pierwotne znaczenie leksemu *dzień* można rozpatrywać jako ‘jasny, błyszczący okres’, ale także ‘świecić’ (Sławski, 1983: 195) lub ‘jasna część dnia’, co według czeskiego etymologa Vaclava Machka stanowi podstawę do twierdzenia, że słowo to musiało oznaczać nawet w języku prasłowiańskim okres 24 godzin (Machek, 1971: 114). Podobieństwo semantyczne tego typu można zaobserwować także w języku francuskim, por. fr. *jour* < łac. *diurnu*, które w tym języku oznaczają ‘dzień’, ale również ‘światło’.

Dzisiejsze języki słowiańskie (w tym macedoński i polski) konsekwentnie kontynuują tę prasłowiańską formę. Zmiany fonetyczne, które doprowadziły do ostatecznych współczesnych macedońskich i polskich form *ден* i *dzień*, są związane z typowymi dla tych języków refleksami jerów, por.:

- języku macedońskim: *ден* < *dъnъ* < **dъnъ*,
- w języku polskim: *dzień* < *d'еń* < *d'ъnъ* < **dъnъ*.

Нок f (noc f)

Najwcześniej zarejestrowana starocerkiewna forma *ношѣ*, wywodząca się z rekonstruowanego prasłowiańskiego **nokъ*, w przeciwieństwie do wyżej wspomnianego **dъnъ*, posiada tylko jedno pierwotne znaczenie czasowe, tj. ‘okres trwający od zmierzchu do świtu’. Praindoeuropejski

² Bez uwzględnienia akcentu.

**nokt-* (< **nogh-*) z dołączoną spółgłoską *t* (która w tym przypadku nie miała żadnego znaczenia³) w okresie bałto-słowiańskim został włączony do deklinacji rzeczowników rodzaju żeńskiego, bez sufiksu (czyli z sufiksem zerowym -*ø*) w mianowniku (jak rzeczowniki typu *złość*, *miłość*). Tę deklinację kontynuował również w okresie prasłowiańskim. Jeśli chodzi o rodzaj gramatyczny leksem ten przyjął rodzaj żeński w przeciwieństwie do „męskiego” *dzień*, podobnie jak w niemieckim *die Nacht* (f), w przeciwieństwie do *der Tag* (m).

Wszystkie współczesne języki słowiańskie kontynuują tę prasłowiańską formę. Macedońska *ноќ*, podobnie jak polska *noc* są wynikiem fonetycznej zmiany grupy spółgłoskowej *-kt* + jer (*ь*). W języku macedońskim grupa ta reflektowała w głoskę *ќ*, z kolei w języku polskim w *c*.

Пладне n (południe n), **Полноќ** f (północ f)

Podczas naturalnej rachuby doby psł **polъ*- służy do określania kulminacyjnych momentów dnia i nocy. Początkowo *południe* było złożeniem wywodzącym się z morfemów **polъ*- i **dьn-* z dołączonym sufiksem *-(*ьj*)e [**polъ(dь)n(ьj)e*]. Współczesny język polski (w formie *południe*), podobnie jak inne języki zachodniosłowiańskie (np. cz. *poledne*, śl. *południe*, głuż. *połdnjo*, dłuż. *pól(u)dnjo*), zachował prasłowiańską strukturę w całości, podczas gdy w większości języków południowosłowiańskich spotykamy jej zredukowaną formę. W języku macedońskim (i bułgarskim) *пладне*, a w językach serbskim, czarnogórskim, bośniackim i chorwackim w zależności od oficjalnego alfabetu *подне*, względnie *podne*⁴. Wiesław Boryś wskazuje tutaj na zrośnięcie się tej formy z psł. połączeń wyrazowych **polu dne* / **pol dne* ‘połowa dnia, południe’ i podkreśla, iż istniało zapewne także złożenie **polъdne*, na które wskazuje dawne chorwackie *pladne* (i dzisiejsze macedońskie i bułgarskie *пладне* – R.B.) ‘południe’, złożone z psł. **polъ* ‘pół’, względnie z dopełniacza **polu* (...) i dopełniacza **dьne* prasłowiańskiego rzeczownika **dьнь* ‘dzień’ (Boryś, 461). Przy czym w

³ Forma bez spółgłoski *t* została zachowana w wed. *nak* oraz łac. *nox* (Machek 1971: 401).

⁴ Na południu Słowiańszczyzny wyjątkiem jest słoweński *poldan* (obok częstszego i standardowego *poldne*), który prawdopodobnie powstał w wyniku kontaminacji na wzór śl. *polnoć* ‘północ’.

języku macedońskim (i bułgarskim) forma *пладне* jest wynikiem metatezy spółgłoski płynnej *л* (i typowego dla języków południowosłowiańskich wydłużenia samogłoski *o* do *a*).

Starocerkiewna *полъноиѣ* i zrekonstruowana prasłowiańska forma **polъnokъ*, podobnie jak *polъ(dъ)n(bj)e*, są zrośnięciem się psł. połączeń wyrazowych **polъ nokti* / **polu nokti* ‘połowa nocy, północ’, złożonych z psł. **polъ* ‘pół’ względnie z dopełniacza **polu* i dopełniacza **nokti* psł. rzeczownika **nokъ* złożonymi z morfemów **polъ-* i (w tym wypadku) **nokte* > **nokъ-*. Jest to wyraz ogólnosłowiański, por. cz. *půlnoc* ‘środek nocy’, przestarz. książk. i dial. też ‘północ (strona świata)’, ros. *полночь* ‘środek nocy’, przest. ‘północ, strona świata’, chorw. *ponoć*, dial. *polnoć* ‘środek nocy’ (Boryś, 477). W tym wypadku zarówno macedoński, jak i polski kontynuant (*полноќ* i *pólnoc*) posiadają konsekwentny rozwój fonetyczny i zachowują etymologiczne *л* (macedoński), względnie *u*-niezgłoskotwórcze (*l*) (polski)⁵.

Interesująca jest przy tym sytuacja z polskimi leksemami *południe* i *pólnoc* (a także ukraińskimi *південь* i *північ*, górnołużyckimi *połdnjo* i *połnóc* oraz dolnołużyckimi *pól(u)dnjo* i *pólnoc*), ponieważ w językach tych językowe ekwiwalenty zjawisk (punktów zwrotnych) związanych z ruchem słońca na niebie stały się również wyznacznikami kierunków geograficznych. W ten sposób polskie *południe* posiada dziś dwa znaczenia: 1/ ‘środek dnia’ i 2/ ‘południowa strona świata’ i analogicznie do tego *pólnoc*: 1/ ‘środek nocy’ i 2/ ‘północna strona świata’. Według Borysia „pożegnanie” Polaków z psł. **jugъ* i **sěverъ* nastąpiło w XV wieku. Jako wtórna nazwa strony świata, w której słońce świeci w środku dnia *południe*, wyparło psł. **jugъ* ‘południe, wiatr południowy’, szczątkowo zachowane w dial. *južyna* ‘podwieczorek’ (Boryś, 461)⁶. Z kolei znaczenie ‘strona

⁵ Inaczej, ale też w związku z odmiennym rozwojem fonetycznym, ten prasłowiański kontynuant w formie *поноћ/ponoć* przedstawia się w językach serbskim, czarnogórskim, bośniackim i chorwackim. Tu mianowicie, zgodnie z historyczną zasadą wokalizacji *l* w *o* doszło do zamiany spółgłoski płynnej *l* w *o*, a następnie, w wyniku stojących obok siebie dwóch samogłosek *o* do ich zlania w jedną i następnie wydłużenia.

⁶ Odnośnie do języka macedońskiego, warto przywołać tu słowa Angeliny Pančevskiej z artykułu *Називите за „јајода” во македонските дијалекти со осврт кон сестјојбајта во групите словенски дијалекти* odnoszące się do analizy etymologicznej formy *планучка* (jednej z nazw *truskawski* w macedońskim areale dialektalnym). Pisze ona: *Вториот назив ијџо се среќава во македонској јазичен ареал е планучка*

świata przeciwległa do południa’, *pólnoc* jako wtórne, w języku polskim wyparło całkowicie psł. **sěverъ* w tym znaczeniu. Warto jednak wspomnieć, iż psł. **sěverъ* od XII wieku jest szczątkowo zachowane w stpol. nazwie miejscowej *Siewior* (dziś *Siewierz*), por. też pol. dial. *siewioreczka* ‘drobny deszcz, mżawka’ (Boryś, 477).

Утро n, (утрина f) (rano n)

Etymologia *ympo* (w innych językach słowiańskich też *jutro*) nie jest do końca jasna. Początkowo u Słowian prasłowiańskie *(j)*utro* określało cały okres związany z porankiem. Istnieją próby porównania tej formy z litewskim *jaũ* ‘już’ (Bernecker). Z drugiej strony, Max Vasmer łączy je ze znaczeniem ‘czas zaprzęgu’ (por. szw. dialekt. *ōkt* ‘określone trwanie pracy między dwoma posiłkami’, awest. *yaōδra* ‘zaciąg do wojska’)

(**plaDьn-uč-ьk-a*), i e со далеку ѿооѿраничена уѿоѿтреба – се јавува како одговор во 5 населени месѿта, чиј ареал се лоцира во јужниот дел од дијалектѿниот комѿлекс. Најверојатно се изведува од ѿлагне, ѿоради факѿиот дека ѿне ѿлодови растѿај на јужнаѿта сѿрана на дрваѿта (BER V 1999: 294). Овој назив ѿ реѿисѿира и Киш (1996: 100), иѿио ѿака во јужниѿте ѿовори, но ѿаа смеѿта дека е изведенка од изѿубе наѿта ѿрасловенска ѿридавка **polnъ*, заѿазена во дериваѿиот ѿланина, а дијалектѿизмот ѿланучка би имал значење на една реликтѿна дериваѿија. Овој назив е со ѿооѿраничена уѿоѿтреба и на ѿоширокиот словенски ареал, сѿored обрабѿуваната карѿа на ОЛА, се среќава уѿиѿе во буѿарскиот дијалектѿен комѿлекс. Во едно населено месѿо (112 Висока) како одговор се јавува називот ѿланинка (*plaDьn-in-ьk-a*) кој има иѿиѿа еѿимолоѿија како ѿланучка, но се изведува со гру-ѿи суфикси (сѿ. ѿоѿѿорно Киш, *ibid.*) (Inna nazwa, spotykana w dialektach języka macedoŃskiego, to *ѿланучка* (**plaDьn-uč-ьk-a*). Używana jest ona bardzo rzadko, bo tylko w 5 miejscowościach na południu kompleksu dialektalnego. Najprawdopodobniej wywodzi się od słowa *ѿлагне* (południe), ponieważ te owoce rosną na południowej stronie drzew (BER V 1999: 294). Nazwę tę rejestruje również Kisz (1996: 100), także w gwarach południowych, ale traktując ją jako pochodną od zapomnianej prasłowiaŃskiej przydawki **polnъ*, zachowanej w derywacie *ѿланина* (góra), a sam dialektyzm *ѿланучка* oznaczałby reliktową derywację. Nazwa ta jest rzadko używana również na szerszym obszarze słowiaŃskim, według mapy OLA, występuje jeszcze w dialektach bułgarskich. W jednej miejscowości (112 Wysoka) jako odpowiedź podawana jest nazwa *ѿланинка* (**plaDьn-in-ьk-a*), która posiada tę samą etymologię co *ѿланучка*, ale jest derywowana innym sufiksem (por. ponownie Kisz, *ibid.* – tłum. R.B) (Панчевска 2021, 130). W związku z tym rodzi się pytanie. Czyżby i MacedoŃczycy (lub ich część) w pewnym okresie swojej historii formą *ѿлагне* określali także kierunek geograficzny, czy tylko miejsce najsilniejszego (bo w południe) oświecenia ziemi przez słońce? Porównajmy przy tym występujący w języku polskim ukraiŃizm *połonina* (z pełnogłosem) ‘górska łąka w Karpatach Wschodnich (WSJP)’, czyli w południowej części kraju.

(Vasmer, 1973: 176). Takie pochodzenie może być uznane za poprawne, jeśli jako jego antonim przyjąć greckie *βουχύτος* ‘wieczór’, w dokładnym znaczeniu ‘czas odprężania wołów’ (Vasmer, 1973: 176). Petar Skok z kolei uważa, że **(j)utro* jest kalką niemieckiego *Morgen* i porównuje ze środkowołacińskim *diurnalis* „określenie ilości ziemi, którą można zaorać jednym zaprzęgiem w ciągu jednego dnia, tj. rano, kiedy zaprzęga się woły” (Skok, 1973: 787). Obok tego macedońskie i bułgarskie dial. *zacmpa* ‘ranem’ wskazują na pierwotną psł. postać **ustro* (widoczną w dzisiejszym litewskim *aušra* ‘świt, brzask’ i łotewskim *austrums* ‘wschód’) (Brückner, 1927, 209).

Słowianie, podobnie jak Niemcy, przesunęli nazwę początkowej i końcowej części dnia na oznaczenie całego dnia następnego i poprzedniego, tzn. przeniesiono przysłowki oznaczające okresy, które były od nich pochodne (por. niem. *Morgen* ‘1. jutro; 2. rano’ – *Gestern* ‘1. wczoraj; 2. wieczór’). Do procesu tego musiało dojść jeszcze w czasie wspólnoty prasłowiańskiej, o czym świadczą następujące formy, por. np.: stpol. *jutro* ‘rano’ – *jutrze* ‘jutro’, ros. *ympo* ‘rano’ – *zaempa* ‘jutro’, czy serb., chorw., boś., czarnog. (*jympo*) *jutro* ‘rano’ – serb., chorw., boś. (*cympa*) *sutra* ‘jutro’, czarn. *sjutra/šutra* ‘jutro’. Powyższe przesunięcie wpłynęło w językach zachodniosłowiańskich do przeniesienia leksemu *jutro* na oznaczenie dnia następnego. W językach tych miejsce danego **(j)utro* zajęła prasłowiańska forma **rano* ‘wczesznie’ (por. współczesne pol. *jutro* ‘dzień następny’⁷, czy też cz. pot. *zítra* ‘jutro’, sła. pot. *zajtra* „jutro”). W jego miejsce jako określenia poranka weszło psł. **rano* (por. np. pol. *rano* ‘okres od świtu do południa’, cz. *ráno* ‘ts.’, sła. *ráno* ‘ts.’), który może wywodzić się z praindoeuropejskiego rdzenia **rai-*, *ra-*, *ri-* (por. lit. *rytas* ‘rano’) (Brückner, 1927 : 453).

Зора f (świt m, brzask m)

Dawni Słowianie dzielili poranek na krótkie okresy, biorąc pod uwagę aktywność słońca. Wyróżniali czas bezpośrednio przed świtem, moment

⁷ W języku polskim jeszcze w XV wieku forma ta posiadała trzy znaczenia: 1/ jako kontynuant prasłowiańskiego **rano*, 2/ ‘jutro, jutro rano, rano następnego dnia’, 3/ ‘wczesznie rano’. Jednak już od XVIII wieku forma *rano* występuje wyłącznie w znaczeniu ‘okres od świtu do południa’ (Krótki, 2017: 113-114).

wschodu słońca i czas po jego wschodzie. Najważniejszy okres przed świtem nazywali oni **brěskъ//brězgъ*. Historycznie rzecz biorąc, forma ta wywodzi się z bałto-słowiańskiej wspólnoty językowej (por. lit. *brėkšta* ‘świt’) a nawet z praindoeuropejskiej rodziny językowej (por. stind. *bhrājate* ‘świeci, błyszczy, świta’) (Sławski, 1983: 46).

Współcześni Słowianie rzadko używają tej formy. Można ją spotkać jedynie w niektórych dialektach słoweńskich (np. sł. dial. *bresk* „świt”). W językach standardowych zachowało się ono tylko w polskiej formie *brzask* ‘świt’⁸. Dzieje się tak, ponieważ już na początku ten prasłowiański wyraz mieszał się z określeniem świtu, oznaczającego stan światła tuż przed wschodem słońca, kiedy robi się jasno. Ten czas, tuż przed pojawieniem się słońca na niebie, Słowianie określali najczęściej za pomocą prasłowiańskiej formy rzeczownika odczasownikowego **svitanъje* lub za pomocą odczasownikowego derywatu **svitъ* (< **svitati*), por. np. pol. *świtanie*, *świt*, cz. *svítání*, *svít*, sł. dial. *svitanje*, *svit*, strus. *cbem*. W języku serbskim (podobnie jak w innych językach powstałych na bazie dialektu sztokawskiego) – w formie *ocbum* / *osvit* – mamy do czynienia w tym przypadku także z perfektywnym użyciem (z prefiksem *o-*).

W czasie wschodu i zachodu słońca na niebie często pojawiają się czerwone refleksy – zorza poranna i wieczorna. Stanowią one orientacyjne wskazówki dotyczące początku i końca dnia. Szczególnie wyraźna jest zorza poranna, która wyznacza moment przejścia z nocy do dnia przed wschodem słońca. Znalazła ona również odzwierciedlenie językowe w leksyce w postaci formy *zora*, wywodzącej się jeszcze z bałto-słowiańskiej wspólnoty językowej (por. lit. *žarà* ‘zorza na niebie przed wschodem lub po zachodzie słońca; luna na niebie’ (Smoczyński, 2208), *žereti* ‘świecić’, *žernoti* „iskrzyć się”). U Słowian występuje ona albo z przedłużeniem *ō>a* (Vasmer, 1964: 443; Brückner, 1985: 656) (np. stpol. *zarza*, cz. *záře*, ros. *зара*), albo bez przedłużenia (por. np. mac. *zopa* ‘świt, brzask’, serb. *zopa* ‘zorza, świt, brzask’), gdzie spółgłoska *r* jest wynikiem depalatalizacji *rj* (Skok, 1973: 660). W języku macedońskim *zopa*, czyli ten pierwotny w

⁸ Znaczenie polskiego leksemu *brzask* do końca XIX wieku nie uległo zmianie. Chociaż współcześnie w niektórych polskich słownikach jest on oznaczany jako „książkowy”, to nawet dzisiaj leksem ten zachowuje tę samą treść. (Krótki, 2017: 109).

znaczeniu moment pojawienia się jasnoczerwonych refleksów na niebie przesunęła swoje znaczenie na ogólną nazwę poranka.

Вечер f (wieczór m)

Pierwotne znaczenie prasłowiańskiego leksemu **večerь* obejmowało okres od zmierzchu do momentu pójścia spać. Litewski *vakaras* ‘wieczór’ świadczy o jego bałto-słowiańskim pochodzeniu. Ten prasłowiański leksem jest również blisko spokrewniony z łacińskim *vesper* i greckim *εἰπείρας*. M. Vasmer próbuje powiązać go z indoeuropejskim **veg* ‘mówić’ (Vasmer, 1964: 309). V. Machek uważa jednak, że rdzeń wyrazu jest spokrewniony z indyjskim *ksap-* ‘noc’ (Machek, 1971: 680). Współczesna macedońska i polska forma - *večep* i *wieczór* kontynuują tę prasłowiańską postać (z innym w obu językach rodzajem gramatycznym), a sam kontynuant jest ogólnosłowiański.

Цамрак m (zmrok m)

Prasłowiańska forma **sъmorkъ* dała podstawę współczesnemu macedońskiemu *campak* i polskiemu *zmrok*. Etymolodzy porównują go ze staroindyjskim *marka* ‘zmarły’ (Vasmer, 1971: 45). Biorąc pod uwagę taką etymologię, można pokusić się o stwierdzenie, że *zmrok* byłby ‘dniem, który zaginał’. Istnieje jednak też inne objaśnienie tego prasłowiańskiego wyrazu. F. Bezlaj mianowicie wiąże go z litewskim *merkin* i łotewskim *mirgt* wywodzącymi się z praindoeuropejskiego rdzenia **merək* ‘migać (przed oczami), zaciemniać się’ (Bezlaj, 1976: 199). Dzisiaj jest to wyraz ogólnosłowiański, por. np.: ros. *смерку* < *сумрак*, ukr. *присмерк*, błrs. *сумерки*, cz. *soumrak*, sła. *súmrak*, sło. *somrak*, chorw., bośn., czarnog. *sumrak*, serb., bułg. *сумрак*.

Wnioski

Przedstawiona i poddana analizie etymologicznej podstawowa klasyfikacja leksemów odnoszących się do naturalnego podziału doby w języku macedońskim i polskim wskazuje na ich znaczenie i ogólnosłowiańskie kontynuacje. Wszystkie współczesne leksemy związane z tym podziałem zarówno w języku macedońskim, jak i polskim są kontynuantami prasłowiańskich form i na pierwszy rzut oka może się wydawać, że dla Polaków macedońskie formy nie stanowią żadnego wyzwania w trakcie zaznajamia-

nia się z nimi. Jednak z pewnych historyczno-kulturowych powodów wśród niektórych z tych leksemów w historii języka polskiego lub macedońskiego nastąpiła zmiana znaczenia, w wyniku czego w jednym i drugim języku mogą oznaczać coś innego.

W przypadku naturalnego podziału doby taką formą jest np. mac. *ympo* (w języku polskim *jutro* dzisiaj oznacza mac. *ympe*⁹). Na określenie początku dnia od rana do godziny 12:00 Polacy używają słowa *rano*, które w języku macedońskim oznacza 'wczesnie'.

Inną kwestią jest polskie *południe*, które dziś posiada dwa znaczenia: 1/ 'środek dnia' i 2/ 'południowa strona świata' oraz analogicznie *północ*: 1/ 'środek nocy' i 2/ 'północna strona świata'. Dlatego prawdziwym wyzwaniem dla Polaków uczących się języka macedońskiego jako obcego mogą być również macedońskie słowo *jyz* 'południowa strona świata' i *cever* 'północna strona świata', które w początkowej fazie nauki mogą być mylone z *пладне* i *полноќ*.

Pewnym wyzwaniem może być też macedońska *zopa*, ponieważ dzisiejsze polskie *zorza* to *zjawisko świetlne na niebie polegające na zmianie jego barw o wschodzie lub o zachodzie słońca* (WSJP), natomiast według macedońskiej definicji *zopa* to *прва утринска светлина при разденувањето* (DRMJ) (pol. *świt, brzask*).

Wykaz skrótów

awest.	awestyjski
bośn.	bośniacki
bułg.	bułgarski
cz.	czeski
czarnog.	czarnogórski
dial.	dialektalnie
dłuż.	dolnołużycki
f	rodzaj żeński

⁹ Jeśli przy mac. *yūpo* i *yūpe* uwzględnić jeszcze podobną macedońską formę *yūpa*, wówczas mamy do czynienia ze zmienionym wygłosowym wokalem trzech różnych leksemów. W tym wypadku zadaniem lektora jest zwrócenie uwagi na ten problem fonetyczno-semantyczny języka macedońskiego.

fr.	francuski
głuż.	górnolужицьki
lit.	litewski
łac.	łaciński
m	rodzaj męski
mac.	macedoński
n	rodzaj nijaki
pol.	polski
psł.	prasłowiański
ros.	rosyjski
scs	starocerkiewnosłowiański
serb.	serbski
sła.	słowacki
słē.	słoweński
stind.	staroindyjski
stpol.	staropolski
strus.	staroruski
szw.	szwedzki
ts.	to samo
wed.	wedyjski

Źródła

- Bezłaj, F. & soavtorji (1976–2005). *Etimološki slovar slovenskega jezika*. T. I–V, Ljubljana: Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti.
- Bońkowski, R. (2006). „Słowiański naturalny podział doby”. W: E. Tokarz (red.): *Świat Słowian* (67–73). Bielsko-Biała: Wydawnictwo ATH.
- Boryś, W. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brückner, A. 1927. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- DRMJ = *Дигитален речник на македонскиот јазик* (<http://drmj.eu>; dostęp 22.07.2024–10.08.2024).
- Krótki, Z. 2017. „Nazwy poranka w dawnej polszczyźnie”. *Białostockie Archiwum Językowe* 17, 107–121.

- Machek, V. 1971, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Miličević, M. 1990. *Rimski kalendar*. Zagreb: Latina et Graeca.
- Skok, P. 1971-1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. T. I–III. Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti .
- Sławski, F. 1983. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. I–IV. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Smoczyński, W. 2016. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wydanie drugie, poprawione i znacznie rozszerzone. Na prawach rękopisu . Wilno: [Vilniaus universiteto leidykla] (<https://archive.org/details/smozynski-slownik-etymologiczny-jezyka-litewskiego-wyd.-2-ie-2016>; dostęp 22.07.2024-10.08.2024).
- Vasmer, M. 1964-1973 = Фасмер, М. (1964-1973). *Этимологический словарь русского языка*, T. 1–4. Москва: Прогресс.
- Wikarjak, J. 1978. *Gramatyka opisowa języka łacińskiego*. Warszawa: PWN.
- WSJP = *Wielki Słownik języka polskiego* (<https://wsjp.pl/>; dostęp 22.07.2024-10.08.2024).
- Панчевска, А. 2021. „Називите за ‘јагода’ во македонските дијалекти со осврт кон состојбата во другите словенски дијалекти”. *Ставистички студии 21. Списание на Катедрата за славистика при Филолошкиот факултет „Блаже Конески*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје. 127-134.

Robert BONKOWSKI
Silesian University in Katowice,
Poland

MACEDONIAN NATURAL DIVISION OF THE DAY AS A CHALLENGE FOR POLISH SLAVIC STUDIES STUDENTS LEARNING MACEDONIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

The article focuses on a segment of vocabulary related to the natural division of time into day and night. It presents the etymology and contemporary meaning of these words, highlighting the difficulties that Polish learners may encounter when studying Macedonian as a foreign language, especially regarding differences in these lexical areas.

Key words: Polish Slavic studies - Macedonian as a foreign language - temporal measurements - diurnal cycle - etymology

УДК 811.163.3'373.7:811.162.1'373.7

УДК 811.162.1'373.7:811.163.3'373.7

Фани СТЕФАНОВСКА-РИСТЕСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Скопје, Македонија

fanris.stef@yahoo.com

**ФРАЗЕМИ СО КОМПОНЕНТА МАЧКА ВО
МАКЕДОНСКИОТ И ВО ПОЛСКИОТ ЈАЗИК**

Апстракт: Во зоонимната фразеологија, во сите светски јазици, мачката се јавува во состав на голем број фраземи. Фраземите се мотивирани од особините на мачката, од нејзиниот надворешен изглед, од однесувањето и др. Во овој труд ќе се задржиме на значењето на фраземите со компонента *мачка* во македонскиот и во полскиот јазик, со цел преку контрастивна анализа да ги прикажеме сличностите и разликите кај овие фраземи во обата јазика. При анализата ќе го користиме методот концепт, што подразбира нареден поим што ги обединува значењата на фраземите, односно опфаќа фраземи од исто семантичко поле.

Клучни зборови: фразеологија, семантика, зооними, македонски јазик, полски јазик

Компаративната анализа на зоонимните фраземи, побудува сè поголем интерес и станува предмет на анализа во повеќе јазици. Луѓето низ историјата им припишуваат на животните одредени стереотипи, кои се антропоцентрични, односно животните се набљудуваат низ призмата на човечки вредности и навики врз кои свое влијание имаат традицијата, верата и просторот. Бидејќи при набљудувањето појдовна точка е човекот, најчесто на животните неоправдано им се припишуваат одредени карактеристики или погрешно се толкува нивното однесување.

Споредбата на лексичките значења на зоонимот *мачка* во македонскиот јазик и *kot* во полскиот јазикни покажува дека тие имаат повеќе значења, односно дека покрај основното, примарно значење ‘домашно животно’ и двата јазика развиле секундарни и преносни значења.

мачка 1. Домашно животно што лови глувци; *Felis domestica*. 2. Општо име за семејството диви сверови; *Felidae*. 3. Вид морско куче. 4. (само *мн.*) Специјални додатоци што се носат врз обувките за движење по снег. 5. Железо за закотвување на чун, кајче, брод; котва, ленгер. 6. (жарг.) Убава девојка.

kot 1. *nieduże zwierzę domowe o miękiej sierści, długich wąsach, łapach zakończonych pazurami i długim ogonie, wydające dźwięk zwany miauczeniem, hodowano dla towarzysztwa lub ze względu na jego umiejętność polowania na myszy, uważane za wroga psa.* 2. *zool. każde z dużych drapieżnych zwierząt o wysmukłej i muskularnej budowie ciała, silnych łapach zakończonych pazurami i długim ogonie.* 3. *zając na którego się poluje.* 4. *pot. pogard. osoba przyjęta niedawno do zamkniętej społeczności i z tego powodu poddawana przez jej członków określonego rodzaju próbom lub prześladowaniom.*

Фраземите се затврднати јазични единици составени од најмалку два збора кои имаат единствено значење, наречено глобално или општо значење. Во фразеологијата постојат фраземи чие единствено значење не се заснова врз семантиката на секој одделен збор од кој се составени, но, има и фраземи врз чие вкупно значење влијае основното, или почесто, некое секундарно значење на една од лексемите што ја сочинуваат. Така на пример, семантичката компонента ‘непријател на кучето’ која се јавува како диференцијална или потенцијална сема во основното значење на зоонимот мачкастанува активна кај поголем број фраземи во чиј состав се јавуваат овие зооними, на пр.: мак. *живеаа̃ како куче̃а̃ и маче̃а̃, се̃ гледаа̃ како куче и маче, се̃ сакаа̃ како куче̃а̃ и маче̃а̃*— pol. *żyć z kimś jak pies z kotem, kochać się jak pies z kotem*. Односот на мачката – ловец и пленот – глушецот е мотивација за појава на фраземите со компонентите *мачка* и *глушец*.

Во развојот на значењето на еден збор некои активни семантички компоненти овозможуваат развој на секундарни значења. Секундарните значења најчесто се добиени по пат на различни типови метафоричка асоцијација. Според А. Бунк и М. Опашиќ и Видовиќ Болт смета дека во фразеологијата при припишувањето на човечки особини на животните доаѓа до двојна метафоризација, бидејќи особините што им се припишуваат на животните потоа му се припишуваат и на човекот

(А. Bunk; М. Орашиќ: 238). И во македонскиот јазик и во полскиот јазик називите коишто припаѓаат на тематската област *животиѝни* содржат одредена семантичка компонента којашто овозможила развој на секундарни значења со кои се именува некоја особина на човекот, така што секундарните значења стануваат активни и во фраземите и одигруваат важна улога во метафоричните слики врз кои се заснова семантиката на фраземата. Секундарните преносни значења најчесто се резултат на одредени стеротипи, што човекот ги изградил во однос на некое животно.

Во фраземите мачката се јавува со позитивни и со негативни конотации. З. Никодиновски (2016: 222), врз основа на анализа на фигуративните значења во францускиот и во македонскиот јазик, дава семиолошка дефиниција на мачката, истакнувајќи дека мачката со одредени свои семиолошки признаци има *позитивни карактеристики* (вештина, снаодливост, проникливост, претпазливост), додека со одредени други признаци мачката симболизира *негативни карактеристики на луѓето* (лицемерие, несреќа, неодлучност, неискреност).

Во овој реферат ќе се задржиме на фраземите со зоонимна компонента *мачка* во македонскиот и во полскиот јазик, со цел да се покажат сличностите и разликите кај овој вид фраземи во обата јазика. Како корпус ни послужија примери од *Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик* (во три тома), книгата *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник* од С. Велковска и *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami* (2007), *Słownik frazeologiczny* (2008) и *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny* (2002).

Во зоонимната фразеологија во сите светски јазици мачката се јавува во состав на голем број фраземи. Фраземите со компонента *мачка* се мотивирани од особините на животното, нејзиниот надворешен изглед, однесување, но и преку меѓусебниот однос на мачката и човекот. Зоонимните фраземи се карактеризираат со изразена антропоцентричност и затоа се групирани во повеќе тематско-семантички макрополиња: *човечки особини, психичка состојба и емоции, физичка состојба, односи, улоги и статус, оценки и вреднувања, движење*. Останатите неантропоцентрични фраземи се дел од тематско-значенските микрополиња *временски услови и бројност*. Во рамки на темат-

ско-семантичките макрополиња се изделуваат различни концепти, кои опфаќаат фраземи од истото семантичко поле, кои немаат нужно иста структура. Доколку на ист концепт припаѓаат фраземи на два јазика, тие се целосно или делумно еквивалентни.

1. Во тематско-семантичкото макрополе **човечки особини** ги вклучуваме семантичките полиња *физички особини или надворешен изглед* и *карактерни и морални особини*.

1.1. Во рамки на семантичкото поле *физички особини или надворешен изглед* ги вклучуваме фраземите со кои се опишува физичка особина или надворешен изглед на човекот. Тука ги изделуваме концептите:

слаб, мршав: *zjadlaby go kotka przez nos* со значење ‘многу слаб, неухранет’. Во македонскиот јазик како еквивалент се јавува фраземата *нема куче каде да го ѓризне*.

лош надворешен изглед: *изгледа како ѓреџејана мачка* со значење ‘лош надворешен изглед поради исцрпеност од напорна работа’.

1.2. Семантичкото поле *карактерни и морални особини* вклучува поголем број фраземи со компонента *мачка* во кои преку метафорички асоцијации се опишуваат карактерните и моралните особини на човекот. Тука ги изделуваме следниве концепти:

снаодлив, вешт, сѓреџен: Мачката се одликува со вештина, снаодливост, итрина. Нејзината умешност да скока од голема височина без да се повреди, и во двата јазика, била мотив за образување на фраземите кои означуваат човек кој во секаква ситуација знае да се снајде. Во македонскиот јазик за именување ‘вешт и снаодлив човек’ се користи фраземата *мачка на ѓрб не ѓаѓа/ѓаѓа ли мачка на ѓрб?/ мачка не ѓаѓа на ѓрб*, а во полскиот јазик со исто значење се јавува *sprać jak kot na cztery łapy/ kot zawsze spada na cztery łapy*.

лицемерносѝ, оволичносѝ, лажна, ѓривидна незаинѝтересираносѝ: Мачката е симбол на лицемерието. Човечката неискреност е застапена во фраземите *мачка риба не јаде; мачка риба не сака; нејќе мачка риѝче (сирење)* со кои се означува лицемерен човек кој прави или зборува дека нешто не сака, а всушност тоа многу го посакува. Фраземата *која мачка нејќе риба* се јавува со значење ‘секој го сака тоа’.

молчаливост̃: И во македонскиот и во полскиот јазик ги среќаваме фраземите *мачка му ѿ изела јазикот̃* – *kot zjadł kociuś język* за човек кој упорно молчи и не сака да зборува.

прижливост̃: чува (*варди*) како мачка *ѿлушец̃* со значење ‘внимателно чува, се грижи, заштитува’.

лековерност̃, наивност̃: И во македонскиот и во полскиот јазик за човек кој од наивност купува или прифаќа нешто без да му ја знае вредноста, се користи изразот *куѿува мачка во вреќа* – *kipił, kupiје kota w worku* со значење ‘купи, прифати нешто на невидено, без претходно да биде проверено’.

независност̃, самост̃ојност̃: Во полскиот јазик индивидуалноста, своеглавоста и самостојноста на мачката е изразена со фраземата *kot zawsze chadza własnymi ścieżkami* со која се означува човек кој е независен во своите постапки и однесување.

издржливост̃, оѿйорност̃: Физичката издржливост на мачките се јавува како метафоричка асоцијација за фраземата *мачка со девет̃ живоѿѿи* со која се означува ‘многу издржлив човек’.

искуст̃во, оѿиѿност̃: Преку возраста на мачката се означува искуство. Така фраземата *сѿѿар мачор* се јавува со значење ‘човек со богато животное искуство, искусен човек’. Во полскиот јазик како еквивалент се јавува фразема со зоонимна компонента *wróbel: stary wróbel*.

иѿѿрина: Фраземата *иѿѿар како мачка* се јавува со значење ‘многу итар’.

неискреност̃, бесрамност̃: *falszywy jak kot* со значење ‘лажен, неискрен’.

лажливост̃, ѿпревѿливост̃: Во полскиот јазик со фраземата *ktoś odwraca, odwrócił kotaogonem/ ktoś wykręca, wykręcił kota ogonem/ ktoś wuwraca, wuwrócił kota ogonem* се означува човек кој кажува неистини, кој ги претставува работите во лажно светло, заради сопствена корист.

2. Во тематско-семантичкото макрополе **состојба** ги вклучуваме семантичкото поле *ѿсихичка сосѿојба* и *емоѿии* и *физичка сосѿојба* на човекот.

2.1. Семантичкото поле *ѿсихичка сосѿојба* и *емоѿии* ги опфаќа следниве концепти:

заљубеносѝ: Интензитетот на емоции со значење ‘многу вљубен’ во полскиот јазик е изразен со фраземата *kochliwy jak kot w marsu*, а во македонскиот јазик со исто значење се јавуваат фраземите *заљубен како ѿеѿреб, вљубен (заљубен) до уши*. Споредбените фраземи се однесуваат на заљубен човек, но честопати имаат и дополнително значење кое се однесува на состојба на луда заљубеност поради која луѓето се однесуваат глупаво и неразумно.

ѿохѿѿа, сладосѿрасѿѿие: Во македонскиот јазик периодот за парење на мачките, во месеците февруари и март, се јавува во фраземите *збеснал како мачка во марѿѿ/ се разбесниле како мачки во сечко* со кои се означува човек обземен од силен полов нагон. Сладостастието е изразено и преку погледот, па со фраземите *се ѿули како мачка на риба; како мачка на сланина -patrzeć na coś jak kot na szperkę* се означува човек кој со голема желба, задоволно, со наслада гледа на нешто што не му припаѓа.

задоволсѿѿво: Кога мачката преде, тоа значи дека се задоволени сите нејзини потреби и таа го изразува своето чувство на задоволство. Преку фразата *ѿпреде како мачка* се означува задоволен човек.

нерасѿоложеносѿѿ, незадоволсѿѿво: Чувството на нерасположеност, незадоволство е изразено со фразата *се намурѿѿил ко мачка на зло време* со значење се намуртил без некоја причина.

осаменосѿѿ: *нема ни куче ни маче* ‘нема никој’. Бидејќи мачката и кучето се животни кои најчесто живеат во домот на човекот, тие развиваат значење на блискост, дом, грижа, па преку фраземата *нема ни куче ни маче* се нагласува осаменоста на човекот кој нема ни роднини, ни пријатели. Во полскиот јазик со блиска семантика се јавува фраземата *samotny jak palec*.

избезуменосѿѿ, ѿлуденосѿѿ, заглудѿавеносѿѿ: *dostaje, dostał kota/ ma kota; mieć kota* со значење ‘човек кој не се придржува на важечките правила и норми; изгуби разум, заглупави’.

восхѿѿеносѿѿ, вооудушевеносѿѿ, фасцинираносѿѿ: *mają kota na punkcie* со значење ‘воодушевеност, восхитеност од неког или од нешто’.

зашемѿѿеносѿѿ: *не гледа ни бела мачка* со значење ‘зашеменост поради пијанство или замор и исцрпеност’.

2.2. Во семантичкото поле *физичка сосѝојба* ги вклучуваме концептите:

џлаџ: му се даваѝ мачки со значење ‘многу гладен’.

умор, исѝошѝеносѝ, исцѝѝеносѝ: се чувсѝвува како ѝреѝеѝана мачка (куче) со значење ‘многу уморен’. Во полскиот јазик со исто значење се јавува само фраземата со компонента *куче*: *czuć się jak zbity pies*.

3. Во тематско-семантичкото макрополе **односи** ги вклучуваме семантичките полиња *меѝучовечки конѝакѝи* и *односи* и *огнос кон рабоѝаѝа*.

3.1. Односот меѝу мачките и глувците/ кучињата симболизира антагонистички однос меѝу луѓето. Во сите јазичи има бројни фраземи во чиј состав се јавуваат компонентите *мачка* и *куче/ ѝлушеѝ*, односно преку сопоставување на животните чиј однос е обележан со непријателство, нетрпеливост, со коишто се опишуваат лоши меѝучовечки односи. Во семантичкото поле *меѝучовечки конѝакѝи* и *односи* ги вклучуваме следниве концепти:

оѝсусѝво на љубов, симѝаѝиѝи: се сакааѝ како кучеѝо и мачеѝо – *kochać się jak pies z kotem* со значење ‘ни најмалку не се сакаат, постојано се караат’.

меѝусебна неѝѝѝеливосѝ, неслоѝа, неѝѝѝаѝелсѝво: живеаѝ како кучеѝо и мачеѝо; се ѝледааѝ како куче и маче – *żyć z kimś jak pies z kotem*. Во рамките на овој концепт и во двата јазика се јавуваат фраземи со две зоонимски компоненти *куче* и *мачка* кои во своето основно значење ја содржат диференцијалната или потенцијална сема ‘непријател на мачката/ непријател на кучето’.

кавѝа, зајаџливосѝ, несоѝласување: *drze koty* со значење ‘постојана караница, зајадување, несогласување, живеење во неслога’. Во македонскиот јазик со исто значење се јавуваат фраземите *се јагаѝ како кучиња ѝреку ѝлоѝи*; *се јагаѝ како ѝѝи*.

ѝоѝѝрување, наѝѝѝрување: Однесувањето на мачката, односно начинот на кој таа го лови пленот се јавува како мотивација во фраземите *си иѝра како мачка со ѝлушеѝ*; *си иѝра мачка и ѝлушеѝ* – *bawić się, igrać jak kot z myszką; igrać z kimś jak kot z myszką; grać, bawić się z kimś w kotka i myškę; gra, zabawa w kotka i myškę* со кои се јавуваат

5. Во тематско-семантичкото макрополе **оценки, вреднувања** ги вклучуваме фраземите во кои е изразен ставот на човекот кон животот и светот, како и ставови кои се прифатени како животни вистини. Тука ги вклучуваме следниве фраземи:

може да ѝ го закачи(врзе) на мачкаџа за оџашкаџа со значење ‘нешто што е безвредно, безполезно и бесмислено; нешто за што е залудно да се вложува напор’. Во полскиот јазик, како еквивалент, со исто значење се јавува фразема со компонента *куче*: *psu na budę, psu na buty*.

W nosy wszystkie koty są czarne со значење ‘може да се донесе погрешна проценка кога не се знаат добро околностите или ситуацијата’.

6. Тематско-семантичкото макрополе **начин на движење** ги опфаќа концептите:

тџивко, нечујно движење: *оги како мачка – chodzić cicho jak kot* со значење ‘сосем тивко, леко, бесшумно се движи’.

брзо, вознемилено движење: *biegać, latać jak kot z pęcherzem* со значење ‘брзо, вознемилено движење во различни правци, без одредена цел или со намера да се завршат повеќе работи за кратко време’. Во македонскиот јазик со вакво значење се јавува фраземата со зоонимната компонента *мува*: *оги како мува без глава*.

7. Во тематско-семантичкото макрополе **време** го вклучуваме концептот: **лоши временски услови, невреме**: *кучеџо и мачеџо заедно ќе сџијајџ – psa by nie wypędził, psa by nie wygonił, psa by z domu nie wygonił* со значење ‘многу студено време’.

8. Во тематско-семантичкото макрополе **количество, бројност** ги вклучуваме следниве концепти: **сџџџџ**: *оо маче оо куче*; **никој**: *ни куче ни маче – pies z kulawę nogę*; **во голем број**: *и маче и куче – jak psów* и **малку**: *tyle, co kot napłakał*. Во македонскиот јазик се јавува фраземата *ни колку црно под ноктите*.

Врз основа на компаративната анализа на фраземите со компонента *мачкаво* македонскиот и во полскиот јазик можеме да заклучиме дека и во двата јазика овие фраземи се најбројни во тематско-семантичкото макрополе *човечки особини* во кое преку метафорички асоцијации се опишуваат карактерните и моралните особини на човекот (снаодливост, лицемерие, итрина, лековерност) и во тематско-семантичкото

макрополе *односи* во кое преку метафорички асоцијации се опишуваат меѓучовечките контакти и односи (непријателство, зајадливост, поигрување) кои се со исклучиво негативна конотација. Контрастивната анализа на фраземи од два јазика резултира со релативно мал број на целосно идентични единици, а многу почести се фраземите меѓу кои постојат помали или поголеми отстапувања на формален, семантички, мотивациски или друг јазичен план.

Во групата целосни (апсолутни) еквиваленти ги вклучуваме фраземите со ист лексички состав, структура и значење: *се сакаа̃и̃ како куче̃и̃о и маче̃и̃о* – *kochać się jak pies z kotem*; *мачка му̃ то̃ изела̃ јазико̃и̃* – *kot zjadł komuś język*; *си̃ и̃пра̃ како̃ мачка̃ со̃ лу̃шец̃* – *bawić się, igrać jak kot z myszką* и др. Фраземите што припаѓаат на овој тип еквиваленција неретко се темелат на идентичен начин на мислење или пак се мотивирани од заеднички стереотипи.

Во групата делумни еквиваленти ги вклучуваме фраземите кои имаат исто значење, но различен лексички состав и/или структура. Овој тип еквиваленција ја сочинуваат фраземи кои имаат семантичко совпаѓање или идентична мотивираност, но формално се разликуваат по својот лексички состав т.е. фраземата од едниот јазик во споредба со другиот може да биде претставена со синоним или со лексема од исто семантичко поле: *си̃лар̃ мачор̃* – *stary wróbel*; *се̃ вр̃и̃и̃ како̃ мачка̃ околу̃ врела̃ каша̃* – *zabierać się do czegoś jak pies do jeża*; и др. Во оваа група ги вклучуваме и фраземите кај кои постои само семантичка еквиваленција, односно фраземи кои имаат приближно исто значење, но тоа значење се изразува со различни компоненти: *како̃ мачка̃и̃а̃ со̃ о̃й̃а̃шка̃и̃а̃* – *piąte przez dziesiąte* и др.

Користена литература

- Велковска Снежана. 2008. *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје.
- Никодиновски Звонко. 2017. „Семантиката како теориска рамка за проучување на единиците од фраземското и од комуникативното рамниште“. Зборник на трудови од Меѓународната конференција „Зборот збор отвора“, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 213 – 228.

- Стефановска-Ристеска Фани. 2020. „Споредбени фраземи со зоонимна компонента во македонскиот и во полскиот јазик“. *Monografia ze studiów slawistycznych IV „Słowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultura“*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 219 – 226.
- Błaszak M. 2017. „Zwierzęta w macedońskiej i polskiej frazeologii“. *Зборник на трудови од Меѓународната конференција „Зборот збор отвора“*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 103 – 112.
- Bunk A., Opašić M. „*Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa zoonimskom sastavnicom u hrvatskome i češkome jeziku*“. www.hrcak.srce.hr
- Komorowska, E., Szlachta, A. *Frazeologizmy i przysłowia z komponentem kot w języku polskim. Aspekt semantyczno-kulturowy*. openbooks.ffzg.unizg.hr (посетено на 19. 8. 2024)
- Wtorkowska, M. *Kot w polskich i słoweńskich związkach wyrazowych (frazeologizmach i przysłowiach)*. dspace.uni.lodz.pl (посетено на 20. 8. 2024)
- Димитровски Тодор. Ширилов Ташко. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, том I – III. Скопје: Огледало, 2003 – 2009.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Ред. Кирил Конески, I – VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003 – 2014.
- Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, pod red. Stanisława Dubisza i Elżbiety Sobol, opracowanie Anna Kłosińska, Elżbieta Sobol, Anna Staniewicz. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2007.
- Bąba, S., Liberek, J. *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2002.
- Kłosińska. A. *Słownik frazeologiczny*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2008.

Fani STEFANOVSKA-RISTESKA
Institute of Macedonian Language “Krstе Petkov Misirkov”
Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
Skopje, Macedonia

PHRASEMES CONTAINING *CAT* AS A COMPONENT IN MACEDONIAN AND IN POLISH LANGUAGE

Summary

In all languages worldwide, the *cat* appears as part of a large number of phraseological units. Phraseological units with the component *cat* are determined by the common characteristics, external appearance and behavior of the cat and

are characterized by a distinct anthropocentricity. In this paper, we will focus on the meaning of phraseological units with the component *cat* in Macedonian and in Polish language, in order to present the similarities and differences of these phraseological units in both languages using contrastive analysis. We used the conceptual analysis method, which implies a superordinate term that unites the meanings of the phraseological units, i.e. includes phraseological units from the same semantic field. The contrastive analysis of phraseological units with the component *cat* in the Macedonian and Polish language revealed a relatively small number of completely identical units whereas phraseological units between which there are smaller or larger deviations on a formal, semantic, motivational or other linguistic level are much more common.

Keywords: phraseology, semantics, zoonyms, Polish language, Macedonian language.

UDC 811.163.42:811.162.1

UDC 811.162.1:811.163.42

Miroslav HRDLIČKA

Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet

Zagreb, Hrvatska

mhrdlick@ffzg.hr

NIEOKREŚLONOŚĆ W WYRAŻANIU ILOŚCI W JĘZYKU CHORWACKIM I POLSKIM

Abstrakt: W języku chorwackim i polskim często spotykamy wypowiedzi wyrażające nieokreśloną ilość. Ich funkcją jest pokazanie niepewności mówiącego co do dokładnej liczby lub ilości tego, o czym się mówi. W artykule analizuje się, w jaki sposób nieokreśloność/nieostrość wyrażana jest w języku chorwackim i polskim poprzez konstrukcje z liczbą, np. *oko pet*, *około pięciu*, *oko deset*, *około dziesięciu*, *gotovo dvanaest*, *prawie dwunastu*. W oparciu o badania korpusowe i szerszy kontekst pokażemy różnice w wypowiedziach, które w badanych językach można uznać za strategie wyrażania *o(d)gródek* (*linguistic hedges*).

Słowa kluczowe: nieokreśloność, ilość, *o(d)gródk*i, chorwacki, polski

Wstęp

Tematem pracy jest wyrażanie ilości za pomocą liczb, przy użyciu wyznaczników wyrażających niejednoznaczność lub nieokreśloność liczbową. Tego typu sformułowania są obecne w języku codziennym, w tym szczególnie w języku polskim i chorwackim, i są stosowane z różnych powodów. Tezą niniejszego artykułu jest stwierdzenie, że wyznaczniki, które opisują wartości liczbowe bardziej szczegółowo, w rzeczywistości zmniejszają lub eliminują precyzję wartości liczbowej (także w związku z nieznaną dokładną wartością lub z powodu chęci niewyrażania jej przez mówiącego), mogą być dodawane do liczebnika. W obu przypadkach możemy mówić o jednostkach językowych, których funkcją jest unikanie precyzji lub prawdy w wypowiedzi, a także rozmydlanie tego, co zostało powiedziane, a które

w literaturze określane są one *linguistic hedges*¹ (zob. Adamczyk 2015; Baśić 2020; Doboszyńska-Markiewicz 2015, 2018; Fraser 2010; Lakoff 1972, Prince et al. 1982, Žic Fuchs 1988). W literaturze polskiej spotykamy się z terminem *operatory nieostrości* (Doboszyńska-Markiewicz 2015), *operatory adnumeratywne* (Grochowski 1997, za Doboszyńska-Markiewicz 2022) i *wykładniki przybliżoności adnumeratywnej* (Duszkin 2010). Przeanalizujemy zatem wybrane przykłady użycia takich słów w języku chorwackim i polskim, a są nimi: *oko*, *gotovo*, *około*, *prawie*, w wypowiedziach z liczebnikami.

Wyznaczniki wartości przybliżonej

Sądy kwantyfikujące wyrażane są w różnych językach w odmienny sposób, na przykład za pomocą kategorii gramatycznej liczby, chociaż nie wszystkie języki mają jej wartość w liczbie pojedynczej i mnogiej, jak w języku polskim i chorwackim (Doboszyńska-Markiewicz 2022: 72). Jednakże różnica w wyborze środka może także zależeć od tego, co jest w podanej ilości wyrażone. Może to być zatem dokładna ilość lub jej przybliżona wartość, co może oznaczać, że jest to wartość „mniejsza niż” lub „większa niż” lub „nieokreślona, ale nie dokładnie ile” (ibid: 77). Dokładna wartość jest zazwyczaj wyrażana w określonej jednostce liczbowej, jak np. w poniższych przykładach²:

1. *I nic: odważyli, wzięli dwadzieścia groszy i chleb mi podali.*
2. *Dvadeset dana prije početka putovanja ugovorena cijena ne može se povećati, osim u slučajevima iz st. 1 ovog članka.*

Maciej Grochowski grupę wyrazów oznaczających odchylenie od dokładnej ilości czegoś mierzonego lub wskazywanego określił mianem *operatorów adnumeratywnych* (Grochowski 1996, za Doboszyńska-Markiewicz 2020).

¹ Katarzyna Doboszyńska-Markiewicz (2015; 2018), stwierdza, że istnieje tłumaczenie tego terminu na język polski, *o(d)gródki*, ale w swoich pracach zachowuje oryginalny angielski termin (zob. Hrdlička 2023).

² Wszystkie przykłady, o ile nie zaznaczono inaczej (przykłady autorskie i przykłady zaczerpnięte z cytowanej pracy), zostały wykonane przy użyciu oprogramowania Sketch Engine z korpusu języka polskiego Polish Web (plTenTen19) i z korpusu języka chorwackiego Croatian Web (hr WaC 2.2, RFTagger).

Do tej grupy zaliczają się takie polskie formy jak *około*, *z(ze)*, *plus minus*, *blisko*, *niespełna*, *bez mała*, *ponad*, *przeszło*, *z górą*. W języku chorwackim znajdziemy ich odpowiedniki oraz przybliżone tłumaczenia: *oko*, *približno/oko*, *plus minus*, *približno/oko*, *nepuno*, *skoro/gotovo*, *nad/preko*, *iznad*, *iznad*, *više*, *preko*.

Doboszyńska-Markiewicz (2020: 59) uważa, że są to wyrazy, których wspólną cechą jest wyrażanie przybliżonej ilości, a także, że są to wyrazy, które różnią się pod względem pochodzenia (pierwotnie zaimki, rzeczowniki, przymiotniki) i cech formalno-semantycznych, podczas gdy wspólne dla nich jest to, że występują z wyrażeniami liczbowo-ilościowymi (stąd określenie operatory adnumeratywne) oraz wskazywanie na obecność mówiącego i jego oceny epistemiczne.

Oceny odnoszące się do wartości liczbowych wyrażane są za pomocą różnych typów słów: „partykuły (wśród nich pierwotne przyimki *ponad*, *z*, przysłówki *blisko*, wyrażenia przyimkowe *z górą*, *z hakiem*), zaimki (*gdzieś*, *jakieś*) i przymiotniki (*dobry*, *marny*)“ (Doboszyńska-Markiewicz 2022: 72). Autorka uważa, że wszystkie te słowa należą do nieprzedmiotowego poziomu języka, do wyrażen metatekstowych.

Polskie *około* pierwotnie było przyimkiem. Jednak dziś mówiący nie powiedzą *siedzieli około stołu* (Doboszyńska-Markiewicz ibid: 80). W związku z tym to przestrzenne znaczenie na zasadzie asocjacji doprowadziło do określenia wartości liczbowo-ilościowych jako oscylacji wokół pewnej wartości (podobnie jak *ponad* doprowadziło do oznaczenia czegoś większego/wyższego od pewnej wartości). Tak więc, nawet gdy nie znajduje się w połączeniu z liczbą, *około* wskazuje na wartości, które można wyrazić liczbami, takimi jak na przykład informacje czasowe:

3. *Najlepiej jest poczekać około godziny.*
4. *Zbudowana została z piaskowca około roku 1050 n.e. i sięga 31 metrów.*
5. *Na ulicy Miodowej co dzień około południa można było spotkać jegomościa w pewnym wieku, który chodził z placu Krasińskich ku ulicy Senatorskiej.*

We wszystkich przykładach (3–5) *około* wskazuje na nieokreśloność odcinka czasu, z tym wyjątkiem, że w przykładzie 3 *około godziny* funkcjonuje jako liczba, ponieważ jest elipsą wyrażenia *jedna godzina*.

W odróżnieniu od języka polskiego, we współczesnym języku chorwackim forma *oko* postrzegana jest przez pryzmat jej znaczenia przyimkowego, jak to wykazali Silić i Pranjković (2007), wskazując na jego znaczenia wymiarowe, takie jak *okołolokalność* (cirkumlokalność), w której „obiekt lokalizacji jest umiejscowiony lub porusza się z kilku lub z wszystkich stron w stosunku do lokalizatora, np. *oko igrališta*”³ (2007: 246) i *okołoczasowość* (cirkumtemporalność), w której „wydarzenie [...] ma miejsce w przybliżeniu w czasie (nieco przed lub nieco po), który jest oznaczony przez lokalizator czasowy, np. *oko Uskrsa, oko(lo) sedam sati*” (ibid: 247).

Przykłady z korpusu (w których nie pojawia się on z liczebnikami) potwierdzają jego funkcję przyimkową:

6. *Čak i ako je mačka jedina u kući možda će imati potrebu odrediti svoj teritorij i često će se prepirati oko omiljenog mjesta s ljudskim suparnicima.*
7. *Tek zahvalan za proteklu godinu možeš pošteno i iskreno željeti sebi i drugima oko sebe sreću za godinu koja nastupa.*
8. *Dio parcele oko objekta, a koji nije parking prostor biti će holtikulturno uređen.*
9. *Bila sam jako sretna što me prepoznao kao najbolju kandidatkinju za ulogu rekla je Petra i priznala da se oko prihvaćanja uloge malo dvoumila.*

Różnica między przykładami 6–8 a przykładem 9 polega na tym, że pierwsza grupa zawiera przyimek w sensie przestrzennym, podczas gdy przykład 9 wiąże się ze zmianą semantyczną, która nie implikuje już przestrzeni fizycznej, a przyimek jest powiązany z rzeczownikiem odczasownikowym.

³ Pol. *wokół placu zabaw*

⁴ Pol. *około Wielkanocy, około godziny siódmej*

W przypadku gdy *około* występuje przy liczbach, oznacza to nieokreśloną wartość liczbową, nie informując przy tym, czy jest to wartość wyższa czy niższa od wartości liczbowej, której przybliżenie wyraża:

10. *W tegorocznej ofercie znajduje się około czterdziestu imprez wystawienniczych w kraju i kilkanaście za granicą.*
11. *Mimo swych około dwudziestu sześciu lat spuściła głowę i uciekła wzrokiem, chociaż chciałem spojrzeć jej w oczy.*

W języku chorwackim tę samą funkcję posiada forma *oko*, jeśli znajdzie się obok liczebnika:

12. *Oko pedeset isusovaca (što je ugrubo trećina provincije) bilo je prisutno na ovogodišnjem susretu.*
13. *Gotovo ništa ne znači razlika što Vinko trpi krizu oko tridesete godine, dočim je Ozanam odlučno rješava oko dvadesete.*

Zarówno polskie *około*, jak i chorwackie *oko* występują w antepozycji, jednak ich status jako części mowy w słownikach traktowany jest różnie. Mianowicie *około* w SJP⁵ definiowane jest jako «przyimek poprzedzający określenie liczby, ilości, miary lub czasu, nadający im przybliżony charakter» oraz jako «partykuła dodawana do określenia liczby, ilości lub miary, komunikująca, że jest ono przybliżone, np. *Ceny papieru wzrosły około trzykrotnie.*», a w WSJP⁶ jako operator metapredykatywny, podklasa: aproksymacji. Oczywiście jest, że ten ostatni słownik uwzględnia pragmatyczne i tekstowe funkcje samego wyrazu i odchodzi od klasycznego podziału na części mowy. HJP⁷ definiuje *oko* jako przyimek, gdy odnosi się do przestrzeni, przyczyny, okazji, powodu, relacji, i jako przysłówek, gdy oznacza przybliżoną wartość liczb, z którymi się łączy. W VRH⁸ zdefiniowano go jako przysłówek, który „oznacza, że ilość, miara lub wartość jest swobod-

⁵ SJP = Słownik języka polskiego (<https://sjp.pwn.pl/>)

⁶ WSJP = Wielki słownik języka polskiego (<https://wsjp.pl>)

⁷ HJP = Hrvatski jezični portal (<https://hjp.znanje.hr>)

⁸ VRH = *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Red. Jojić, Ljiljana. Zagreb: Školska knjiga, 2015.

nie szacowana [*Ima oko deset godina*⁹]” i jako przyimek, który „oznacza, że coś dzieje się mniej więcej o której godzinie, mniej więcej kiedy i coś innego [*doći oko deset sati*¹⁰; *otputovati oko Nove godine*¹¹]¹² (2015: 946).

Forma *prawie* w SJP definiowana jest jako «partykuła komunikująca, iż to, o czym mowa, nie zostało osiągnięte i że niewiele brakuje, aby się urzeczywistniło, np. *Była prawie mężatką*.». W WSJP część mowy jest taka sama jak w przypadku *około*: operator metapredykatywny, ale innej podklasy: operator limitacji. To właśnie limitacja odróżnia funkcje tych dwóch znaczników, gdyż *prawie* zawiera w sobie znaczenie, że coś jest mniejsze/niewystarczające/niedostateczne w porównaniu do wielkości, której jest przeciwstawione. Oprócz znaczenia różnią się także funkcjami i *prawie* nie występuje tylko z liczebnikami, ale także z innymi częściami mowy:

14. *Tak się przykro złożyło, że przez cały zeszły tydzień prawie nie miałem czasu na granie.*
15. *Po wielu latach prawie nikt nie jest zadowolony z tej komercjalizacji.*
16. *Zaletą w stosunku do tradycyjnych stoperów, jest prawie nieograniczona ilość mierzonych międzyczasów i zapis ich do pliku.*

W związku z powyższym Doboszyńska-Markiewicz (2022: 77) stwierdza, że dla tego typu słów i wyrażeń odpowiedniejszy jest termin aproksymator niż operator adnumeratywny, jak nazywa je Grochowski (Grochowski 1996, za Doboszyńska-Markiewicz 2022).

Podobnie jak w przypadku wyznacznika *około*, *prawie* również może występować z formami oznaczającymi liczbę, jednak w formie elipsy:

17. *Minęło prawie ćwierć... więcej.*
18. *Od prawie roku, z zawodu jestem młodszym programistą Java.*

⁹ Pol. *Ma około dziesięciu lat*

¹⁰ Pol. *przybyć około dziesiątej*

¹¹ Pol. *podróżować w okresie Nowego Roku*

¹² Nie są to jedyne znaczenia słowa „oko” w VRH, ale nie podajemy innych znaczeń, które nie są istotne w kontekście niniejszego artykułu.

W języku chorwackim odpowiednikami polskiego słowa *prawie* są formy *gotovo* i *skoro*. Obie te konstrukcje w HJP i VRH są definiowane jako przysłówki:

19. *Gotovo sve što smo kao upravitelji do sada radili treba promijeniti, jer nije dovoljno djelotvorno za zadaću koja nas očekuje.*
20. *Danas je gotovo zanemarena, ali od njenih slasnih plodova mogu se napraviti prekrasne marmelade i džemovi, likeri, rakija, kotunjada, čaj, kolači...*
21. *Traži na mjestima gdje je takvo nešto gotovo nemoguće pronaći.*
22. *Aminokiseline mogu se povezati u različitim kombinacijama stvarajući skoro beskrajni broj različitih bjelančevina sa različitim svojstvima.*
23. *Skoro sam potpuno siguran da bi na nekom eventualnom referendumu zadržali monarhiju.*
24. *Kad se navikneš na podlogu, sloboda kretanja ti je skoro neograničena.*

Różnica między chorwackimi wyznacznikami *oko* z jednej strony a *gotovo* i *skoro* z drugiej polega na tym, że jako przysłówki *gotovo* i *skoro* nie wskazują na znaczenia przestrzenne ani nie pochodzą od znaczeń przestrzennych. Choć ani polskie *prawie*, ani chorwackie *gotovo*, *skoro* niekiedy występują z liczebnikami (jak ma to miejsce w przypadku *około*) i mogą wskazywać wartość jakiejś innej cechy, która jest mniejsza od jego całości lub od tego do czego zmierza w wypowiedzi, mogą też wskazywać przybliżenie wartości liczbowej. W takich przypadkach wartość liczbową jest bliska tej, do której odwołuje się mówca w wypowiedzi, lub jest od niej nieznacznie mniejsza. Poniższe przykłady są tego potwierdzeniem:

25. *Po prawie czterech latach prawo ochronne do znaku towarowego otrzymało Miasto Kostrzyn nad Odrą.*
26. *Pełnił tę funkcję przez prawie 30 lat.*
27. *Policjanci w czasie wakacji na płatnej trasie z Torunia na Wybrzeże skontrolowali prawie tysiąc pojazdów.*
28. *Imovinu koju sam imao naslijedio sam od mojih roditelja i zaradio tijekom gotovo tri desetljeća rada.*

29. *Radilo se gotovo dvije godine.*
 30. *Kapacitet DVD je dakle skoro sedam puta veći od kapaciteta CD-a.*
 31. *Danas, skoro pedeset godina nakon predstavljanja, Fiat 500 i dalje predstavlja jedan od najšarmantnijih malih automobila i svakako jednu od najvećih automobilskih ikona.*

Przybliżona wartość z perspektywy *linguistic hedges*

W każdym z powyższych zastosowań, w odniesieniu do liczebników lub innych części mowy, wyznaczniki te, „przybliżacze/aproksymatory”, można rozpatrywać przez pryzmat odgradzania, czyli zjawiska zwanego językowymi „*o(d)gródkami*” albo *linguistic hedges*. Zjawisko to kojarzone jest z Lakoffem (1972), który w ten sposób opisał pojęcia rozmyte. *O(d)gródkami* nazywał te słowa, które sprawiają, że pewne pojęcia stają się mniej lub bardziej niejasne. Początkowym założeniem opisu było stwierdzenie, że język naturalny zawiera pojęcia, które są nieostre i rozmyte, i że podejście logiki formalnej, które klasyfikuje zdania jako prawdziwe, fałszywe i „nonsensowne”, jest błędne (Adamczyk 2015: 323, Gribanova i Gaidukova 2019: 86). Lakoff (1972) skupił się na odgradzaniu propozycjonalnym, ale od czasu przeprowadzenia tych wstępnych badań *o(d)gródkami* zaczęto rozpatrywać z innych perspektyw. W związku z tym badania zwróciły się w stronę (by wyróżnić tylko kilka) *o(d)gródkonych* performatywów (Fraser 1975) oraz aspektów aktów mowy w odgradzaniu w ramach strategii grzecznościowych (Brown i Levinson 2014) (Gribanova i Gaidukova 2019: 87).

Istotny podział *o(d)gródek*, przydatny również w naszym podejściu, zaproponowali Prince et al. (1982) w swojej analizie rozmów lekarzy na temat pacjentów, odwołując się do wcześniejszych badań. Dzielą *linguistic hedges* na *Approximators*¹³ i *Shields*. *Approximators* przyczyniają się do

¹³ O ile nam wiadomo, terminy podziału *linguistic hedges* według Prince et al. (1982) nie istnieją w języku polskim. Tutaj proponujemy ich tłumaczenia, jednak w tekście będziemy posługiwać się oryginałem angielskim, tak jak czyni to Doboszyńska-Markiewicz (2015; 2018) w przypadku samego terminu *linguistic hedges*, chociaż stwierdza, że istnieje polskie tłumaczenie *o(d)gródkami*. Proponowane tłumaczenia terminów to: *Approximators* – aproksymatory, *Adaptors* – adaptery, *Rounders* – zaokrąglacze, *Shields* – tarcze, *Plausibility Shields* – tarcze wiarygodności, *Attribution Shields* – tarcze atrybucji. Proponowane tłumaczenie terminu na język chorwacki zob. w Hrdlička (2016).

semantyki poprzez wskazanie pewnego nacechowania i wpływają na treść zdań, ale nie na zaangażowanie mówiącego (Prince et al.: 85–86). Dzielą się na dwie grupy, pierwsza to *Adaptors*, które zmieniają znaczenie propozycji i wpływają na interpretację wypowiedzi, np. *almost, sort of, quite, entirely*. Drugim typem są *Rounders*, które wskazują na niedokładność, przybliżenie lub zakres: *about, around, approximately*. *Rounders* występują, gdy dokładne dane nie są dostępne lub nie są ważne.

Z drugiej strony *Shields* nie wpływają na wartość propozycji (prawda albo fałsz), lecz wskazują na zaangażowanie mówiącego w wypowiedzi i niepewność co do jej statusu (prawda albo fałsz).

Ta grupa *o(d)gródków* składa się również z dwóch grup, z których pierwszą są *Plausibility Shields*, za pomocą których mówiący wyraża wątpliwość, niepewność co do wypowiedzi: *I think, probably, as far as I can tell*. Inne to *Attribution Shields*, które wskazują na stosunek do wypowiedzi, jej prawdziwość, przypisaną innej osobie (a nie mówiącemu), zatem wskazują, że mówiący mówi o wiedzy, którą usłyszał od kogoś lub skądś: *according to, presumably*.

Jeżeli analizowane słowa (*około, oko, prawie, gotów, skoro*) potraktujemy jako *o(d)gródk*i, to również w tym przypadku można wskazać na pewne różnice w ich funkcjach. Łączy je to, że pełnią przede wszystkim funkcję grupy *o(d)gródków* zwanych *Approximators*, podgrupy *Rounders*, w podziale zaproponowanym przez Prince et al. (1982). Do tej podgrupy z pewnością należą także *około, prawie, oko, gotowo i skoro*, gdy występują z liczebnikami:

32. W tegorocznej ofercie znajduje się około czterdziestu imprez wystawienniczych w kraju i kilkanaście za granicą.
33. S oko osam tjedana starosti, maćići više ne trebaju mlijeko.
34. Dzięki realizacji Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka prawie 364,5 mln euro przeznaczone zostanie na bezpłatny dostęp do internetu.
35. Najveći dio kolača dobili su sportski klubovi i savezi gotovo 53 milijuna kuna, što je skoro 60 posto svih donacija i sponzorstava državnih poduzeća.

Przykłady pokazują, że przy użyciu *o(d)gródków* wartości liczbowe wyrażane są w przybliżeniu i że wartość jest w przybliżeniu taka sama, jak wskazuje liczba, z tą różnicą, że w przypadku *prawie*, *gotovo* i *skoro* jest ona mniejsza, natomiast w przypadku *około* i *oko* może być ona nieco większa lub mniejsza od podanej liczby.

Podział *o(d)gródków* w pracy Prince et al. (1982) spotkał się z krytyką właśnie ze względu na niejasne granice między pewnymi typami *o(d)gródków*. Gribanova i Gaidukova (2019: 93) stwierdzają zatem, że w pewnych przypadkach nie jest jasne, czy ogrodzenie *almost* należy raczej do grupy *Adaptors* czy *Rounders*. Ponieważ polskim odpowiednikiem angielskiego słowa *almost* jest *prawie*, a chorwackim *gotovo* i *skoro*, pojawia się pytanie, czy jego status budzi wątpliwości zarówno w języku polskim, jak i chorwackim. Autorki wskazują na problem ze słowem *almost* na przykładach, których schemat wygląda następująco: : *almost* + *like* + (*numeral* + *noun*) + *gerund*¹⁴. Problem pojawia się jednak również poza tego typu konstrukcjami. Mianowicie pojawia się pytanie, do której podgrupy *Approximators* należą słowa *prawie*, *gotovo* i *skoro* w przypadkach, gdy nie towarzyszą im liczebniki. Poniższe przykłady to pokazują:

36. *Pokochałam go prawie jak członka rodziny.*

37. *Trasa prawie taka sama, jak zawsze.*

38. *Myślę, że aby być świętym, trzeba być martwym albo prawie martwym.*

39. *Zajednica je skoro zaboravljena.*

40. *Macerat gardenije plijeni pažnju zanosnim, gotovo parfemskim mirisom.*

Z podanych przykładów jasno wynika, że *o(d)gródków* nie używa się po to, aby zaokrąglić wartość do najbliższej możliwej wartości lub aby mówić o zakresie, ale raczej po to, aby podkreślić przynależność do pewnej kategorii, odległość i/lub bliskość do prototypu, co sprawia, że są one równe (lub przynajmniej bliższe) *o(d)gródkom* Lakoffa. Problem ten można dostrzec

¹⁴ Pol. *almost* + *jak* + (*liczebnik* + *rzeczownik*) + *gerundium*

już w tekście oryginalnym, w którym Prince et al. (1982: 87) podają następujące przykłady:

„He had uh some ocular –interesting ocular movements uh, *almost describable as* ocular bobbing. With *sort of* vertical uh motions...“.

„I didn’t try a larger tube, because he came with a two and a half from the other place that was *almost* falling out, which is why we changed it right away.“.

Autorzy wyróżnili kursywą rodzaj *o(d)gródki* *Adaptors*, i jest oczywiste, że *almost*, w swoich potencjalnych funkcjach, różni się od *sort of*, *somewhat* i *a little bit* samym faktem, że może po nim następować liczebnik, potencjalnie zmieniając rodzaj *o(d)gródka*, którego funkcję spełnia. Pokazuje to, że granice między samymi *o(d)gródkami* są w niektórych przypadkach niejasne i zależą od kontekstu.

Jak stwierdzono w artykule, polskie słowo *około* pojawia się przed liczebnikiem, a jego status jako *o(d)gródka* typu *Rounder* nie podlega dyskusji. We wszystkich kontekstach, w których występuje, służy wyrażeniu przybliżonej wartości liczbowej, która może być mniejsza lub większa od tej, do której odnosi się mówiący. Potwierdzają to przykłady:

41. *System certyfikacji breem wywodzi się ze Wielkiej Brytanii, gdzie stosowany jest już od około dwudziestu lat, natomiast system LEED wywodzi się z USA.*
42. *Jezioro ma około kilometra długości, jest płytkie (daleko od brzegu widać było sporo roślinności), a woda jest brązowa z widocznością ograniczoną do około 50 cm.*
43. *To miejsce jest położone około 12 kilometrów od centrum Bydgoszczy.*

Jak już wspomniano, *około* często pojawia się z jednostkami miary, a czasami liczbę pomija się, stosując elipsę, ale znaczenie i funkcja tego *o(d)gródka* są takie same, jak pokazują przykłady 42 (*około [jednego] kilometra*) i 43 (*około 12 kilometrów*).

Chorwacki leksem *oko*, jak wykazano, różni się znaczeniami i funkcjami od polskiego *około*, co w zależności od otoczenia w wypowiedzi sprawia, że jest to *o(d)gródek* lub przyimek niemający funkcji odgradzania.

44. *Cilj je promoviranje udruge, odnosno predstavljanje malih proizvođača koji prerađuju oko pet tisuća litara mlijeka na dan, a koriste isključivo domaće mlijeko.*
45. *Zadaci se u principu objavljuju oko 5 minuta prije početka natjecanja.*
46. *Područja oko ekvatora rotiraju brže i imaju period rotacije od oko 25 dana, dok u polarnim područjima period rotacije iznosi 30 dana.*
47. *Najavu vjenčanja i dogovor oko termina moguće je učiniti i nekoliko mjeseci prije samoga vjenčanja.*
48. *Obavijest o Fiskalizaciji u Hrvatskoj od 1.1.2013 Ipos knjigovodstvo će rutinu za fiskalizaciju računa implementirati u slijedećoj verziji programa koja se očekuje oko Nove godine.*

W przykładach 44–45 *oko* funkcjonuje jako *Approximator*, podtyp *Rounder*, gdzie wartości liczbowe są wyrażone w przybliżeniu, zaokrąglone. W przykładzie 46 pierwsze użycie *oko* ma miejsce wyłącznie w przyimkowym znaczeniu przestrzennym, bez funkcji odgradzania (*oko ekwatora*), natomiast w drugiej części zdania mamy do czynienia z *o(d)gródkiem oko 25 dana*, jak w powyższych przykładach. Użycie w przykładzie 47, *dogovor oko termina*, nie pełni funkcji *o(d)gródku*, lecz służy raczej jako łącznik z argumentem *termin*.

Przykład 48 jest indykatywny, gdyż pokazuje wspomnianą wcześniej niejasność granic różnych typów *o(d)gródek* i chociaż dotyczy konkretnego dnia, nasuwa się pytanie, jak bliski jest on czasowo Nowemu Rokowi. Możemy traktować ten przykład jako *Rounder*, ale gdybyśmy go przeformulowali (gdyby był to dzień bardzo blisko Nowego Roku) i powiedzieli: *praktycznie w Nowy Rok*, moglibyśmy go traktować jako *Adaptor*. Aby lepiej zrozumieć *o(d)gródkę*, potrzebny jest kontekst, ale zakłada się, że nawet przy użyciu kontekstowym nie zawsze da się uniknąć niejednoznaczności w podziale ogrodzeń na grupy.

Mówiąc o znacznikach o wartości przybliżonej (liczbowej), należy podkreślić zasadniczą różnicę między językiem chorwackim i polskim. W języku chorwackim, w przeciwieństwie do polskiego, przybliżoność możemy wskazać morfologicznie, za pomocą przyrostka *-ak*. Można to uznać za *o(d)gródek* morfologiczny. Stjepan Babić (2002: 110) stwierdza, że „za pomocą przyrostka *-(a)k* od tematów liczebników głównych od dziewięciu do dziewiętnastu i dziesiątek od dwudziestu do dziewięćdziesięciu derywowane są rzeczowniki oznaczające w przybliżeniu liczbę w temacie: *devetak, desetak...*, *dvadesetak, tridesetak, četrdesetak...*“. Autor wskazuje, że to nie jest derywacja produktywna, ponieważ jest ograniczona do pewnych tematów.

49. *Desetak minuta smo razgledavali sklonište, okolicu i nešto pojeli.*

50. *Dvanaestak godina rada je iza nas.*

51. *Napravila je dvadesetak naslovnica za hrvatske književnike, te su joj radovi objavljivani u raznim časopisima.*

Ten morfem słowotwórczy dodany liczebnikom można porównać z konstrukcją *oko + liczebnik* w języku chorwackim. Wyraża przybliżoną wartość liczbową, która może być większa lub mniejsza od liczebnika, do którego dodano przyrostek. W pewnych kontekstach może być potencjalnie utożsamiany z *o(d)gródkami* *gotovo* i *skoro*, ale tylko jeśli chodzi o wartość, która jest bliska pewnej liczbie, ale od niej mniejsza. Należałoby to jednak wskazać, ponieważ ich podstawowe znaczenie nie jest takie samo. Znaczenie przyrostka *-ak* w połączeniu z liczebnikiem jest takie samo jak znaczenie *o(d)gródku* *oko* z liczebnikiem, gdyż on również wskazuje wartość przybliżoną, która może być mniejsza lub większa od liczebnika refencyjnego.

Oprócz wspomnianego już problemu niejasnej granicy między *o(d)gródkami* grupy *Approximators*, tj. *Adaptors* i *Rounders*, pojawia się pytanie, czy granica między *o(d)gródkami* typu *Approximators* i *Shields* jest również wyraźna we wszystkich przypadkach. Jedna z krytyk pod adresem podziału opracowanego przez Prince et al. (1982) zakłada, że jest to wykonalne w abstrakcji i że *Approximators* mogą pełnić funkcję *Shields* (Skleton 1988: 38). Choć Skleton (ibid) stwierdza, że funkcja ta zmienia

się, jeśli w wypowiedzi zostaną wprowadzone pewne zmiany, poniższe przykłady z *prawie* pokazują, że może się to zdarzyć bez zmian, ale przy znajomości kontekstu i/lub całego tekstu.

52. *W samochodzie umiałem zrobić prawie wszystko.*

53. *Ale od 16 lat nie zrobiono prawie nic, by ludzi zatrzymać przy linii Kraków- Zakopane.*

W obu przykładach możemy rozumieć *o(d)gródki* jako *Plausibility Shields*, jeśli znamy okoliczności tych wypowiedzi. Tak więc *prawie* pełni funkcję tego rodzaju *o(d)gródka*, jeśli w przykładzie 52 przyjmujemy, że chodzi o skromność autora wypowiedzi, a w przykładzie 53 o powściągliwość, zmniejszającą siłę wypowiedzi. Podobnie możemy założyć, że ktoś nie chce podać dokładnej wartości liczbowej w pewnej wypowiedzi i odgradza się, nie dlatego, że nie wie, jaka to wartość, ale dlatego, że może nie chcieć ujawnić, jaka to liczba z jakiegoś innego powodu. W takim przypadku byłby to jednocześnie *Approximator Rounder* i *Plausibility Shield*, jak w przykładach¹⁵:

54. *Ilu tam było ludzi? Około 10. // Wydaje mi się, że 10.*

55. *Koliko je tamo bilo ljudi? Oko 10. // Čini mi se 10.*

Oprócz faktu, że powyższe przykłady pokazują, iż granica między różnymi typami *o(d)gródków* nie zawsze jest wyraźna, możemy również zauważyć, że *o(d)gródki* można zaobserwować jedynie w tekście, na co zwróciła uwagę Žic Fuchs (1988), badając *o(d)gródki* jako część zjawiska tekstowego ewidencjalności, twierdząc, że jedynie z tekstu można zobaczyć, które elementy odgradzają, a które dowodzą.

Podsumowanie

W języku chorwackim i polskim powszechne są wyznaczniki wyrażające przybliżoność. Ich podstawowa funkcja jest taka sama — pokazują, że wypowiedź nie zawiera dokładnej wartości liczbowej, że z pewnych

¹⁵ Autorem przykładów 54 i 55 jest M. H.

powodów należy jej unikać. Są one określane różnymi terminami i analizowane z różnych punktów widzenia, ze szczególnym uwzględnieniem funkcji składniowych, znaczeniowych oraz funkcji pragmatycznych lub dyskursywnych. Jednym ze sposobów jest analiza tych zagadnień przez pryzmat zjawiska *linguistic hedges*, które intryguje językoznawców od lat 70. dwudziestego wieku. Choć *o(d)gródki* są codziennym elementem języka, to ich podział i funkcja bywają w pewnych aspektach niejasne, a w niektórych zastosowaniach trudno je jednoznacznie rozdzielić. Wypowiedzi zarówno w języku chorwackim, jak i polskim są wypełnione wyrazami i konstrukcjami, za pomocą których mówiący odgradzają się, przy czym główną różnicą jest chorwacki *o(d)gródek morfologiczny* wyrażony sufiksem *-ak*, który funkcjonuje jako słowo *oko* w języku chorwackim i *około* w języku polskim. Analiza porównawcza słów i konstrukcji wyrażających przybliżoność w języku chorwackim i polskim pozostawia miejsce na przyszłe rozważania kontrastywne dotyczące większej liczby *o(d)gródków* w wybranych tekstach.

Literatura przedmiotu

- Adamczyk, M. 2015. "Do hedges always hedge? On non-canonical multifunctionality of *jakby* in Polish", *Pragmatics* 25 (3). 321–344. <https://benjamins.com/online/prag/pdf/17751b0d-657f>
- Babić, S. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus.
- Bašić, I. 2020. *Dokazivanje i odnos prema znanju u jeziku znanosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Doboszyńska-Markiewicz, K. 2015. "O *jakby* nieostrości i jej swego rodzaju operatorach (*linguistic hedges*) – uwagi wstępne", *Linguistica Copernicana* 12. 137–155. <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-b9d47022-ba23-42ea-a92d-2654277678fc>
- Doboszyńska-Markiewicz, K. 2018. "Metaprzymiotnikowe *linguistic hedges* *istny*, *prawdziwy*, *swoisty* – kilka uwag o ich statusio semantyczno-składniowym", *LingVaria* XIII 2(26). 81–93. <https://journals.akademicka.pl/lv/article/view/270/228>
- Doboszyńska-Markiewicz, K. 2020. "Operatory adnumeratywne typu *marny*, *dobry*, *bity* – próba charakterystyki formalno-semantycznej", *Poradnik Językowy* 778 9. 59–74. https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_33896_PorJ_2020_9_4

- Doboszyńska-Markiewicz, K. 2022. "Ponad – około – gdzieś – dobry, czyli o aproksymatorach na różnych piętrach nieprzedmiotowego poziomu języka", *Linguistica Copernicana* 19. 71–87. <https://apcz.umk.pl/LinCop/article/view/42646/34863>
- Duszkin, M. 2010. *Wykładowi przybliżoności adnumeratywnej w języku polskim i rosyjskim*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Fraser, B. 1975. "Hedged performatives". W: Cole, P. i J. L. Morgan (red.), *Syntax and semantics, vol 3: Speech acts*. 187–210. New York: Academic Press.
- Fraser, B. 2010. "Pragmatic competence: the case of hedging". W: Kaltenböck, G., Mihatsch, W. i S. Schneider (red.), *Studies in pragmatics 9: New Approaches to Hedging*. 15–34. United Kingdom – North America – Japan – India – Malaysia – China: Emerald.
- Gribanova T. I., Gaidukova T. M. 2019. "Hedging in different types of discourse", *Training, Language and Culture* 3(2), 85–99.
- Hrdlička, M. 2016. Izražavanje nesigurnosti u poljskom jeziku. W: Blažina, D. i Đ. Čilić Škeljo (red.), *Witkacy i drugi: zagrebački polonistički doprinosi*. Zagreb: FF press.
- Hrdlička, M. 2023. Glagoli sa *się/se* u funkciji ograđivanja i dokazivanja u poljskom i hrvatskom. W: Vidović Bolt, I., Čagalj, I. i M. Hrdlička (red.), *O jeziku zboriti. Zbornik u čast prof. dr. sc. Nedi Pintarić Kujundžić*. Zagreb: FF press.
- HJP = Hrvatski jezični portal <https://hjp.znanje.hr>
- Lakoff, G. 1973. "Hedges: A Study In Meaning Criteria And The Logic Of Fuzzy Concepts". *Journal of Philosophical Logic* 2. 458–508. <https://escholarship.org/content/qt0x0010nv/qt0x0010nv.pdf?t=npqdgq>
- Prince et al. 1982 = Prince, E. F., Frader, J. i C. Bosk. 1982. "On hedging in physician-physician discourse". W: Di Pietro, R. J. (red.), *Linguistics and the professions: Proceedings of the 2nd Annual Delaware Symposium on Language Studies (Advances in Discourse Processes 8)*. 83–97. Norwood, N.J.: Ablex Publishing Corporation.
- Silić, J., Pranjković, I. 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Skeleton, J. 1988. The care and maintenance of hedges". *ELT Journal* 42(1). 37–43.
- SJP = Słownik języka polskiego <https://sjp.pwn.pl/>
- VRH = Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika. Red. Jojić, Ljiljana. Zagreb: Školska knjiga, 2015.
- WSJP = Wielki słownik języka polskiego <https://wsjp.pl>
- Žic Fuchs, M. 1988. "Ograđivanje" i „dokazivanje“ u govornom jeziku". *Republika XLIV* (1–2), 164–172.

Miroslav HRDLIČKA

University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences
Zagreb, Croatia

AMBIGUITY IN EXPRESSING QUANTITY IN CROATIAN AND POLISH

Resume

Abstract: In Croatian and Polish we often encounter expressions used to refer to an unspecified quantity. Their function is to show that the speaker is uncertain as to the precise number or quantity of some phenomenon or entity. This paper deals with the way Croatian and Polish express uncertainty in constructions containing numbers (e.g., *oko pet*, *około pięciu* 'around five', *oko deset*, *około dziesięciu* 'around ten', *gotovo dvanaest*, *prawie dwunastu* 'almost twelve'), and points out some differences between the two languages. Based on corpus research and contextual analysis, these expressions can be considered as strategies used to express hedging.

Keywords: ambiguity, quantity, linguistic hedges, Croatian, Polish

УДК 314.151.3-054.72:050(438:=163.3)

УДК 050(438:=163.3)(049.3)

Давор ЈАНКУЛОСКИ

Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“

Македонска академија на науките и уметностите

Скопје, РС Македонија

jankuloski@manu.edu.mk**ЈАЗИЧНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА ВЕСНИКОТ ДЕМОКРАТ –
ГЛАСИЛО НА МАКЕДОНСКАТА ЕМИГРАЦИЈА ВО
ПОЛСКА**

Апстракт: Со емиграцијата на неколкуте илјади македонски бегалци од егејскиот дел на Македонија во Полска, како една од земјите на тогашниот т.н. Источен блок, доаѓа до израз и нивната потреба за афирмација на својот мајчин јазик и култура. Покрај организирањето настава на македонски јазик, Македонците во Полска добиваат и информативно гласило преку двојазичниот, грчко-македонски, весник *Δημοκράτης/Демокрајѝ* (во периодот 1950–1973/74 г.). Македонските страници на весникот се наоѓаат во фокусот на интерес на овој текст, при што се претставуваат резултатите од анализата на јазичните карактеристики во неколку негови броеви.

Клучни зборови: македонскиот јазик во Полска, емиграција, дневен печат, *Δημοκράτης/Демокрајѝ*

По Граѓанската војна во Грција, на крајот од четириесеттите години на 20. век, илјадници бегалци, главно од северна Грција, ги населуваат земјите на тогашниот Источен блок. Најраспространетиот медиум за информирање на емиграцијата во тој период се весниците што ги издава Комунистичката партија на Грција (КПГ) во секоја земја одделно. Во рамките на овие весници што се печатат на грчки јазик излегува и страница на македонски јазик. Според Мартинова-Буцкова (1990: 346–347) во првите денови се почнало со кратки дактилографирани информативни билтени со најосновни информации или ставови на Партијата, со провизорни сидни весници во детските домови, во фабричките хали каде што биле вработени повеќе емигранти, како и

во болниците каде што се лекувале ранетите борци на ДАГ. Во 1949 година во Романија започнува да излегува весникот *Неа зои* (*Нов живој*), во Ташкент во тогашниот СССР во истиот период се печати весникот *Прос ѝи ники* (*Кон ѝобедат*), подоцна *Неос громос* (*Нов ѝај*), а почнуваат да излегуваат весници и во Бугарија – *Лефѝерија* (*Слобода*), чија македонска страница излегува до 5-тиот број, а потоа била укината, во Унгарија – *Лаукос аѝонас* (*Народна борба*), во Чехословачка – *Аѝонисѝис* (*Борец*), како и весникот *Димокраѝис* (*Демокраѝ*) во Полска.¹ Македонската страница на весниците ја уредуваат редакции, одделно во секоја земја, кои не биле постојани, туку во зависност од желбите или можностите на членовите тие се менувале. Во фокусот на овој труд се наоѓаат македонските страници на весникот *Димокраѝис*, односно *Демокраѝ*.

Првиот број на весникот *Димокраѝис*, според изворите приложени кај Кравчук (Krawczuk 2021), се појавил на 4 јуни 1950 година во Згожелец. Негов основач бил Делиндас Стелиос, а настанал со спојување на *Информативниот билѝен* и весникот *Демокраѝија*, издаван во мал тираж за лицата кои престојувале во болниците (Wojecki 1980: 93; Glensk 1980: 23). Истражувањето на *Димокраѝис* од страна на Кравчук (Krawczuk 2021: 97) укажува на податокот дека во универзитетските библиотеки во Вроцлав и во Варшава првиот поседуван број е датиран на 9 август 1951, при што се претпоставува дека претходно задолжителен примерок не бил распределуван до библиотеките. Од самиот почеток, една страница од весникот (обично третата или четвртата) е уредувана на македонски јазик со наслов *Демокраѝ* што се наоѓа на пагинацијата.

Од 1959 година обемот на *Димокраѝис* бил зголемен на осум страници, од кои две биле наменети за македонскиот дел. Од 1965 година, македонскиот дел на весникот, т. е. *Демокраѝ*, добива сопствена насловна страница и посебна нумерација и започнува да биде и датиран (прилог 1). Од 1968 година редакцијата на *Демокраѝ* е сосем самостојна, односно не е поврзана со издавачките активности на главниот весник. Но, Мартинова-Буцкова (1990: 349) забележува дека

¹ На овие весници накратко се осврнува и Доровски (2009: 24).

уште од истата 1968 година почнуваат да се укинуваат македонските страници на дел од весниците издавани од страна на емигрираната КПГ, чиј ЦК уште од 1964 година има заземено став за нивно укинување со образложение дека натомошното издавање на македонската страница ѝ пречи во нејзината работа во Грција, односно во напорите за нејзино легализирање и соработка со други политички партии за кои македонското прашање не постоело. Македонскиот дел на *Димокраџис* последен пат е потврден во примерокот на Универзитетската библиотека во Варшава во 1973 година (Krawczuk 2021: 102). Во врска со исчезнувањето на македонскиот дел од весникот треба да го имаме предвид и фактот дека бројот на Македонци во Полска значително се намалува, за разлика од Грците. Имено тие, во тој период во голема мера ја напуштаат Полска и се селат главно во НР Македонија.

Во Архивот при Институтот за национална историја во Скопје се чуваат повеќе од двесте броеви на *Димокраџис*, и тоа од периодите 1957–1958 и од 1964–1968 г. Дел од нив имавме можност да ги прегледаме и да му послужат на нашето истражување.

Осврт кон содржината на македонските страници

Преовладуваат статии со историска и со политичка содржина. Но, покрај нив, македонската страница на весникот се осврнува на македонската култура во минатото, особено на македонскиот фолклор. Во прегледаните броеви од периодот 1957–1958 г. читаме статии за Жинзифов, за Рацин, а се среќаваат и значителен број статии посветени на тогаш актуелни теми од културата и науката во НР Македонија, меѓу кои, среќаваме информативни текстови за новите изданија на Институтот за македонски јазик, за научните врски помеѓу Полска и Југославија, за новите докторски дисертации по македонистика на Универзитетот во Скопје, итн. Во овие броеви читаме песни од Блаже Конески, Славко Јаневски, Ванчо Николески и други, во тој период веќе истакнати, македонски автори. Покрај тоа, *Демокраџи* ќе им послужи на повеќе млади автори од емиграцијата да се истакнат со нивните литературни дела. Со поетски творби се застапени Мито Аргировски, Паскал Паскалевски, Ташко Белчев, Петре Наковски. Забележливо име со прозни прилози и статии е Коле Симитчиев, кој уште

за време на Граѓанската војна во Грција редактирал повеќе весници на македонски јазик. Во Полска прво го редактира македонскиот дел на *Информативниот билтен*, а потоа станува редактор на *Демокраџи*.

Весникот, исто така, будно ги следи состојбите околу образованието на македонското население во НР Полска. Присутни се написи, осврти и коментари што се однесуваат на проблемите за учење на македонскиот јазик, се изнесуваат барања за воведување на македонскиот литературен јазик за децата од македонската емиграција. *Демокраџи* будно ги следи и проблемите со подготвувањето учебници на македонски јазик во Полска, што се одвивало во остра политичка атмосфера поради политичката разединетост во самиот врв на КПГ (Наковски 1987: 205). Потврда дека редакцијата се грижела за образованието на македонски јазик даваат и страниците во весникот чиј поднаслов гласи *Ученички демокраџи* (прилог 2). Во тој дел се приложени содржини што требало да ги усвојат македонските ученици во Полска.

Јазични карактеристики на *Демокраџи*

Македонската страница на весникот се печати со кирилско писмо. Во прегледаните броеви (1957–1965), карактеристичните македонски гласови *њ*, *ќ*, *џ* редовно се предавани со диграмите *нь*, *кь*, *џь* (пр. *ѣрашанье*, *мокьен*, *луџье*), додека гласот *џ* е предаван со *дж* (пр. *канджи*, *джеб*). Со диграмата *дз* се предава фонемата *с* (пр. *дзвездениот*, *дзевџари*). Се употребуваат и *ѣ*, *ю*, *я*, (пр. *земјогелски*, *лозя*, *юбилей* итн.), поради недостаток на печатарски знак за *ј*. Не ги среќаваме ненужните графеми *ѣ* и *ѣ*, присутни во бугарскиот и во рускиот јазик.

Дека графискиот систем зависел од техничките можности – од машините за пишување со кои се располагало, односно од изборот на буквите во печатниците, потврда дава писмото од Коле Симитчиев испратено до Извршниот совет на Народното собрание на НР Македонија, адресирано на 15 јануари 1957 г., во кое за весникот *Демокраџи* побаруваат неколку каси главни букви со разни размери на македонска кирилица.²

² Писмото се чува во Архивот на МАНУ во Фондот „Лазар Колишевски“ под ознаката ЛК К1 Р8 АЕ 4.

Очигледни се заложбите на редакцијата да се користи македонскиот правопис, имено, бележиме примери каде што на различни начини се бара графиско решение за употреба на надредениот знак. На пр.: ке го прими од **се**’ срце (*Демокраиѝ*, 7 јануари 1958); Колку наближуваше трамвајот кон градот **се**’ повеќе лугѐ се качуваа на него (*Демокраиѝ*, 4 февруари 1958); кој **й** укажува не ограничена помош на учителката (*Демокраиѝ*, 2 февруари 1965); почвата **й** е мека... (*Демокраиѝ*, 24 декември 1957); итн.

Интересно е дека во самите текстови, ретко, но може да се забележат пропусти кај едначењето по звучност, додека во содржините на *Ученички демокраиѝ* се даваат примери за правилно пишување: „*йреј-седайшел* место *йредседайшел*“ (*Демокраиѝ*, 4 февруари 1958). Многу ретко отстапки во правописот може да се јават и при пишувањето на негацијата *не* + глагол (најчесто модален). Сп.: ...**неможат** да го скријат својот варваризам (*Демокраиѝ*, 14 февруари 1958), а на други места вообичаено читаме: ...не може да го задоволи Советскиот Союз и затоа советската влада не може да го прими. (*Демокраиѝ*, 24 декември 1957).

На планот на морфологијата, најинтересен материјал нудат глаголите. Во голема мера во прегледаните текстови на *Демокраиѝ* се појавува суфиксот *-ува* за имперфективизација: ... се **вложуваат** против неписменоста (*Демокраиѝ*, 24 декември 1957); ... го **примува** букварот од прво одделение на основното училиште (*Демокраиѝ*, 24 декември 1957); Учителката во својата работа **сретнува** не малу тешкотии (*Демокраиѝ*, 2 февруари 1965), дури и кај двовидски глаголи на *-ира*, како *орѓанизирава*, како и кај глаголските именки: ... проект за **организирување** на следниот светски фестивал... (*Демокраиѝ*, 24 декември 1957). Појавата на вакви примери, пред сè, се должи на дијалектната база на самите автори. На пример, во централните егејски говори (Кајлар, Воден, Ениџе) за имперфективизација се генерализирал суф. *-ува*, добиен со контаминација на презентското *-у-* и инф. *-ов(а)*, па се јавуваат форми како *збирува*, *лигнума* итн.³ Во костурско-леринските говори (како и во преспанските, охридскиот и во други југозападни

³ За моделите на имперфективни глаголи во македонските дијалекти в. Видоески (1999: 229–242).

говори) суф. -ув- се редуцирал на -в-, односно -ва, па среќаваме и ваков пример: За жалост тоа прашање не го **разберваат** младинците (*Демокраиѝ*, 28 февруари 1958).

Дијалектната припадност на авторите овозможила да се појават и примери со мешање на глаголските групи: Пред два дена започна да **течи** електрична струја од електроцентралата „Лудж 2“... (*Демокраиѝ*, 3 јануари 1958); ...решивме да ги **избришине** од лицето на земята... (*Демокраиѝ*, 20 март 1963). Имено, во некои југозападни говори глаголите од *е*-група чиј општ дел им завршува на консонант се интегрираат во *и*-група.

Во текстовите мошне често бележиме употреба на конструкциите со помошниот глагол *има* и минатиот пасивен партицип: Стварно е дека во последните години поранешните две училишта, грчко и македонско, некако го имаат изменато својот карактер... (*Демокраиѝ*, 2 февруари 1965); Во тешката и долготрајна зима што ги имаше попарено сите гранки на нивниот социјално-политички живот, секој блесок на отпорот во една област ги хранеше надежите на останатите народи.; Грчкото востание беше предвесникот на ослободителното движење на другите балкански народи, што канджите на ропството ги имаа заковано заедно со слободата и независноста сите нивни радости, прояви на културниот живот.; „Филики Етерија“ чии членови беа и Македонци, коишто живеаа во странство имаше станато себалканска народноослободителна револуционерна организација.; Во Балканот се имаше родено еден нов свет. Нова ера го имаше поминато завитокот на старата историја.; Во новото време, кога се роди КПГ делото на грчките „арматоли“ и „клеветес“ имаше воскреснато во барикадите. (*Демокраиѝ*, 24 март 1960).; Немаше слободолубив народ во Европа на почетокот на минатиот век, што да⁴ не я имаше примено со искрена радост веста за избувнувањето на грчкото востание.; Нема македонска околия, што да немаше испратено доброволци за да се борат рамо до рамо со грчките „арматоли“ и „клефетес“ (*Демокраиѝ*, 21 март 1961). Иако

⁴ Ваквото *да* не претставува приглаголска (модална) партикула, туку сврзнички предикат за изразување конјункција, присутен во јужномакедонските дијалекти и оттаму – потенцијално присутен на маргините на стандардниот систем (в. повеќе кај Тополињска 2000).

овие форми ги прифаќа македонскиот стандард, во првите децении по стандардизацијата не се употребувале многу често во писмениот јазик, за разлика од денес (сп. Јанкулоски 2022). Секако, нивната широка употреба тука се должи и на влијанието на родениот говор на самите автори. Ваквите глаголки конструкции сосем ги истиснале од употреба формите на словенскиот перфект во некои македонски југозападни говори.

Уште една особеност, денес широко присутна во разговорниот македонски јазик, која се појави во овие текстови лоцираме во изразувањето дативен однос кај заменките, па покрај мнозината стандардни се соочивме и со вакви нестандартни примери: **На нив им** се предава и од историјата на нашиот народ (*Демокраџи*, 2 февруари 1965); Турците пишуваат **на** султанот (*Демокраџи*, 20 март 1963). Предлогот *на* претставува показател на дативниот падежен однос, па во првиот пример старата долга дативна заменска форма за трето лице се заменила со соодветната акузативна, која станува општа падежна форма. Во вториот пример имаме комплетно испуштање на кратката заменска форма *му*, а целата тежина на показател на дативниот однос ја презема маркерот *на*.

Заклучок

Со исклучок на ортографијата и мали и ретки отстапки на другите јазични нивоа, јазикот на македонската страница на *Димокраџи*с речиси комплетно се вклопува во системот на македонскиот стандард. Весникот понудува јазичен материјал вреден за анализа, што меѓу другото, ја покажува врската помеѓу одредени тенденции присутни во дијалектите и нивниот одраз во современиот македонски јазик.

*Димокраџи*с е значаен весник како за историјата на македонскиот јазик, така и за македонската културна историја, воопшто. Издавањето на македонската страница во период поголем од две децении ја потврдува развиената национална свест на македонската емиграција и сведочи за нејзината творечка дејност на културно, просветно и литературно поле. Текстовите во прегледаните броеви оддаваат луѓе на високо интелектуално ниво, исполнети со јазичен усет и грижа за сопствениот јазичен израз. *Демокраџи* не само што претставувал основен извор за информирање на македонската емиграција во Пол-

ска, туку и значително придонел за нејзиниот образовен и културен развој, притоа играјќи клучна улога во афирмацијата на македонскиот јазик и култура.

Користена литература

на кирилица:

- Видоески, Б. 1999. *Дијалектните на македонскиот јазик*, том 3. Скопје: МАНУ.
- Доровски, И. 2009. „Судбината на децата од Егејска Македонија пред шеесет години“, *ПРЕДАВАЊА на XLI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура* (Охрид, 11. VIII – 28. VIII 2008), Скопје, с. 17–27.
- Јанкулоски, Д. 2022. „За една јазична особеност во делата на писателите кои потекнуваат од Егејска Македонија“, *Прилози МАНУ – Одделение за лингвистика и литературна наука*, XLVII (1), с. 161–176.
- Мартинова-Буцкова, Ф. 1990. *Културниот дејност и постојанства кај Македонците од Егејска Македонија во текот на НОВ и периодот на емиграција во источно-европските земји, 1940–1968 година* (докторска дисертација). Скопје: Филозофски факултет.
- Наковски, П. 1987. *Македонски деца во Полска: 1948–1968* (политиколошка студија). Скопје: Млад Борец.
- Тополинска, З. 2000. *Полски ~ македонски, Граматичка конфронтиација, 3. Ситудии од морфосинтаксика*. Скопје: МАНУ.

на латиница:

- Krawczuk, M. 2021. “Dēmokratīs (Δημοκρατίας) – organ prasowy greckich uchodźców w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”, *Zeszyty PRASOZNAWCZE* Kraków 2021, t. 64, nr 1 (245), s. 95–104. DOI: 10.4467/22996362PZ.21.007.13035
- Glensk J. 1980. *Kalendarium powojennej prasy Dolnego Śląska*. Opole.
- Wojecki M. 1980. “Ludność grecko-macedońska na Dolnym Śląsku”. *Sobótka*, nr 1, s. 83–96.

Davor JANKULOSKI

Research Center for Areal Linguistics “Božidar Vidoeski”

Macedonian Academy of Sciences and Arts – Skopje

THE LANGUAGE OF *DEMOKRAT*: THE NEWSPAPER OF MACEDONIAN REFUGEES IN POLAND

Summary

With the emigration of several thousand refugees from Greece to Poland, one of the countries in the so-called Eastern Bloc, the need to affirm their native language and culture came to the forefront. In addition to organizing education in their native language, the Greek and Macedonian refugees in Poland gained access to an informational outlet through the bilingual Greek-Macedonian newspaper *Δημοκράτης* / *Демокрай* (published from 1950 to 1974).

This text focuses on the Macedonian pages of the newspaper, presenting the results of an analysis of the linguistic features found in several of its issues. The analysis showed that, apart from some orthographic differences, the language used on the Macedonian pages of *Δημοκράτης* aligns almost entirely with the system of the Macedonian standard language. The newspaper provides valuable linguistic material for analysis, revealing, among other things, the connection between certain tendencies present in the dialects and their reflection in contemporary Macedonian. *Demokrat* not only served as a primary source of information for the Macedonian diaspora in Poland but also made a significant contribution to its educational and cultural development, playing a key role in the affirmation of the Macedonian language and culture.

Keywords: Macedonian language in Poland, emigration, daily press, magazine *Δημοκράτης*/*Демокрай*

КНИЖЕВНИ РЕФЛЕКСИИ

УДК 821.162.1-1:811.163.3'255.4

УДК 82.091

Лидија КАПУШЕВСКА-ДРАКУЛЕВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ

Скопје, Македонија

РЕЦЕПЦИЈАТА НА ПОЛСКАТА ПОЕЗИЈА ВО МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНА СРЕДИНА

Апстракт: Проблематиката поврзана со рецепцијата на полската поезија во македонската книжевна средина влегува во доменот на компаративните книжевни и културни проучувања, поконкретно, во доменот на македонско-полските книжевни и културни врски. Тргувајќи од „формите на рецепција“, според терминот на словачкиот теоретичар Диониз Ѓуришин, рецепцијата на полската поезија кај нас може да се промислува низ двојна визура и тоа како *репродуктивна* и *ипродуктивна*. Репродуктивната рецепција се однесува на препевите и на критичките согледби за творештвото на одделни полски поети кај нас, а продуктивната, воспоставува извесни тангенти на творечки план.

Може да се рече дека од првите препеви на полските поети од страна на Блаже Конески објавени во периодиката во далечната 1958 г., преку застапеноста во антологи и посебни книги – избори од поезијата на одделни автори, сè до објавата по електронските медиуми во најново време, полската поезија е перманентно присутна во нашата средина, што сведочи за високиот степен на интерес за нејзино преведување и критичка рецепција. Посебен акцент е ставен на придонесот на Струшките вечери на поезијата во овој домен, со оглед на фактот што двајца полски поети се добитници на највисоката награда – „Златен венец“ – на споменатиот меѓународен поетски фестивал: Тадеуш Ружевиц (во 1987 г.) и Адам Загајевски (во 2018 г.). Иако, веројатно, поезијата е во сенка на прозата, сепак, полските поети (од класиците до современите) континуирано се дел и од лектирата на македонските автори.

Клучни зборови: поезија, рецепција, македонско-полски книжевни врски.

*Никако не можам да сфатам дека поезијата постои,
иако е убиен човекот. Вистинскиот мојтор, нукулејот
мојата поезија е омразата кон поезијата. Се бунев поради
тоа дека таа преживеа, дека постои и покрај „крајот“*

*на светот“ . Рамнодушна. Божествена. Неприкосновена
во своите закони, пројиси, поетики.*

*(...) Само избезумениот или нихилистот со избрани слики
може да ја опишува убавината, додека пред нашите очи
умира висината.*

*(...) Крикот мора да се научи. А молчењето доаѓа по кри-
кот, како што смртта доаѓа по живојната зборка (цит.
според Алексиев 1965: 60; 57-58).*

Овие ангажирани ставови на полскиот поет Тадеуш Ружевич (1921-2014) изнесени во арспоетичкиот текст „Мојата поезија“ (1958), го среќаваме во поговорот кон македонскиот избор од неговата поезија (1965) во препев на Ацо Алексиев. Тоа е првиот препев во одделна книга на еден современ полски автор кај нас. Книгата се отвора со песната „Преживеав“ во која читаме:

*Имам дваесет и четири години
преживеав
воден на кланица*

*Празни се и неопходни зборовите:
човек и свер
љубов и омраза
непријател и пријател
светлина и мрак*

*Човекот се убива како и живојно
видов
фурјони искасани луѓе
што нема да бидат спасени
(...)
Иста вредност има достоинството и злочинот
познавам човек
што истовремено беше
чесен и убиец*

Антивоените стихови на Ружевич се израз на трагичноста на поединецот, изгубен во светот во кој доминира масовната цивилизациска смрт. На глобален план, 1965-та (кога се појавува македонското издание) е година на побуна на црците во Лос Анџелес и на антикомунистич-

киот масакр од страна на индонезиската војска кој се смета за еден од најсуровите злосторства на XX век. Иако Ружевиќ пее за Втората светска војна, во тој миг, неговата поезија звучи мошне актуелно. И не само тогаш, туку неговите стихови како да се напишани и денес, во емот на сегашните војни во XXI век, така што ни малку не загубиле од својата актуелност, за жал.

Истата година кога се појавува препевот на неговата поезија, на македонската книжевна сцена во полн ек е модернизмот – Богомил Ѓузел ги објавува своите *Мироносници* а Јован Котески – стихозбирката *Тежина*, но на повидок е и неосимболистичката струја со Михаил Ренцов како еден од најистакнатите претставници, кој токму во 1965 г. ја објавува книгата стихови *Иселеник на ојиној*. Што се случува на полско тло? Збигњев Херберт станува лауреат на престижната виенска награда „Николаус Ленау“, а во САД е објавена антологија на полската повоена поезија во избор и препев на Чеслав Милош. Полската поезија, значи, стекнува меѓународна афирмација. Како своевидно ехо, и фестивалот Струшки вечери на поезијата токму во 1965 г. ги преминува тогашните југословенски граници и добива карактер на меѓународна поетска манифестација. Дваесет и три години подоцна, поточно во 1987 г., Тадеуш Ружевиќ го добива „Златниот венец“ на СВП како прв полски поет и долги години единствен носител на оваа награда од Полска, сè до 2018 г. кога нему му се приклучува Адам Загајевски (1945-2021).

Меѓународниот поетски фестивал Струшки вечери на поезијата има клучна улога во промовирањето на современата светска, а во тие рамки, и на современата полска поезија во македонската книжевна и културна средина. Речиси секоја година на фестивалот гостува еден полски поет. Во оваа пригода, треба да се споменат и изданијата на фестивалот: освен обемните книги во реномираната едиција на носителите на „Златниот венец“ во која се застапени Ружевиќ (во препев на А. Алексиев) и Загајевски (во препев на Звонко Димоски), тука е и антологијата *Современа полска поезија* (1973). Две децении подоцна, во 1996 г., се појавува истоимена антологија во издание на „Македонска ревија“ од Скопје во препев на Петре Наковски која опфаќа избор поезија од вкупно 51 полски поет и тоа од Леополд Стаф (1878-1957)

– до Марќин Свјетлицки (1961). Изданието е придружено со мошне исцрпен предговор од полскиот поет Пјотр Мативјецки кој дава широка панорама на полската поезија од втортата половина на XX век.

Во рамките на фестивалот Струшки вечери на поезијата, бележиме и едно пригодно издание по повод 200-годишнината од раѓањето на Адам Мицкјевич – *Лирски најевеи* (1998, во препев на Б. Конески, Г. Тодоровски, П. Наковски и П. Гилевски; во избор и препев на Гилевски, во 2016 г., споменатиот полски романтичар е објавен и во едицијата „Свезди на светската книжевност“, проект на владата на Р. Македонија, а неговиот познат еп *Пан Тагеуш* се појавува на македонски јазик во 1997 г. во препев на Ташко Д. Белчев), потем, одделни поетски книги – дел од едицијата „Плејади“ – на поетите Јан Твардовски и Марек Вавжкјевич (во 2000 и 2008 г., во превод на П. Наковски), како и двојазични изданија (на македонски и на англиски јазик) на поетесите Јустина Баргиелс и Кристина Домбровска (во 2016 и 2017 г., во превод на З. Димоски).

Многубројните средби и пријателства остварени во текот на фестивалското чествување на поезијата во Струга, резултираат и со иницијативи за заемно преведување и објавување стихови од полски автори на македонски јазик и обратно, на македонски поети – на полски. Одделни избори од поезијата на современите полски поети кои учествувале на СВП, не ретко, се објавуваат и независно од фестивалските изданија. Се разбира, ова истражување нема за цел да ги нотира сите објави, туку да укаже на дел од нив, како на пример: *Молиџва за добрина* од Јан Гурец Рошињски (1968, препев: А. Алексијев), *Сџруџа на свейлиналиџа* од Маријан Гжешчак (1998, превод: П. Наковски), *Клада за уџре* од Александер Навроцки (2009, препев од полски, руски и бугарски: Д. Лау-Буковска и др.), *Квадраџура на круџоџи* од Јулиуш Еразм Болек (2012, препев од руски и полски: С. Стојчевски), *Коџа си со друџа* и *Свейлосна џиџина* од Калина Изабела Зиола (2015, препев: В. Ангелова и П. Шипинкаровски и 2024, препев од англиски: Д. Андоновска-Трајковска)...

Треба да се истакне дека повеќето споменати изданија, впрочем како и оние на СВП, содржат придружни паратекстуални дополнувања на главниот текст (препевот на поезијата) во облик на исцрпни предго-

вори или поговори кои се мошне корисни за македонската читателска публика, бидејќи ѝ ги даваат основните податоци за односниот автор, но и еден компетентен, културолошки увид во преведените дела, а ѝ помагаат и во нивната рецепција и толкување. За илустрација, посочувам еден цитат од мошне инспиративниот предговор на нашата истакната полонистка Лидија Танушевска кон поезијата на венцоносецот Адам Загајевски, еден од најистакнатите полски современи поети со светско реноме, признаен есеист, романописец и преведувач:

Адам Загајевски го сметаат за еден од најтешките современи поети. Во својата поезија опира со сложени зборовни и мисловни фигури, а неговите стихови се преполни со филозофски, биографски, историски и културни алузии. Тој е воедно и поет со публицистичка појкованост, и реалистичен поет и поет метафизичар. Јазикот на Загајевски е конкретен, силен, но истовремено и сувилен и возвишен. (...) Во неговата лирика се покренува и моливот на емиграцијата, на која поетот ѝ дава метафорично значење, поврзано со карактерот на човечката егзистенција воопшто. Состојбата на емиграција се чини како да го определува наредот на човечкиот живот, на неговите болни и минливи трансформации. (...) Адам Загајевски пишува поезија и есеистика во духот на филозофската и културната ерудиција, а неговата лирика со сигурност може да се опише со категориите на современиот класицизам. Наместо јазични игри се служи со т.н., „семантичка прозрачност“, бидејќи самиот смета дека најважната одлика на поезијата е смислата, а не обликувањето на јазикот. Затоа кај него нема ни неологизми, ни јазични каламбури. Восхиќува како бранилел на високиот стил, како поет на културата и секавањето, како континуатор на полската школа на поезија, односно нејзиното 'десничарско' крило, чии пратеници се Милош и Херберт. Неговите стихови се одликуваат со заокруженост, чистота и спокојност (Танушевска 2018: 11; 19; 32-33).

Или, кажано поетски, преку лирската минијатура „Одбрана на поезијата, итн.“:

*Да, одбрана на поезијата и возвишениот стил, итн.,
но исто така и на летната вечер во мало трајче,*

*која мирисаат трагично а мачкино секојно сега
прег куќите, како кинески филозофи (Загајевски, 2018: 403)*

Во 2001 г., на Струшките вечери на поезијата се појавува избор од добитниците на „Златен венец“ на СВП – книгата *Свездениот ми* составена од Матеја Матевски, во која е застапен Т. Ружевич, а во 2002 г., едно мошне интересно издание – книгата *Парче синило под мојата клепка* со поднаслов: „Песни за Македонија од странски поети“, приредена од Јован Стрезовски. Второто изданието (впрочем, како и првото), за жал, не содржи податоци за авторството на препевот. Се работи за песни-омажи на поети од сите меридијани, инаку учесници на фестивалот и инспирирани од престојот на Охридското Езеро. Во изборот се вклучени песни од тројца полски поети: „Македонија“ од Вјеслав Рустецки, „На пат од Охрид за Битола“ од Марек Ваваршкиевич и „Охрид“ од Јан Гурец-Рошињски. Самиот наслов на оваа мини-антологија е преземен од стиховите на Ваваршкиевич, конкретно, од финалето на неговата песна „На пат од Охрид за Битола“ кое гласи:

*Да, да, да се сонува – да се патува. И да се откриваат
места
Издадени во дамнешен сон, во камен крај патиот,
Места неочекувани, а сепак познати,
Небаре како мека перница во дејската соба.*

*Македонија –
Траја на гланка вистина во карпа,
Парче на синило под мојата клепка (Стрезовски 2002: 39).*

Вон фестивалот СВП, полската поезија е редовно застапувана во одделни антологии на светската поезија и тоа од *Антологија на светската лирика* (низ македонскиот препев, 1994) составена од Лидија Капушевска-Дракулевска и Маја Бојадиевска која содржи избор поезија од: А. Мицкјевич, Л. Стаф, Ј. Тувим, К. И. Галчински, Ч. Милош, Т. Ружевич, В. Шимборска, З. Херберт и Т. Новак (неколку препеви се од Б. Конески, А. Алексиев, П. Наковски и А. К. Нејман, а препејувачи на стиховите на Новак се Т. Прокопович и С. Стојчевски), преку книгата *Прейеви: словенски поезии* (2006) од Гане Тодоровски во која од Полска се застапени: А. Мицкјевич, Т. Ружевич и Ј. Пшибош, потем, *Дрво*

во *свeтскaтa ѝпoeзија* (2013) во избор на Светлана Христова-Јоциќ со стихови од Ј. Твардовски, В. Шимборска, В. Брањевски, Ј. Ивашкјевич, Ј. Тувим, Ј. Стаф, М. Павликовска-Јасножевска, М. Јаструн, У. Кожиол и Ч. Милош, како и преку проектот на Министерството за култура – *Анѝолоѝја на свeтскaтa ѝпoeзија*: преведена на македонски јазик, том 4 (2015, во избор на Л. К. Дракулевска) со песни од тројца полски поети од XIX век: А. Мицкјевич, Ј. Словацки и Ц. Норвид и том 5 (2016, во избор на Н. Мадиров), со петмина полски поети од XX век: Ч. Милош, В. Шимборска, З. Херберт, Т. Ружевич и А. Загајевски, сè до *Мала анѝолоѝја на ѝполскaтa ѝпроза и ѝпoeзија*, том 1 (2024), приредена од Фросина Милковска, а во издание на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје, која се фокусира исклучиво на полската национална литература и за неа ќе стане збор нешто подоцна.

На македонски јазик се препеани и многу други автори од полската поезија. Во оваа пригода, упатувам на одделни книги поезија од: Карол Војтила (*Поезија*, 1988), Роман Сливоник (*Враќање во ценѝароѝ на ѝрадоѝ*, 2010), Ришард Улицки (*Мојоѝ ѝрад*, 2014), Ева Липска (*Порѝокалоѝ на Њуѝн*, 2015) – сите во препев на П. Наковски. Освен Наковски како најплоден препејувач од полски на македонски јазик, во најново време, со квалитетот и квантитетот на својата препејувачка дејност се издвојува и придонесот на Звонко Димоски во оваа сфера. Во негов препев, неодамна (во 2024 г.), за прв пат на македонски јазик прозвучуваат стиховите на две полски поетеси; се работи за книгите *За кенѝауриѝе* од Зузана Гинчанка (1917-1944) и *Розова маѝија* од Марија Павликовска-Јасножевска (1891-1945), проследени со поговори од З. Димоски (за првата) и од Оливера Андоноска (за втората стихозбирка). Споменатите стихозбирки ја дополнуваат сликата на женското писмо во полската поезија кај нас. Особено феминистички обоените стихови на Гинчанка со полско-еврејско потекло, која трагично го завршува животот на само 27 години (таа е убиена во затвор само неколку недели пред Црвената армија да влезе во Полска), претставуваат исклучителен влог во македонско-полските книжевни и културни врски. Во оваа пригода, посочувам стихови од песната „Девственост“ (од нејзината единствена збирка *За кенѝауриѝе*) во која поетеста го крева својот

глас во име на сите маргинализирани жени, не само во книжевниот, туку и во светот, воопшто:

*Кај се смола ко од кошница медна,
виејте козјо течејќи како тиква –
-млеко бело тече како вечност
во светилничките на мајчините праги.*

*А ние...
...во херметички коцки
како челичен термос
со таткото во праска боја
сметнајќи до туша во фусјани
водиме
културни
разговори (Гинчанка 2024: 23)*

За одбележување е фактот дека првите препеви од полската поезија кај нас, се произлезени од перото на доајенот на македонскиот јазик, литература и култура, нашиот патрон Блаже Конески и истите се објавени во периодиката (во списанието „Современост“) во далечната 1958 г. Се работи за циклус од десет лирски песни од шестмина полски поети – припадници на два поетски круга: првиот, романтичарски (тријадата Адам Мицкјевич, Јулиуш Словацки и Зигмунд Крашињски) и вториот, модернистички, составен од тројца истакнати претставници на авангардните тенденции од крајот на XIX и почетокот на XX век (Казимјеж Пшерва-Тетмаер, Леополд Стаф и Јулијан Тувим).

Еве како звучи Адам Мицкјевич на македонски јазик во препев на Конески, конкретно, почетните стихови од „Ода на младоста“:

*Без срце, без дух – скелети се ведат!
О младост, дај ми крила!
Над светот мртов јас да летам
на чарот во рајскиот предел,
кај што занесот чуда регел
во новина војлопен цветина,
и надежта во златен лик се збила! (Конески 2013: 129)*

„За препевите на Конески од полски јазик“ пишуваат Лидија Танушевска и Андреј Јованчевски во нивниот заеднички труд презентирани на меѓународниот научен собир „100 години Блаже Конески и 75 години Филолошки факултет“. Авторите ја нагласуваат пионерската улога на Конески во креирање на првичната слика за полската поезија во нашата културна средина и во понудената панорама на полски поети ја препознаваат мудрата одлука на Конески да воспостави мост кон формативниот период на полската поезија (преку тројцата романтичарски поети-темелници или „национални поети“), од една страна, а од друга, кон „преминскиот период“ на „измите“ како време на силна книжевна доминација на поезијата (преку претставниците на периодот на Млада Полска и модернистичката група Скамандер на преминот на двата века – XIX и XX) (Танушевска, Јованчевски 2021: 276). Се разбира, изборот на полските поети е сигнификантен и за личниот афинитет и сроден поетски сензибилитет на самиот Конески. Во оваа смисла, неслучајно, рефератот на професорот Науме Радически на „IV Македонско-полска научна конференција“ (1992) воспоставува релација меѓу поезијата на Конески и претходно споменатиот Ружевиќ, обајцата добитници на „Златниот венец“ на Струшките вечери на поезијата (Конески – во 1981, а Ружевиќ – во 1987 г.).

Тргувајќи од фактот дека се вршници во животот и во стапувањето на книжевната сцена (едниот во полски, другиот – во македонски контекст), Радически упатува на сродниот поетски темперамент на обајцата автори манифестиран преку едноставноста, делничноста, наративноста, но и длабоката асоцијативност, мноштвото значења и рефлексии, состојби и чувствувања (Радически 1996: 201-202). Про-заичноста на животот која царува во стиховите од песната на Ружевиќ „Во средиштето на животот“, а кои гласат: *ѿоа е ѿрозорец / зад ѿрозо-рецоѿ ѿрадина / во ѿрадинаѿа јаболкница ѿледам / јаболкницаѿа цвеѿа / цвеѿовиѿе оѿѿаѿаѿѿ / заврзуваѿѿ ѿлог / зреѿѿ / ѿаѿѿко ми скина јаболко* (Ружевиќ 1965: 50-51), кореспондира со поетичката заложба на нашиот Конески за „проста и строга песна“, како и со стиховите од песната „Поетика“ (*Послание*, 1987), на пример: *Јас ѿесниѿе ѿи берев / од дрвоѿо на живоѿоѿѿ / како ѿѿѿо селаниѿе / во Ракоѿѿинци / ѿред Дуовден / берѿѿ зрели цреѿи / од црешовиѿе дрвја* (Конески 2011: 48).

Потрагата по едноставноста, по таа длабоко чувствена едноставност оди во прилог на „раскошното богатство“ и „хуманистичките стремежи“ на поетското кај обајцата поети – ги заклучува Радически своите компаративни согледби (Радически 1996: 202).

На „X Македонско-полска конференција“ (2017) бележиме уште една компаративна релација, овојпат воспоставена меѓу поетиката на Анте Поповски и големата полска поетеса, нобеловката Вислава Шимборска (1923-2012), од страна на професорката Кристина Николовска и тоа преку феноменот на тишината како „креативен идеал или врв, а можеби и врвна аксиологија“ (Николовска 2018: 255). Во својот особено пасиониран реферат, Николовска се повикува на предговорот на Анте Поповски кон изборот поезија од Вислава Шимборска со наслов *Крај и ѝочейѝок* (1994), во избор и превод на П. Наковски. Низ призмата на доживувањето и интерпретацијата на Анте Поповски, се добива увид во приемот на поезијата на споменатата нобеловка, застапена и во едицијата „Нобеловци“ (2009). Инаку, токму стиховите за тишината како еден од „трите најважни зборови“ во истоимената песна на Шимборска, ги цитира и Никола Маџиров во книгата есеи *Дом во ѝишина* (2024): *Коѝа ѝо изѝоварам збороѝ Тишина / ѝо униѝиѝувам* (Маџиров 2024: 69). Насловот на песната на Шимборска кај него гласи „Три необични зборови“. Финалето на една друга песна од Шимборска, пак, „Разговор со каменот“, ќе се најде како мото на еден од есеите на Маџиров застапени во споменатата книга *Дом во ѝишина: Чукам на враѝаѝиѝа на каменоѝи*. / - Тоа сум јас, ѝуѝиѝи ме. // - Немам враѝиѝа – вели каменоѝи (Маџиров 2024: 47). Патем речено, Маџиров, во своите есеи, многу често и повеќекратно, освен на Шимборска, се повикува и на Тадеуш Ружевиц, Збигњев Херберт, Чеслав Милош и особено на Адам Загајевски, за кого го врзува искрено и долгогодишно пријателство.

Маџиров не е единствениот поет кај кого се среќава експлицитна цитатност од лириката на Шимборска. Втората песна од седумделниот циклус песни со наслов „Кула Вавилонска“ на Веле Смилевски од истоимената стихозбирка (2022), исто така, започнува со мото од Вислава Шимборска, конкретно со стихови од нејзината песна „На кулата Вавилонска“. Од друга страна, Шимборска, поточно нејзината песна, „Сеќавањето, најпосле...“ е предмет на една мошне минуциозна

анализа, на „едно ритуално-катарзично толкување“ – во истоимената студија на академик Катица Ќулавкова (2012: 235-259), а пак, една друга песна на Шимборска – „Крај на векот“ (во препев на П. Наковски) – ја затвора научно-теоретската расправа за „уметничкото дело“ во истоимената книга на нашиот еминентен естетичар и филозоф Иван Џепароски (1998: 383-384), како остензивно дефинирање или очигледен пример за уметничко дело, односно – песна. Ќе се согласите: мошне необично финале за еден научен труд! Впрочем, Џепароски, во едно интервју од 2017 г., говорейќи за своето поетско формирање како студент по филозофија, не го крие значењето, меѓу другите, и на авторите од полската поетска школа: Милош, Херберт и Шимборска (Џепароски 2019: 153). Споменатата култна тројка ќе се најде на листата омилен поети и на нашата истакната поетеса Лилјана Дирјан. Во 2013 г., токму избор од поезијата на Шимборска, Милош и Херберт ќе биде објавена во едицијата „Свезди на светската книжевност“ (во препев на П. Наковски).

Речиси една деценија претходно, поточно во 2005 г., е објавен избор од поезијата на Збигњев Херберт (1924-1998) со наслов *Пајшоџ до вообразбаџа* во препев на П. Наковски и со поговор од Бранко Цветкоски. Кон поезијата на овој полски великан се осврнува и Матеја Матевски во периодиката, а Катица Ќулавкова цитира стихови од песната „Извештај од опседнатиот град“ на Херберт во финалето на својата песна „Жедба: смрт“ (*Жедби*: престапни песни, 1989), што ќе рече дека македонските поети повеќекратно кореспондираат со споменатиот полски поет и тоа на неколку рамништа: од препев и критички согледби (*рејродукџивна реџејџија*), до креативен дијалог на творечки план (*џродукџивна реџејџија*).

Полскиот нобеловец Чеслав Милош (1911-2004), пак, поет, прозаист, преведувач и дипломат, најзначајниот претставник на т.н. „катастрофизам“ на виленската авангарда во периодот меѓу двете светски војни, забрануван во својата матична земја, а почитуван и ценет во емиграција (Франција и САД), не само што е еден од најпреведуваните автори кај нас, туку е и мошне влијателна фигура на интелектуалец со чијашто поезија и поетика може да се воспостават извесни тангенти на творечки план кај современите македонски поети. Веќе споменатата Лилјана

Дирјан, во своите *Привајни светови* (2007) има две куси прози во кои постојат реминисценции на Чеслав Милош. Ги наведувам во целост:

На „чудеснојто мускулесто тело на стихот“ (Чеслав Милош)... ујтрово му редам килибар зборови од прозракен златен мед и блескав кремлив џуџер, изледаат толку добро што веднаш би ти толпила, пред да ти ставам на подавалник со лажичка и чаша студена вода...

„Арс поетика“ (Дирјан, 2008: 149)

Во девејатта деценија од мојот живој чувствителен кое расте во мене и ме исполнува е сожалувањето со кое не знам што да сторам. Мноштвото, огромниот број лица, личности, судбината на одредени битија и видот на поистоветувањето со нивната внатрешност, а едновременно свестта дека повеќе не ќе можам да најдам начин на овие свои тоски да им понудам дом во моите џесни, зашто веќе е предочна. Мислам, исто така, која би почнувал поворно, секоја моја џесна би била поворна на некоја конкретна личност, поворно, би била ламен над нејзината судбина.

„Чеслав Милош“ (Дирјан 2008: 186).

Во „Арс поетика“ на Дирјан се работи за експлицитен цитат од Милош, кој прозвучува како зен парабол за творештвото и на кој, мошне оригинално и креативно се надоврзува нашата поетеса и ги доразвива своите арспоетички начела, а втората куса проза е своевиден омаж на омилениот поет и своевидна „замена на местата“ – лирскиот субјект говори од име на авторот, што како поетска визура остварува ефектна функција на рецепциски план. Познати се дилемите, недоверливоста и колебањата на полскиот нобеловец меѓу отвореноста и дискрецијата; тој често говорел за себе и речиси секогаш пишувал во прво лице еднина и за творештвото, и за својот живот, обидувајќи се да даде одговор на прашањата кои го измачувале, во смисла: Кој сум бил? Кој сум сега? Преземајќи го гласот на Милош, Дирјан се обидува да даде одговор на макотрпните преиспитувања на поетот.

И Ристо Лазаров има стихови со експлицитна реминисценција на Ч. Милош во песната „Чест“ (*Врне ли врне*, 2024), во кои алудира на егзилот на полскиот поет во САД, но и на Адам Загајевски – во песната „Катамаран“ (*Чинук*, 2022) која веќе со насловот упатува на престојот

на венценосецот на Охридското Езеро. Лазаров има и една посветена песна на Вислава Шимборска насловена „Во Краков“ (досега необјавена во збирка). Несомнено, за овој поет е карактеристичен еден сроден поетски сензибилитет со полската поетеса во поглед на посветеноста на поетиката на обичното, но и на иронијата и автоиронијата како алатки на непомирливот и пркос. Песната претставува лирски топол омаж на Шимборска чијшто поетски ритам е доведен во корелација со музичкиот на еден друг славен Полјак – Шопен во следниве стихови: *Свездиѝе ѝррейераѝи свечено / во рѝѝамоѝи на Шоѝен и Вислава. / (...)* *Таа не заборава да не ве ѝоѝсеѝи: / Некакви луѓе бегаат. / Нејзе ѝ ѝреосѝѝанува / секој ден да ја облеѝува вселенаѝа.*

Веројтно постојат и други примери на вакви слични – експлицитни или имплицитни – релации на современите македонски со полските класици или современици. Иако малубројни, споменатите неколку примери на продуктивна рецепција се речит пример за „изборот по сродност“ на современите македонски поети и за потребата од дијалог и размена на поетските искуства, копнежи и немири, соништа и илузии, со поети-припадници на други литератури и култури, конкретно, со оние од полската традиција. Впрочем, тоа е и најубавата и најдрагоцената мисија на поезијата/литературата/културата...

Би сакала оваа куса прошетка низ рецепцијата на полската поезија во македонската книжевна средина да ја завршам повторно со препевот – овојпат, на група студенти на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје под менторство на професорката Лидија Танушевска, објавени во книгата *Мала антилоѝија на ѝолската ѝроза и ѝоезија* (2024), том 1, приредена од Фросина Милковска. Интересно е што во оваа антологија, скромно и ненаметливо иманувана како „мала“, од романтичарите е застапен Ципријан Камил Норвид, кој е занемарен во споредба со популарноста на Адам Мицкјевич; полските нобеловци, Шимборска и Милош се застапени со по една творба, која не е влезена во канонот на нивната преведена поезија на македонски јазик, исто како и Загајевски. Други поети застапени во антологијата се: Владислав Белза, Јулијан Тувим и детскиот автор Јан Бжехва. Збирката содржи и песни на Рафал Војачек, поет од шеесеттите години на минатиот век, кој е малку познат во нашата средина, како и стихови од Марќин

Швјетлицки (1961), поет и музичар, кои за првпат ги среќаваме на македонски јазик. Во оваа пригода, наведувам токму една негова песна со наслов „Слонидарност“, а во препев на Никола Коцев:

*Виделе бремена жена во трагоџи.
Бебе си се преврѓува во сон.
Денес деноџи креативен е многу,
Слоноџи во циркузоџи направи лом.
Виделе бремена жена во трагоџи.
Бебе си се преврѓува во сон.
Сиџе винаџа ја бараџи во СОЛИДАРНОСТ,
Слоноџи во циркузоџи направи лом.*

Како заклучок, може да се каже дека од првите препеви на полските поети од страна на Блаже Конески објавени во периодиката во далечната 1958 г., преку застапеноста во антологии и посебни книги – избори од поезијата на одделни автори, како и преку објавата по електронските медиуми (особено импресивен е бројот на препеани полски поети на порталот „Окно“), сè до студентската антологија во најново време, полската поезија е перманентно присутна во нашата средина, што сведочи за високиот степен на интерес за нејзино преведување, критичка и творечка рецепција. Тргнувајќи од „формите на рецепција“, според терминот на словачкиот теоретичар Диониз Ѓуришин, рецепцијата на полската поезија кај нас може да се промислува низ двојна визура и тоа како *репродуктивна* и *ипродуктивна*. Репродуктивната рецепција се однесува на препевите и на критичките согледби за творештвото на одделни полски поети кај нас, а продуктивната, воспоставува извесни тангенти на творечки план. Иако, веројатно, поезијата е во сенка на прозата, сепак, полските поети (од класиците до современите) континуирано се дел и од лектирата на македонските автори, за што сведочи и ова истражување.

Користена литература

на кирилица:

- Алексиев, А. 1965. „Во името на човекот и за човекот“ (Неколку забелешки врз творештвото на Тадеуш Ружевиќ). Поговор во: Т. Ружевиќ, *Поезија*. Скопје: Култура, 55-61.
- Гинчанка, З. 2024. *За кенџауриџе*. Прилеп: Ма продукција, подружница Мама (препев: З. Димоски)
- Загајевски, А. 2018. *Одбрани ѝесни* (двојазично, на македонски и на англиски јазик). Струга: СВП (препев: З. Димоски)
- Конески, Б. 2011. *Поезија* (прир.: М. Ѓурчинов). Целокупни дела на Блаже Конески: критичко издание, том 2. Скопје: МАНУ.
- Конески, Б. 2013. *Прејеве* (прир.: М. Ѓурчинов). Целокупни дела на Блаже Конески: критичко издание, том 3. Скопје: МАНУ.
- Маџиров, Н. 2024. *Дом во џишина*. Скопје: Арс Ламина-публикации, Арс Либрис.
- Николовска, К. 2018. „Недостиген сон на тишината... (поетиката на Анте Поповски и Вислава Шимборска), *Folia Philologica*, Том 9-10, Зборник на трудови од X македонско-полска научна конференција (одржана во рамките на Меѓународниот славистички собир на 15-16 јуни 2017 г. во Скопје). Скопје, УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 255-263.
- Радически, Н. 1996. „Творечки настојувања да се пишува така како што се живее - кон поезијата на Ружевиќ и Конески“, *Folia Philologica* том 4, Скопје, УКИМ, НИП „Студентски збор“, 1996, 195-202.
- Ружевиќ, Т. 1965. *Поезија* (избор, препев и поговор: А. Алексиев). Скопје: Култура.
- Современа џолска џоезија*. 1996. Скопје: Македонска ревија (препев и превод: П. Наковски).
- Стрезовски, Ј. (прир.) 2002. *Парче синило џод мојџаа клейка* (Песни за Македонија од странски поети), Струга: Струшки вечери на поезијата.
- Танушевска, Л. 2018. „Предговор“ во: Адам Загајевски, *Одбрани ѝесни* (двојазично, на македонски и на англиски јазик). Струга: СВП, 11-35.
- Танушевска, Л., А. Јованчевски. 2023. „За препевите на Конески од полски јазик“, *Меѓународен научен собир 100 џодини Блаже Конески и 75 џодини Филолошки факултет*, (Скопје, 13-14 декември 2021). Скопје, УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 275-279.
- Ќулавкова, К. 2012. „Едно ритуално-катарзично толкување на песната ‘Секавањето, најпосле...’ од Вислава Шимборска“, *Македонски искушенија и групи оџлеги*. Скопје: МАНУ, 235-259.

Џепароски, И. 1998. *Уметничкото дело во втората половина на XX век*. Скопје: Култура.

Џепароски, И. 2019. *Поезијата и возвишеноста*. Скопје: МИ-АН.

Извори:

Мала антологија на полската проза и поезија. 2024. Електронски извор. Том I (прир: Ф. Милковска, избор и редакција: Л. Танушевска). Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ (студентски преводи). Достапно на: <https://flf.ukim.mk/wp-content/uploads/Mala-antologija-na-polskata-proza-i-poezija.pdf>. Пристапено на 23.09.2024.

Lidija KAPUŠEVSKA-DRAKULEVSKA
Blaže Koneski Faculty of Philology
Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
Skopje, Macedonia

THE RECEPTION OF POLISH POETRY IN THE MACEDONIAN LITERARY CONTEXT

Summary

The problem related to the reception of Polish poetry in the Macedonian literary context enters the domain of comparative literary and cultural studies, more specifically, in the domain of Macedonian-Polish literary and cultural relations. It can be said that from the first translation of Polish poets by Blaže Koneski published in the periodical in 1958, through the representation in anthologies and special books - selections from the poetry of individual authors, up to the publication on the electronic media in recent times, Polish poetry is permanently present in our cultural context, which testifies to the high degree of interest in its translation and critical reception.

Keywords: Poetry, Reception, Macedonian-Polish literary relations.

УДК 821.162.1-94:811.163.3'255.4

Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

jasmin.del@flf.ukim.edu.mk

ПОЛСКАТА КНИЖЕВНА РЕПОРТАЖА НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Овој труд се фокусира на начинот на кој полската книжевна репортажа е претставена во Македонија преку преводите на нејзините најзначајни автори, меѓу кои Капушкински, Шчигел, Тушинска, Јагелски, Балук и Шабловски. Накратко се објаснува жанрот како документарна литература која ги спојува фактите со наративни техники. Претставени се темите што доминираат во овие дела – воени искуства, политички промени, лични приказни и колективна меморија. Се доаѓа до заклучок дека полската репортажа го збогатува македонскиот литературен простор и нуди нови културни перспективи.

Клучни зборови: полска книжевна репортажа, превод на македонски јазик, документарна литература, Ришард Капушкински, Мариуш Шчигел.

1. Вовед.

Во овој труд се задржуваме на полската книжевна репортажа која е преведена на македонски јазик. Пред да преминеме кон конкретните дела што од полски се преведени на македонски, ќе го прецизираме поимот книжевна репортажа.

Во македонскиот јазик за овој жанр често се користат термините „литература на фактот“ или „нефикција“, за кои може да се каже дека претставуваат буквални преводи од странски јазици. Во овој труд го избираме терминот „документарна“ или „документаристичка литература“, во чии рамки може да се смести книжевната репортажа како посебна група.

Според Љубен Андреев, поимот репортажа претставува „творба во која на жив, динамичен, разновиден стил се опишуваат впечатоците за

луѓето и настаните од реалниот, секојдневен современ живот“ (1991: 284). Тој разликува два вида репортажа: новинарска и уметничка. Во новинарската, со новинарски стил, фактите се изложуваат со куси црти и се пренесуваат впечатоци за луѓето и настаните; во уметничката, впечатоците се опишуваат сликовито, поопширно и со изразено емотивен стил. Целта на двата вида е впечатоците да се претстават поживо и повпечатливо, со цел да го задржат интересот на читателот.

Според *Słownik terminów literackich* под редакција на Јануш Славински, литературата на фактот е „современа наративна литература која се заснова врз документот и ги опфаќа литературните видови како роман, репортажа, автобиографија, биографија и мемоари“. Во основата на оваа литература лежи романот–репортажа, дефиниран како „роман кој низ креацијата на романсиерската фикција се стреми кон создавање тукуречи документарна релација за настани, појави и доживувања во одредена средина или историски процес“.

Во литературата на фактот најважна е вистината, односно историските факти засновани врз документот и автентичниот настан, пренесени во роман–репортажа, есеј или разговор. Општественото и културолошкото значење на овие дела е исклучително големо.

Кај книжевната репортажа авторот пишува со наративни техники на белетристиката, но не работи со фикција, туку со факти. Репортажата е импресионистичка форма на прикажување на реалниот живот; за разлика од белетристиката, обработува конкретен настан што постои или постоел и зборува за вистински луѓе и места.

Во Полска, следејќи ги европските тенденции, жанрот започнува во дваесеттите години на XX век, паралелно со развојот на печатот. Во 70-тите и 80-тите години репортажите најчесто се објавувале во дневни весници и списанија, со што се вкорениле длабоко во свеста на полскиот читател. Во тој период се појавуваат многу талентирани автори кои го документираат бурниот предвоен живот, Втората светска војна, логорските услови, комунистичкиот режим. Најпознат и најпреведуван полски автор на репортажа е Ришард Капушќински.

Од поновата генерација, најзначајниот жив претставник е Мариуш Шчигел, кој заедно со Војќех Тохман и Павел Гожлињски го основал

Институтот за репортажа — институција во која значајно место има школата за млади репортери.

Денес книжевната репортажа одамна ги надминала рамките на весниците и списанијата и најчесто веднаш се објавува како книга.

Според публицистката Катержина Чопјакова, впечатливоста на полската книжевна репортажа произлегува од „хуманистичката традиција која се труди да ја долови личната приказна на човекот во најголемата длабочина и комплексност“ (цит. кај Lukavec 2020). Таа укажува на композицијата и промисленоста, во кои секој детал има специфична функција. Токму таквиот пристап Капушќињски го истакнува во своето дело *Имџеријата*: на пример, кога забележува дека во центарот на еден град тапкал до глуждовите во кал, не го кажува тоа за да се пожали, туку за да ја пренесе автентичната слика на местото во дадениот миг. (Капушќињски, 2014: 270). Истото важи кога сака да ја долови „менталната мапа“ на жител на Кавказ, користејќи аналогија со Сент-Егзипери и неговото ориентирање „над земната површина“.

Според Шчигел, книжевната репортажа е комбинација на „форма и факти“. Полската школа е составена од приказни напишани од репортери кои се талентирани како писатели; можат да употребат најразновидни книжевни постапки, под еден услов: ништо не смеат да измислат. Сè мора да биде вистинито — но напишано како литература.

2. Полска книжевна репортажа преведена на македонски јазик.

Книгата „Имџеријата“ од Ришард Капушќињски на македонски јазик беше објавена во 2014 година, во издание на „Бегемот“, а во превод на Лидија Танушевска. Во ова култно дело Капушќињски ја обработува темата што го следи низ целото негово творештво: политиката и духовната деколонизација на светот. Преку патувања низ простор и време, тој го опишува распадот на Советскиот Сојуз како последна колонијална империја. Бидејќи самиот е роден на територија освоена од Црвената армија, авторот ги вкрстува историските факти со сопствените детски сеќавања, создавајќи длабоко лична, но документарна перспектива. Циклусот репортажи ги води читателите низ Москва, Украина и Кавказ, но и до крајните точки на империјата —

како Воркута зад Поларниот круг или Колима на најисточниот дел од Сибир — нудејќи повеќе од патопис: проникнување во внатрешната структура на советскиот систем. Делото, како и поголемиот дел од опусот на Капушќињски, е преведено на скоро сите светски јазици.

2.2. Од Агата Тушињска, во издание на „Антолог“ и во превод на Милица Миркуловска, се објавени две книги: „Обвинета: Вјера Гран“ (2015) и „Свршеничката на Бруно Шулц“ (2016).

2.2.1. Во „Обвинета: Вјера Гран“ Тушињска го користи богатото сведоштво на самата Вјера Гран — рефлексии, писма, архивска граѓа и интервјуа со историчари и преживевани од варшавското гето — за да создаде портрет на човечки животи живеени во екстремни околности. Делото ја разработува контроверзната судбина на Гран, позната и егзотична пејачка од предвоените варшавски клубови, која станува фигура опкружена со обвинувања за соработка со нацистите.

Паралелно се прикажува и нејзината сложена врска со пијанистот Владислав Шпилман, прославен преку филмот *Пијанистот* на Роман Полански. По војната, нивните судбини се драматично спротивставени: Шпилман станува симбол на отпорот и преживувањето, додека Гран — навредена, затворена и накратко пресудена од јавноста — и покрај официјалното ослободување никогаш не ја обновува својата кариера.

2.2.2. Втората книга на Тушињска, „Свршеничката на Бруно Шулц“, претставува биографска реконструкција на животната врска меѓу Јозефина Шелиска – Јуна и Бруно Шулц. Таа, негова свршеница меѓу 1933 и 1937 година, останала длабоко врзана за него и по неговата трагична смрт во 1942 година. Делото ја прикажува оваа врска како спој на љубов, творечка опсесија и трајна духовна поврзаност, која Јуна ја чувала во тишина цели пет децении, сè до нејзиното исчезнување во 1991 година.

2.3. Во 2016 година, во издание на „Или-Или“ и во превод на Лидија Танушевска, беше објавена книгата „Готленд“ од Мариуш Шчигел. *Гошленд* претставува потресно сведоштво за животот во Чехословачка под комунистичкиот режим, прикажувајќи ја сложената спрега меѓу приватниот и политичкиот живот. Во книгата се портретираат бројни личности: основачот на фабриката „Бата“, пејачот Карел Гот, љубовницата на Гебелс, скулпторот на најголемиот споменик на Сталин, внуката

на Франц Кафка, младиот човек што се самозапалува по углед на Јан Палах, драматургот Јан Прохаска и многу други. Композицијата на делото е резултат на долгогодишни истражувања, интервјуа и теренски посети. Репортажите често наликуваат на есеи или раскази, но ја задржуваат документарната прецизност на полската школа: мешавина од факти, длабоко развиени ликови, поетска нарација и аналитичка рефлексивност. *Гојленд* прикажува калейдоскопски, често кафкијански портрет на народ кој опстанува во апсурдна историјска стварност.

2.4. Од Капушќињски, преку „Бегемот“ и повторно во превод на Лидија Танушевска, на македонски е објавена и книгата „Уште еден ден живот“. Делото го поставува прашањето за тоа што претставува „обичен“ или „нормален“ живот во епоха на постојани кризи. Капушќињски укажува дека во современиот свет традиционалната претстава за секојдневието како стабилен, повторлив ритам е речиси фиктивна. Книгата ја следи драматичната борба за независност на Ангола и ја демонстрира препознатливата авторова способност да спои надреалистички, емоционално интензивни слики со документарна прецизност.

2.5. Во 2019 година беше објавена уште една книга на Мариуш Шчигел — „Создај си рај“, во издание на „Восток“ и во превод на Звонко Димоски. Делото претставува културолошка студија за современа Чешка и ја анализира чешката потреба за хумор, иронија и дистанца од трагедијата. Шчигел ги поврзува личните искуства со формите на есејот, фељтонот и репортажата, создавајќи аналитичко, но лесно читливо дело. Тој ја истражува чешката религиозност, националната химна, односот кон смртта и секуларноста, както и феноменот на „културата како антидепресив“. Авторот се позиционира како вид „детектив на чешката култура“, откривајќи ја како слоевит, понекогаш парадоксален, но секогаш интригантен културен простор.

3. Едицијата на „Славика либрис“ и нови преводи од полската книжевна репортажа.

Значаен придонес за претставувањето на полската книжевна репортажа во Македонија има издавачката куќа „Славика либрис“, која започна специјална едиција посветена токму на овој жанр. Едицијата,

која сè уште нема формално име, објавува по едно дело годишно и претставува систематски обид да се воведат во македонската културна средина современите достигнувања на полската школа на репортажа. Идејниот творец на оваа едиција е Лидија Танушевска, која го селектира книжевниот корпус и кај која е авторството на сите преводи. Проектот е поддржан од Министерството за култура на Македонија и од Институтот за книга од Полска.

3.1. Во 2021 година беше објавена книгата „Сите деца на Луи“ од Камил Балук. Делото отвора прашања поврзани со асистираната репродукција и етичките дилеми што ја придружуваат: дали медицината го нарушува природниот поредок или, напротив, им овозможува на луѓето да остварат длабоко лична желба? Како се чувствуваат жените кои избираат донаторска сперма и дали размислуваат за идниот идентитет на детето? Што значи да се биде донатор, и дали тоа истовремено значи да се биде татко? Балук ги истражува овие прашања преку документаристички пристап и преку индивидуални човечки приказни.

3.2. Во 2022 година првпат на македонски јазик беше преведен Војкех Јагелски со делото „Сите војни на Лара“. Книгата ја прикажува секојдневицата на жителите од јужнокавказките села, каде што луѓето долго време живеат во релативен мир, иако припаѓаат на различни култури и верски традиции. Тој мир се нарушува со доаѓањето на бегалци и вооружени бунтовници од Чеченија. Главната протагонистка, Лара, мајка на две деца, се соочува со постојаната закана од војната и се обидува да ги заштити своите синови од нејзиниот разорен допир. Јагелски ја гради приказната како сведоштво за храброста, стравот и неизвесноста, поставувајќи го прашањето: дали личната борба е доволна за да се обезбеди среќа и иднина во зона на постојан конфликт?

3.3. Следното дело од оваа едиција е книгата на Дионисиос Стурис, „Нов живот. Како Полјаците им помогнале на бегалците од Грција“. Делото ја обработува историјата на грчките и на македонските бегалци кои по Втората светска војна, а пред и за време на грчката граѓанска војна, пристигнуваат во Полска со бродови, возови и сточни вагони. Меѓу нив се наоѓаат и бабата, дедото и таткото на авторот. Стурис, шест децении подоцна, настојува да ја реконструира оваа малку позната епизода од историјата: начинот на кој бегалците биле прифатени од

полското општество, формирањето на нивните заедници и создавањето на земјоделската заедница во Крошчиенко, наречена „Нов живот“. Новото, проширено издание дополнително открива човечки приказни што поврзуваат минати и сегашни бегалски искуства во услови на современи воени конфликти.

3.4. Најновата книжевна репортажа е од Витолд Шабловски, под наслов „Русија во Кремљ: Како да се изгради империја со нож, вилушка и црпалка“. Делото претставува продолжение на неговата книга *Како да се нахрани диктатор*, и нуди кулинарна перспектива за политичката и општествената историја на Русија и поранешниот Советски Сојуз. Шабловски отвора низа прашања — зошто заедно со последниот руски цар бил убиен и неговиот готвач, кој оброк бил подготвен за првиот ликвидатор на Чернобил, и што јадел Гагарин пред вселенскиот лет. Книгата прикажува сцени од тајните кујни на Сталин, од опколениот Ленинград, па до трпезите на лидерите на Русија, Украина и Белорусија по распаѓањето на СССР. Делото ја презентира Русија како земја во која храната, пропагандата и моќта се испреплетени, а не случајно, како што нагласува авторот, современиот претседател Владимир Путин е внук на готвач.

4. Заклучок.

Полската книжевна репортажа е жанр кој во македонската средина сè уште е недоволно присутен. Иако и македонските автори создаваат репортажи и фелџони, ретки се примерите што успешно ја спојуваат истражувачката новинарска постапка со високоразвиена книжевна наративација. Затоа полските преводи имаат значајна улога: ја збогатуваат жанровската понуда, ги прошируваат хоризонтите и овозможуваат македонските читатели да се запознаат со други култури, настани и личности на едно длабоко, наративно и документарно ниво.

Користена литература

на кирилица:

- Андреев, Љ. 1991. *Теорија на книжевността*. Скопје: Просветен работник.
- Балук, К. 2021. *Ситије деца на Луи*. Прев. Лидија Танушевска. Скопје: Славица либрис.
- Јагелски, В. 2022. *Ситије војни на Лара*. Прев. Лидија Танушевска. Скопје: Славица либрис.
- Капушкински, Р. 2014. *Имџеријата*. Прев. Лидија Танушевска. Скопје: Бегемот.
- Капушкински, Р. 2017. *Уштите еден ден живој*. Прев. Лидија Танушевска. Скопје: Бегемот.
- Стурис, Д. 2023. *Нов живој. Како Полјаците им помогнаа на бејалците од Грција*. Прев. Лидија Танушевска. Скопје: Славица либрис.
- Тушињска, А. 2015. *Обвинети: Вјера Гран*. Прев. Милица Миркуловска. Скопје: Антолог.
- Тушињска, А. 2016. *Свршеничкајта на Бруно Шулиц*. Прев. Милица Миркуловска. Скопје: Антолог.
- Шабловски, В. 2024. *Русија од ситрана на кујната: Како да се изгради имџерија со нож, црпалка и виљушка*. Прев. Лидија Танушевска. Скопје: Славица либрис.
- Шчигел, М. 2016. *Гошленд*. Прев. Лидија Танушевска. Скопје: Или-Или.
- Шчигел, М. 2019. *Создај си рај*. Прев. Звонко Димоски. Скопје: Восток.

на латиница:

- Benešová, M. et al. 2016. *Fenoméni: polská literární reportáž*. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum
- Lukavec, J. 2020. "Česká reportážní literatura 2000–2020." CzechLit, 16 October 2020. <https://www.czechlit.cz> (accessed: 2.10.2024).
- Sławiński, J. (ред.). *Słownik terminów literackich*. Warszawa: Ossolineum, 1988.

Jasminka Delova-Siljanova
Blaže Koneski Faculty of Philology
Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
Skopje, Macedonia

POLISH LITERARY REPORTAGE IN MACEDONIAN TRANSLATION

Summary

This paper surveys the Polish literary reportage translated into Macedonian. It briefly defines reportage as a fact-based narrative form positioned within documentary literature, and outlines its development in Poland. The focus is on major authors available in Macedonian translation — Kapuściński, Szczygieł, Tuszyńska, Jagielski, Bałuk and Szabłowski. Their works address themes such as war, totalitarianism, identity and individual human destinies within broader historical processes. The paper highlights the role of Macedonian publishers and translators in introducing this genre and concludes that Polish literary reportage enriches the Macedonian literary field by offering readers new cultural perspectives and authentic narratives.

Keywords: Polish literary reportage, translation in Macedonian language, documentary literature, Ryszard Kapuściński, Mariusz Szczygieł.

УДК 821.162.1-94.09

Ангелина БАНОВИЌ-МАРКОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје

angelina.banovic@gmail.com

**ВО КАНЦИТЕ НА ИМПЕРИЈАЛНАТА МОЌ И НАСПРОТИ
НЕА
(ЕСЕИЗИРАНАТА ПАТОПИСНА РЕПОРТАЖА НА
РИШАРД КАПУШЌИЊСКИ)**

Апстракт: Овој текст се однесува на есеизираната патеписна репортажа *Имџе-ријата* од реномираниот полски новинар и писател Ришард Капушќињски (Ryszard Kapuściński), чии патувања по географската широчина на некогашниот СССР, сведочат и за длабочините на неговата историја. Соочувајќи нè со подемот и падот на комунизмот во оваа земја, со неговата империјална и тоталитарна моќ, со проблемот на депортациите во сибирските логори и гладта во времето на советскиот режим, Капушќињски ја открива и психологијата на некогашниот *homosoveticus*, но и проблемите со неговиот специфичен начин на размислување и преживување во сурови историски услови. Тоа, од една страна, го отсликува великорускиот империјалистички стремеж за доминација и експанзија, но ја покажува и желбата на неруските советски републики, за ментална и политичка деколонизација. Свесен дека не постои единствена нација и идеологија којашто би можела да ги опфати интересите на двесте милиони луѓе, Капушќињски говори за силите на интеграцијата и силите на дезинтеграцијата во некогашниот СССР, илустрираајќи го колапсот на оваа колонијална суперсила, заедно со проблемот на (само)идентификацијата на нејзините многубројни национални и конфесионално различни идентитети. Автобиографизмот присутен во есеизираниот репортажен стил на Ришард Капушќињски, зачинет со цитати од туѓи книги, го отсликува неговото емотивно патување низ комунистичкиот 20 век, испишувајќи една искусвена и горка приказна за земјата на Советите.

Клучни зборови: Капушќињски, империјализам, комунизам, дезинтеграција, патеписна репортажа.

Првиот впечаток што се добива кога се чита книгата со метафоричен наслов *Имџеријата*¹ (1993) е една искусвена и горка приказна за земјата на Советите. Нејзиниот автор, реномираниот полски новинар и писател Ришард Капушкински (Ryszard Kapuściński), е светски познат патописец, наградуван но и оспоруван известувач, предмет на бројни полемики кои, понекогаш, го доведуваат во прашање неговиот кредибилитет, но и вредноста на неговите репортажи. Сепак, личната биографија на Капушкински – која на директен и индиректен начин е сврзана со оваа источноевропска суперсила, чијашто географска, политичка и воена големина оставила длабоки траги, не само врз историјата на полската држава, туку и врз народите на комунистичка Европа – дава делумен одговор на прашањето за неговата мотивација, одблизу да го види, почувствува и прокоментира историски подем и пад на СССР.

Роден во пограничната област Полесје², во мултинационалниот град Пинск (кој некогаш припаѓал на Полска, а денес на Белорусија), своите први искуства со силата на империјалната моќ, (не)припадноста, границите и другоста, Ришард Капушкински ги стекнува токму во годините пред Втората светска војна, кога неговиот роден град ќе се најде под советска окупација. Таа трауматична епизода од навлегувањето на Црвената армија во територијата на полската држава, ја отвора заправо целата книга навестувајќи го историскиот, политичкиот и културолошкиот предизвик со кој, во неколку наврати, години подоцна, ќе се соочи и самиот.

Имено, под закана од депортација во сибирските логори на смртта, уште како дете, Ришард Капушкински ќе го напушти Полесје и пролетта 1940 година, заедно со својата мајка и сестра, ќе замине за Варшава. Таму повторно ќе го пронајде татка си, кој успеал да го избегне некако масакарот во Катинската шума, што врз илјадниците полски офицери и интелектуалци го направила советската тајна полиција. Затоа и не зачудува автобиографизмот³ присутен во есеизираниот репортажен

¹ Преводот на книгата, како и поговорот на истата, се на Лидија Танушевска (Бегемот, Скопје, 2014 година).

² Споменатата географска област Полесје им припаѓа денес на четири држави: Украина, Белорусија, Полска и Русија.

³ Субјективниот карактер на наративниот глас во првиот дел од книгата, реферира на еден внатрешен психички простор, обременет со серија ментални потконцепти

стил на Капушкински. Зачинет со цитати од бројни книги, тој му отвора перспектива на еден полифоничен прозен израз, чиј филозофски, феноменолошки, па на моменти дури и ориенталистички призвук, отсликува едно впечатливо патување низ комунистичкиот 20 век, во кој е претставен животот на советскиот човек, како и сликата на другоста во годините пред и по Втората светска војна. Но, иако во голема мера се потпира на историски податоци и факти, како опитен новинар и публицист, Капушкински не го потценува искуството на читателот. Обидувајќи се да го придобие неговото внимание, во кусиот предговор ќе рече:

„Оваа книга е составена од три дела (...) Напишана е полифониски, што значи дека низ нејзините страници се провлекуваат ликови, места и мотиви кои можат неколкукратно да се повторуваат во различни времиња и контексти. Сепак, спротивно на принципот на полифонијата, целината не завршува со една повисока и завршна синтеза, туку напротив – се дезинтегрира и се распаѓа, зашто во текот на пишувањето на книгата, се распадна и нејзиниот главен предмет – големата советска сила. На нејзино место настанаа нови држави, а меѓу нив – Русија огромна земја, населена од народ кој со векови го придвижувала и обединувала империјалната амбиција. Оваа книга не е ниту историја на Русија или на поранешниот СССР, ниту историја на раѓањето и падот на комунизмот во таа држава, ниту пак прирачна збирка на знаењето за Империјата. Таа е *лично видување од ѝаѝувањата шѝо ѝи наѝравив ѝо ѝолемѝѝе рѝѝиони на оваа земја...* обидувајќи се да стасам онаму каде што ми дозволија времето, силата и можностите“ (Капушкински, 2014: 7-8; курзивот е мој).

Дваесетина години по првата тет-а-тет средба со Империјата, Капушкински уште во три наврати ќе го посети Советскиот Сојуз. Фасциниран од големината на оваа земја, обидувајќи се да сирне зад нејзината непросирна и тешка завеса, тој ќе ја прифати можноста да ги

кои ја нарушуваат примордијалната граница меѓу интимното и јавното, личното и социјалното искуство. Тоа го открива Капушкински и како субјект и како објект на едно индивидуално помнење, кое збогатено со историските и идеолошките аспекти на времето, ја презело одговорноста за вистинитоста на случувањата опишани во книгата.

пропатува нејзините периферни региони: најнапред, во 1958 година, кога со Трансибирската железница ќе стигне до тешко достапните снежни предели на Сибир, а потоа и во '67-мата, кога ќе го посети советскиот Југ.

Првото патување ќе му помогне да ги искуси, барем делумно, суровите животни услови на регионот кој, како што и самиот вели, „во својот злокобен, окрутен облик, е едно студено, замрзнато пространство + диктатура“ (2014: 33), но и да сфати дека за советскиот човек од (и по) епохата на сталинизмот, географските граници не претставувале само потврда за тоталитарната моќ на државата којашто демократскиот свет ја доживувал како комунистички бастион, туку и „гранични ситуации“ кои, небаре бодликави жици, го означувале преминот меѓу животот и смртта⁴. За идеолошките неистомисленици на Советскиот Сојуз тие биле предупредување дека се пречекорува границата на еден друг свет, „свет на мртва сериозност, наредба и послушност“ од кој тешко можело да се излезе (2014: 28). Предочувајќи ги проблемите сврзани со депортациите и отчовечувањата на луѓето коишто завршувале во сибирските логори на смртта, како и траумите од гладоморот и изолираноста на советското општество во сталинистичкиот и постсталинистичкиот период, Капушкински ќе се обиде да ја открие и предочи психологијата на некогашниот *хомосоветски* човек, неговиот специфичен начин на размислување и преживување, во сурови историски и политички околности.

При втората посета на Империјата, која се случува во 1967 година, овој полски новинар и публицист ќе ги пропатува седумте неруски републики на тогашната држава. Но расната и културната хибридноста во таа, мултиетничка и идеолошки монолитна заедница, ќе ги надмине неговите очекувања. Воочувајќи ги, одблизу, разликите меѓу централноазиските народи кои беа дел од некогашниот СССР, Капушкински ќе се увери дека, „и покрај крутиот војнички корсет на советската влада,

⁴ На оваа тема, користејќи цитати од Капушкински, пишувам и во текстот „Богови и чудовишта: за (не)мисливото во човековата природа“. Прилогот е објавен во списанието Контекст/Context, 30/2024, стр. 13-35 (<http://hdl.handle.net/20.500.12188/32495>). Истиот е дел и од книгата *И повторно политика, култура, идентитет (интеркултурен дијалог 2)*, која во коавторство со Златко Крамарик е објавена во Скопје (2024). Хрватското издание се очекува наскоро.

тамошните мали, но прастари народи сепак успеале да зачуваат нешто од своите традиции, од својата историја, од својата гордост криена од нужда... Таму го открив источниот килим распослан на сонцето кој привлекуваше внимание со разнородноста на своите оригинални шари“, ќе запише тој, воодушевен од егзотичните древни култури на монолитната Империја (2014: 43). Но свесен дека не постои единствена нација, како што не постои ни единствена идеологија, којашто би можела да ги опфати интересите на двесте милиони луѓе, во таа навидум еднообразна земја, „во која сè изгледаше еднакво, сиво и тмурно“ (2014: 43), освен силите на интеграцијата, Капушкински ќе ги насети и силите на дезинтеграцијата, како и желбата за ментална и политичка деколонизација, којашто ќе ги зафати подоцна десетиците русификувани народи на СССР.

Но пред да се случи тоа, овој неуморен хроничар на 20 век повторно ќе го посети Советскиот Сојуз. Избегнувајќи ги официјалните институции и траси, Капушкински и овојпат ќе стигне до арктичкиот поларен круг, па оттаму до воените зони на Кавказ⁵. Така, во периодот од 1989 до 1991 година, тој ќе измине над 60 илјади километри и ќе ги посети сите петнаесет советски републики. Свесен за грандиозните димензии на земјата „со површина од 22 милиони километри квадратни и копнени граници долги 42 илјади километри“ (2014: 89), Капушкински ќе напише дека, за време на Студената војна, имало две географски карти, две визии кои го прикажувале изгледот на земјината топка. На едната, онаа којашто ја печател The National Geographic (USA), двата американски континента биле поставени во средината, опкружени со водите на Атлантикот и Тихиот Океан, додека „поранешниот Советски Сојуз бил пресечен на половина и дискретно разместен на обата краја од картата, за да не ги плаши американските деца со својата големи-

⁵ Токму на ова трето и последно патување низ велелепните просторства на руската степа, ледениот Сибир и разноликото и бурно Закавказје, Капушкински ќе ја согледа – како што и самиот вели, „од птичја перспектива“ – потенцијалната сила на немирите коишто во 1989 година ќе ја разлишаат привидната хомогеност на оваа разнолика земја, и ќе запише: „Денес Империјата личи на езерска површина на чие дно почнува да оживува вулкан. На мирната мазна вода одеднаш ќе се појават меури. Со тек на време ќе ги има сè повеќе. Овде-онде водата почнува да врие. Во длабочината се слуша придушено клокотање“ (2014: 175).

на“ (2014: 170). Картографите пак, на Институтот за географија во Москва, промовирале сосем поинаква перцепција. Во неа, Америка била пресечена на половина и распослана на маргините, додека во централниот дел на мапата лежел Советскиот Сојуз, „гмечејќи“ ги набљудувачите со своите застрашувачки димензии. Како „визуелен надомест, своевидна емоционална сублимација и предмет на нескриена гордост“ (2014: 170), овие географски карти на кои бил прикажан изгледот на Земјината топка, кажувале многу за политичките амбиции на двете суперсили, но втората, вели Капушкински, ја отсликувала, меѓу другото, и грандиозната автоперцепција на Советската Империја, желна за економска експанзија и идеолошка доминација.

Во книгата насловена *Империите: логиката на владеењата со светот (од Спартија Рим до Соединетите Држави)*, Херфрид Минклер (Herfried Münkler) тргнува од тезата дека за појавата и раѓањето на империите, покрај нивната географска положба, од голема важност е и односот на Центарот кон периферијата. Тој однос ја отсликува борбата за престиж, но за разлика од хегемонијата која подразбира доминација на една држава меѓу формално еднакви политички страни, империјализмот не познава рамноправни политички актери – подредените страни имаат статус на вазални држави-сателити или колонии кои, во поголема или помала мера, зависат од силите на моќта. Што се однесува до историјата на Руската империја, вели Минклер, за неа е карактеристичен еден „внатрешен колонијализам“ кој подразбирал принудно преместување на руското население од европските кон сибирските и азиските делови на земјата. И не само како обид за зацврстување на државните граници, туку и како императив кој ја отсликувал политичката моќ на Кремљ (Minkler, 2009: 36).

Овој внатрешен колонијализам сведочи, всушност, за една парадоксална, безмалку дури и шизофрена⁶ позиција во која се нашла руската нација, смета Хозе Монфред Саи (Jose Monfred Sy) во обемната студија под наслов „Ришард Капушкински како номад: деимперијализирање на современиот патопис“. Свикната да ја исполнува волјата на владејач-

⁶ Во значењето што ѝ го дава психоаналитичката теорија на Жил Делез и Феликс Гатари, базирана на позиционираноста на субјектот на желбата, а не на неговата клиничка слика.

ката елита (за создавање глобална пролетерска држава на еднаквост, благосостојба и правда), таа всушност ја спроведувала контроверзната политика на Кремљ, задоволувајќи ги неговите експанзионистички интереси, вели Саи. На тој начин ја потврдувала тезата дека СССР бил само социјалистички по име, но империјалистички по својата суштина (Sy, 2018: 217-218). Ако кон ова се придодаде и Сталиновата стратегија за мешање на расите, која траела со поколенија – а имала за цел да го поткопа традиционалното руско општество и да создаде етнички искоренет човек, „отцепен од својата култура, од својата средина и пејзаж, а со самото тоа и побеспомошен и попослушен во однос на наредбите на режимот“ (Капушкински, 2014: 140) – тогаш може да се согласи-ме со авторот на *Империијата* дека идејата за создавање безоблична и покорна маса „комсомолски регрути“, требало да го елиминира чувството за припадност кон некоја од бројните националности, за сметка на лојалноста кон Советската држава. Тоа ја правело Империјата сè поанакрона и понеприфатлива за очите на демократскиот свет, кој ја гледал како terra incognita. Особено во периодот на Студената војна, кога поради наметнатиот модел на бирократски контролирано управување и дисциплинирано владеење, режимската политика на СССР, не само што го амортизирала продуктивното граѓанство, туку и го изолирала од светот. Не можејќи да се носи со предизвиците на новото време, тоа несвесно го поткопувало системот. Социјалистичкото уредување ја губело својата сила. Режимот влегол во криза и се распаднал како кула од карти.

Во такви историски околности, насетувајќи го колапсот на Советската Империја, Капушкински посакал одблизу да ги согледа ефектите од неговото влијание. Како некој што солидно ги познавал историјата, политиката и јазикот на оваа земја⁷, решил да напише книга што ќе ја разберат и тие кои не биле директно засегнати од искуствата на комунизмот. Така, на големото вербално платно кое го покажувало, од една страна, некогашниот сјај на Царска Русија, а од друга страна бедата на советското социјалистичко општество, Капушкински оставил прос-

⁷ Капушкински никогаш официјално не бил странски дописник на Полска во СССР, туку повремен посетител и известувач.

тор и за обичниот човек. Сликајќи ја неговата менталната и физичка издржливост, тој ја надополнувал со уверливи книжевни пасуси кои ја опишувале руската степа и ледениот Сибир, бурното Закавказје и егзотичниот Југ. Преземени од странски патеписци и романописци, зачинети повремено и со морничавите приказни на советските дисиденти, тие белетристички описи на природата, само ја надополнувале сликата за плански создаваното „шаховско поле на Сталин“, креирајќи една стереотипна, европоцентрична претстава за Советскиот Сојуз.

Но наспроти сите очекувања, лавината од настани кои во декември 1991 година ќе ја зафатат оваа земја, ништо не можело да ги спречи. „Дваесеттиот век не беше само век на тоталитаризми и светски војни, туку и најголема епоха на деколонизација во историјата. На светската мапа се појавија повеќе од сто нови држави, цели континенти добија, во најмала рака, формална независност. Се раѓа Третиот свет и започнува големата географска експлозија... Од тоа ќе произлезат низа проблеми, кои ќе го загрижуваат 21 век“ (2014: 312), напишал Капушќињски, свесен за „трите црни облака“ што и денес го брануваат светот. „Падот на комунизмот во СССР се случи релативно без пролеана крв... Но денес се пролева крв онаму каде што во напад тргнува заслепениот национализам, религиозниот фанатизам или зоолошкиот расизам“, вели тој (2014: 326-327). Иако е загрижен за иднината на светот, Капушќињски е уверен дека „големите општества имаат голема внатрешна сила. Тие имаат доволно животна енергија и неисцрпни резерви од секаква моќност, за да се кренат во најболните порази и да излезат од најтешките кризи... Овој општ закон на развојот на човештвото, секако, се однесува и на Русија“, заклучува тој (2014: 334).

Во споменатата студија за „номадизмот“ на Капушќињски, Хозе Монфред Саи (Jose Monfred Sy) потсетува на трите перспективи од кои е раскажана книгата. Тие, вели Саи, ги откриваат трите гледни точки на авторот: првата, како колонизиран субјект (времето кога Полска била окупирана и асимилирана од СССР); втората како номад-патописец (период од 1958 до 1991 година, кога во три наврати Капушќињски го посетува Советскиот Сојуз); и третата како политички коментатор (периодот на дезинтеграцијата на СССР, опишана истовремено и како деколонизација). Ете како, од една антиимперијалистичка

перспектива, би рекол Саи, некогашниот колонизиран ја поткопал позицијата на својот колонизатор, допуштајќи му на својот наратив, од критика на комунизмот, да премине во критика на империјализмот (Sy, 2018: 202-203).

Интересно размислување околу гледните точки на нараторот дава и авторката на текстот „Слики од животот на Империјата“. Имено, Изабела Сариуш-Скомпска (Izabella Sariusz-Skapska), го застапува мислењето дека за Русија, без оглед дали е царска, советска или пост-советска, може да се зборува на три начини: со „поглед озгора“ – кој ја отсликува (западно)европската супериорност; со „поглед оздола“ – кој не ја иритира „источната (азиска!) мечка“; или со „поглед face-to-face“ – кој прво ја запознава Русија а потоа ѝ суди, без чувство на филија или фобија. „За жал, Капушќињски не е доследен во одржување на една конкретна димензија; неговите заклучоци често се премногу избрзани“, констатира таа и појаснува дека, поради личните спомени од детството, фрагментираните записи од разговорите со домицилното население и прекумерно вметнатите белетристички цитати, Капушќињски се откажал од обидот длабоко да го разбере СССР, пополнувајќи ги страниците на својата репортажа „повеќе со книжевни ликови, одошто со живи луѓе“ (Sariusz-Skapska, 1994).

И други проучувачи на делото на Капушќињски имаат забелешки за начинот на неговото пишување, но јас ќе се задржам сега, само на уште еден критички интониран текст. Во него, авторот Павел Зајас (Paweł Zajas)⁸ ги сублимира размислувањата на неколку проследувачи и биографи, но фокусот го става на два провокативни текста за книгата на Капушќињски. Едниот е на Максим К. Валдштајн (Maxim K. Waldstein), руски книжевен научник кој работи на американски универзитет и е еден од ликовите во *Имперујата*, а другиот е на полската авторка Александра Хомјук (Aleksandra Chomiuk). Во полемички

⁸ Станува збор за текстот „Изгубени космонаути: За *Имперујата* на Ришард Капушќињски и нејзините критичари – уште еднаш“ / „Zagubieni kosmonauci. Raz jeszcze o *Imperium* Ryszarda Kapuścińskiego i jego krytykach“ (Да се види: Paweł Zajas, „Lost Cosmonauts: On Ryszard Kapuściński's *Imperium* and Its Critics – Once More“, *Teksty drugie*, Vo. 2, 2014, p. 237-252).

на книжевните сведоштва, чии гласови се побројни од гласовите на домородното население со кое комуницирал Капушќињски на своите патувања по Советскиот Сојуз (2014: 245). Се разбира, никој не би се осмелил да го оспори престижот што овој полски новинар го стекнал како репортер, впрочем тој никогаш и не се однесувал како „етнограф од фотелја“, но на страниците од својата книга си дозволил да се однесува безмалку како Богот на Флобер, „играјќи ја улогата на писател кој никогаш не престанал да биде известувач“. И сето тоа благодарение на трите перцепции што успешно ги вклопил: личното искуство застапено најмногу во првиот дел од книгата, етнографскиот потпис „да се биде таму“ што го оставил во вториот дел и политичкиот став на антитурист, што го искажал во третиот дел од книгата (Zajas, 2014: 241-242).

Би можеле, секако, да се изнајдат и други забелешки за *Имџеријаџа* на Ришард Капушќињски, но не треба да се пренебрегне фактот дека нејзината полифонична композиција – импрегнирана со белетристички, политички, па и теолошки цитати, во кои гласот на известувачот се меша со гласовите на познати автори – никого не остава рамнодушен. Есеистичко-белетристичкиот призив на *Имџеријаџа*, не само што го проширува тематскиот опсег на полската патеписна репортажа, туку ја демонстрира и граничната позиција на нејзиниот автор, кој е истовремено и новинар и есеист, и патеписец и белетрист. Автореферентните и метатекстуалните опсервации на Капушќињски, како и метафорички поставените прашања, постојано го провоцираат читателот преиспитувајќи го неговото когнитивно искуство, но правејќи го истовремено и свесен за предизвиците на новото време, кои ги надминуваат настаните опишани во книгата¹². Тоа ја прави оваа репортажа маркантно различна од другите.

¹² Книгите на Капушќињски биле забранети во Русија до времето на перестројката.

Литература

- [Etkind](#), Alexander. 2022. „Defederacija Rusije“, *Peščanik*, 16/06/2022 Available at: ><https://pescanik.net/defederacija-rusije/><
- Kaljinjin, Ilja. 2023. „Od sovjetske nacionalne politike do postsovjetske politike sjećanja“, *Peščanik*, 25/01/2023 Available at: ><https://pescanik.net/od-sovjetske-nacionalne-politike-do-postsovjetske-politike-pamcenja/><
- Капушкіньски, Ришард. 2014. *Имѣријаѿѿа*; превод од полски јазик Лидија Танушевска, Скопје: Бегемот.
- Minkler, Herfrid. 2009. *Imperije: logika vladavine svetom, (od Starog Rima do Sjedinjenih država)*, Beograd: Službeni glasnik, Albatros plus
- Zajas, Paweł. 2014. „Lost Cosmonauts: On Ryszard Kapuściński’s Imperium and Its Critics – Once More“, *Teksty drugie*, Vol. 2, pp. 237-252. Available at: >https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/45652/Zajas_Lost_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y<
- Sariusz-Skapska, Izabella. 1994. „Obrazki z życia Imperium”, recenzja książki „Imperium” *Znak* nr. 3/1994, data publikacji: 1994-03-01 Available at: ><https://kapuscinski.info/obrazki-z-zycia-imperium-recenzja-ksiazki-imperium><
- Sy, Jose Monfred. 2018. „Ryszard Kapuściński as Nomad: De-imperializing the Contemporary Travel Text“, *Unitas*, Vol. 91, No. 1, May 2018, p.176-230. Available at: ><https://unitasust.net/wp-content/uploads/2018/07/UNITAS-91-1-May-2018-Issue-1.pdf><
- Wysocka, Aneta. 2021. „The autobiographical “self” in Ryszard Kapuściński’s empathetic journalism“, Published by [De Gruyter](#), July 25, 2021 Available at: ><https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/humaff-2021-0028/html><
- Web Site: RYSZARD KAPUŚCIŃSKI - PISARZ, REPORTER, POETA. Available at: ><https://kapuscinski.info/biografia-ryszarda-kapuscinskiego-zrodlo-newsweek><
Available at: ><https://kapuscinski.info/category/imperium><

Angelina BANOVIĆ-MARKOVSKA
Blaže Koneski Faculty of Philology
Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
Skopje, Macedonia

**IN THE CLUTCHES OF IMPERIAL POWER AND AGAINST IT
(RYSZARD KAPUŚCIŃSKI'S ESSAY-BASED REPORTAGE)**

Resume

This text refers to the essay-based reportage. The Empire by the renowned Polish journalist and writer Ryszard Kapuściński, whose travels across the geographical expanse of the former USSR also bear witness to the depths of its history. Confronting us with the rise and fall of communism in this country, with its imperial and totalitarian power, with the problem of deportations to Siberian camps and famine during the Soviet regime, Kapuściński reveals both the psychology of the former homosoveticus, but also the problems with his specific way of thinking and survival in harsh historical conditions. On the one hand, it reflects the Great Russian imperialist aspiration for domination and expansion, but it also shows the desire of the non-Russian Soviet republics for mental and political decolonization. Aware that there is no single nation and ideology that could encompass the interests of two hundred million people, Kapuściński speaks about the forces of integration and the forces of disintegration in the former USSR, illustrating the collapse of this colonial superpower, along with the problem of (self)identification of its numerous national and confessionally diverse identities. The autobiographical nature of Ryszard Kapuściński's essayistic reportage style, spiced with quotes from other people's books, reflects his emotional journey through the communist 20th century, writing an experiential and bitter story about the land of the Soviets.

Keywords: Kapuściński, imperialism, communism, disintegration, reportage.

UDC 821.162.1-94:811.163.42'255.4

Sandra BANAS i Filip KOZINA

Uniwersytet w Zagrzebiu, Wydział Filozoficzny

Zagrzeb, Chorwacja

fkozina@m.ffzg.hr, sbanas@m.ffzg.hr

WIELKI (NIE)OBECNY. RECEPCJA RYSZARDA KAPUŚCIŃSKIEGO W CHORWACJI

Abstrakt: Zanim w Chorwacji przetłumaczone zostały dwie książki Ryszarda Kapuścińskiego (*Podróże z Herodotem* w 2011 r. i *Cesarz* w 2016 r.), do dyspozycji chorwackiego czytelnika z bogatej spuścizny pisarza dostępne były tylko niektóre fragmenty innych jego książek oraz kilka esejów. Niestety, żadna z tych publikacji nie została dostrzeżona przez krytykę. Z tego powodu jeszcze pięć lat temu można było powiedzieć, że twórczość autora *Szachinszacha* była niemal całkiem nieznana w naszym kraju. Mimo tego, o Kapuścińskim wielokrotnie pisano w chorwackiej prasie, co nie dziwi ze względu na jego status legendy światowego reportażu. Zaskakuje jednak ton tych tekstów, gdyż mówi się w nich o Polaku jako autorze dobrze znanym wśród chorwackich czytelników. W 2021 r. ukazały się przekłady dwóch kolejnych dzieł: *Ten Inny* i *Imperium*, z których drugie – przede wszystkim ze względu na okoliczności polityczne – wzbudziło duże zainteresowanie czytelników i mediów. Paradoksy te stanowią punkt wyjścia niniejszego artykułu, w którym podjęto próbę zrekonstruowania historii (nie)obecności Kapuścińskiego w Chorwacji i wyjaśnienia, dlaczego jego twórczość tak naprawdę dopiero od niedawna zaczyna funkcjonować w chorwackiej kulturze.

Słowa kluczowe: Ryszard Kapuściński, przekład, Chorwacja, recepcja

Wstęp

Według Beaty Nowackiej (2006: 188), literaturoznawczyni i współautorki biografii reportera, „[...] Kapuściński jest nie tylko jednym z najpopularniejszych na świecie polskich pisarzy, ikoną światowego dziennikarstwa i ekspertem, ale jest również osobą przez wielu otaczaną kultem”. Biorąc pod uwagę szczególne uznanie, jakim najsłynniejszy polski autor reportażu literackich cieszy się zarówno w kraju, jak i za granicą, nie dziwi fakt, że powstało wiele artykułów na temat recepcji jego dzieł poza granicami

Polski¹. Celem niniejszego artykułu jest uzupełnienie badań nad recepcją autora *Cesarza* o chorwacki kontekst literacki i kulturowy oraz wyjaśnienie okoliczności uzasadniających wspomnianą w tytule paradoksalną jednocześnie obecność i nieobecność Kapuścińskiego w Chorwacji. W tym kontekście istotny wydaje się fakt, że jeszcze w 2010 roku zagrzebscy poloniści Đurđica Čilić Škeljo i Filip Kozina (2010: 197) w tekście na temat obecności literatury polskiej w Chorwacji określili nieobecność Kapuścińskiego jako jeden z największych „długów” chorwackiego przekładu z języka polskiego. Pisarz ten był wówczas znany tylko wąskiemu kręgowi specjalistów, jednak na szczęście w ciągu ostatnich piętnastu lat sytuacja ta uległa poprawie. W niniejszym artykule przedstawiamy różne formy recepcji Kapuścińskiego w Chorwacji, próbując odnaleźć (poza)literackie przyczyny potwierdzające nasze przekonanie, że obecność „mistrza reportażu” w naszym kraju wciąż pozostaje na niedostatecznie wysokim poziomie.

Okres przedreceptyjny (od lat 80. do 2005 roku)

Zdaniem Nowackiej (2007: 59) rok 1983 należy uznać za punkt zwrotny w recepcji twórczości Kapuścińskiego poza granicami Polski, ponieważ to właśnie w tym roku zostało wydane pierwsze tłumaczenie *Cesarza* na język angielski. Choć w latach 80. jego dzieła cieszyły się ogromną popularnością i były tłumaczone na wiele języków, twórczość reportera w Chorwacji nie spotkała się z odzewem. Powód wydaje się prosty – Chorwacja wchodziła wówczas w skład Jugosławii, w związku z czym sytuacja na rynku wydawniczym była podobna do tej, o której pisała Tanuševska (2024: 3), próbując wyjaśnić powody bardzo późnego pojawienia się pierwszego tłumaczenia Kapuścińskiego na język macedoński. Jak wyjaśnia badaczka: „W byłej Jugosławii Kapuścińskiego nie tłumaczono, z różnych powodów ideologicznych, nie było więc podstawy, do której przekład mógłby w nowym

¹ O odbiorze Kapuścińskiego w krajach anglojęzycznych pisała Beata Nowacka (2007), recepcję w Hiszpanii i krajach Ameryki Łacińskiej analizowała Aleksandra Wiktorowska (2021), a w Macedonii Lidija Tanuševska (2019; 2024). Kapuściński został również uwzględniony w ramach szerszych badań nad recepcją literatury polskiej, m.in. przez: Monikę Woźniak (2014) we Włoszech, Li Yinan (2015) w Chinach, Michała Kopczyka (2006) w Słowenii, Iskrę Likomanovą (2006) w Bułgarii, Jana Wolskiego (2006) w niemieckojęzycznej Szwajcarii, Józefę Królczyk-Bremer (2010) w Norwegii, Nguyena Chi Thuata (2006) w Wietnamie.

społeczeństwie nawiązać”. Ponadto w Jugosławii (podobnie jak np. w Czechosłowacji) rynek wydawniczy działał na zasadzie podziału między największe centra kulturowe, a rozpowszechnianie przekładów, zwłaszcza w wyższych kręgach kulturowych, nie napotykało większych przeszkód. W związku z tym, jedyny przekład Kapuścińskiego z tego okresu w byłej Jugosławii ukazał się w Belgradzie (*Šahinšah*, 1987), więc nie było niczym dziwnym, że brakowało tłumaczenia na język chorwacki. Warto podkreślić, że do 2009 r. w Serbii przetłumaczono więcej dzieł polskiego pisarza niż u nas², czyli Chorwaci przez dłuższy czas mogli czytać Kapuścińskiego w zrozumiałym dla nich języku serbskim – choć niektórzy czytali go za pośrednictwem angielskiego, niemieckiego, francuskiego i włoskiego.

Ten kierunek transferu kulturowego potwierdził nam w rozmowie świadek tamtych czasów, Mladen Martić, tłumacz Kapuścińskiego na język chorwacki, a zarazem najpłodniejszy i najbardziej nagradzany tłumacz literatury polskiej na chorwacki w ogóle. Martić podkreślił, że z twórczością Kapuścińskiego niewątpliwie zaznajomiony był Veselko Tenžera, najbardziej wówczas ceniony dziennikarz chorwacki oraz Grozdana Cvitan, dziennikarka i redaktorka w wydawnictwie AGM, które później opublikowało pierwsze chorwackie tłumaczenie Kapuścińskiego. Warto także wspomnieć przykład dziennikarki i tłumaczki z języka hiszpańskiego Gordany Tintor, która o polskim pisarzu dowiedziała się jeszcze w 1979 r. podczas wywiadu z Gabrielem Garcíą Márquezem dla czasopisma „Start”. Od ważnych dziennikarzy zaczynających pracę na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku, dowiedzieliśmy się, że z twórczością polskiego pisarza był zapoznany także najwybitniejszy z nich, Romano Bolković. Biorąc pod uwagę fakt, że chorwackie środowisko dziennikarskie jest dość małe, można śmiało założyć, że historia o wielkim polskim reporterze dotarła do większej liczby zainteresowanych.

Celem wspomnianego tu wątku dziennikarskiego jest podkreślenie faktu, że Kapuściński w Chorwacji zaistniał już wcześniej właśnie w tym

² Zanim w Chorwacji ukazało się pierwsze tłumaczenie książki Kapuścińskiego, w Serbii wydano już sześć jego dzieł (*Szachinszach*, *Wojna futbolowa*, *Cesarz*, *Imperium*, *Lapidaria* i *Podróże z Herodotem*). Ze względu na barierę językową przekłady ze Słowni (Cesarz, Heban, Podróże z Herodotem) nie miały znaczenia dla chorwackiego czytelnika.

środowisku. Co więcej, przyczyn słabej wczesnej recepcji literackiej autora *Cesarza* w naszym regionie należy doszukiwać się właśnie w tej pierwszej, *dziennikarskiej recepcji* jego reportaży, a następnie w braku uznania reportażu literackiego za odrębny gatunek, zwłaszcza w latach 90. To właśnie w tym okresie – kiedy polski autor ugruntował swoją pozycję w świecie – Chorwacja przeżywała trudne chwile narodowej, rynkowej i kulturowej emancypacji od Jugosławii, a także wojnę i trudny okres powojenny. Można zaryzykować stwierdzenie, że odbiór twórczości Kapuścińskiego byłby zupełnie inny, gdyby podjął on problematykę wojen w byłej Jugosławii.

Choć w Polsce, w dużej mierze za sprawą Ryszarda Kapuścińskiego, można mówić o emancypacji reportażu literackiego ze sfery dziennikarstwa do kategorii literatury pięknej, to w Chorwacji status tego gatunku do dziś nie uległ znaczącej zmianie. Podczas gdy w Polsce pod względem recepcji czytelnicznej i krytycznej oraz produkcji wydawniczej możemy mówić o zauważalnym przesunięciu gatunkowym w stronę literatury faktu, to w Chorwacji z pewnością tak nie jest i kontekst chorwacki w tym zakresie jest porównywalny z sytuacją np. na Węgrzech. Przykładowo László Kálmán Nagy (2024: 1-2) omawiany gatunek nazywa „niechcianym dzieckiem” literatury węgierskiej i stwierdza, że literatura faktu uważana jest na Węgrzech za twórczość marginalną, niemającą stałego miejsca w narodowym kanonie. O tym, że gatunek reportażu literackiego wciąż nie jest tematem podejmowanym w chorwackich badaniach literackich, świadczy również fakt, że w języku chorwackim nie ma ustalonego terminologicznego odpowiednika dla tego gatunku dziennikarsko-literackiego, w związku z czym jego definicja leksykalna ogranicza się wyłącznie do wymiaru publicystycznego (Solar 2011: 405). Z tego powodu określanie reportażu w języku chorwackim opiera się na pierwotnym znaczeniu tego gatunku, wywodzącym się z dziennikarstwa lub opartym na reportażu telewizyjnym i radiowym (Banas 2024: 17). Ciekawostką jest również fakt, że nazwisko Ryszarda Kapuścińskiego w ogóle nie pojawia się w chorwackim *Leksykonie literatury światowej* (2005), w którym przedstawiono najważniejszych pisarzy poszczególnych literatur narodowych. Czy przyczynił się do tego brak jakiegokolwiek znaczącej recepcji Kapuścińskiego? Taką tezę potwierdzałby fakt, że do 2005 r. przetłumaczono jedynie trzy eseje polskiego pisarza – i to z języków pośrednich (angielskiego i fran-

cuskiego) – choć warto podkreślić, że ukazały się one w renomowanych publikacjach³. Koniec lat 90. przyniósł jednak inną, studencką recepcję twórczości autora *Hebanu*, którą w zagrzebskiej katedrze polonistyki zapoczątkowała polska lektorka Jolanta Sychowska-Kavedžija w ramach czytania lektur na lektoracie. Z drugiej zaś strony, według słów Mladena Marticia, podejmowane przez niego w tamtym czasie próby przekonania kilku wydawców do publikowania tłumaczeń dzieł Kapuścińskiego, były niczym walka z wiatrakami. Można zatem stwierdzić, że w tym okresie nazwisko Ryszarda Kapuścińskiego krążyło jedynie w wysokich kręgach dziennikarskich i kulturalnych, a ponieważ dotyczyło to tylko wąskiej niszy społecznej – intelektualistów i ekspertów – trudno mówić o recepcji w prawdziwym tego słowa znaczeniu.

Zalążki recepcji (od 2006 do 2021 roku)

Można przypuszczać, że okres ten zaczął się od artykułu napisanego przez młodą wówczas asystentkę, a dziś uznaną polonistkę i tłumaczkę Đurđicu Čilić, wydanego w renomowanym dzienniku „Vjesnik”, w rubryce „Propozycja przekładu” (26.5.2006). Przedstawiwszy pokrótce postać Kapuścińskiego, Čilić wniosowała, że dla chorwackich czytelników najbardziej interesujące mogłoby być tłumaczenie książki *Imperium*. Warto podkreślić, że przekładem tego właśnie dzieła, choć dopiero 16 lat po tej propozycji, stworzono podwaliny poważniejszej recepcji polskiego reportera w Chorwacji. Zagrzebska polonistka nie poprzestała jedynie na propozycjach i w 2008 r. wspólnie ze studentami polonistyki opublikowała tłumaczenia fragmentów dzieła *Lapidaria* w czasopiśmie literackim „Tema” (2008: 30–42), a także była mentorką tłumaczeń dla studenckiego

³ Esej Kapuścińskiego *La Raza Cosmica u Americi* przetłumaczony z angielskiego został opublikowany w zbiorze zatytułowanym *Na kraju stoljeća: razmišljanja velikih umova o svom vremenu*, pod redakcją Nathana P. Gardelsa. Wydawnictwo Jesenski i Turk: Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999. Wcześniej wydano tłumaczenie eseju „Krvoproliće u raju: zaboravljena Afrika” w tłumaczeniu z języka francuskiego Milivoja Telečana, w: *Lettre internationale* (wydanie chorwackie), 6 (1996), 17/18, s. 91–98. Warto jeszcze wspomnieć o późniejszym tłumaczeniu eseju „Odražavaju li mediji stvarnost svijeta?” z języka francuskiego przez Maję Vukušić Zorica, w: *Europski glasnik*, 10 (2005), s. 377–384. (przedruk w: *Carstvo medija*, zbiór tekstów, red. Dražen Katunarić, Litteris, Zagreb, 2012).

czasopisma slawistyki zachodniej „Listy” (w 2011 i 2013 r. ukazały się fragmenty książek *Cesarz, Imperium, Heban, Lapidaria*).

Biorąc pod uwagę fakt, że do 2007 r. tłumaczenia Kapuścińskiego w Chorwacji ukazywały się głównie w niszowych wydawnictwach, w związku z czym nazwisko reportera było (poza wąskim kręgiem dziennikarskim i intelektualno-kulturalnym) praktycznie nieznane, nieco zaskakujące jest, że jego śmierć nie pozostała niezauważona. Pierwsza wiadomość o śmierci pisarza została opublikowana przez „Jutarnji list”, dziennik o największym nakładzie w Chorwacji (A. P. 2007). Była ona wprawdzie oparta na relacjach agencji prasowych, ale ponieważ zajmowała całą stronę gazety, przykuwała uwagę czytelników. Ciekawy tekst o zmarłym mistrzu polskiej literatury napisał również Predrag Lucić, dziennikarz *wiecznie opozycyjnego* wówczas tygodnika „Feral Tribune”. Lucić (2007) wykorzystał niektóre cytaty z Kapuścińskiego jako puenty krytyki George’a W. Busha za jego ignorancję, Osamy bin Ladena za terrorystyczny fundamentalizm religijny i braci Kaczyńskich za podpalanie „stosów lustracyjnych”. Nie ulega wątpliwości, że było to kolejne potwierdzenie tezy, iż polski pisarz nigdy nie zniknął z horyzontu chorwackich dziennikarzy bardziej obeznanych z literaturą i kulturą.

Można przypuszczać, że to właśnie śmierć autora *Szachinszacha* wpłynęła na przyspieszenie recepcji jego dzieł w Chorwacji. Świadczą o tym m.in. daty wyżej wymienionych tłumaczeń, które wyszły spod pióra lub zostały wykonane pod kierunkiem Đurđicy Čilić oraz pierwsze naukowe teksty na temat postaci i twórczości Ryszarda Kapuścińskiego opublikowane w 2009 r. w ramach bloku tematycznego w najstarszym chorwackim czasopiśmie naukowym poświęconym literaturze światowej pt. „Književna smotra”. W numerze tym zagrzebski polonista Dalibor Blažina opublikował dwie wstępne notatki na temat polskiego pisarza („Književna smotra”, 2009: 39–42) oraz jego tłumaczenie artykułu krakowskiego polonisty Jerzego Jarzębskiego, pt. *Ryszard Kapuściński – warsztat reportera*, dzięki któremu chorwaccy czytelnicy po raz pierwszy mogli zapoznać się z fenomenem polskiego reportażu literackiego z naukowego punktu widzenia (tamże: 51–62). Wstęp Blażiny jest interesujący również ze względu na opisaną w nim historię o jego spotkaniu z Kapuścińskim w Zagrzebiu, podczas którego doszedł on do wniosku, że reporter nigdy nie zajął się wydarzeniami

na Bałkanach, ponieważ „byliśmy dla niego zbyt europejscy i zarazem za mało nie-europejscy, aby wzbudzić jego prawdziwą ciekawość” (Blažina 2009: 42). Jak już wspomniano, sytuacja odwrotna z pewnością wpłynęłaby pozytywnie na odbiór twórczości polskiego pisarza w Chorwacji. Oprócz wymienionych artykułów, w czasopiśmie „Književna smotra” wydano także kilka tłumaczeń Kapuścińskiego: Dalibor Blažina przetłumaczył wszystkie trzy „wykłady wiedeńskie” z nowo wydanego wówczas tomu *Ten Inny* („Književna smotra”, 2009: 43–50), a Jolanta Sychowska-Kavedžija i Iza Kavedžija przetłumaczyły fragmenty *Hebanu* (tamże: 63–72), czyli tego samego dzieła polskiego reportera, którym lektorka Sychowska-Kavedžija przez kilka lat z rzędu zachwycała studentów polonistyki.

Wkrótce Kapuściński znów pojawił się na łamach chorwackich dzienników, i to w bardzo kuriozalnych okolicznościach. W 2010 r., w czasie, gdy w Chorwacji jeszcze nie przetłumaczono ani jednej książki reportera, jeden z najpoczytniejszych dzienników, „Jutarnji list”, poświęcił mu na swoich łamach zdumiewająco dużo miejsca ze względu na oddźwięk, jaki w Polsce wywołała biografia *Kapuściński non-fiction* autorstwa Artura Domosławskiego. Dwa pokaźne artykuły Gorana Andrijanicia (recenzja biografii (2010a) i wywiad z autorem (2010b)) z pewnością stanowiły nie lada zagadkę dla czytelników. Były one bowiem poświęcone praktycznie nieznanemu polskiemu pisarzowi, a ponadto problematyzowały ciekawe, ale jednak bardzo polskie zjawisko: dyskusję na temat odbrązowienia uznanych postaci narodowych ze sfery kultury. Warto wspomnieć, że chorwacki dziennikarz jako „obrońcę” Domosławskiego w artykule wyróżnił Andrzeja Stasiuka, będącego wówczas na szczycie popularności czytelniczej w chorwackiej przestrzeni kulturowej. Jednak, zwrócenie uwagi na inne, być może jeszcze bardziej dla chorwackiej opinii publicznej ciekawe zjawisko – rzekomą współpracę polskiego pisarza ze służbami bezpieczeństwa – cieszyło się niewątpliwie większym zainteresowaniem wśród czytelników, o czym świadczą niektóre późniejsze recenzje o Kapuścińskim na kilku portalach internetowych, podkreślające właśnie ten aspekt jego biografii⁴.

⁴ Kwestia lustracji w kontekście przemian demokratycznych do dziś stanowi gorący temat w Chorwacji, zwłaszcza w środowiskach prawicowych i konserwatywnych, w których również panuje (błędne) przekonanie, że to właśnie Polska w tej sprawie stanowi przykład „dobrej praktyki”.

Wspomniane kwestie zostały wówczas poruszone przez młodego chorwackiego dziennikarza i reportera Jerka Bakotina, odwołującego się do polskiego pisarza w kilku swoich artykułach, z których jasno wynika, że miał solidną wiedzę na temat twórczości Kapuścińskiego. Dziennikarz na polskiego reportera zwrócił również uwagę w 2017 r. podczas Literackiego Piątku, jednego z najstarszych wydarzeń literackich w Chorwacji, w ramach którego zorganizowano spotkanie przy okrągłym stole zatytułowane *Reportaż: zaangażowanie, estetyka, kryzys*. Mówiąc o hybrydyczności reportażu jako gatunku literackiego, Bakotin podkreślił, że dąży on do pełnoprawnego statusu literackiego i że Kapuściński od początku domagał się traktowania reportażu jako „literatury pełnokrwistej”⁵. Chorwacki reporter odniósł się także do Kapuścińskiego w posłowie do swojej książki *Bratstva i ubojstva, gajdin* z 2015 r. Własną książkę Bakotin opisał jako prozę reportersko-podróżniczą i, posługując się autopoetycznymi spostrzeżeniami i diachronicznymi odniesieniami do ważnych nazwisk z historii tego gatunku, starał się wyjaśnić swoją metodę pisania chorwackim czytelnikom. Jak można się spodziewać, dziennikarz nie mógł w tym kontekście pominąć Kapuścińskiego⁶, do którego odwołał się już na pierwszych stronach książki, w reportażu *Postacie na horyzoncie* (chorw. *Figure na horizontu*). W tekście opisany jest rewolucyjny wiec w Saharyjskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej, państwie o nieustalonym statusie międzynarodowym. Autor podczas spotkania, pod wrażeniem głośnych haseł o wolności i długim życiu państwa, o które walczą, wyobraża sobie czołowe postacie ucieleśniające ruchy wolnościowe, dekolonizacyjne i antyimperialistyczne (Che Guevara, Franz Fanon, Emiliano Zapata, Martin Luther King, Thomas Sankara) i zwraca uwagę na swój własny stan emocjonalny: „Kapuściński musiał czuć się podobnie, gdy Nkrumah proklamował niepodległość Ghany,

⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=3w0goOAJD0> (dostęp: 29.01.2025)

⁶ Po stwierdzeniu, że „zamiarem reportażu jest wywołanie empatycznego zaangażowania i solidarności z opisywanymi osobami, tj. że jego celem jest „wymiana podmiotowości”, czyli zniesienie lub przynajmniej zmniejszenie dystansu między podmiotem a przedmiotem”, Bakotin bezpośrednio nawiązuje do Kapuścińskiego, o którym stwierdza, że uważał empatię za kluczowy wynik pracy reporterskiej i podkreślał, że w reportażu „wszystko pochodzi od ludzi i relacji „ja-on”, „ja-inny”, podczas gdy jakość oraz ciepło tej relacji wpływają później na wartość tekstu. „Jesteśmy zależni od ludzi, a reportaż jest rodzajem pisania, który powstaje w wielkiej wspólnotocie” w związku z czym dochodzi do wniosku, że dlatego „reporter nie może być cynikiem” (tamże: 327).

pierwszej byłej kolonii afrykańskiej: już nigdy nie poczuję czegoś tak podobnego. Wychodzę na zewnątrz i zapalam papierosa. Pozytywna energia i jakieś podskórne uczucie lęku” (Bakotin 2015: 26). Po czym dodaje:

„Czy nie jestem naiwny? Demagogia to prosta rzecz. Ale, rewolucja tutaj oznacza krwawą chęć życia! Obiektywność? Według Kapuścińskiego, dziennikarz nie może być obojętnym świadkiem. Podstawą pracy jest empatia i identyfikacja. W jego przeświadczeniu, tak zwane obiektywne dziennikarstwo prowadzi do dezinformacji. Ja też zawsze używałem wyobraźni, by wyczuć ludzi, poczuć smak ich przerażenia i nadziei – ale – czy oni naprawdę wierzą w...? Ściany stają się gumowate, rzeczywistość pęka, mój niepokój, obrzydzenie, ból utraty zmysłów wyciekają na wilgotną ziemię” (tamże).⁷

Choć spodziewaliśmy się, że w twórczości Bakotina odnajdziemy bezpośrednie wpływy poetyckie Kapuścińskiego, nasze badania wykazały, że występują one niezwykle rzadko i zazwyczaj wykorzystywane są w celu wzbudzenia empatii czytelnika. Ciekawe wydaje nam się również to, że Chorwat opublikował swój pierwszy artykuł o polskim pisarzu w 2012 r., stwierdzając w nim, że z jakiegoś niejasnego powodu za pierwsze tłumaczenie Kapuścińskiego na język chorwacki została wybrana „jego ostatnia i najsłabsza książka”, czyli *Podróż z Herodotem* (Bakotin 2012). Choć o ocenie jakościowej tego dzieła można by dyskutować, sądzimy, że decyzja wydawcy, aby najpierw wydać ostatnią i w pewnym sensie retrospektywną i autopoetyczną książkę Kapuścińskiego, zanim wydane zostały kluczowe jego dzieła poprzedzające tego rodzaju reporterskie podsumowanie, jest co najmniej niezrozumiała. Jak już wspomniano, tłumacz Mladen Martić od lat bezskutecznie próbował przekonać wydawców do opublikowania wcześniejszych jego bestsellerów, takich jak *Cesarz*, *Szachinszach* czy *Imperium*.

A jednak to właśnie od tego tytułu rozpoczęła się poważniejsza recepcja przekładowa twórczości Kapuścińskiego w Chorwacji, choć skromny zasięg tego odbioru świadczy o tym, że dobry marketing jest niezbędny, aby książka odniosła sukces na rynku, zwłaszcza gdy chodzi o klasyki tzw. mniejszych lub mniej popularnych literatur światowych. Oprócz wcześniej wymienionego Bakotina, który o książce wspominał tylko przelotnie, skupiając się

⁷ Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie tłumaczenia z języka chorwackiego to tłumaczenia własne autorów.

w artykule na „detronizacji” Kapuścińskiego po wydaniu kontrowersyjnej biografii, o *Podróżach z Herodotem* w 2012 r. pisała jeszcze tylko wówczas bardzo młoda krytyczka Višnja Vukašinović. W obszernej recenzji podkreśliła ona m.in. podobieństwo stylu polskiego pisarza do stylu Johna Le Carré: „tak jak Brytyjczyk przekonująco portretuje swoich bohaterów za pomocą mistrzowsko dobranych szczegółów, tak Kapuściński zamiast po prostu opisywać, przytacza anegdotę ilustrującą sytuację w jakiej się znalazł”, i niezwykle trafnie pod kątem humanistycznym podsumowała wątek na temat duchowej i etycznej więzi między Herodotem a Kapuścińskim: „Podobnie jak jego nauczyciel, ten niestrudzony badacz szukał sposobów, aby rozjaśnić cudze porażki i ciemności za pomocą odwagi i siły własnego rozumu. Dzięki jego półwiecznej podróży jako Niosącego Światło, część cierpiących głębin ziemi zostanie odkupiona przenikliwym światłem jego słowa” (Vukašinović 2012). Od tego czasu aż do kolejnego tłumaczenia, na nazwisko autora *Cesarza* autorzy niniejszego artykułu natrafiali wyłącznie na bocznych torach: w przypisach do artykułów naukowych, sporadycznych wzmiankach w prasie, na forach internetowych oraz na portalach turystycznych. Jedynym poważniejszym wyjątkiem – ze względu na oddźwięk, jaki jego twórczość wywołuje – jest z pewnością nagradzany chorwacki pisarz Miljenko Jergović, który odniósł się do Kapuścińskiego omawiając dziennik podróży Mirosława Krleży z 1926 r., stwierdziwszy, że „*Wycieczka do Rosji* dziś przypomina enigmatyczne masywy prozatorskie G. W. Sebald, dzienniki podróży Bruce’a Chatwina, reportaże literackie Ryszarda Kapuścińskiego, *Jadąc do Babadag* Andrzeja Stasiuka...” (Jergović 2013). Być może ciekawsza jest uwaga, którą napisał w recenzji książki Swietłany Aleksijewicz:

„*Czasy secondhand* wpisują się w niezwykle żywą i ważną wschodnioeuropejską tradycję literacką, szczególnie obecną w Polsce, gdzie książki *non-fiction*, reportaże literackie i dzienniki podróży wydawane są ze szczególną starannością i szacunkiem, i które wśród dobrze wykształconej publiczności literackiej często bywają czytane chętniej niż beletrystyczna proza i powieści. Tradycja ta nawiązuje do takich wybitnych pisarzy, jak Gombrowicz i Herling-Grudziński, a także do wielkiego klasyka polskiego reportażu, Ryszarda Kapuścińskiego, którego książki często tłumaczono i na nasze języki” (Jergović 2015).

Wzmianki wybitnego chorwackiego pisarza i krytyka mogły przyczynić się nie tylko do większej rozpoznawalności Kapuścińskiego, ale także do lepszej sprzedaży jego książek czy też ich wypożyczania w bibliotekach. Niestety, efektu tego jednak zabrakło.

Wydanie w 2016 roku tłumaczenia drugiej książki Kapuścińskiego w Chorwacji, długo oczekiwanego *Cesarza*, w kręgach polonistycznych zostało przyjęte z niemalym entuzjazmem i przekonaniem, że wkrótce pojawi się szereg pozytywnych recenzji dzieła, które rozślawiło polskiego autora na całym świecie i do którego w przeszłości często odwoływało się wielu chorwackich dziennikarzy. Chorwackie tłumaczenie słynnego reportażu spotkało się jednak z niemal całkowitą ciszą pod względem recepcji czytelniczej, o czym świadczy, m.in. brak opublikowanych recenzji ze strony krytyków, dziennikarzy, pisarzy, a także brak promocji wydawniczej. Wyjątkiem była recenzja dziennikarza Gordana Duhačeka, który (pół roku później) polecił *Cesarza* jako idealną książkę do czytania – na plaży. Biorąc pod uwagę, że w recenzji Duhaček (2017) skonstatował, iż książka może być interesująca dla młodych czytelników „ze względu na rozprzestrzeniający się w skali globalnej ruch Rastafari, czyli charakterystyczne połączenie judaizmu, chrześcijaństwa i tradycji ludowej, które uznaje Etiopię za kolebkę ludzkości, a Hajle Sellasje za wcielenie boskości”, nasuwa się pytanie, czy dziennikarz przed pisaniem recenzji w ogóle przeczytał książkę.

Jak stwierdza Tanuševska (2024: 1), opisując recepcję literatury faktu w Macedonii, subiektywne postrzeganie jakości dzieła z perspektywy tłumacza, literaturoznawcy albo czytelnika może „nie odzwierciedlać rzeczywistego obrazu ogólnej recepcji dzieła w określonym środowisku”. Bez względu na reputację, jaką w pozostałej części świata cieszy się *Cesarz*, należy stwierdzić, że niepowodzenie w recepcji tej książki wśród chorwackich czytelników jest wynikiem różnych, niekoniecznie wzajemnie zależnych czynników. O słabej sprzedaży *Cesarza* w Chorwacji niestety świadczy także fakt, że wydawca w swojej księgarni wystawił książkę na dużą wyprzedaż już kilka lat po jej wydaniu – i to w cenie poniżej 3 euro. Jeden z autorów niniejszego artykułu od tego czasu sam kupił i podarował około 50 egzemplarzy słynnego reportażu, w związku z czym może zagwarantować, że reakcje obdarowanych zawsze były niezwykle pozytywne. Podobnego zdania była najwyraźniej także zagrzebska Fundacja Słyszę, wierzę, widzę

(chorw. Čujem, vjerujem, vidim), która w 2021 roku wydała – jako pierwszą z trzech książek polskiego reportera – wersję audio *Cesarza*, dostępną do wypożyczenia w Bibliotece dla niewidomych i słabowidzących. Oprócz *Cesarza*, w bibliotece dostępne są również tłumaczenia *Imperium* i *Ten Inny*. Wreszcie, na podstawie doświadczenia nauczania akademickiego na zagrzebskiej polonistyce, możemy potwierdzić, że reakcje studentów po przeczytaniu *Cesarza* zazwyczaj są bardzo pozytywne.

Początek recepcji (od 2021 roku)

Założenie, że pozytywne podejście studentów do literatury polskiej może być największym gwarantem zaistnienia inicjatywy przekładowej w przyszłości, uzasadniają przypadki Adriana Cvitanovicia, uznanego i nagradzanego tłumacza z języka polskiego, oraz młodej początkującej tłumaczki Tei Božinović. Jak przyznała sama, Božinović Kapuścińskim zachwyciła się podczas studiów, przez co postanowiła przetłumaczyć jego „wykłady wiedeńskie”, nie wiedząc, że już wcześniej przetłumaczył je dla „Književnej smotry” (2009) jej były profesor, Dalibor Blažina. Po kilkudziesięciu odrzuceniach (głównie z wyjaśnieniem, że *Ten Inny* nie wpisuje się w trendy wydawnicze chorwackiego rynku), jej tłumaczenie zostało jednak opublikowane w 2021 roku pod tytułem *Drugi* przez wydawnictwo TIM press. Obszerne posłowie do tego wydania napisał Jaroslav Pecnik, który autora nazwał „jedną z najciekawszych i najbardziej intrygujących postaci współczesnego polskiego dziennikarstwa, ale także literatury i kultury w ogóle” (Pecnik 2021: 81). Co ciekawe, Pecnik wspomniał również o (wówczas jeszcze nieprzetłumaczonym) *Imperium*, opisując tę książkę jako fascynujące połączenie reportażu i literatury wysokiej jakości, w której Kapuściński przewidział aktualne konflikty w Ukrainie – odnosząc się do wojny toczącej się od 2014 r., a nie do tego, co wstrząsnęło Europą w 2022 r. (tamże: 94). Mimo tego, wspomniane okoliczności obciążające (małe wydawnictwo, brak promocji) oraz skupienie się mediów na ówczesnym kryzysie związanym z pandemią COVID-19 spowodowały, że na rynku nie pojawiły się recenzje, przez co książce Kapuścińskiego, podobnie jak w przypadku *Cesarza*, groziła kolejna cisza w chorwackiej recepcji czytelniczej.

Jednakże w drugiej połowie tego samego roku nastąpił swego rodzaju przełom: duże wydawnictwo, Naklada Ljevak, wydało książkę *Imperium* w tłumaczeniu Adriana Cvitanovicia, która wkrótce spotkała się z szerszym oddźwiękiem i pozytywnymi recenzjami uznanych krytyków w bardzo poczytnych i cenionych mediach. Na przykład Dragan Jurak (2021) w tygodniku „Novosti” podkreślił społeczno-polityczną dalekowzroczność Kapuścińskiego w kwestii Rosji oraz jego zdolność do skupienia uwagi na ludziach, a nie ideologiach, jednocześnie przypominając, że polski pisarz wiele razy był wymieniany wśród kandydatów do literackiej Nagrody Nobla, i że Nobel przyznany Swietlanie Aleksijewicz odbija się echem poetyki polskiego reportera. Denis Derk (2021) z kolei w dzienniku „Večernji list” wyróżnił fragmenty książki, które demaskują zbrodnie sowieckie i nieludzki terror. Wybitna krytyczka Katarina Luketić (2021) zaś dzieło nazwała „reportażem o wysokiej jakości literackiej i autentyczności”, a autora „reporterskim magiem, który pisze klarownie, barwnie i efektownie, z przejrzystością i wyczuciem wobec zwykłych ludzi i zwykłych wydarzeń”, wyraźnie przy tym krytykując psychologizację homo sovieticus a i tezę, że ZSRR było ostatnim imperium na Ziemi. Można przypuszczać, że pozytywny rozgłos przekładu *Imperium* był zachętą do opublikowania pierwszej recenzji tłumaczenia książki *Ten Inny*, którą w najstarszym chorwackim dwutygodniku kulturalnym „Vijenac” opublikowała Petra Miočić Mandić (2022). Zainspirowana krytyczka umieściła rozważania Kapuścińskiego o Innym w szerszym filozoficznym, socjologicznym, kulturowo-antropologicznym i religijnym kontekście, określając jego dzieło jako niezmiennie aktualne.

Szersze omówienie recenzji wspomnianych książek i ich umiejscowienie w kontekście czasowym uzasadnione jest następującą logiką analityczną: wszystkie wymienione teksty zostały napisane przed 24 lutego 2022 r., czyli przed eskalacją rosyjskiej agresji na Ukrainę. Chociaż groźba inwazji wisiała w powietrzu od miesięcy, co w pewnym stopniu uaktualniało *Imperium*, to wydarzenia po bezpośrednim ataku niewątpliwie wpłynęły na sposób czytania tego reportażu, nadając jego recepcji inną perspektywę⁸. W ten

⁸ Kapuściński stał się jednym z najistotniejszych interpretatorów Rosji dla najszerszego kręgu czytelników, co potwierdzają liczne komentarze i polecenia książki *Imperium* na

sposób również można interpretować duże zainteresowanie zagrzebskiej publiczności promocją książki *Imperium*, dobrze nagłośnioną (Jutarnji list, 2022) i zorganizowaną przez wydawcę w marcu 2022 roku, w której udział wzięli tłumacz Adrian Cvitanović oraz dziennikarze Jerko Bakotin i Ivana Dragičević⁹.

Co ciekawe, dla wielu Chorwatów wtedy właśnie literatura, a nie historiografia, stała się punktem odniesienia do zrozumienia wydarzeń w Ukrainie oraz do uświadomienia sobie kontynuacji ambicji imperialnych Rosji i zjawiska wewnętrznej postkomunistycznej dekolonizacji w Europie. Podobne spostrzeżenia opisała słynna pisarka Slavenka Drakulić w gazecie „Jutarnji list”, kiedy do literackich klasyków demaskujących Rosję zaliczyła również autora *Imperium*: „Już z samego tytułu jasno wynika, że Kapuściński doskonale rozumiał istotę ZSRR, którego tożsamość nie jest etniczna, lecz opiera się właśnie na idei imperium” (Drakulić 2022). Należy także zwrócić uwagę na to, że Drakulić uchwyciła sedno poetyki Kapuścińskiego (w sensie relacji między fikcją a rzeczywistością), powiązując *Cesarza* (epizod z pieskiem Lulu) z *Imperium* (porównując Sellasję do Putina): „Jak bardzo to wszystko odległe jest od współczesności? Cóż, powiedzmy, że pies Putina jest znacznie większy i nie siusia dygnitarzom na buty, lecz służy do zastraszania polityków zagranicznych, o czym mieliśmy okazję się przekonać podczas wizyty Angeli Merkel” (tamże).

Pozostałe recenzje stawiały podobne tezy, a niektóre – jak na przykład autorstwa Branimira Pofuka (2022) w dzienniku „Večernji list” – podkreślały osobiste podejście Kapuścińskiego do tego zagadnienia, pozbawione nacjonalistycznej nienawiści, ale z krytyczną świadomością wynikającą z polskiego doświadczenia historycznego najpierw z Imperium Rosyjskim, potem z ZSRR, a współcześnie z Rosją. Analogiczny wniosek przytacza recenzja *Imperium* nagradzanego pisarza Marka Gregura (2022) w dwutygodniku „Vijenac”, w której nazywa on tę książkę świadectwem czasu i przestrzeni, która w związku z atakiem Putina stała się bardziej aktualna

forach literackich i internetowych, których jest zbyt wiele, aby każde z nich z osobna wymienić w źródłach.

⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=aDp7T3Affyk> (dostęp: 30.01.2025). Choć Đurđica Čilić została zapowiedziana jako uczestniczka promocji książki, ostatecznie nie wzięła w niej udziału.

teraz niż w chwili jej publikacji. Warto również wyróżnić poetycką i etyczną pochwałę Gregura, w której stwierdza, że Kapuściński jest „autorem, na wzór którego chcielibyśmy pisać, ale także człowiekiem, jakim chcielibyśmy być” (tamże). Recenzje *Imperium* skłoniły niektórych do sięgnięcia po tłumaczenie książki *Ten Inny*, zalecając jednocześnie, aby te dwa dzieła czytać razem, gdyż tylko w ich wzajemnym przenikaniu można najlepiej zrozumieć głęboko humanistyczne przesłanie polskiego pisarza. O sukcesie *Imperium* w Chorwacji świadczy także fakt, że w zaledwie rok po publikacji książka doczekała się drugiego wydania, co zdarzyło się tylko Oldze Tokarczuk po otrzymaniu Nagrody Nobla, chociaż nie w tak krótkim czasie jak w przypadku Kapuścińskiego.

Podsumowanie

Piętnaście lat temu Čilić i Kozina (2010: 197) postawili tezę, że literatura polska w Chorwacji zyska większy rozgłos dopiero wtedy, gdy jakiś polski pisarz lub pisarka otrzyma liczącą się na świecie nagrodę literacką. Synergiczny wpływ Nagrody Bookera i Nagrody Nobla dla Olgi Tokarczuk na inicjatywę tłumaczenia dzieł innych polskich pisarzy potwierdził tę tezę. Podobna sytuacja powtórzyła się w przypadku *Imperium* Kapuścińskiego, gdy swego rodzaju *boom* recepcji tej książki był spowodowany czynnikiem pozaliterackim, w postaci eskalacji rosyjskiej agresji na Ukrainę. Jednakże fakt, że w Chorwacji mistrza reportażu literackiego wciąż umieszcza się w ramach publicystyki, a nie literatury faktu, pozwala nam przypuszczać, że w najbliższej przyszłości w kwestii jego recepcji w naszym kraju niewiele się zmieni. Mimo przypuszczeń, że wyjątkowy rozgłos *Imperium* skłoni wydawców do publikacji nowych tłumaczeń Kapuścińskiego, w ciągu ostatnich czterech lat takich inicjatyw zabrakło. Chociaż pojawił się pomysł wydania tłumaczenia reportażu *Szachinszach*, z projektu tego zrezygnowano z nieznanych oficjalnie powodów. Pozostaje jednak nadzieja, że pozytywne decyzje wydawnicze w przyszłości będą wynikać z przyczyn wewnątrz-, a nie pozaliterackich, ponieważ one właśnie mogłyby ponownie podnieść atrakcyjność rynkową oraz wartość i aktualność poznawczą tego wybitnego polskiego pisarza.

Bibliografija

- Andrijanić, G. *Intervju: Artur Domoslawski: Bio je veliki književnik. A novinar? Nisam siguran*. 13.3.2010a. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/artur-domoslawski-bio-je-veliki-knjizevnik.-a-novinar-nisam-siguran-2233610> (dostup: 29.01.2025)
- Andrijanić, G. *Nije bio svetac. Biografija koja je razgnjevila Poljake: Kapuscinski je lagao, pa što?* 13.3.2010b. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/biografija-koja-je-razgnjevila-poljake-kapuscinski-je-lagao-pa-sto-2233598> (dostup: 29.01.2025)
- Bakotin, J. *Detronizacija kralja, rekonstrukcija vremena*. 8.10.2012. <https://arhiva.portalnovosti.com/2012/10/detronizacija-kralja-rekonstrukcija-vremena/> (dostup: 29.01.2025)
- Bakotin, J. 2015. *Bratstva i ubojstva, gajdin*. Algoritam, Zagreb.
- Banas, S. 2024. „Žanrovska hibridnost poljske književne reportaže”, *Szyborska i drugi: zagrebački polonistički doprinosi*. Zbornik radova s međunarodne znanstvene konferencije Etika i poetika Wisławe Szyborske: povodom stogodišnjice pjesnikinjina rođenja. Red. Sandra Banas, Đurđica Čilić, Filip Kozina, FF press, Zagreb, 9–27.
- Biblioteka dla niewidomych i słabowidzących: <https://library.foi.hr/kzs/krs12.asp?sqlx=8595&sqlid=1437&K=A&Upit=KAPUSCINSKI,%20Ryszard&P=0&C=1&F=5&R=0&Z=20&T=0> (dostup: 15.3.2025)
- Blažina, D. 2009. „O Ryszardu Kapuścińskom: dvije uvodne bilješke“, *Književna smotra* 151 (1), 39–42.
- Čilić Škeljo, Đ.; Kozina, F. 2010. „Literatura polska w Chorwacji: inicjatywy instytucjonalne, wydawnicze i prywatne (1990–2009)“, *Literatura polska w świecie. Tom III. Obecności*, 189–201, Wydawnictwo Gnome, Katowice.
- Derk, D. *Boljševički vođe mržnju su podignuli na jednu sasvim novu razinu*. 02.12.2021. <https://www.vecernji.hr/kultura/boljsevicki-vode-mrz-nju-su-podignuli-na-jednu-sasvim-novu-razinu-1544260> (dostup: 30.01.2023)
- Drakulić, S. *Što morate pročitati odmah da biste razumjeli što se događa u Ukrajini*. 26.03.2022. <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/izbor-slavenke-drakulic-sto-morate-procitati-odmah-da-biste-shvatili-sto-se-dogada-u-ukrajini-15175637> (dostup: 13.01.2025)
- Duhaček, G. *Deset knjiga koje ćete uživati čitati na plaži*. 09.06.2017. <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/deset-knjiga-koje-cete-uzivati-citati-na-plazi-20170601> (dostup: 12.03.2025)
- Gregur, M. *Glas milijuna koji su mišljenje iskazivali šutnjom*. 10.03.2022. <https://www.matica.hr/vijenac/731/glas-milijuna-koji-su-misljenje-i-skazivali-sutnjom-32881/> (dostup: 30.01.2025).

- Jergović, M. *Izlet u Rusiju. Pogovor jednoj knjizi*. 13.11.2013. <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/izlet-u-rusiju/> (dostęp: 12.03.2025)
- Jergović, M. *Svetlana Aleksijević, glas Crvenog čovjeka*. 10.10.2015. <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/svetlana-aleksievic-glas-crvenog-co-vjeka/> (dostęp: 12.03.2025)
- Jurak, D. *Ruski imaginarij*. 23.11.2021. <https://www.portalnovosti.com/ruski-imaginarij> (dostęp: 30.01.2023)
- Jutarnji list. 03.03.2022. <https://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/priporijedam-o-ulasku-sovjetskih-trupa-u-moj-rodni-gradic-na-polesju-o-putovanju-kroz-sibir-15165308> (dostęp: 30.01.2025)
- Lucić, P. *Informbiro*. 31.01.2007. <http://feral.audiolinux.com/tpl/weekly1/section3.tpl?IdLanguage=7&NrIssue=1115&NrSection=3> (dostęp: 30.01.2023)
- Luketić, K. *Odabrala Katarina Luketić. Najbolje iz 2021. Godine*. 27.12.2021 <https://kritika-hdp.hr/odabrala-katarina-luketic-0/> (dostęp: 30.01.2023)
- Miočić Mandić, P. *Tko je moj Drugi?*, 27.1.2022 <https://www.matica.hr/vijenac/728/tko-je-moj-drugi-32667/> (dostęp: 30.01.2023)
- Nagy, K. L. 2024. „Literatura non-fiction nad Dunajem. Recepcja wybranych polskich utworów na Węgrzech“, *Postscriptum polonistyczne* 1 (33), 1–19.
- Nowacka, B. 2006. „Ryszard Kapuściński. Mit, który pracuje“, *Literatura polska w świecie. Tom I. Zagadnienia recepcji i odbioru*, 187–197, Wydawnictwo Gnome, Katowice.
- Nowacka, B. 2007. „Ree-shard Kah-poosh-chin-skee” Kapuściński po angielsku, *Pamiętnik literacki* 2007 (3), 47–62.
- P. A. *Umro poljski pisac Ryszard Kapuscinski*. 24.01.2007. <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/umro-poljski-pisac-ryszard-kapuscinski-3837768> (dostęp: 29.01.2025)
- Pecnik, J. 2021. „Pogovor hrvatskom izdanju *Drugi* Ryszarda Kapuścińskog“, TIM press, Zagreb.
- Pofuk, B. *Dok čitanje vijesti o ratu u Ukrajini sve više gubi smisao, spas je u knjigama poput ove*. 09.06.2022. <https://www.vecernji.hr/kultura/dok-citanje-vijesti-o-ratu-u-ukrajini-sve-vise-gubi-smisao-spas-je-u-knjigama-poput-ove-1593442> (dostęp: 30.01.2025)
- Promocja książki *Imperium* Ryszarda Kapuścińskiego. 9.3.2022. <https://www.youtube.com/watch?v=aDp7T3Affyk> (dostęp: 14.3.2025)
- Reportaža: *angažman, estetika, kriza*. 07.04.2017. <https://www.youtube.com/watch?v=3w0goOAtJD0> (dostęp: 29.01.2025)
- Solar, M. 2011. *Književni leksikon. Pisci. Djela. Pojmovi*. Matica hrvatska, Zagreb.
- Tanuševska, L. 2024. „Macedońska recepcja polskiej literatury non-fiction“, *Postscriptum polonistyczne* 1 (33), 1–12.

Vukašinović, V. *Ryszard Kapuscinski: Putovanja s Herodotom*. 31.07.2012. <https://mvinfo.hr/clanak/ryszard-kapuscinski-putovanja-s-herodotom> (dostup: 30.01.2023)

Sandra BANAS i Filip KOZINA
University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences
Zagreb, Croatia

THE GREAT (NON)PRESENCE: THE RECEPTION OF RYSZARD KAPUŚCIŃSKI IN CROATIA

Abstract: Before two of Ryszard Kapuściński's books were translated into Croatian (*Travels with Herodotus* in 2011 and *The Emperor* in 2016), Croatian readers only had access to some selected fragments of his other works and a few essays from his rich legacy. Unfortunately, none of these publications were noticed by literary critics. For this reason, as recently as five years ago, one could say that the work of the author of *Shah of Shahs* was almost completely unknown in our country. Despite this, Croatian press has repeatedly written about Kapuściński, which is not surprising given his legendary status in the world reportage. What is surprising, however, is the tone of these articles, which describe the Polish reporter as a writer who is well-known among Croatian readers. In 2021, translations of two more works were published: *The Other* and *Imperium*, the latter of which – primarily due to political circumstances – sparked significant interest among readers and the media. These paradoxes constitute the starting point of this article, which attempts to reconstruct the history of Kapuściński's (non)presence in Croatia and explain why his work has only recently begun to gain traction in Croatian culture.

Keywords: Ryszard Kapuściński, translation, Croatia, reception

УДК 821.163.3-94.09

УДК 821.162.1-94.09

Весна МОЈСОВА-ЧЕПИШЕВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Скопје, Македонија

vesnamojsova@hotmail.com

СООЧУВАЊЕ СО САМАТА СЕБЕ (ПРЕКУ КНИГИТЕ НА КИЦА КОЛБЕ И ДИОНИСИОС СТУРИС)

Апстракт: Со цел да бидам автентична и критична постојано се прашувам дали практиката на заборавањето е штетна за вистината или за правдата. Охрабрува мислата на Златко Крамарик кој во поттикот за преработување на сеќавањето, дополнето со проработувањето на жалоста, гледа дека „секој од нас има должност не да го заборави минатото, туку да зборува за него“. Зашто како што вели Х. Арент цитирајќи го Исак Динесен, „о, болки, какви и да се, сите стануваат подносливи ако се стават во некоја приказна или ако од нив се направи приказна“. И токму таа мисла ја следат и авторите Кица Колбе и Дионисиос Стурис преку испишувањето на своите (но и туѓите) приказни во (авто)биографската проза „Егејци“ (Скопје: Култура, 1999), автобиографскиот роман „Земјата на бегалци“ (Скопје: Или или, 2018) и во книжевната репортажа „Нов живот“ (Скопје: Славика либрис, 2023). Моето исчитување на Колбе и Стурис е можност за целосно соочување со самата себе. А пишувањето на/за оваа тема е само еден мал прилог во таа реконструкција. „Враќањето на местото каде што траумата започнала е токму оној пат, на којшто може да настапи *лековитото заборавување*.“ (Колбе, 1999: 13) Татко ми само еднаш успеа да помине покрај својот напуштен дом, така што преку овој труд се случува едно симболично наминување во неговиот дом, во домот на неговите родители и на неговата баба, едно метафорично (на)враќање во неговото напуштено огниште.

Клучни зборови: сеќавање, заборавување, траума, дом

Со желба да бидам автентична и критична јас постојано се прашувам дали практиката на заборавањето е штетна за вистината или за правдата. Ме охрабрува мислата на Златко Крамарик кој во поттикот за проработување на сеќавањето, дополнето со проработувањето на жалоста, гледа дека „секој од нас има должност не да го заборави ми-

натото, туку да зборува за него“ (2012: 143). „Бидејќи, како што вели Х. Арент цитирајќи го Исак Динесен, „о, болки, какви и да се, сите стануваат подносливи ако се стават во некоја приказна или ако од нив се направи приказна“. И токму таа мисла ја следат писателите (Киш, Ковач, Зупан, Шнајдер, Јаневски, Андоновски...), кои раскажувањето за болката / злото го сфаќаат како должност / обврска ...“ (2012: 144).

Главното прашање кое ме мачи е како да се ослободам од другите кои пишуваат за ова, од поголемите и помалите авторитети на оваа тема? Како да се ослободам, а притоа да не ги одминам, да ги споменам и со нив да започнам еден разговор? Како да почнам да теоретизирам од сопствените чувства, зашто „теориите доаѓаат од чувствата, од оние нешта што те наоѓаат, вознемируваат“ (Саркањац, 2009: 56). А темата на Егејците (па и пошироко темата за бегалците од времето на Граѓанската војна во Грција) како дел од мојата семејна меморија е недоволно раскажувана. Овој текст се надоврзува на некои мои претходни со што сака да ми покаже дека потребата за освежување на таа меморија, но и рециклирање на прочитаното кое се врзува со нејзиното освежување, со нејзиното потхранување, не престанала. Сè уште ја носам констатацијата на Саркањац за чувството кое го има граѓанинот на Македонија, како испревртена комбинација на тоталниот граѓанин и политички непотребниот. Ова чувство што го носеле бегалците, Егејците, чувство од кое можеби и нема да можат да се ослободат до крајот на својот живот и ќе го понесат со себе и на оној свет. „Тој е тотален граѓанин во сферата на приватното, и политички непотребен и бескорисен во сферата на јавното.“ (2009: 27). Затоа и кај мене тоа чувство на подвоеност или расчекор помеѓу отфрлениот дискурс – наративите на марксизмот, и новиот – дискурсот на либерализмот.

Овој текст се случува и заради книжевната репортажа „Нов живот“ на Дионисиос Стурис (од минатата година достапна и на македонски благодарение на Лидија Танушевска), инаку препознатлив книжевен жанр во Полска, кој ја спојува фактографијата со книжевните наративни техники и не спаѓа во документаристичката проза, туку се смета за уметничка литература. Овој текст се случува и со цел уште еднаш да се предочи темата што систематски е потиснувана, обележана и длабоко во мене, но и во мојот културен и општествен простор, и

посебно во мојот дом. Зашто татко ми скоро никогаш не зборуваше за своето детство зад границата. Ниту зборуваше за своето детство од оваа страна на границата. Па во тој поглед и овој текст е еден вид терапија. Тоа е едно соочување со самата себе. Впрочем, „реконструирањето на траумите никогаш не може да се доврши“ (Крамарик 2012: 143), така што и ова мое пишување е само еден мал прилог во таа реконструкција. „Враќањето на местото каде што траумата започнала е токму оној пат, на којшто може да настапи *лековитиото забораванье*. Со враќањето на бегалецот во својот напуштен дом, се надминува и замреноста на ритамот на сеќавањето, замреноста и блокираноста предизвикана од доживеаниот ужас, од доживеаната болка на разделбата.“, ќе напише Кица Колбе во својата автобиографска проза „Егејци“ (Колбе 1999: 13).

Татко ми само еднаш успеа да помине покрај својот напуштен дом, а ова мое пишување е едно симболично наминување во неговиот дом, во домот на неговите родители и на неговата баба, едно метафорично (на)враќање во неговото напуштено огниште.

Во свеста на многу Македонци, Проклетиот Сид, за кој говори и нараторот од романот „Пророкот од Дискантрија“ на Драги Михајловски, колку што реферира на ограничувањата и границите и тоа не само на државотворните кои го гарантираат нашиот суверенитет и суверенитетот на нашиот сосед, туку и на оние другите – имажинарните, симболичките, политички изнудените ограничувања кои за нас значат Име (Бановиќ-Марковска 2012: 227), толку се поврзува и со темата за протерувањето/прогонувањето на Егејските Македонци (Македонците од северниот дел на Грција), или, поточно, израснува од драмата на нашиот Југ т.е. од Егзодусот врзан со времето на Граѓанската војна во Грција! Пред овој Егзодус останаа индиферентни политичките струи во поранешна Југославија и многу структури во тогашна Македонија во рамките на таа Југославија, кои заземајќи инфериорна позиција пред европската интелектуална и дипломатска јавност, бесчувствително дозволија на Егзодусот да се гледа, како што нагласува Бановиќ-Марковска, како „на локален проблем, некаков си провинциски синдром на Балканот, кој, нели, не е Европа...“. Од друга страна, „оваа добро контролирана анемиичност ѝ даде крилја на официјалната грчка политика“ (2012: 228). Еве како Кица Б. Колбе ја опишува траумата

во свеста на нејзиното протерано семејство: „За семејството од кое јас потекнувам, коешто корењата ги носи од костурско-леринскиот крај, граница секогаш значеше предел на грчко-македонската граница по должината на подрачјето на Битола. Таа го содржеше волшебното и чудесното, но во исто време и застрашувачкото значење на зборот „граница“, која дома во Скопје, во безбројните, бесконечните раскажувања на мигови добиваше и размери на големо чудовиште, стихија, страотен непрегледен сид. [...] ... тука зад овој невидлив сид од прозрачен воздух, зад овие неколку педи иста земја, зад оваа редица од зеленило на битолско-леринското поле е она „дома“, толку сонувано, толку копнеено, толку посакувано за татко ми од онаа зимска ноќ во февруари 1947 година ...“ (Колбе 1999: 94-95).

Во својот „Нов живот“ Стурис ја истакнува мотивацијата да напише една ваква книга. Имено, тој и самиот е зачуден зошто никој не се заинтересирал за најкрвавиот конфликт во Европа од 1945 г. до распадот на Југославија и зошто никој не се зафатил со тоа сериозно и да истражува и да пишува за него (иако во Полска повеќе од 30 години имало илјадници ветерани од оваа војна). И како што истакнуваат и авторките на трудот „Граѓанската војна низ призмата на една книжевна репортажа од Полска“, Јасминка Делова-Силјанова и Лидија Танушевска, и самиот автор во книгата ја вметнува и **својата семејна приказна**. „Имено, и тој самиот има бегалски ген, иако е длабоко закоренет во полската култура. Потекнува од семејство на погрчени Власи од месноста Лангадија во близина на Солун. Бабата и дедото на Дионис биле измачувани од грчката војска поради поврзаноста со комунистите и пребегале најпрвин во Буљкес (денешен Маглиќ) во Југославија, од каде што пратиле две деца во Полска, а самите со уште три деца се нашле во Чехословачка. Семејството се обединило во Полска дури во 1953 г. Повеќето Стурисови се вратиле во Грција по 1975 г., а во Полска останал само еден чичко на Дионисиос и мајка му, Полјачка, веќе разведена од татко му, со трите деца, меѓу кои и тој самиот. Самиот за себе вели дека **неговата крв**, како и на повеќето од тоа трето поколение од бегалците, е **премногу разретчена**, бидејќи веќе не е чисто грчка, туку главно полско-грчка? Се прашува дали е неопходно категорично да го одредат нивниот национален идентитет,

кој најчесто е двоен и недоопределен, еднаш пополски, еднаш погрчки, и во тоа нема ништо лошо.“ (Делова-Силјанова, Танушевска 2025: во печат, означено од Весна Мојсова-Чепишевска)

Стурис чувствува дека заради својот „бегалски ген“ како со возбуда се нафаќа да пишува репортажи на теми поврзани со бегалците и дека одел таму каде што можел да разговара со нив. Зашто како што признава: „Во сите тие луѓе што ги сретнав, за кои пишував во весниците или раскажував во етерот на радиото, ја гледав мојата баба Марија и другите бегалци од Грција, а во нивните деца што се моткаа на нозе – малата тетка Киријаки или татко ми.“ (Стурис 2023: 32)

Така што, она што ги поврзува трите книги, е **перцепцијата на бегалецот** со која е одбележан и генот т.е. идентитетот и на Колбе и на Стурис. Колбе таа перцепција ја гради во „својата“ Македонија, а Стурис во туѓата, но пријателска Полска. Всушност и двајцата како да го прегрнуваат апелот на алжирскиот писател Камел Дауд: „Треба да се дефинираат одново темелите на своето човештво. Денес, не ни е потребен европскиот или западниот хуманизам, туку универзалниот. Имам впечаток дека западниот хуманизам запнал некаде. Како го гледа Другиот?“ (цитирано според Стурис 2023: 10).

Неупатените, но и оние со кратко помнење, како и оние што немаат чувство за ужасите од овој Егзодус, би рекле, зарем повторно се измачуваме со заморни прашања, расправи, но и со проучувања на т.н субалтерни херменевтики и етнички фрустрации? Но тука е Хегел, кој своевременно многу јасно констатираше дека реалноста секогаш е конкретна т.е. дека „философијата се посрамотува ако не ја мисли стварноста“ (цитирано според Саркањац, 2009: 16), а тоа значи дека Егзодусот не смее да биде заборавен, а со тоа не смее да биде затворено ниту егејското прашање (ако воопшто досега е отворено?). На таквото трауматично минато, чии последици живеат во сегашноста, не му е дозволено заборавање. Траумата од минатото мора да биде признаена. Како што не смее да бидат заборавени ни Доне Совичанов од „Црно семе“, ни Борис Тушев од „Цревениот коњ“ на Ташко Георгиевски. А не смее да биде заборавен на Микронисос. „Најтажниот грчки остров. Симбол на страдањето, на глупавото, безмилосно насилство, на тортурите.“ (Стурис 2023: 295). Не смее да биде заборавен пустиот остров

кој сега е во руини како единствен доказ дека до пред шеесет години овде работел логор за политичка рехабилитација на „заразените“ од комунизмот и кој не фигурира на брошурите на туристичките агенции, како Крит, Крф или Миконос, на пустиот остров ист како оној на кој е испратен и Доне (Андонис Совичанис) во романот „Црно семе“.

„Десницата не сака да ја признае непријатната вистина, дека од идеолошки причини над сто илјади луѓе биле испратени зад решетки и во логори по островите. (...) Колку точно? Нема да дознаеме додека армијата не ги отвори архивите. Оние кои преживеале, до денес го чекаат официјалното извинување. (...) Единствено Мелина Меркури, која од генијална глумица и продемократска активистка се претвори во министерка за култура во владата на Андреас Папандреу, покажа политичка волја и во 1989 г. издаде декрет со кој **целиот остров бил признаен како место од посебно историско значење**, што подлежи на заштита. Меркури свикала екипа, која разработила план за конзервација на некогашниот логор и неговите градби. Тој план, сепак, никогаш не бил реализиран.“ (Стурис 2023: 296-297, означено од Весна Мојсова-Чепишевска)

Впрочем, и трауматичното минато е дел од процесот на создавањето на заедничкиот европски идентитет и она што може да се стори на официјално ниво е „да се воспостави европски начин на паметење на насилството во минатото, во кој ваквите насилни настани – Егејскиот Егзодус – нема да бидат заборавени“ (Георгиевска-Јаковлева 2011: 375). А згора на сè, Егејците, се двапати прогонети, пишува Колбе во својата книга „Земјата на бегалците“. „Нивната земја, државата Грција, двапати ги прогони. Еднаш, во таа војна, која тие најчесто ја нарекуваа само *Партизанска војна*. Граѓанската војна во Грција. Таа ги прогони тогаш со бомбите. Со офанзивите. Со рациите. Со палежите на куќите. Со убиствата. Со затворите на пустите острови во Егејското море. Вторпат, таа ги прогони по војната или по *Партизанска војна*. Државата Грција, чии граѓани тие уште беа кога пребегаа преку границата во Југославија, ги прогони со грабежот на државјанството. Со грабежот на сопственоста. Со молкот на нивното постоење. Со насилниот заборав. Со бришењето на секоја трага од нивното постоење таму, во нејзини-

те граници. Нивната, грчката, држава, ги прогони двапати – воено и административно.“ (Колбе 2018: 22)

Затоа, трешти прашањето: Дали воопшто се воспостави европски начин на паметење на насилството во минатото? А стоиме исправени пред нови насилства и нови воени жаришта (Украина, Газа, Авганистан...)

Колбе смета дека „прашањето за вистинската парадигма во однос на истражувањето на личните биографии на културните и политичките личности во историјата на подрачјето на Балканот и на Македонија е од огромно значење и за „европеизацијата“ на балканските биографии и балканските состојби, зашто на тој начин би се надминало нивото на провинцијалното определување и регистрирање во „наши“ и „туѓи“. [...] Состојбата на егзилот, траумата на бегалецот, меѓутоа, говори сосема јасно, дека луѓето имаат право на сопствено потекло и личен биографски континуитет. Само толерантното и деполитизирано културно и историско памтење може да го демантира херметизмот на најзатворените граници во Европа, оние меѓу балканските народи.“, заклучува Колбе (1999: 204). Затоа, токму книжевноста има таква моќ постојано да нè потсетува на минатото, или како што вели Ла Капра: „минатото доаѓа до нас преку текстовите, анализираните остатоци – сеќавања, преку сето она што нам како на читатели, би требало да ни укаже дека определен настан навистина се случил“ (цитирано според Крамарик 2011: 140).

Затоа и Кица Колбе, преку своето дело „Егејци“, нуди еден од можните одговори на прашањето: „дали етнонационалниот сентимент, кој создава конфликти, може да биде елиминиран со исклучувањето на дел од колективната меморија на нациите или пак тој ќе произведува конфликти, сè додека не се интегрира во колективната меморија“ (Георгиевска-Јаковлева 2011: 371)? Но и еден од можните одговори на постојано присутната дилема кај откорнатиците, прогнаниците, а тоа е дали да се интегрираат во новиот живот (да се превоспитаат, конформираат) или да останат свои (што значи свесен избор на ропство), или пак во краен случај да останат само пасивни набљудувачи на животот, со постојан копнеж по она што значи „дома“?

Стурис многу прецизно и крајно отворено зборува за колоритноста на секој идентитет (погрчени Власи, Македонци, Грци бегалци од Турција) како дел од колективниот идентитет на сите тие илјадници бегалци од Грција што наоѓаат живот и создаваат свој дом во Полска. Особено е моќно она на Вангелис Цахуридис (дојденец од Мала Азија) кој му станува **водич по компликувана историја** на Дионосиос Стурис. Колку за да може да ја детектира сопствената приказна, толку и за да ги подреди и разбере и оние околу 40-тина други приказни, сведоштва за семејни растргнатости и раселености и во нив десетината исповеди и на Македонци, како оние на Спиро Гагачевски, или на Ристо Нихов, Марија Трапезаниду-Скшешевска или Кула Росоловска или Тања Папа...

„Тој не ја одминува македонската голгота и не избегнува да напише и за диктатурата на власта, насочена особено кон македонското население во Егејска Македонија, не заборава да спомене дека во 1983 кога со указот на Папандреу бегалците веќе слободно можеле да се вратат на своите родни огништа и слават по улиците на Полска, но не и Македонците за кои тоа не важи, освен ако не си го сменат името и идентитетот.“ (Делова-Силјанова, Танушевска 2025: во печат)

Златко Крамариќ нагласува дека доколку сакаме навистина да ја предпочиме вистината за темите кои болат, тогаш „мора да ни биде јасно дека не е можно да се постигне такво нешто користејќи исклучително традиционални раскажувачки постапки. Тоа е она што им поаѓа од рака и на Колбе и на Стурис. А, токму тие постапки и учествуваат во процесот на создавањето на тој модел на „културно паметење“, кој службената власт го пропишува / препорачува / легитимира.“ (Крамариќ 2012: 143). Колбе е свесна за тоа, па така во интервјуто за DW (Deutsche Welle) што го водеше Зоран Јордановски, Колбе изјави дека „Егејци“, како **еден голем филозофски есеј** или **есеистички роман**, има и **многу политички потенцијал**. И книжевната репортажа „Нов живот“ на Стурис има многу политички потенцијал. И во ова нејзино признание колку што се препознава еден нетрадиционален раскажувачки потег, толку се покажува и сопствената свесност дека ова нејзино дело е едното од оние кои (ќе) се доживуваат како „Пандорината кутија на „сеќавањата“ / сведочењата на сите тие што учествувале како жрт-

ви на тие злосторства за кои не било дозволено да се зборува јавно, а секавањата се средства што ни помагаат да ги преживееме загубите.“ (2012: 142-143). Таква „пандорина кутија“ е и „Нов живот“ на Стурис. Колбе за првпат многу отворено критички ја претставува ситуацијата на бегалците од Егејска Македонија т. е. од северна Грција, и кон крајот на минатиот век поточно во 1999 година кога излегува книгата „Егејци“ и потоа после скоро дваесет години кога се појавува „Земјата на бегалците“ во 2018. Во двете Колбе прејудицира и одредени проблеми што станаа актуелни и интензивни во политиката на почетокот на нашиов век, а кои како да се засилија последниве години. Затоа таа во ова интервју упатува и критика до сите Македонци кои како да не ја чувствуваа приказната на Егејците сè до оној момент кога сите се најдоа/најдовме во состојбата да бидеме Егејци т.е. кога дојде до таков драматуршки пресврт на политичко ниво на сите да им се негира македонскиот идентитет, онака како што тој се негираше во Грција по Балканските војни.

Делова-Силјановска и Танушевска книгата „Нов живот“ од Дионисиос Стурис ја сметаат „за **важна позиција во историографските извори за Граѓанската војна**, но и оригинално четиво кое засегнува преку оваа тема и други актуелни прашања од современото живеење, како идентитетот, денешната бегалска криза, диверзитетот, интернационалноста, дискриминацијата и др. И дека начинот на кој е претставена Граѓанската војна, наративната техника е начин на кој и не толку упатените во оваа тематика можат да добијат јасна слика за Граѓанската војна и за децата бегалци, но и поупатените можат да најдат по нешто ново, нешто покажано и прикажано од поинаков аспект.“ (Делова-Силјанова, Танушевска 2025: во печат, означено од Весна Мојсова-Чепишевска)

Но за мене тука е и прашањето за тоа колку само хуманитарна цел имаше одвојувањето на децата од своите мајки и од своето семејство?

„Само малкумина од моите соговорници не се замислуваат кој грчки збор најдобро ја опишува нивната судбина, кои глаголи и именки се вистински: *мазево* или *соза*, „спас“ или „грабнување“. денес тоа веќе не е важно – велат. Беше војна, во војна се случуваат разни работи. Се случило и тоа е тоа. За повеќемината, сепак, важни се и зборовите,

и причините кои ги натерале партизаните да ги евакуираат децата од борбените територии. Дали тоа биле чисто хуманитарни поводи, или можеби и политички. А можеби и такви и такви? (...) Има писатели и режисери, кои врз основа на трагичната поединечна приказна на мајката или на детето, ја ставаат под знак прашање смислата на целата операција. Сепак, има и такви, кои ги опишуваат настаните од „птичја перспектива“, не гледаат поединечно дете, туку колона деца (во суштина повеќе од дваесет илјади), кои пешачат низ планините кон подобар свет – без војна и глад.“ (Стурис 2023: 109, означено од Весна Мојсова-Чепишевска)

Како и прашањето за бришењето / уништувањето / спалувањето на архивите. Така, за да се окончаат општествените поделби меѓу левицата и десницата, во времето на Андреас Папандреу како премиер на Грција, доаѓа наредба: да се запалат папките на некогашните бегалци. Па останува да одзвонува ова прашање? Кој доби, а кој изгуби со тоа спалување?

И најсилно прашањето дали некогаш исчезнуваат мирисите на детството, на родното место, на татковината после еден куп време далеку од дома?

„Еден куп време далеку од татковината – од родниот град, родното село, од познатите глетки, мириси и вкусови, без жегалци, без модри патлици, без слатко од диви горчливи портокали. Без сушено оригано, без бадеми и смокви. Евентуално со маринирани маслинки од увоз. Дури и полскиот мед има поинаков вкус – не е толку сладок, не е толку златест.

Тоа не се префрлувања и жалења. Тагата и носталгијата привикуваат некои идеализирани слики на некогашното секојдневие.“ (Стурис 2023: 213-214)

За да ја оствари смислата на своето постоење човек мора да се поврзе со своите предци. Ташко Георгиевски тоа го прави преку **родното огниште** (сликата која не ги напушта ниту Доне Совичанов од „Црно семе“, ниту Борис Тушев од „Црвениот коњ“) кое се чита/доживува како силна *мейџафора на вдоминосџа* (Георгиевска-Јаковлева 2008: 87), како силна метафора на потребата за дом. **Тагата** преку имагинарните вообразби станува средство за самоспознавање, за осознавање на

сопствениот идентитет, за прочистување на душата како во романот „Храпешко“ на Ермис Лафазановски, но и во романите „Снегот во Казабланка“ и „Жените Гаврилови“ на Кица Б. Колбе. Сите тие и самите уште како деца се борат со слични чувства искусувајќи го бегалскиот егзодус како потомци на Егејците.

„Егзилот го прекинува и континуитетот на биографиите, на животниот пат“, нагласува Кица Б. Колбе во „Егејци“. Егзилот, иако е голема цитатна книжевна тема, како состојба најсилно го чувствуваат оние кои го имаат како дел од сопствената, личната историја. А **тагата** преку имагинарните вообразби станува средство за самоспознавање, за осознавање на сопствениот идентитет, за прочистување на душата како и кај Колбе, која и самата уште како дете се бори со слични чувства искусувајќи го бегалскиот егзодус како потомок на Егејците. Егзилот нè приморува уште еднаш да се родиме. Тој „отвора и една друга димензија во времето и просторот која понекогаш може да биде многу корисна за да се пронајде вистинската тежина на секоја работа. [...] Прогонството, кое секогаш доаѓа после некој пораз, не подразбира секогаш болни искуства.“ (Zanini 2002: 67). На него треба да се гледа „и како казна, но истовремено и како слобода и одговорност“ (Zanini 2002: 68). „Луѓето доколку не сакаат својот понатамошен живот да го преобразат во патологија на потиснувањето и присилниот заборав, не можат да живеат без паметење, без сеќавање. [...] ... страдањето на конкретните луѓе, на бегалците, како оние во семејството во кое сум родена, страдањето на дедо ми, на татко ми, не е фикција, ниту **културна митологија**. Тоа е незаобичаено сведоштво за нивната трајна траума ...“ (Колбе 1999: 12, означено од Весна Мојсова-Чепишевска).

Оваа перспектива ја читаме и во некои приказни на Стурис. Тој е оној кој ги слуша и ги запишува, и притоа се обидува да ги објасни, па и да ги дефинира копнежите во тие нивни приказни, како кога Ева вели: „... тато често повторуваше: *Имам ѿлем койнеж во срцејѿо*. За Грција копнееше толку многу, за првото семејство, за децата. До крајот на животот го гризеше совеста.“ (како и оној копнеж на Борис Тушев од „Црвениот коњ“ на Ташко Георгиевски), на што се надоврзува она на Ева: „И јас, исто така, копнеам, иако не разбираам по што. Па, речи-

си таа Грција и не ја знам, се чувствувам како Полјачка, а копнеам.“ (Стурис 2023: 285)

Роси Браидоти многу лесно успева да теоретизира со самиот поим номадизам и оној интелектуалниот и оној мигрантскиот. Но егзилот, за разлика од номадизмот, „не е како што и самата Браидоти вели, „теоретска фигуративна претстава“, „мит“, „политичка фикција“. Оттаму и дефинирањето на егзилот не може да се изведе со метафора, како што Браидоти го прави тоа со номадизмот.“ (Смилевски 2012: 94). Разликата помеѓу номадот, егзилантот и мигрантот се рефлектира и во односот на субјектот кон јазикот и според неа стилот на изразувањето на егзилантот е обременет со изразено чувство на неприпаѓање и во тој контекст најомилено негово време е минатото свршено време. За Едвард Саид при дефинирањето на егзилантот поважно е да се дефинираат котите на кои се распнува самиот егзилант, а тоа се: носталгијата, тагата, зависта, горчината. Затоа како најблиска можна дефиниција ја земаме онаа на Пол Фридрих која вели дека егзилантот е „оној кој, доброволно, или под присила е транслоциран, физички или ментално или и двете, во други универзumi на дискурсот, било да се културолошки, лингвистички или – веројатно, најтипично – политички.“ (цитирано според Смилевски 2012: 95).

Овој текст сепак се случува зашто уште еднаш преку книгата на Дионисиос Стурис ми се разбуричка душата. И јас како и Ева копнеам по куќата на татко ми и на семејството на татко ми, таму зад границата, во Сетина (Скопос), иако не ја знам.

Овој текст е и заради можноста да ја започнам својата потрага по личното и македонското *Sittlichkeit*, еден од оние поими на Хегел кои тешко се преведуваат, а на кој наидов кај Саркањац (2009: 116). Во него се обединуваат објективниот момент на апстрактното право и субјективниот момент на моралот и притоа се конкретизира слободата. Оваа потрага ми е потребна за да го засилам чувството на припадност и либерална дејственост, а не само теориски да ги совладам различните дискурси и притоа да го избирам оној што најмногу ѝ одговара на мојата животна форма. Овој текст се случува и за да му овозможам на мојот татко преку него да направи обид за заокружување на сопственото патување, но истовремено и на моето патување. Зашто ако заминувањето

од „дома“ значи разделба, одвојување, напуштање на една состојба за да се премине во друга и на свој начин станува синоним за напуштање на домот, тогаш враќањето означува пристигнување на местото на заминувањето, повторно освојување на напуштеното и изгубеното место, и едно заокружување на самото патување. За жал, сè уште не сум го остварила и реалното патување до местото на заминувањето на татко ми и неговото семејство.

Литература

- Браидоти, Р. 2003. *Номадски субјекти*, Скопје, Македонска книга 2002.
- Георгиевска-Јаковлева, Л. 2011. „Егзилот како трајна траума или егејската тема – заборавена/забранета историска приказна“, *Сџектар*, бр. 58, 368- 375.
- Георгиевска-Јаковлева, Л. 2008. „Поетика на егзилот“, *Книжевностиа и културнајта иранзиција*, Скопје, *Институтот за македонска литература*.
- Делова-Силјанова, Ј. и Танушевска Л. 2025. „Граѓанската војна низ призмата на една книжевна репортажа од Полска“, (во печат)
- Zanini, P. 2002. *Značenja granice*, Beograd, *Clio*.
- Јованчевски, А. и Танушевска Л. 2024. „За неколку конструктивни постапки во нарацијата на книжевната репортажа“. *Folia Philologica Macedono-Polonica (tom II)*“, Katowice/ Катовице: Шлезиски универзитет, 137-150.
- Јордановски, З. 2008. „Сите сме Егејци – интервју со Кица Колбе“ (<http://www.dw.de/%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B1%D0%B5-%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D1%81%D0%BC%D0%B5-%D0%B5%D0%B3%D0%B5%D1%98%D1%86%D0%B8/a-3287269>) (преземено септември 2024).
- Колбе, К. Б. 1999. *Егејци*, Скопје, *Култура*.
- Колбе, К. 2018. *Земјата на белциите*, Скопје, *Или-или*.
- Крамарик, З. 2011. *Идентитетот, текстот, нација*, Скопје, *Табернакул*.
- Крамарик, З. и Бановиќ-Марковска А. 2012. *Политика. Култура. Идентитетот*, Скопје, *Мајор*.
- Саркаџац, Б. 2009. *По свое (македонски кајтахрезис или како да се зборува за Македонија)*, Скопје, *Макавеј*.
- Смилевски, Г. 2012. „Поимањето на егзилот: теоријата наспроти искуството“, *Сџектар*, бр. 60, 92-97.
- Стурис, Д. 2023. *Нов живот: како Полјаците им помогнаа на белциите од Грција*. Скопје: Славика либрис.

Vesna MOJSOVA CHEPISHEVSKA
Blaže Koneski Faculty of Philology
Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
Skopje, Macedonia

FACE YOURSELF
(via books by Kitsa Kolbe and Dionysios Stouris)

Summary: The reading of Kolbe, specifically of her works, the (auto)biographical prose “Aegeans” (1999) and the autobiographical novel “Land of Refugees” (2018) and of Sturis, specifically of his literary reportage “New Life. How the Poles helped the refugees from Greece” (2023), is an opportunity to fully face yourself. Writing on/about this topic is just one small contribution in that reconstruction. “Returning to the place where the trauma began is precisely the path on which healing and forgetting can occur.” (Kolbe 1999: 13) My father only managed to pass his abandoned home once, so through this paper a symbolic journey takes place, in his home, in the home of his parents and his grandmother, a metaphorical return to his abandoned hearth, there, across the border, in former Aegean Macedonia, which is now part of northern Greece.

Keywords: literary reportage, Dionisios Sturis, returning home, refugees, facing yourself.

ТРАНСЛАТОЛОШКИ ПРЕДИЗВИЦИ

УДК 821.162.1:811.163.3'255.4

Звонко ТАНЕСКИ

Филозофски факултет при

Универзитетот Коменски во Братислава

zvonko.taneski@gmail.com

ЗА НЕКОИ ПРЕВОДИ НА ЛИТЕРАТУРА ОД ПОЛСКИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Со овој труд сакаме да дадеме еден комплетен преглед на преводите на современата полска литература на македонски јазик на реномираниот научник и универзитетски професор Лидија Танушевска. Фокусот ќе биде на повеќето преводи на популарни книжевни изданија, кои излегоа од печат пред многу години во неколку добропознати издавачки куќи во Скопје и беа наградени со важни домашни и меѓународни признанија. Репертоарот на признатите преводи на проф. Л. Танушевска е мошне широк и репрезентативен, а преводите се квалитетни и ѝ ја претставуваат современата полска книжевност во најдоброто светло на македонската читателска публика. Текстот панорамски ги опфаќа и повеќето книжевно-научни преводи и авторски статии на Танушевска, од областа на полско-македонските книжевни и културни релации.

Клучни зборови: превод, полска книжевност, Лидија Танушевска, македонски јазик, полско-македонски релации.

Целта на нашата студија е да понуди комплетна слика за досега реализираните преводи на истакнатата македонска полонистка и универзитетска професорка Лидија Танушевска од современата полска книжевност на македонски јазик. Приматот ќе биде ставен врз издадените преводи во посебни книжни изданија, кои излегуваа во годиниве наназад во неколку познати издавачки куќи во Скопје, а беа заштитени и со значајни домашни и меѓународни награди. Репертоарот на остварени преводи на Л. Танушевска е прилично широк и долг, а преводите се мошне квалитетни и ја претставуваат современата полска книжевност во најдоброто можно светло пред македонската читателска публика. Текстот панорамски ги вклучува, исто така, и

повеќето книжевно-научни преводи и авторски статии на Танушевска од доменот на полско-македонските книжевни и културни врски.

Лидија Танушевска е родена во 1969 година во Скопје. Дипломирала, магистрирала и докторирала на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот Св. Кирил и Методиј во Скопје. Моментално работи како редовна професорка на Катедрата за славистика при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“. Работела и како лекторка по македонски јазик на Шлезискиот Универзитет во Катовице и на Јагелошкиот Универзитет во Краков, во Полска, а исто така била ангажирана извесен период и како лекторка и раководителка на преведувачката работилница (полски-македонски-полски) при Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид. Од 2010 година, на Универзитетот Св. Кирил и Методиј во Скопје ги предава предметите од областа на „Полската книжевност“, како и циклусот предмети по „Теорија и практика на превод од полски на македонски и обратно“. Организирала и учествувала на поголем број меѓународни научни конференции и преведувачки панели, уредила поголем број зборници, а има напишано и мноштво научни статии од областа на транслатологијата, компаративната книжевност и споредбената граматика на полскиот и македонскиот јазик дома и во странство. Авторка е и на научната монографија *Прилој кон конфронтирањата на граматиката на македонскиот и на полскиот јазик* (Скопје, 2017). Членка е на меѓународниот програмски одбор на списанието *Przekłady Literatur Słowiańskich*, а воедно е членка и на меѓународниот редакциски одбор на списанието *Postscriptum Polonistyczne* на Универзитетот во Катовице. Двократна добитничка е на наградата „Златно перо“ - за преводот на романот *Правек и другиите времиња* од Олга Токарчук од Здружението на преведувачите на Македонија за 2008 година и за збирките раскази *Продавниците со боја на цимет* и *Санаториумот во знакот на клейсиграфа* од Бруно Шулиц за 2012 година. Во 2015 година ја освои и наградата „Ришард Капушќињски за превод на нов јазик“ во Полска, за преводот на делото *Имџеријата* од Ришард Капушќињски.

Богатото портфолио на преводи од современата полска книжевност (а делумно и од полската книжевно-научна сфера) од Л. Танушевска на македонски јазик датира отприлика од 2000 година и неуморно

се дополнува сè до денес заедно со критичката рефлексija за нив. Од самите почетоци е вредно да се споменат преведената студија на Јоланта Сујецка со наслов *Слика на соjсjтвениот национален идентитет на македонски и бугарски пример* (Сујецка, 2001, стр. 107-121); значајниот превод на делото *Декалој* од К. Пјешевич и К. Кјешловски (Пјешевич – Кјешловски, 2002, стр. 253); двата превода на посебни книги од 2004 година и тоа *Глобализацијата и јерсијективите за развој на јосјсоцијалистичките земји* од Гжегож В. Колодко (Колодко, 2004, стр. 198) и прозното дело *Продавници со боја на цимет* од Бруно Шулиц (Шулиц, 2004, стр. 148); како и авторската студија на полски јазик *Kultowy wymiar odbioru literatury polskiej w Macedonii. Casus wybranych przekładów* (Tanuszevska, 2006, s. 203-206); понатаму преведената студија *Современиите јолски и македонски авиодефиниции на идентитетот. Контексти и функции* од Богуслав Желињски (Желињски, 2006, стр. 143-150), а неизоставен е притоа и книжниот превод на романот *Бела ноќ на љубовта* од Густав Херлинг-Груѓињски во 2006 година (Груѓињски-Херлинг, 2006, стр. 109). Од 2007 година би можеле да ги издвоиме како пореферентни авторската студија напишана на полски јазик *Progresja tematyczna w „Sklepach synamponowych” Brunona Schulza* (Tanuszevska, 2007, 557-562); книжевниот превод на романот *Правек и друштвото времиња* од Олга Токарчук (Токарчук, 2007, стр. 330), како и авторскиот поговор со наслов *Пајдување во времето* поместен на крајот од споменатото издание на преведениот роман (Танушевска, 2007, стр. 321-326).

Во 2010 година, Лидија Танушевска ја одбранува својата докторска дисертација со наслов *Анализа на јреводните текстови од јолски на македонски јазик (од аспекти на теоријата на јреводот)* на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје (Танушевска, 2010, стр. 224); истата година ја објавува и кратката студија на полски јазик *Nauczanie literatury polskiej na polonistyce w Macedonii* во Зборникот трудови од Третата меѓународна конференција за полска литература објавен во Катовице (Tanuszevska, 2010, s. 365-369), а заедно со Наталија Лукомска е ко-авторка и на преводот на научна студија од полската книжевна научничка и славистка Лида Мороз-Гжелак (Мороз-Гжелак, 2010, стр. 78-92). Во 2011 година, Лидија Танушевска објавува

два книжни превода на дела од полската книжевност на македонски јазик и тоа од авторите Хенрик Сјенкјевич и Бруно Шулц (Сјенкјевич, 2011, стр. 442; Шулц, 2011, стр. 423), како и една научна статија во реномираното списание *Македонски јазик* (Танушевска, 2011, стр. 145-152). Во 2012 година, Л. Танушевска ја презентира пред јавноста и научната статија *Персијективата на референцијата во преводот* во стручното списание *Литературен збор* (Танушевска, 2012, стр. 43-57), а под нејзино раководство се реализирани и повеќе книжевни преводи во зборници, антологии и хрестоматии објавени во Скопје. Во 2013 година ѝ излегуваат од печат дури три книжни преводи: романот *Талкачи* од Олга Токарчук (Токарчук, 2013, стр. 396) и прозните книги *Цивилизација* од Ципријан Норвид (Норвид, 2013, стр. 113) и *Мистични приказни* од Стефан Грабињски (Грабињски, 2013, стр. 123), а објавува наедно и две репрезентативни научни статии од областа на книжевниот превод во Полска односно во Македонија (Tanuszevska, 2013, s. 309-319; Танушевска, 2013, стр. 369-378). И наредната 2014 година е особено плодна за Танушевска, бидејќи им подарува на читателите и нов книжен превод од Олга Токарчук (Токарчук, 2014, стр. 186) во кој повторно се јавува и како авторка на поговорот (Танушевска, 2014, стр. 187-191); потоа го објавува преводот на романот *Империјата* од Р. Капушкински (Капушкински, 2014, стр. 348) за кој исто така ќе напише и авторски поговор (Танушевска, 2014, стр. 336-345). Истата година публикува и две свои пократки научни студии во зборници во Полска и во Македонија (Tanuszevska, 2014, s. 131-138; Танушевска, 2014, стр. 655-659).

Следната 2015 година е исто така плодотворна за Танушевска, затоа што повторно објавува нови книжевни преводи во посебни книжни изданија. Од целокупната годишна продукција на авторката би можеле, имено, да се потенцираат преводите на делото *Трошка висшина* од Зигмунт Милошевски (Милошевски, 2015, стр. 413) и на книгата *Митизација на реалноста* од Бруно Шулц (Шулц, 2015, стр. 143) за која Л. Танушевска пишува и предговор (Танушевска, 2015, стр. 7-11). И во оваа година, Танушевска ќе објави и други свои преводи и стручни статии низ периодиката и во неколку антологиски публикации, ќе напише и подолга аналитичка статија за творештвото на Ришард

Капушкински (Танушевска, 2015, онлајн), а ќе напише и повеќе лингвистички и книжевно-научни текстови во различни академски списанија и зборници меѓу кои би можеле овде да ги издвоиме само оние посветени на книжевниот превод (Танушевска, 2015, стр. 297-303; Tanuszevska, 2015, s. 271-280; Tanuszevska, 2015, s. 115-119). Од 2016 година посебно би го истакнале книжниот превод на делото *Гојленд* од Мариуш Шчигел (Шчигел, 2016, стр. 246); во 2017 година, пак, преводот на делото *Уиџе еден ден живој* од Ришард Капушкински (Капушкински, 2017, стр. 135), како и повеќе авторски студии и статии во академски списанија и зборници (на пример: Танушевска, 2017, стр. 249-263; Танушевска, 2017, стр. 529-536; Tanuszevska, 2017, s. 107-113; Tanuszevska, 2017, s. 359-364). Од 2018 година би ги издвоиле од истражуваниов домен, пак, неколкуте стручни статии и предговори на авторката на различни полско-македонски книжевни теми (Танушевска, 2018, стр. 215-222; Танушевска, 2018, стр. 9-39; Танушевска, 2018, стр. 297-308; Танушевска, 2018, 237-253). И 2019 година потоа се носи претежно во знакот на авторските статии, прикази и објавени преводи во стручната периодика (Tanuszevska, 2019, s. 118-119; Tanuszevska, 2019, s. 121-131; Tanuszevska, 2019, s. 17-25; Танушевска, 2019, стр. 49-63; Танушевска, 2019, стр. 443-454; Славкова, 2019, стр. 371-384).

Несомнено, и последниве четири години во научно-преведувачката работилница на Л. Танушевска се мошне богати и продуктивни, како со книжевни преводи на цели дела од полски автор(к)и на македонски јазик, така и со адекватна критичка рефлексивност на феномените на книжевноста и преводот низ стручната периодика. Од 2020 година би ги потенцирале преводот на книгата *Сиџе деца на Луи* од Камил Балук (Балук, 2020, стр. 240), како и повеќето статии и преводи во периодиката (види: Tanuszevska, 2020, s. 45-54; Tanuszevska, 2020, s. 157-168; Tanuszevska – Łukomska, 2020, s. 267-274; Танушевска, 2020, с. 425-445); во 2021 година, пак, двата книжни превода и тоа *Терај си ѿ ѿлуѿи ѿ коскиѿе на мрѿвиѿе* од Олга Токарчук (Токарчук, 2021, стр. 271) и *Еврејска работѿа* од Миколај Гринберг (Гринберг, 2021, стр. 129), како и неколкуте интересни и проникливи книжевно-научни статии (Tanuszevska, 2021, s. 197-206; Танушевска, 2021, стр. 96; Tanuszevska, 2021, s. 135-143; Танушевска, 2021, стр. 499-506). Во 2022

година, Танушевска објавува два нови книжни превода. Станува збор за делата *Бизарни раскази* од Олга Токарчук (Токарчук, 2022, стр. 222) и *Сиџе војни на Лара* од Војкех Јагелски (Јагелски, 2022, стр. 199). Истата година Л. Танушевска објавува и две позначајни книжевно-научни статии (Tanuszevska, 2022, s. 1-11; Танушевска, 2022, стр. 152-161). Заклучно, во 2023 година, од портфолиото на Танушевска би издвоиле две прегледни книжевно-научни статии напишани на полски и на македонски јазик (Танушевска, 2023, стр. 1-12; Танушевска – Јованчевски, 2023, стр. 275-279).

На самиот крај треба да се подвлече и фактот дека за бројните книжевни преводи на Лидија Танушевска на погоре споменатите познати и култни писатели од полската книжевност на македонски јазик се напишани и повеќе позитивни рецензии и реакции, меѓутоа нивниот целокупен обем и рецепција не беа предмет на елаборација во овој труд. Можеби ќе претставуваат своевидна инспирација за некоја нова аналитичка согледба на нејзиниот преведувачки и книжевно-научен опус во иднина. Дотогаш остануваме да бидеме будни и љубопитни во очекувањето на новите дела од перото на Л. Танушевска на кои ќе можеме со сигурност да им се радуваме и да им се восхитуваме.

ЛИТЕРАТУРА

- БАЛУК, К.: *Сиџе деца на Луи*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Славика Либрис 2020, стр. 240.
- ГРАБИЊСКИ, С.: *Мистични приказни*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Бегемот 2013, стр. 123.
- ГРИНБЕРГ, Миколај: *Еврејска работа*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Или-или 2021, стр. 129.
- ЖЕЛИЊСКИ, Б.: Современите полски и македонски автодефиниции на идентитетот. Контексти и функции. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. In. *Folia Philologica Macedono-Polonica: Мајеријали од Шестата македонско-полска конференција од областа на јазикот и литературата (Охрид, август 2002)*, Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј 2006, том 6, стр. 143-150.
- ЈАГЕЛСКИ, В.: *Сиџе војни на Лара*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Славика Либрис 2022, стр. 199.

- КАПУШКИЊСКИ, Р.: *Имјеријаџа*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Бегемот 2014, стр. 348.
- КАПУШКИЊСКИ, Ришард: *Ушће еден ден живој*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Бегемот 2017, стр. 135.
- КОЛОДКО, Гжегож В.: *Глобализацијаџа и ѝерсијекџивииџе за развој на ѝосџсоцијалистичкиџе земји*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Економски институт / Магор 2004, стр. 198.
- МИЛОШЕВСКИ, З.: *Трошка висџина*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Бегемот 2015, стр. 413.
- МОРОЗ-ГЖЕЛАК, Л.: Заедниците на македонскиот територијален простор во светлината на трудовите на авторите од преминот на XIX во XX век. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска и Наталија Лукомска. In. *Прилози XLI 1-2*. Скопје: МАНУ 2010, стр. 78-92.
- НОРВИД, Ц.: *Цивилизација*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Бегемот 2013, стр. 113.
- ПЈЕШЕВИЧ, К. – КЈЕШЛОВСКИ, К.: *Декалоџ*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Аз - Буки 2002, стр. 253.
- СЈЕНКЈЕВИЧ, Х.: Без догма. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Или-или 2011, стр. 442.
- СЛАВКОВА, Е.: Уметничката слика на ДОМОТ и СВЕТОТ („Талкачи“ од Олга Токарчук). Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. In. *Славистички сџудии 19*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ 2019, стр. 371-384.
- СУЈЕЦКА, Ј.: Слика на сопствениот национален идентитет на македонски и бугарски пример. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. In. *Сијекџар*, 2001, бр. 35-36, стр. 107-121.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: *Анализа на ѝреводниџе ѝексиџови од ѝолски на македонски јазик (од асијекџ на ѝеоријаџа на ѝреводоџ)*. Докторска дисертација. Скопје: Фонд на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, мај 2010, стр. 224.
- TANUSZEWSKA, L.: Bibliografia przekładów literatury polskiej w Macedonii w 2017 roku. In. *Przekłady Literatur Słowiańskich, tom 9, część 3*. Red. Marta Buczek. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2019, s. 118 - 119.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Дијалектот во полската книжевност – проблем или предизвик на преведувачот. In. *Славистички сџудии бр.18*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ 2018, стр. 297-308.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: За неколку полски модулантџи и за нивното значење во текстот на книжевниот превод. In. *Годинишен зборник, књиџа 43-44*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ 2018, стр. 237-253.

- ТАНУШЕВСКА, Л.: За романот *Е. Е.* на Олга Токарчук. In. Олга Токарчук – *Е.Е.* Скопје: Антолог 2014, стр. 187-191.
- TANUSZEWSKA, L.: Збогување со магијата во преводот на Виткаци. In. *Poznańskie studia slawistyczne 4*. Poznań: UAM 2013, s. 309-319.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Избрани проблеми во преводот на полска литература на македонски јазик. In. *Македонски јазик*, Год. LXII, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ 2011, стр. 145-152.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: „*Имџеријата*“ од *Ришард Кајушки*њски: *Човечна ѝприказна за нечовечности*. In. <http://www.okno.mk/node/47409> (28.05.2015 13:09).
- TANUSZEWSKA, L. - ŁUKOMSKA, N.: Interferencje językowo-kulturowe w przekładach literackich (na przykładach języka macedońskiego i polskiego). In. *Słowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultura* (Monografia ze studiów slawistycznych IV). Red. A. Kołodziej - E. Tyszkowska-Kasprzak - M. Ślawska - A. Ursulenko. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT / Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe 2020, s. 267-274.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: *Јазичнајта норма во книжевниот ѝпревод од ѝолски јазик*. In. Македонистиката меѓу традицијата и современите предизвици (Зборник на трудови од Меѓународната научна конференција одржана на 21 и 22 ноември 2013 година). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ 2017, стр. 529-536.
- TANUSZEWSKA, L.: Jak czytam literaturę polską. In. *Postscriptum Polonistyczne 2023, nr 30 (2)*. Red. Maria Czemпка-Wewióra. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2023, s. 1-12.
- TANUSZEWSKA, L.: Jak twórczość mistrza polskiego reportażu stała się „peryferyjna”? O recepcji Jeszcze dzień życia R. Kapuścińskiego w kulturze macedońskiej. In. *Przekłady Literatur Słowiańskich, tom 9, część 3*. Red. Marta Buczek. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2019, s. 121 - 131.
- ТАНУШЕВСКА, Л. – ЈОВАНЧЕВСКИ, А.: За препевите на Конески од полски јазик. In. *Зборник од Меѓународниот научен собир „100 години Блаже Конески и 75 години Филолошки факултет“* одржан во Скопје на 13-14 декември 2021 г.). Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ 2023, стр. 275-279.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Книжевниот превод од полски јазик како позитивен феномен во преведувањата дејност во поново време“. In. *Годишен зборник* на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, бр.39-40. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ / Филолошки факултет „Блаже Конески“ 2014, стр. 655-659.

- TANUSZEWSKA, L.: Komentarz do przekładów literatury polskiej na język macedoński w 2014 roku. In. *Przekłady Literatur Słowiańskich, tom 6, część 2. Bibliografia przekładów literatur słowiańskich (2014)*. Red. B. Tokarz - L. Małczak - M. Buczek. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2015, s. 115- 119.
- TANUSZEWSKA, L.: Komentarz do przekładów literatury polskiej w Macedonii w 2016 roku. In. *Przekłady Literatur Słowiańskich, tom 8, część 2. Bibliografia przekładów literatur słowiańskich (2016)*. Red. Leszek Małczak. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2017, s. 107-113.
- TANUSZEWSKA, L.: Kultowy wymiar odbioru literatury polskiej w Macedonii. Casus wybranych przekładów. In. *Literatura polska w świecie. Zagadnienia recepcji i odbioru*. Red. Romualda Cudaka. Katowice: Wydawnictwo Gnome 2006, s. 203-206.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Лем Станислав. Патешествие прво под А), или Електро-бардот на Трурл. In. *Виктор Язневич - Станислав Лем в мире*. Минск: Медисонт 2021, стр. 96.
- TANUSZEWSKA, L.: Macedoński fenomen wzrostu liczby tłumaczeń z języka polskiego w latach 1990 – 2020. In. *Przekłady Literatur Słowiańskich t. 12*. Red. Katarzyna Majdzik Papić. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2022, s. 1-11.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Метафикција на женски начин (полско-македонска паралела). In. *XLI Меѓународна научна конференција на XLVII Меѓународен семинар за македонски јазик, лиџерајџура и кулџура* (Охрид 14-15 јуни 2015). Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ 2015, стр. 297-303.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Наместо поговор. In. Ришард Капушќињски – Имперјата. Скопје: Бегемот 2014, стр. 336-345.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Наративот на фактите како иновативност во книжевноста и во филмот (полско-македонски пример). In. *XLVII Меѓународна научна конференција на LII Меѓународна лејџна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, лиџерајџура и кулџура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ 2021, стр. 499 – 506.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Наративот на фактите (Лидија Димковска vs Мариуш Шчигел). In. *Folia Philologica Macedono-polonica 9-10*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ 2018, стр. 215-222.
- TANUSZEWSKA, L.: Nauczanie literatury polskiej na polonistycie w Macedonii. In. *Literatura polska w świecie*. T. 3. Obecności. Red. R. Cudak. Katowice: Uniwersytet Śląski - Wyd. Gnome 2010. S. 365-369.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Неменливите изрази во книжевниот превод од полски на македонски јазик. In. *Современа филолоџија 2 (2)*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ 2019, стр. 49-63.

- ТАНУШЕВСКА, Л.: Нобеловското предавање на Олга Токарчук. Воведни забелешки и превод: Лидија Танушевска. In. *Славистички студии* 20. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ 2020, стр. 425-445.
- TANUSZEWSKA, L.: Odbiór reportażu literackiego w przekładzie na język macedoński. In. *Literatura polska w świecie*, t. VII (*Reportaż w świecie. Światowość reportażu*). Red. K. Frukacz. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2019, s. 17-25.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Одбрани стратегии, техники или проблеми во преводот на литературните текстови од полски на македонски јазик. In. *Славистички студии* бр. 17. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ 2017, стр. 249-263.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Очудените именски зборови во препевите на Конески од полски јазик. In. *XLVIII Меѓународна научна конференција на LIV Меѓународна лејна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ 2022, стр. 152 – 161.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Патување во времето. Поговор. In: *Олга Токарчук - Правек и другиите времиња*. Скопје: Македонска реч 2007, стр. 321-326.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Перспективата на референцијата во преводот. In. *Литературен збор*, бр. 1-3. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ 2012, стр. 43-57.
- TANUSZEWSKA, L.: Polskość czy światowość jako problemy przekładowe „Biegunów“ Olgi Tokarczuk. In. *Literatura polska w świecie. Tom V. Mapowanie, opisy, interpretacje*. Katowice: Uniwersytet Śląski / Wydawnictwo Gnome 2014, s. 131-138.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Преводот на метафорите од полски на македонски јазик. In. *Славистички студии* 19. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ 2019, стр. 443-454.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Предговор за книгата „Одбрани песни“ од Агам Зајевски (*Златен венец на СВП*). Струга: Струшки вечери на поезијата 2018, стр. 9-39.
- TANUSZEWSKA, L.: Progresja tematyczna w „Sklepach cynamonowych” Brunona Schulza. In. *Literatura, kultura i język polski w kontekstach i kontaktach światowych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2007, s. 557-562.
- TANUSZEWSKA, L.: Projektowana tożsamość „Nowomacedończyków“. In. *Tożsamość Słowian zachodnich i południowych w świetle XX-wiecznych dyskusji i polemik. T. I* (Konteksty filologiczne i kulturoznawcze pod redakcją Katarzyny Majdzik i Józefa Zarka). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2017, s. 359-364.

- TANUSZEWSKA, L.: Słownictwo specjalistyczne w prozie Olgi Tokarczuk jako wyzwanie translatorskie. In. *Między oryginałem a przekładem, r. XXVII Nr. 2 (52): Twórczość Olgi Tokarczuk w przekładzie*. Red. Marzena Chrobak i Michał Zięba. Kraków: Księgarnia Akademicka 2021, s. 135-143.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: *Сонуванаѿа реалноѿи на Бруно Шулиц*. Предговор. In. *Бруно Шулиц - Митизација на реалноста*. Скопје: Бегемот 2015, стр. 7-11.
- ТАНУШЕВСКА, Л.: Стилските особености на Колаковски, Гомбрович и Анджејевски низ призмата на одредени стратегии на преводната техника. In. *Славистички сѿудии 15-16*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ 2013, стр. 369-378.
- TANUSZEWSKA, L.: „Tłumaczenie tłumaczenia (czyli William Blake w powieści Olgi Tokarczuk)”. In. *Postscriptum Polonistyczne 2020, 1 (25)*. Red. R. Cudak - J. Tambor - A. Nęcka. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2020, s. 45-54.
- TANUSZEWSKA, L.: Transfer niektórych elementów językowych w przekładzie poezji polskiej na język macedoński. In. *Przekłady Literatur Słowiańskich, tom 6, część 1 (Wolność tłumacza wobec imperatywu tekstu)*. Red. B. Tokarz - L. Mańczak - M. Buczek. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2015, s. 271- 280.
- TANUSZEWSKA, L.: Czas przeszły jako wyznacznik narracji w przekładzie reportażu. In. *Benešić i drugi: Zagrebački polonistički doprinosi* (Zbornik radova s međunarodne znanstvene konferencije Julije Benešić i njegovo doba: povodom 100 godina lektorata poljskog jezika u Zagrebu. Četvrti Malićevići dani, Zagreb, 25. i 26. listopada 2019). Uredili Filip Kozina i Đurđica Čilić. Zagreb: FF press 2021, s. 197-206.
- TANUSZEWSKA, L.: Wyzwania przekładu „Cyberiady” Stanisława Lema (Предизвиците на преводот на *Киберујагаѿија* од Станислав Лем). In. *Przekłady Literatur Słowiańskich* t. 10, cz. 2. Red. Monika Gawlak. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2020, s. 157-168.
- ТОКАРЧУК, О.: *Бизарни раскази*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Антолог 2022, стр. 222.
- ТОКАРЧУК, О.: *Е. Е.* Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Антолог 2014, стр. 186.
- ТОКАРЧУК, О.: *Правек и групѿиѿе времиња*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Македонска реч 2007, стр. 330.
- ТОКАРЧУК, О.: *Талкачи*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Или-Или 2013, стр. 396.
- ТОКАРЧУК, О.: *Терај си ѿ ѿлуѿиѿи ѿо коскиѿиѿе на мрѿиѿиѿиѿе*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Антолог 2021, стр. 271.

- ХЕРЛИНГ-ГРУЃИЊСКИ, Г.: *Бела ноќ на љубовта (театралски роман)*.
 Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушевска. Скопје:
 Или-или 2006, стр. 109.
- ШУЛЦ, Б.: *Митизација на реалноста*. Превод од полски на македонски јазик:
 Лидија Танушевска. Скопје: Бегемот 2015, стр. 143.
- ШУЛЦ, Б.: *Продавници со боја на цимет*. Превод од полски на македонски
 јазик: Лидија Танушевска. Скопје: Темплум 2004, стр. 148.
- ШУЛЦ, Б.: *Продавнициите со боја на цимет / Санаториумот во знакот на
 клесидрајта*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија Танушев-
 ска. Скопје: Бегемот 2011, стр. 423.
- ШЧИГЕЛ, М.: *Готленд*. Превод од полски на македонски јазик: Лидија
 Танушевска. Скопје: Или-или 2016, стр. 246.

Zvonko TANESKI
Department of Philosophy
Comenius University in Bratislava

LIDIJA TANUŠEVSKA'S TRANSLATIONS OF CONTEMPORARY POLISH LITERATURE INTO MACEDONIAN LANGUAGE

Summary

The paper provides a complete overview of the translations of the established Macedonian scholar and university professor Lidija Tanuševska of contemporary Polish literature into Macedonian language. The primacy would be placed on more translations in popular book editions, which were published years ago in several well-known publishing houses in Skopje, and were awarded with important domestic and international prizes. The repertoire of acclaimed translations of prof. L. Tanuševska is decently wide and representative, and the translations are excellent and present the contemporary Polish literature in the best possible light to the Macedonian reading public. The text panoramically includes also most of Tanuševska's literary-scientific translations and authored articles in the area of Polish-Macedonian literary and cultural relations.

Keywords: translation, Polish literature, Lidija Tanuševska, macedonian language, Polish-Macedonian relations.

UDC 811.162.1'255.4

UDC 81'25

Dariusz ROTT

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Katowice, Polska

dariusz.rott@us.edu.pl

KOCHANOWSKI WSPÓŁCZEŚNIE. O DWÓCH NOWYCH PRAKTYKACH TRANSLATORSKICH

Abstrakt: W artykule podjęto omówienie dwóch nowych (z 2023 i 2024 r.), interesujących prób przekładu szesnastowiecznych utworów Jana Kochanowskiego na współczesną polszczyznę dokonanych przez Krzysztofa Bartnickiego i Antoniego Liberę. Omówiono zastosowane przez nich strategie uwspółcześnienia utworów najwybitniejszego twórcy renesansowego. Propozycje te, mimo że mogą być kontrowersyjne, to jednak warte są odnotowania, ponieważ pozwalają funkcjonować utworom literatury dawnej we współczesnym obiegu czytelniczym.

Słowa kluczowe: Bartnicki, Kochanowski, Libera, tłumaczenie, uwspółcześnienie

Jak dzisiaj „przebrnąć” przez staropolszczyznę? Wszak bez setek przypisów objaśniających realia, a przede wszystkim wyjaśniających znaczenie wielu słów i wyrażeń, które często już dzisiaj nie są nawet jedynie archaizmami, lecz wypadły całkowicie z naszego słownictwa biernego, nie da się dzisiaj napisanych wszak polszczyzną, ale zgrzebną i kształtującą się dopiero jej odmianą literacką, czytać polskojęzycznego dziedzictwa literatury średniowiecznej. Równie niełatwa jest też sprawa z twórcami renesansowymi, takimi jak: Biernat z Lublina (czy może raczej Bernard z Lublina), Stanisław Kleryka, zwany Gąsiorkiem, Mikołaj Rej czy Jan Kochanowski.

Zdaję sobie sprawę, że propozycja przetłumaczenia *Pieśni świętojańskiej o Sobótce* (tutaj jako *Garutko sobotniej ropy*) Jana Kochanowskiego na współczesny język polski może być kontrowersyjna i budzić spory niepokój. Utwór ten, któremu Kochanowski nadał formę cyklu pieśni dwunastu Panien, stanowi wzorcową realizację mitu arkadyjskiego. Uznawany jest za pierwszą polską sielankę i nawiązuje do bogatej tradycji bukolicznej i

rustykalnej (utworów Horacego, idylli Teokryta, eklog Wergiliusza). Akcentuje więc z pierwotną naturą oraz łączy znakomicie słowiańskie tradycje rodzime (prastary, przedchrześcijański obrzęd, być może wywodzący się jeszcze z pradawnego kultu Słońca, ognia i wody, schrystianizowany i połączony z obchodami dnia św. Jana Chrzciciela). Łączy ludowe pieśni i folklor dawnej polskiej wsi i dworku szlacheckiego ze spuścizną antyku grecko-rzymskiego.

W oryginale utwór napisany jest ósmiozgłoskowym, parzyście rymowanym, wierszem rytmicznym, ujętym w strofy czterowersowe w układzie 8a8a8b8b, stylizowanym na – jak chce Janusz Pelc – „proste pieśni” (Pelc 1987: 389). Omówione przez badacza cechy stylu i wersyfikacji utworu Kochanowskiego „były także świadectwem meliczności, pieśniowości utworu [...] Ale meliczność cyklu sobótkowego też była istotnym składnikiem zamierzonej i starannie przestrzeganej prostoty stylu pieśni, które włożono w usta dziewcząt, uczestniczek obrzędu i zarazem zabawy. Przy całym bowiem podkreśleniu dostojności starodawnego zwyczaju Kochanowski stwierdzał wyraźnie, iż *Sobótka* jest także zabawą, a pieśń ma nie tylko przynieść ukojenie w żalu bólu, lecz ma też pobudzić do śmiechu [...]” (Pelc 1987: 390). Wierzano, że sobótkowe obrzędy, wykazujące więc z pierwotną naturą, którym towarzyszyły zapalone ogniska, wokół których tańczono i śpiewano, przez które skakano, miały zapewnić zdrowie i dobre plony. Na wodę młode dziewczęta rzucały wianki. Obrzędy te miały charakter kultowy i magiczny, i nie tylko wydźwięk agrarny (dobre plony), a – jak pisze badaczka, „z czasem puszczenie wianków z wonnych ziół na wodę stało się wróżbą panien mających nadzieję na rychłe zamążpójście” (Banaś-Korniak 2022: 85), co nadawało obrzędowi charakteru afirmacji życia i płodności. Dodatkowo mamy tu prawną symbolikę koła, symbolu solarnego. Wszak już panna pierwsza zachęca wszystkich do podania sobie rąk i utworzenia kręgu, a dwie kolejne zwracają uwagę na „skoczność ruchów, wykonywanie żwawych figur symbolizujących młodość, żywotność, czerstwość i zdrowie” (Banaś-Korniak 2022: 85). W tym magicznym tańcu i śpiewie można było się zatracić – pieśni miały przynieść ulgę w znoju, zapomnieć o poważnych problemach i plagach, o których swoimi śpiewami również przypominają panny (wyczerpująca praca na roli, napady tatarskie, susze), a w ich śpiewach można też odnaleźć skargi na niestałych partnerów. „Poszczególne

tancerki chwytają się ze ręce w geście ludzkiego solidaryzmu. Zdając sobie sprawę ze zmienności i z nieprzewidywalności zagadek losu, śpiewają o rozmaitych problemach egzystencjalnych. Po co? Aby je zneutralizować ponieważ wypowiedziane i nazwane będą mniej dotkliwe? Mniej bolesne? A może po to, by unaocznić – poprzez specyficzny typ tańca – to co zostało już zasugerowane, wyśpiewane za pomocą poetyckiego słowa: że życie to żywioł, który oznacza współistnienie radości i bólu, krzywdy i szczęścia, śmiechu i łez” (Banaś-Korniak 2022: 86).

Dla mnie jednak najważniejsza jest odpowiedź na pytanie, czy lepiej trzymać te utwory w akademickiej gablocie, dość mocno zakurzonej, z napisem „zabytek literatury dawnej”, czy zapraszać – na wszystkie sposoby – do lektury współczesnego czytelnika. Może wtedy też łatwiej byłoby zachęcać do lektury takich translacji tekstów dawnych uczniów, którzy nie musieliby na wiarę przyjmować słów, że Jan Kochanowski wielkim poetą był?

Spolonszczeniu (to wieloznaczny neologizm) przez Krzysztofa Bartnickiego (tak, to ten sam, który m.in. odkodował nieprzetłumaczalny utwór Jamesa Joyce’a) „sześciu par prawie tekstów” towarzyszy „przydział” do każdego z utworów „składanych pod rytmy i rymy [...] pieśni współczesnych”, wśród których są na przykład utwory takich różnorodnych i bardzo nieoczywistych w kontekście „ścieżki dźwiękowej” do Kochanowskiego wykonawców, jak: Beastie Boys, Cypress Hill, Kris Kross, Liroy, Slayer, Red Hot Chili Peppers, Biohazard czy Mister D.! Bartnicki adaptuje i twórczo wykorzystuje słowa i zwroty z zasobów różnych języków: angielskiego, czeskiego, francuskiego, hiszpańskiego, niemieckiego, rosyjskiego, włoskiego, a dodatkowo ze śląszczyzny i języka wilamowickiego oraz regionalizmy. Wszystko jednak z dominującą nutą hip-hopową – dwanaście panien odgrywa swoją rolę i wyśpiewuje swój tekst. Zaledwie jeden bardzo dynamiczny, taneczny przykład/przekład – *Pieśń Panny 2*, która u Kochanowskiego rozpoczyna się od słów:

To moja nawiętsza wada,
Że tańczę bardzo rada;
Powiedzcież mi, me sąsiady,
Jest tu która bez tej wady?

Bartnicki spopolszcza, rozpoczynając wręcz brawurowo (do melodii Kris Kross, *Jump* z 1991 r.):

(tan! Tan!) juści to, juści ta wada,
(dał los!) acz, sąsiady, jest tu kto bez tej
no powiedzcie: świętej pośród wad?
Jam jej wielce rada (tan! tan!)
nawiętsza z wad, lansada (tan! tan!)
pal skos, lambada (tan, tan)

Świetny i zupełnie niezależny pre-komentarz do tekstu Bartnickiego, oczywiście nie znając go wtedy jeszcze, napisała rok temu badaczka:

„Otóż posuwisty ruch kolisty imituje rytm przyrody, rytm jej kosmicznego trwania. Śpiewy solowe poszczególnych bohaterów literackich nie mogą być wykonywane w bezruchu, ponieważ bezruch to śmierć. Życie natomiast wymaga stałej aktywności, zmienności i narodzin czegoś nowego. Ruch nieuchronnie łączy się z czasem. A wszystko, co żyje, rozwija się właśnie w czasie, choć jest nim ograniczone” (Banaś-Korniak 2022: 86).

Każdej z pieśni Jana Kochanowskiego w spopolszczeniu Bartnickiego towarzyszą bogate, choć bardzo nietypowe, przypisy (myślę, że odmienność ich formy nie odstraszy czytelnika niespecjalisty, który często pomija w książkach obszerne przypisy objaśniające czy bibliograficzne), zawierające wykaz tekstów wchodzących w interakcje, dialogujących ze spopolszczonego tekstu i nawiązań do niego. Wymienię zaledwie kilka przykładów z ogromnego kalejdoskopu przywoływanych fragmentów autorów z różnych epok i kulturowych zasobów: Cleo, Drupi, Taco Hemingway, Franek Kimmoneo, Maria Konopnicka, Adam Mickiewicz, Wiesław Myśliwski, Dawid Podsiadło, Zula Pogorzelska... Taki sposób ujęcia utworu Kochanowskiego przez Bartnickiego wszak wzorcowo wpisuje się w kulturę ludyczną dawnej Polski zbadaną niedawno (również na materiale *Pieśni świętojańskiej o Sobótce*) przez Teresę Banaś-Korniak.

Nawarecki pisze, że „istotą translatorskiego zabiegu jest tytułowe „spopolszczenie” *Sobótki* pod „rytmy i rymy” dwunastu hip-hopowych standardów (dziewięciu anglosaskich i trzech rodzimych [...]). Tak oto

powstają angielsko-polskie i zarazem renesansowo-rapowe hybrydy. Robota jest porządna, bo Bartnicki dokładnie dubluje akustyczny kształt spopolszczonych piosenek. Respektuje rozmiar wersu, strofy i refrenu, brawurowo wręcz imituje rymy. Jeśli Faith No More skandują: „Bang your head to this!” – tak to polsku zabrzmiałoby: „Oto płonie dziś!”. Na wezwanie Krisa Krossa: „I like my stuff knockin’ (knockin’) – słyhać swojskie: „się lubi podskoki (skoki)” (Bartnicki 2024: 80-81).

Pewną moją wątpliwość budzi źródło spopolsczenia utworu przez Bartnickiego. Źródłem bowiem cytatów z Kochanowskiego jest dla niego edycja Jan Kochanowski, *Pieśń świętojańska o Sobótce* w wersji online, w opracowaniu redakcyjnym i z przypisami autorstwa Aleksandry Sekuły, Olgi Sutkowskiej i Piotra Wilczka (na portalu wolnelektury.pl). Osobiście bardziej skłaniałbym się ku łatwo wszak dostępnej edycji pieśni w tomie Biblioteki Narodowej (Kochanowski 1998: 90-112), zestawionej z edycją naukową utworu, tzw. edycją sejmową (Kochanowski 1991).

Warto też przeczytać bardzo uważnie wszystkie teksty towarzyszące spopolsczeniu utworu Kochanowskiego pomieszczone w jego ramie delimitacyjnej. Są to: *Fragment wypowiedzi publicznej* autorstwa Jerzego Jarniewicza (tutaj najważniejszy fragment o przyczynach powstania książki) oraz tekst, będący właściwie erudycyjną filologiczną szarżą, autorstwa Aleksandra Nawareckiego, zatytułowany *Pieśń Świętojańska – transparenta*. Słusznie Nawarecki pisze, że to może książeczka najdziwniejsza w poezji polskiej lat ostatnich. „Oczywisty wydaje się postulat – pisze dalej – by język *Pieśni świętojańskiej o Sobótce* uwspółcześnić i zarazem zaktualizować realia polskiej wsi, a przy okazji pozbyć się gramatycznych rymów – staroświeckich i hałaśliwych” (Nawarecki 2024: 77). Zwraca też uwagę na skojarzenie ze znanym filmem muzycznym. To *Gorączka sobotniej nocy z 1977 roku*. Któż nie pamięta: John Travolta, muzyka zespołu Bee Gees i ich przebojowe „You Should Be Dancing”, „Jive Talkin’”, „More Than a Woman”, „Night Fever”, „[Stayin’ Alive](#)” (dla mnie numer jeden ze ścieżki dźwiękowej tego filmu to bezsprzecznie „How Deep is Your Life”, choć nadal trochę mi żal, że inny wspaniały utwór braci Gibb pt. „[\(Our Love\) Don’t Throw it All Away](#)” nie zmieścił się w samym filmie).

Wracając do komentarza Nawareckiego – ten, kto nie wierzy historykom literatury w ponadczasowość songów (jak je nazywa) Kochanowskiego, „ten powinien udać się do kościoła, by w dzień świąteczny na uroczystej sumie posłuchać, jak gromko brzmi hymn *Czego chcesz od nas, Panie, za Twe hojne dary*. Któż by pomyślał, że wierni tak dziarsko śpiewają tekst ułożony przed kilkuset laty? Że Kochanowskiemu zawdzięczamy absolutny evergreen, sakralny szlagier wzlatujący poza mury świątyni [...]” (Nawarecki 2024: 78).

Praktykę spopolszczenia Kochanowskiego odczytuję w ramach praktyk konwergencyjnych jako hybrydalną realizację, dzięki której *Sobótka* Jana Kochanowskiego zdecydowanie zyskała nowe możliwości ekspresji i odbioru. Trochę przypomina mi to działania remiksowe i mash-upowe, biorące na warsztat klasyczne utwory literackie, mocno je przetwarzające i poszukujące nowych rozwiązań poetyckich (Bodzioch-Bryła, Rott 2022: 248-262; Nawarecki 2024: 82).

Z pewnością takie twórcze działania zainteresują nie tylko historyków literatury, ale również teoretyków i praktyków translatoryki, edukacji językowej i kulturowej.

Należy także zwrócić baczną uwagę na oryginalną okładkę i pozostałe ilustracje wewnątrz książki autorstwa Marka Sieńczyka oraz na znajdujące się przed końcowym spisem treści trzy kody QR: pieśni współcześniejsze – playlista, którą przygotował Bartosz Piórkowski, pełna playlista Krzysztofa Bartnickiego oraz playlista Krzysztofa Bartnickiego na YouTube. Pozwalają one poszerzyć intertekstowo papierowo-kodeksową, tradycyjną formę książki. *Gorutko sobotniej ropy* ukazała się jako tom niezwykle starannie wydawanej serii wydawniczej zatytułowanej Bibliotheca Translata, a redagowanej przez Jana Barona i Zbigniewa Kadłubka (obecnie redaktorem tej serii wydawniczej jest Jan Baron). Jej wydawcą jest Biblioteka Śląska w Katowicach, o której jej ówczesny dyrektor pisał tak: „Wydawnictwo Biblioteki Śląskiej to cudotwórcze miejsce rozszerzania słownika i przekładu słów obcych na swoje i swojskie. To piękna funkcja rozbudowy polszczyzny. Tak traktujemy to wielkie wyzwanie, którego miano UT PICTURA BIBLIOTHECA: najnowsza polska poezja ilustrowana. Ale żeby pójść dalej – BIBLIOTHECA TRANSLATA, czyli rozwinięcie i pomnożenie wychodzące z przekładów [...] Wydawnictwo Biblioteki Śląskiej to mi-

sja uwielokrotniania znaczeń obecności biblioteki. Albowiem biblioteka właśnie nieprzerwanie rozplenia nowe interpretacje, nadając sens życiu i światu” (Kadłubek 2024: 87). Inne, również godne uwagi, tomy tej serii to wybór wierszy Julio Cortáзара (przeł. Jacek Lyszczyzna), *Opowieści Kantenberyjskie* Geoffreya Chaucera (przeł. Jacek Zawadzki), *Natręctwo światła* Paula Celana (przeł. Martin Suchanek) oraz *Lizystrata* i *Żaby* (przeł. Olga Śmiechowicz).

Współczesny twórca wziął na warsztat dzieło literackie od dawna obecne w procesie historycznoliterackim (choć może mimo wszystko nie najbardziej oczywisty to utwór spośród dzieł Kochanowskiego), przenosząc *Pieśń świętojańską o Sobótce* w nowy kontekst kulturowy i hipertekstualny, ukazując jego nowoczesną wariantywność i wariacyjność.

Nie ukrywam swojej radości również z nowej edycji *Odprawy posłów greckich* (Kochanowski 2023). Oryginał tekstu dramatu Jana Kochanowskiego podano za najnowszym krytycznym wydaniem utworu w opracowaniu Tadeusza Witczaka, przy udziale Marka Osiewicza i Moniki Szczot, który jako dwudziesty ósmy tom w serii Biblioteka Pisarzy Polskich opublikował Instytut Badań Literackich PAN w Warszawie w 2022 r. (to jednocześnie szósty tom *Dzieł wszystkich* Jana Kochanowskiego). Co najważniejsze, dodano transkrypcję na współczesną polszczyznę, której autorem jest Antoni Libera, a całość erudycyjnie uzupełnia *Wprowadzenie* autorstwa Pawła Stępnia. Dramat ten – nie będę w tym momencie wchodził w akademicką dyskusję, czy powstał on znacznie wcześniej (w grę wchodzi okres od połowy XVI w. do czasu tuż przed grudniem 1577, kiedy to został dokończony) – wystawiono na początku stycznia 1578 r. w ówczesnie podwarszawskim Jazdowie. Miało to miejsce podczas zaślubin (ściślej podczas ceremonii tzw. przenosin) Jana Zamojskiego z Krystyną Radziwiłłówną, w zaszczytnej obecności królewskiej pary – Stefana Batorego i Anny Jagiellonki, licznych dworzan, dostojników, magnatów, posłów innych państw i licznych gości i innych znamienitych gości (nie podejmuję się, z braku dowodów, rozstrzygać kolejnej akademickiej kwestii, czy sam Kochanowski był wówczas obecny na premierze sztuki). Ważniejsza jest kwestia dokonanej transkrypcji na współczesną polszczyznę. Czasem takie uwspółcześnienie przybiera formę dodatkowej, uzupełniającej informacji, np. w dedykacji oryginału czytamy: „Memu Miłościwemu Pánu, Jego

M<i>łości Pánu, Pánu Janowi Zamoyskiemu z Zamościa, podkánclerzemu koronnemu etc., etc.”, a w wersji Libery: „Miłościwemu Panu Jego Mości Janowi Zamojskiemu z Zamościa, podkanclerzemu koronnemu, a i sprawującemu wiele innych zaszczytnych godności, z prośbą o łaskawe przyjęcie mej służby”. Tekst ten jest dodatkowo opatrzony przypisem objaśniającym, kim był Jan Zamojski i w jakich latach żył. Oczywiście niektóre frazy brzmią znacząco odmiennie od strof Kochanowskiego utrwalonych od lat. Na przykład fragment monologu, surowej przygany Ulissesa (kończącej Epejsodion III) – mowy wzorowanej na wypowiedzi króla Numidii, Jugurthy, przed rzymskim senatem w II w. p.n.e., pełnej aluzji do życia politycznego szesnastowiecznej Rzeczypospolitej (co wyjaśnia stosowny przypis): „O nierządne królestwo i zginienia bliskie, / Gdzie áni prawá ważą, áni sprawiedliwość / Ma miejsćá, ále wszystko złotem kupić trzebá!” – w wersji Libery brzmi następująco: „Cóż za nierządne, zepsute królestwo, / Gardzące prawem i sprawiedliwością – / W którym za złoto kupić można wszystko!” W mojej opinii tutaj uwspółcześnienie jest właściwe i nadaje „staremu” tekstowi bardziej zrozumiałe brzmienie i bardzo mnie przekonuje. Druga z kolei pieśń chóru panien (utwór ten, liczący w całości dwadzieścia wersów, został umieszczony przez Kochanowskiego również jako *Pieśń XIV* w drugiej księdze jego *Pieśni*, opublikowanych w 1586 r. już po śmierci poety z Czarnolasu, i traktowany jest jako ukoronowanie jego poezji obywatelskiej), rozpoczynająca się u Kochanowskiego od strofy skierowanej do władców: „Wy, którzy pospolitą rzeczą władacie, Á ludzką sprawiedliwość w ręku trzymacie, / Wy, mówię, którym ludzi pász poruczono / i zwirzchności nád stádem Bożym zwierzono [...]”, u Libery brzmi: „Przywódcy i doradcy Rzeczypospolitej, / Wy, którym powierzono strzec ludu bożego / I kierować losami rodzimej wspólnoty, / I dbać o praworządność, i o sprawiedliwość [...]”. Ta wersja znacznie mniej mnie przekonuje i brzmi jakoś męcząco publicystycznie. W pieśni chóru zatracą się chyba charakter wypowiedzi lirycznej, w której, jak to słusznie dostrzegł kiedyś Michał Głowiński, „poeta jest osobą prywatną – i właśnie jako osoba prywatna mówi do osób publicznych, którym powierzono pieczę nad losami społeczności, to grzechy osób publicznych prowadzą do głębokiego zatracenia” (Głowiński 1989: 85). Poeta jest partnerem zwracającym się do władców jak równy do równego. Określenie stosowane przez Libere

– „transkrypcja”, a więc w pewnym przybliżeniu znaczeniowym – oddanie brzmienia języka oryginału, to raczej zastosowany przez niego topos skromności. Zwrócił na to uwagę również Stępień, stwierdzając, że „tekst Libery (...) odbiega od beznamiętnych rygorów właściwych przekładowi filologicznemu, które poświęcają walory artystyczne pierwowzoru w imię dosłowności. Libera (...) pozostaje bliski tekstowi Kochanowskiego, a zarazem w swej pracy przejawia dbałość o przekazanie żywego, scenicznego wymiaru sztuki renesansowej i jej swoistego rytmicznego tętna” (Stępień 2023: 26). Z przyjemnością zobaczyłbym tę wersję na scenie któregoś z teatrów (mimo że w ostatnim półwieczu było ponad trzydzieści inscenizacji *Odprawy*), ponieważ mam nieodparte wrażenie, że Libera w tej współczesnej „transkrypcji” (skonsultowanej językowo z Romanem Krzywym), mimo tego, że sam jest wytrawnym znawcą tradycji teatralnej, tłumaczem dramatów Sofoklesa, występuje też w nieobcej mu wszak roli dramaturga i reżysera teatralnego, co umożliwi przybliżenie tej pierwszej polskiej tragedii dzisiejszemu widzowi. Stępień słusznie zauważa, że „im głębiej poznamy zapisane tam widzenie świata, człowieka, wspólnoty ludzkiej i historii, tym wiarygodniej będziemy mogli określić swoje stanowisko wobec tego, co mówi do nas i czego nas uczy pierwsza polska tragedia” (Stępień 2023: 27). Oczywiście widzę konieczność zastosowania większej liczby przypisów, bo czy czytelnik wie na przykład, czym jest dzisiaj Jazdów, czym była wymieniona w objaśnieniach „latająca drukarnia” Walentego Łapki (Kochanowski 2023: 105)? Ale nie będę drobiazgowy, bo nie ma tutaj dobrej odpowiedzi, a rodzi się pytanie, czy aby większa liczba przypisów nie odstraszy skutecznie czytelników, na dodatek objaśnień-przypisów (pochodzących od autora transkrypcji) podanych po zakończeniu tekstu, a nie na dole strony, co powoduje każdorazowo konieczność kartkowania i sięgania na koniec książki. Zastanawia mnie również potrzeba konieczności transkrypcji na współczesną polszczyznę już choćby tytułu utworu. Nie mam wątpliwości, że dzisiejszy czytelnik rozumie, kim są posłowie greccy, ale czy słowo *odprawa* jest właściwie rozumiane. Wszak nie jest to tutaj ani jednorazowe świadczenie finansowe udzielane pracownikowi, który na przykład odchodzi na emeryturę, ani świadczenie udzielane pracownikowi, który odchodzi z pracy lub *odprawa* pośmiertna, ani też formalności związane z odlotem czy odpłynięciem pasażera. A chyba takie rozumienie

odprawy występuje współcześnie. W *Słowniku języka polskiego* PWN na pierwszym miejscu znajdujemy jeszcze inną definicję odprawy: «zebranie jakiegoś zespołu, w czasie którego zwierzchnik udziela instrukcji zgromadzonemu, kontroluje postępy prac itp.» i dopiero na czwartym, ostatnim miejscu «zdecydowane odrzucenie czyjejś prośby lub propozycji».

Choć trudno znaleźć wspólny mianownik między spolszczeniem *Pieśni świętojańskiej o Sobótce* Kochanowskiego przez Krzysztofa Bartnickiego, a transkrypcją na współczesną polszczyznę Libery i jego autorską wizją sceniczną dramatu, poza oczywistą chęcią przybliżenia szesnastowiecznego tekstu czytelnikowi z trzeciej dekady dwudziestego pierwszego stulecia, to jednak z satysfakcją należy odnotować najnowszy „ruch translatorski” wokół Kochanowskiego.

W mojej opinii czas teraz na spolszczenie kolejnych utworów Jana Kochanowskiego, może – podpowiem – znakomitego młodzieńczego poematu zatytułowanego *Szachy* (i innych twórców literatury dawnej Polski). Wytrawny anglista, Jerzy Jarniewicz pytał, „czy wizja *Trenów* przełożonych na przykład przez Justynę Bargielską czy Andrzeja Sosnowskiego, nie jest kusząca?” (Jarniewicz 2024: 8), zwracając uwagę, że „Anglicy nie mają takich problemów. *Opowieści Kantenberyjskie* w wersji rapowej Patience Agbabi albo w zmodernizowanej prozie Davida Wrighta nikogo nie dziwią, a cieszą” (Jarniewicz 2024: 7).

Literatura przedmiotu

- Banaś-Korniak, T. 2022. *Ludyczność w literaturze polskiej epok dawnych – metoda, teoria, interpretacje*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Bodzioch-Bryła, B., Rott, D. 2020. „Potencjał błędu. Bat Country on LCD Leszka Onaka w mash-upowym dialogu z >>Trenem<< I Jana Kochanowskiego”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Historicolitteraria* 20. 248-262.
- Głowiński, M., 1989. *Sztuka mówienia do władców. O Pieśni XIV <<Książ w których>>. W: Jan Kochanowski. Interpretacje*. Red. J. Błoński. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Jarniewicz, J. 2020. *Fragment wypowiedzi publicznej*. W: Bartnicki, K. 2023. *Garutko sobotniej ropy. Czyli Jana Kochanowskiego >>Pieśni świętojańskiej o Sobótce<< (1586) spolszczenie w sześć par prawie tekstów*. Katowice: Biblioteka Śląska.

- Kadłubek, Z., Bez tytułu. W: Bartnicki, K. 2023. *Garutko sobotniej ropy. Czyli Jana Kochanowskiego >>Pieśni świętojańskiej o Sobótce<< (1586) spolszczenie w sześć par prawie tekstów*. Katowice: Biblioteka Śląska.
- Nawarecki, A., *Pieśń świętojańska o Sobótce - transraperacja*. W: Bartnicki, K. 2023. *Garutko sobotniej ropy. Czyli Jana Kochanowskiego >>Pieśni świętojańskiej o Sobótce<< (1586) spolszczenie w sześć par prawie tekstów*. Katowice: Biblioteka Śląska.
- Stępień, P., *Wprowadzenie W: Odprawa posłów greckich*. Transkrypcja na współczesną polszczyznę Antoni Libera. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Literatura podmiotu

- Bartnicki, K. 2023. *Garutko sobotniej ropy. Czyli Jana Kochanowskiego >>Pieśni świętojańskiej o Sobótce<< (1586) spolszczenie w sześć par prawie tekstów*. Katowice: Biblioteka Śląska.
- Kochanowski, J. 1998. *Pieśni*. Oprac. Szczerbicka-Ślęk, L. Wyd. 4 zm. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kochanowski, J. 1991. *Dzieła wszystkie*. T. IV: *Pieśni*. Oprac. Mayenowa, M.R., Wilczewska, K., Otwinowska, B., Cytowska, M. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kochanowski, J. 2023. *Odprawa posłów greckich*. Transkrypcja na współczesną polszczyznę Antoni Libera. Wprowadzenie Stępień, P. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Dariusz ROTT
Silesian University in Katowice,
Poland

KOCHANOWSKI IN THE PRESENT DAY. ON TWO NEW TRANSLATION PRACTICES

Resume

The article discusses two new (from 2023 and 2024) noteworthy attempts to translate the 16th-century works of Jan Kochanowski into contemporary Polish by Krzysztof Bartnicki and Antoni Libera. It explores the strategies employed by Bartnicki and Libera to modernize the works of the most distinguished Renaissance author. Although these approaches may be seen as controversial, they are

worth noting as they enable the works of historical literature to function within the contemporary readership.

Keywords: Bartnicki, Kochanowski, Libera, translation, modernization.

УДК 821.162.1:811.163.3'255.4

Лидија ТАНУШЕВСКА, Фросина МИЛКОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје

lidkapol@yahoo.com, fmilkovska@gmail.com

ЗА КНИЖЕВНИОТ ПРЕВОД ОД ПОЛСКИ ЈАЗИК (СТУДЕНТСКИ ПРЕВЕДУВАЧКИ МАКИ)

Апстракт: Во овој текст ќе изложиме само некои од нашите бројни забелешки што ги имавме во текот на работата врз „Малата антологија на полската проза и поезија. Студентски препеви“, која беше објавена како студентско издание на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ на страницата на факултетот во 2024 г. Заеднички работевме на тие студентски преводи цел семестар по предметот Практика на превод, како дел од обуката на работата на еден преведувач, внимателно да го препрочита она што го превел, да ги увиди грешките, да провери уште еднаш, да пронајде подобро решение и јазично да го изостри слухот. Во ова излагање издвоивме само неколку примери, со кои се соочува преведувачот (не само студентот-преведувач, туку и, воопшто, секој преведувач), иако во насловот на нашиот труд стои „студентски маки“. Значи, тука не влегуваат грешките од незнаење или погрешно знаење, што е оправдано за студенти што допрва го учат јазикот и културата на една земја, туку поскоро, „слепото“ прифаќање на еквивалентите што ги нуди речникот, без примена на пошироко контекстуално знаење, што најмногу им недостасува на преведувачите почетници. Целта ни е, меѓу другото, да укажеме и на тоа дека ова издание нуди богат материјал за научни истражувања.

Клучни зборови: превод, грешки, речник, Мала антологија на полската проза и поезија, дијалект.

Владимир Набоков во неговиот есеј „Уметноста на преведувањето“¹ пишува за грешки при преведувањето, што ги нарекува „втор степен на зло“, односно: „недостаток на гризење на совеста и слепо прифаќање на она што го нуди речникот со некоја бледа слика за чита-

¹ Набоков В. 2014. *Есеи* (избор). Конгресен сервисен центар : Макавеј, Скопје, 327-334.

телската публика“² и токму тоа е темата со која се занимаваме во овој текст, имено, со она што најмногу им недостасува на преведувачите почетници. Преводите на студентите полонисти, што се поместени во „Мала антологија на полската проза и поезија“³ во процесот на уредување и подготовка за печат подлегнаа на строга проверка и претрпеа големи измени, кои се должеа на буквалниот превод, несоодветен на значењето, погрешна транскрипција на полски имиња, поради непознавање на фонологијата и фонетиката на полскиот јазик, неразбирање на морфосинтаксички конструкции, примена на речнички еквиваленти што не одговараат на контекстот и сл. Покрај тоа, беше направена и стилизација на текстовите, односно замена на соодветни еквиваленти со пофункционални и поблиски на духот на целниот јазик. Овде, сепак, не ги издвојуваме само грешките, туку оние примери што ни се чинеа дека навистина се проблематични за превод, и тоа не само „проблематични“ за почетници преведувачи, туку и за искусни книжевни преведувачи. Преку нив сакаме да истакнеме дека книжевниот превод не може да се сведе на „точен“/„неточен“ превод, туку се занимава со едно пошироко поле на интерпретација на книжевниот текст.

Книжевниот превод овде ќе ни послужи да издвоиме проблеми што се непресушен извор на полемики и дискусии за критериумите на добриот превод. Парафразирајќи ја Олга Токарчук⁴, преведувачите во една органска структура, каков што е нашиот човечки свет гледан одозгора, составен од безбројни крајно различни организми, се составните елементи кои се врзувачкото нервно ткиво или мрежа, што помага да се пренесуваат информации и овие организми да комуницираат и функционираат взаемно. Во тој поглед, и креативноста на преведувачот игра улога во пренесувањето на колективниот и индивидуалниот јазик

² Истото, стр. 327.

³ *Мала антологија на полската проза и поезија (електронски извор)/ том I*, приредувач Фросина Милковска, текст во ПДФ формат, содржи 90 страници, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2024, <https://flf.ukim.mk/wp-content/uploads/Mala-antologija-na-polskata-proza-i-poezija-Final.pdf> (пристапено на 2.06.2025)

⁴ Токарчук, О. 2024 „Подвизите на Хермес, или како преведувачите секојдневно го спасуваат светот“ во: *Сензибилен раскажувач*, Антолог, Скопје, стр. 64-79.

на книжевното дело, со што го прави помалку или повеќе разбирливо за новата читателска средина.

Примерите што ги издвојуваме може да ги поделиме во неколку категории од областа на културните и јазичните разлики во однос на преводот на дијалект. т.н. непреводливост: превод на метафори, ефектот на очудување и сл. Би започнале со еден пример што спаѓа во сферата на непреводливото, бидејќи се работи за јазична специфика на еден полски дијалект, кој е со аспирација да прерасне во одделен јазик од полскиот, имено, се работи за шлезискиот дијалект. Примерот е од романот „Ѓубре“ од Војкех Кучок, кој е застапен во „Мала антологија на полската проза и поезија“ со превод на првото поглавје. Истиот пример е анализиран и претходно⁵, но само врз основа на преводот на романот на македонски јазик од 2010 г.⁶, а тука се осврнуваме и на анализа на новиот студентски превод. Оригиналноста на делото е во јазикот на авторот „кој ја поврзува егзистенцијалната гротеска со умерено вештата употреба на шлезискиот говор. Понекаде се употребуваат одделни зборови, карактеристични за тој дијалект, а понекаде и цели дијалози. Карактеристиката на говорот се употребува и за да се подвлече туѓоста на другиот, на соседот кој не е „нивни““⁷. Интересен е следниот фрагмент, каде што се употребува една од одликите на шлезискиот говор како основа за издвојување на неприпадноста на одредени луѓе кон дадената заедница:

пол. ... „ci z dołu” noszą takie zabawne nazwisko, Spodniakowie, he he, Spodniaki, to prawie jak kalesony po śląsku, ojciec starego K. też zauważył ze zdziwieniem, że w nazwisku sąsiadów nie ma pochyłego „a”, aż się prosiło, żeby to „a” pochylić u ludzi, którzy przeprowadzili się z odwiecznej śląskiej, proletariackiej dzielnicy, aż się prosiło, żeby to „a” sproletaryzować... (Kuczok 2004: 11-12)

⁵ Танушевска, Ј. 2018. „Дијалектот во полската книжевност – проблем или предизвик за преведувачот“ во: *Славистички студии 18*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, стр. 297-307.

⁶ Кучок В. 2010. *Ѓубре* (прев. Н. Лукомска и Ф. Димевски), Македонска реч, Скопје.

⁷ Танушевска, Ј. 2018. „Дијалектот во полската книжевност – проблем или предизвик за преведувачот“ во: *Славистички студии 18*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, стр. 300.

Во преводот на македонски јазик, направен од Филип Димевски и Наталија Лукомска, овој пример е преведен на следниот начин:

мак. ... „оние од долу“ имаат толку забавно презиме, Панџалонови, хе хе, Панџалончиња, ѝоа е речиси како сиври на шљонски, истѝо ѝака ѝаѝкоѝо на сѝариоѝ К. со вчудовидување забележа дека во ѝрезимеѝо на соседиѝе ѝо нема ѝодиѝнаѝоѝо „а“, дури ѝе моли ѝоа „а“ да се ѝодиѝне кај луѝеѝо кои се ѝреселиле од со векови шљонскаѝа ѝролеѝерска населба, дури ѝоа „а“ молеше да се ѝролеѝаризира. (Кучок 2010: 6).

Овде преведеното „подигнато а“ во дијалектологијата е познато како „стеснета“ или „редуцирана“ самогласка. Во полскиот јазик на редуцирање биле подложни самогласките *a*, *o* и *e*, при што, некои од нив поминале и во други гласови. За северниот дел од Шлеззија, но не само таму, е типичен изговорот на редуцираното „а“ како „о“. Оваа појава се среќава низ целиот текст доста често во изолирани вметнати зборови од шлезискиот дијалект⁸.

Но, студентите полонисти во оваа наша „Мала антологија“ даваат едно мошне поразлично решение, па нивниот превод на истиот фрагмент гласи:

... „оние одоздола“ имаа толку смешно презиме, Палѝалонови, хе хе, ѝалѝалони како шѝо велат некои. Таѝкоѝо на сѝариоѝ К. со чудење забележа дека во ѝрезимеѝо на соседиѝе ѝо нема н-ѝо, шѝо ѝокажува дека ѝоа н се искривува кај луѝеѝо кои се ѝреселиле од вечнаѝа Шлезиска ѝролеѝеријаѝска обласѝ, ѝа дури и самоѝо н бараше да се ѝролеѝаризира. (Мала антологија на полската проза и поезија, Филолошки факултет, студентски преводи, 2024, стр. 69).

Тука се гледа дека студентите преведувачи зацапале малку посмело во слободниот превод, не игнорирајќи го фактот дека се работи за специфика на полската дијалектологија, која кај македонскиот читател може да има информативна вредност (доколку читателот е лингвист), но и не мора да внесува никакви асоцијации и може да предизвика

⁸ Истото, стр. 300.

неразбирање, па, решиле да употребат „палталони“, неправилна форма во македонскиот јазик, но често среќавана кај обичните луѓе, особено кај оние што, како во романот на Кучок, се изделуваат во некоја посебна општествена класа, недоволно образувана и предмет на исмејување. Исто така, во студентскиот превод на овој фрагмент е зачувана егзистенцијалната гротеска што е другата јазична одлика на овој роман. Па, така, целиот опис на една јазична особина, студентите го сведуваат на „н-то“ што го нема во „палталони“, што, сепак, е некаква јазична особина на зборувањето на дел од говорителите на македонскиот јазик, а предизвикува смеа, подсмев, кај некои дури и презир. Токму тоа е ефектот кој провејува низ романот на Кучок.

Јазичната појава за која станува збор во наведениот фрагмент е забележана на територијата на македонските дијалекти. Имено, во малореканскиот (галички) говор мошне е чест рефлексот *o* на места каде во стандардот се појавува *a*⁹. Иако не се работи за истата појава, призвукот донекаде наликува на наведениот полски дијалект. Сепак, преведувачите на „Ѓубре“ од Кучок во 2010 година избрале да го заменат шлезискиот дијалект со кумановскиот говор. Изборот на постоечки дијалект за еквивалент на применет дијалект во книжевно дело е веројатно мотивиран од статусот на шлезискиот дијалект. Тој е единствен од полските дијалекти што не е во изумирање, туку напротив, бележи своевиден подем и популаризација поради особеноста на овој регион и потребата на неговите говорители да се истакне нивната инаквост од остатокот од Полска, нивната припадност кон нешто друго, барањето идентитет различен од само полскиот, поради тоа што регионот бил доминиран од „туѓинци“, што довело до самозатворање на ова малцинство и негување на културата на поделба на „свои“ и „туѓи“. Освен тоа, наметната била и класна поделба – тамошните староседелци биле работничката класа, а дојденците интелигенцијата. Семејната традиција е, можеби, суштински елемент за зачувување на дијалектот, негово одржување и подигање на повисок степен во општеството. Тоа значи и дека не е присутен само во селската средина, што може да биде и

⁹ Марковиќ, М., 2001. *Дијалектологија на македонскиот јазик I*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, стр. 54.

една од мотивациите што преведувачите го избрале како супститут кумановскиот говор, кој, освен тоа, се одликува и со силно редуцирање на вокалите, слично на шлезискиот говор.

Но, студентскиот превод не го содржи кумановскиот дијалект. Студентите се воделе од трите можни решенија за справување со дијалект во преводот: да се остави јазикот без измени (што не секогаш се смета за исправно); применување фусноти со објасненија дека на тоа место авторот се искажува на регионален говор, чиј призвук не може да се пренесе во македонскиот јазик и превод на дијалектот. Преведувачите и во двата случаја, се нафаќаат на последново решение, што е мошне исцрпувачка работа. Студентите за нивниот превод сметале дека се чини бесмислено преводот на некој полски дијалект да биде некој специфичен македонски дијалект, на пример, кумановски или струмички, па, го избираат западното дијалектно наречје и во нивните преводи на дијалектизмите не може специфично да се одреди за кој македонски регион станува збор. Таков е случајот со следните два примери издвоени од поглавјето на овој роман, од кој студентите преведоа само едно поглавје:

пол. ...*ciepli hercka, aż kwiotki spadli, łokno i doniczka nowo łodlicz ...* (Kuczok 2004: 13)

мак. ... *фрлија камен, ѓагнаја цвеќињата, ѓамојџиџе и саксијџиџе ѓреброј ти...* (Мала антологија на полската проза и поезија, Филолошки факултет, студентски преводи, 2024, стр. 70).

пол. ... *podrapali, pierony, nożami abo cym...* (Kuczok 2004: 13)

мак. ... *ја изѓребаја ѓаолиџиџе, со ножој или нешџиџо груџо...* (Мала антологија на полската проза и поезија, Филолошки факултет, студентски преводи, 2024, стр. 70).

Во полските примери имаме двогласен изговор на иницијалната самогласка „о“, односно латерализација на иницијалното „о“, подигнато „а“ за кое стана збор во примерот погоре, односно редуцирано „а“ кое преминува во „о“ и т.н. „мазужење“, односно заменување на горно-непчените согласки со дентални – како во примерот *szum-sum*. Овие одлики и не се само одлики на шлезискиот говор, па затоа и во

македонскиот се избра само редукција на вокалите и на „в“ во гаолите, што, исто како и во полските примери, не се типични само за едно регионално наречје.

Издвојуваме уште еден пример, повторно поврзан со овој студентски превод на Кучок, што се однесува на една културна разлика. Имено, клучен мотив во романот е посебноста на овие „шлезјци“, нивната припадност кон нешто друго, барањето идентитет различен од само полскиот, поради тоа што регионот бил доминиран од „туѓинци“, што довело до самозатворање на ова малцинство и негување на културата на поделба на „свои“ и „туѓи“. Освен тоа, наметната била и класна поделба – тамошните староседелци биле работничката класа, а дојденците интелигенцијата. Семејната традиција е, можеби, суштински елемент за зачувување на дијалектот, негово одржување и подигање на повисок степен во општеството. Тоа значи и дека не е присутен само во селската средина, туку и во градовите. Примерот е следниот:

пол. ... „*ci nowi z dołu*” *byli pochodzenia zupełnie nieszlachetnego*... (Kuczek 2004: 10)

мак. ... *се ѝојавија нови „оние одозгола“, и не беа баш домаќини.* (Мала антологија на полската проза и поезија, Филолошки факултет, студентски преводи, 2024, стр. 69).

Буквалниот превод на полската придавка е „благороден“, што обично се врзува со благородничката класа, со својства на високи морални вредности, висок квалитет, висок, богат род. Со оглед на тоа што полското и македонското општество во минатото се разликувале според поделбата на општествените класи, посебно што во Полска било вообичаено благородничкото потекло, иако тоа не секогаш значело и дека семејството е богато, но во Македонија е тешко да се зборува за благородничка класа, евентуално може да се издвои некоја граѓанска, интелектуална класа, студентите се одлучуваат свесно да го занемарат тоа „благородништво“ во преводот и да ја претстават класната разлика со еден еквивалент, кој, навистина, е суштествен во нашето поимање на поделбата на луѓето околу нас – домаќини и недомеќини. Притоа, лексемата „домаќин“ во македонскиот јазик се употребува како „лице

што добро го води своето домаќинство; чесен, угледен, богат човек“¹⁰, што, впрочем, има доволно заеднички елементи со „благородник“ за да се смета за функционално соодветен преводен еквивалент.

Фразеологизмите се следниот „непреводлив“ елемент во транслатологијата, на кои обрнуваме внимание, во рамките на културните и јазичните разлики што придонесуваат за проблеми во преводот. Воопшто, употребата на метафоричен јазик се смета за индивидуален израз на поединци без разлика на нивната провениенција. Притоа, како најпроблематични се појавуваат фразеологизмите во двата јазика што немаат заеднички компоненти. „Некои теоретичари сметаат дека човекот е зависен од метафорите, односно од сфаќањето на светот преку категоризирање на работите и споредување од една во друга спознајна област. Тие се вградени, најчесто потсвесни, но и одраз на висока интелигенција.¹¹ Затоа е важно да не се занемарува и фразеологизмот во еден книжевен текст, па, да се преведе буквално или со неметафорски израз, бидејќи тој подлабоко го определува јазикот, но и карактерот на нараторот или на ликот во книжевното дело. Најдоброто можно решение за превод на метафорите е репродукцијата, односно замената на фразеологизам од јазикот на оригиналот со фразеологизам во целиот јазик, што ја има истата функционална и семантичка вредност. Следуваат примери во кои се разгледуваат токму ваквите непреводливи елементи:

пол. ... raczej była do rózańca niż do tańca... (Kuczek 2004: 10)

мак. ... повеќе на мртво плаче отколку што на живо се радува... (Мала антологија на полската проза и поезија, Филолошки факултет, студентски преводи, 2024, стр. 69).

Фразеологизмот во полскиот јазик гласи „do tańca i do rózańca”, буквално преведен „за танец и за броеници (за молитва во црква)“, а значењето му е „оној што го бидува и за весели и забавни дејства,

¹⁰ Дигитален речник на македонскиот јазик: значење 2. <http://drmj.eu/show/%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%9C%D0%B8%D0%BD/%D0%BC> [пристапено на 11.06.2025]

¹¹ Танушевска, Л. 2018. „Фраземата **си прави бајрам на умот** како еквивалент во преводите од полски јазик“, *СЛАВОФРАЗ 2017, Имињата и фразеологијата*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, стр. 288.

поврзани со разонода, како и за сериозни работи, поврзани, на пример, со работата“¹². Тука фразеологизмот е модификуван за потребите на текстот, односно “нејзе повеќе ја бидувало за сериозни работи, отколку за веселба“, па, студентите со право ја модификувале и македонската репродукција, што ја нашле во поговорката „ни на мртво плаче, ни на живо се смее (овде: радува)“ со значење „не покажува чувства“. Со оглед на тоа што македонскиот еквивалент не може да се најде во единствениот *Фразеолошки речник на македонскиот јазик* на Тодор Димитровски и Ташко Ширилов во таква форма, тие морале да се потпрат на сопствените јазични компетенции и на значењето на фразеологизмот во полскиот јазик, при што тоа што двете метафори во двата јазика немаат ни една составна компонента што се поклопува, ја прави нивната задача уште потешка, но со тоа и покреативна. Не може да се каже дека двете метафори предизвикуваат ист ефект во полскиот и во македонскиот јазик, но, сепак функционалноста на метафората во македонскиот превод е донекаде исполнета. Следуваат слични примери од расказот „Зимници“ на Олга Токарчук:

пол....gdy na nic się zdawały jej coraz mizerniejsze utyskiwania... (Tokarczuk 2018: 46)

мак. ...кога нејзините сè потивки негодувања наидуваа на глуви уши... (Мала антологија на полската проза и поезија, Филолошки факултет, студентски преводи, 2024, стр. 63).

Во Големиот речник на полскиот јазик¹³ што го консултираваме, го има фразеологизмот „na nic“ што означува „таков што нема да се најде/послужи за она на што говорителот се надевал дека ќе послужи“. Во македонскиот превод студентите создале индивидуална метафора „наидуваа на глуви уши“ со значење „не наоѓа (наидува на) одзив“ или како што е во преводот на целата збирка раскази на македонски¹⁴ - „не дава никаков резултат“. Доколку би се зеле овие објаснувања, па, и

¹² Wielki Słownik Języka Polskiego, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/12631/do-tanca-i-do-rozanca#> [пристапено на 16.06.2025]

¹³ <https://wsjp.pl/haslo/podglad/3591/na-nic> [пристапено на 16.06.2025]

¹⁴ Токарчук О. 2022. *Бизарни раскази* (превод од полски: Л. Танушевска), Антолог, Скопје, стр. 44.

преводот на Танушевска во *Бизарни раскази*, преводното решение би било употреба на неметафорски израз, што не е најкреативниот начин на преведување на метафората. Затоа овде, преведувачите презеле еден смел чекор со израз кој не е зацврстен во македонскиот јазик (*глуви уши*), кој може да звучи смешно или апсурдно, па, дури и „погрешно“, односно „неточно“, но, од друга страна, треба да се земе предвид и стилот на писателката. Во самиот наслов на збирката имаме „бизарни“ раскази, и навистина нивната содржина содржи апсурд, гротеска, луцидност и чудни елементи. Па, затоа, може да се каже дека ова решение донекаде се вклопува во пошироката слика на книжевната интерпретација на текстот.

Следува пример во кој студентите поинаку се справиле со непреводливоста на метафората:

пол. ...wszystko stało przed nim otworem... (Tokarczuk 2018: 48)

мак. светот му е на дланка... (Мала антологија на полската проза и поезија, Филолошки факултет, студентски преводи, 2024, стр. 63).

Во полскиот јазик има две дефиниции на овој фразеологизам со буквално значење „стои со отворот“: „coś stoi otworem” (нешто стои со отворот) – „нешто е отворено“ и „coś stoi otworem przed kimś” (нешто стои со отворот пред некој) – некој има можност да искористи нешто или да постигне нешто¹⁵. Се чини дека ниедна од нив не го доловува вистинското значење на контекстот што ја дава една страница за објаснување на фразеологизмите во полскиот јазик, наменета за средношколци: Изразот „coś stoi przed kimś otworem” е метафорски израз, што означува дека некој пред себе има широки можности или пристап до нешто без пречки. Во контекст на секојдневната употреба, тој сугерира дека дадената личност пред себе има многу шанси што може да ги искористи, честопати без поголеми потешкотии или ограничувања. Овој израз честопати се појавува во ситуации кога некој се наоѓа на прагот на нова етапа во животот, кариерата или образованието, а пред

¹⁵ <https://wsjp.pl/haslo/podglad/29313/cos-stoi-otworem> и <https://wsjp.pl/haslo/podglad/31272/cos-stoi-otworem-przed-kims> [iðèñðàíáíí ìà 16.06.2025]

него се отвораат нови, ветувачки перспективи¹⁶. Со вакво објаснување, кое целосно соодветствува со контекстот на расказот на Олга Токарчук, на преведувачите им било полесно да најдат соодветен еквивалент во македонскиот јазик. Иако во речникот¹⁷ е регистриран само фразеологизмот „има на дланка (некого, нешто)“ со значење: „сигурен е во успехот, има на располагање некого или нешто“, во последно време широко е распространет изразот „светот му е на дланка“, со значење дека може да прави сè што ќе посака, дека има неброени можности. Разликата е што фразеологизмот во полскиот јазик не ја носи во себе таа „сигурност во успехот“ како во македонскиот, но репродукцијата во овој случај е успешно преводно решение.

Следниот фразеологизам е посложен во однос на непреводливоста:

пол. ... zaczytane na amen książki (Tokarczuk 2018: 47)

мак. ...распарталавени од читање, книги.... (Мала антологија на полската проза и поезија, Филолошки факултет, студентски преводи, 2024, стр. 63).

Во полскиот јазик е регистриран фразеологизмот „на амен“ со значење: „сосема, целосно, до крај, засекогаш“. Единствена дефиниција за „зачитани на амин (буквален превод)“ дава вештачката интелигенција на полски јазик: „«Zaczytane na amen» е термин кој се однесува на книги, кои се толку често читани, што нивните страници се уништени, а кориците едвај се држат. Таквите книги се обично многу омилен и често одработувани од читателот. Честопати тоа се книги, кои за нас имаат особено значење и на кои со задоволство се навраќаме“. Тешко е да се најде метафорски израз во македонскиот јазик за ваква книга. Затоа студентите тука произвеле неметафорско решение за проблемот. Ова покажува дека „нешто мора и да се изгуби во преводот“ и дека, сепак, не може да се преведе. Но, од друга страна, фразеологизмот е преведен и „книгите, распарталавени од читање“ го доловуваат значењето на полската метафора, иако недостасува преносниот елемент,

¹⁶ <https://dyktanda.pl/slownik-zwiazkow-frazeologicznych/otwor-cos-stoi-przed-kims-otworem/> [пристапено на 16.06.2025]

¹⁷ Димитровски Т., Ширилов Т. 2003. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Огледало, Скопје.

односно, категоризацијата и споредбата во некоја друга спознајна област, во случајов - религиозната.

Последниот пример ја илустрира т.н. „непреводливост“ заснована на културни елементи, како што се кулинарните специјалитети, кои се специфика на одредена земја, заедница, етнос, регион, и, во принцип, не се преведуваат, но овде, во расказот на Олга Токарчук, се работи за посебна зимница, која не е вообичаена и е индивидуален специјалитет:

пол. „Tatarak w cukrze” (Tokarczuk 2018: 46)

мак. „Зашеќерен иѓир“ (Мала антологија на полската проза и поезија, Филолошки факултет, студентски преводи, 2024, стр. 62)

„Tatarak“ во полскиот јазик е мочуришна трска, односно цветно растение од родот *acorus*. Листовите му се исправени и во прамени, наликувајќи на листовите на ирис, а цветот му е во вид на цврсто триаголно цилиндрично стебло. Опсегот на неговата распространетост ја опфаќа Азија и Северна Америка, но бил пренесен и распространет од луѓето на други континенти. Во Европа најверојатно дошол некаде помеѓу средновековието и 16 век. Во Полска е широко распространето растение на целата територија, со исклучок на Карпатите. Се разбира, ова растение не расте во Македонија, па, затоа и претставува проблем за преведувачите. Речниците не даваат готов еквивалент. Студентот преведувач го наоѓа како „иѓир“ на интернет во периодот помеѓу 2019 и 2020 година. Полско-македонскиот речник од 1990 г.¹⁸ како објаснување нуди: „вид блатна трска“. Во преводот на „Бизарни раскази“ од 2022 г. како негов еквивалент се појавува „трска“ („зашеќерена трска“)¹⁹. Во дигиталниот Македонско-полски и полско-македонски речник, кој се заснова на речникот на Видоески, Пјанка и Тополињска од 1990 г., подоцна, во периодот од 2023 до 2025 г. е сменето толкувањето на оваа лексема на македонски со „иѓирот“²⁰. А на македонската страница на

¹⁸ Видоески Б., Пјанка В., Тополињска З. 1990. *Македонско-полски и полско-македонски речник*. Државно научно издателство PWN/ Книгоиздателство „Македонска книга“, Варшава/Скопје.

¹⁹ Токарчук О. 2022. *Бизарни раскази* (превод од полски: Л. Танушевска), Антолог, Скопје, стр. 44.

²⁰ <https://www.recnik.net.mk/> [пристапено на 16.06.2025]

Википедија, како еквивалент на полската лексема се среќава „лирот“²¹. Таму, исто така, се наведени и некои други имиња на ова растение: „слатко знаме“, каламус“, „пчеларник“, „корен од горчлив пипер“, „корен од каламус“, „корен од знаме“, „гладон“, „знаме од мирта“, „трева од мирта“, „корен од мирта“, „корен од бор“, „морска острица“, „слатка трска“, „сладок цимет“, „слатка трева“, „слатка мирта“, „сладок корен“ и др. Не се знае дали овие називи се народни, бидејќи растението се користело како лек во традиционалната медицина, или се, едноставно, преведени од друг јазик, најверојатно англиски, бидејќи сите извори, без исклучок, на оваа страница се англискојазични. Како и да е, овој пример покажува дека преведувачката работи се состои и од темелно истражување. Решението до кое дошол студентот може да се смета за соодветно, бидејќи предизвикува „очудување“. Целата збирка раскази на Олга Токарчук, а особено овој расказ, е напишан токму со таква цел да предизвика очудување. „Зашеќерен иѓир“ го запира вниманието на читателот и го замислува за чудните зимници што му ги оставила покојната мајка на синот. Но, тоа го прават и „желето од јаболкови луспи“ и „сунѓерот во сос од домати“, на пример. Сè со цел да се постигне една бизарна атмосфера, во која се доведува во прашање егзистенцијата на човекот.

Оваа куса анализа на книжевниот превод на „Малата антологија на полската проза и поезија“ покажува дека студентите се справуваат со тежок материјал, со проблеми што и натаму можат да се дискутираат, полемизираат и да се пронаоѓаат уште понови и подобри еквиваленти. Критериумите на добриот превод што би можеле да ги издвоиме од неа се:

1. При превод на дијалект, треба да се обрне внимание не само на јазичните особености кои се слични или различни во двата јазика, туку и на особеностите на луѓето кои го зборуваат тој дијалект и какви асоцијации тие будат кај читателите на оригиналот.
2. Познавањето на реалиите и на целниот јазик дозволува да се занемари буквалниот превод, со цел да се постигне оригинал-

²¹ <https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D1%80%D0%BE%D1%82>
[пристапено на 16.06.2025]

ната претстава на општествените прилики и да му се доближи текстот на целниот читател, доловувајќи го хуморот, гротеската и подбивот, кои биле намера на авторот на оригиналот.

3. Фразеологизмите никогаш нема да го имаат потполно истиот ефект во двата јазика, но важно е фразеологизмот применет во целниот јазик да биде функционален и да предизвикува приближно исти емоции како оној на оригиналот.
4. Речничките решенија не треба да се сфаќаат како правилна преведувачка постапка. Многу често треба да се истражува многу пошироко и подлабоко за да се дојде до посакуваното значење, кое најчесто се крие во секојдневната употреба на говорот, што не секогаш мислиме дека е метафорична.
5. Употребата на нефункционален еквивалент, иако првично може да сугерира на лош превод, треба да се разгледува во рамките на уметничката постапка „очудување“ доколку контекстот е таков што го бара тоа. Книжевната интерпретација на целиот текст честопати е одлучувачка за изнаоѓање на соодветен превод на одредени лексеми.

Од сето ова може да заклучиме дека секој книжевен превод подлежи на ревизија и повторно менување со секое ново читање и дека ниеден книжевен превод не е затворен. Тој секогаш отвора можност за нов превод и за ново исчитување, но и за нова интерпретација на оригиналното книжевно дело. Но, во секој случај, јазикот на преводот треба да биде чист и разбирлив, функционален и таков што нема да го обременува делото со стилот на преведувачот, авторот на преводот, кој се обидел да пренесе само една од многуте интерпретации на оригиналот.

Користена литература

на кирилица

Видоески Б., Пјанка В., Тополињска З. 1990. *Македонско-џолски и џолско-македонски речник*. Државно научно издателство PWN/ Книгоиздателство „Македонска книга“, Варшава/Скопје.

- Википедија. Слободна енциклопедија. <https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D1%80%D0%BE%D1%82> [пристапено на 16.06.2025]
- Дијалектен речник на македонскиот јазик. *Makedonski. info.*: <http://drmj.eu/show/%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%9C%D0%B8%D0%BD/%D0%BC> [пристапено на 11.06.2025]
- Димитровски Т., Ширилов Т. 2003. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Огледало, Скопје.
- Македонско-полски и полско-македонски речник. <https://www.recnik.net.mk/> [пристапено на 16.06.2025]
- Марковиќ М. 2001. *Дијалектологија на македонскиот јазик I*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Набоков В. 2014. *Есеи* (избор). Конгресен сервисен центар : Макавеј, Скопје.
- Танушевска, Л., 2018. „Дијалектот во полската книжевност – проблем или предизвик за преведувачот“ во: *Славистички студии 18*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, стр. 297-307.
- Танушевска, Л. 2018. „Фраземата **си прави бајрам на умот** како еквивалент во преводите од полски јазик“, *СЛАВОФРАЗ 2017, Имињата и фразеологијата*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, стр. 283-289.
- Токарчук, О. 2024. „Подвизите на Хермес, или како преведувачите секојдневно го спасуваат светот“ во: *Сензибилен раскажувач*, Антолог, Скопје, стр. 64-79.

на латиница

- Panda Genius. Słownik związków frazeologicznych.* <https://dyktanda.pl/slownik-zwiazkow-frazeologicznych/otwor-cos-stoi-przed-kims-otworem/> [пристапено на 16.06.2025]
- Wielki Słownik Języka Polskiego.* Red. P. Żmigrodzki, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/12631/do-tanca-i-do-rozanca#> [пристапено на 16.06.2025]

Извори

на кирилица

- Кучок, В., 2010. *Ѓубре* (прев. Н. Лукомска и Ф. Димевски), Македонска реч, Скопје.
- Мала антологија на полската проза и поезија (електронски извор)/ том I*, приредувач Фросина Милковска, текст во ПДФ формат, содржи 90 страници, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2024, <https://>

flf.ukim.mk/wp-content/uploads/Mala-antologija-na-polskata-proza-i-poezija-Final.pdf (пристапено на 2.06.2025)

Токарчук, О. 2022. *Бизарни раскази* (превод од полски: Л. Танушевска), Антолог, Скопје.

на латиница

Kuczok W. 2004. *Gnój*. W.A.B., Warszawa.

Tokarczuk O. 2018. *Opowiadania bizarne*. Wydawnictwo Literackie. Kraków.

Lidija TANUSHEVSKA, Frosina MILKOVSKA
Blaže Koneski Faculty of Philology
Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
Skopje, Macedonia

ON LITERARY TRANSLATION FROM POLISH LANGUAGE (STUDENTS' TRANSLATION TROUBLES)

Resume

This text presents some of our numerous observations that we had during the work on the “Small Anthology of Polish Prose and Poetry. Student Translations”, which was published as a student edition of the “Blaže Koneski” Faculty of Philology on the faculty’s website in 2024. Here, however, we are not only highlighting errors, but also those examples that seemed to us to be truly problematic for translation, and not only “problematic” for novice translators, but also for experienced literary translators. Through them, we want to emphasize that literary translation cannot be reduced to “correct”/“incorrect” translation, but rather deals with a broader field of interpretation of the literary text. Literary translation serves us here to highlight problems that are an inexhaustible source of polemics and discussions about the criteria of good translation. The examples we highlight can be divided into several categories in the field of cultural and linguistic differences in relation to dialect translation, so-called untranslatability: translation of metaphors, the effect of estrangement, etc.

Keywords: Polish Literature, literary translation, dialect, phraseology, estrangement.

УДК 821.162.1-32:811.163.3'255.4

Мартин БЛАЖЕСКИ

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Скопје, Македонија

martin.blazheski@gmail.com

ПРЕВЕДУВАЧКИ ПРЕДИЗВИЦИ ВО „WIEDŹMIN” ОД АНДЖЕЈ САПКОВСКИ

Апстракт: Во овој труд се опишани некои предизвици со кои се соочив при преведување на првиот расказ од збирката „Wiedźmin“ од полскиот писател Анджеј Сапковски. Предметот на анализа е мој сопствен превод од полски на македонски јазик, а анализата се состои од задавање примери од оригиналот, нивното место во текстот, доколку е потребно да се покаже контекстот, а потоа прикажување на решенијата за кои се одлучив при моето преведување, како и причините зошто се одлучив за нив. Целта на трудот е да се придонесе со материјал во областа на преведувањето за преведувачите-почетници, да се направи споредба помеѓу полскиот и македонскиот јазик, како и да се објаснат некои јазични ситуации за македонски говорители што не го познаваат полскиот јазик.

Клучни зборови: Сапковски, контекст, преведувач.

Овој труд се занимава со некои од предизвиците со кои се соочив при преведувањето на првиот расказ од збирката „*Wiedźmin*“ од полски на македонски јазик. Се одлучив за оваа збирка раскази од Анджеј Сапковски поради тоа што е популарна и сè уште не беше преведена на македонски јазик, па затоа може да послужи како корисен пример за тоа како можеме да се справиме со одредени ситуации при книжевниот превод од полски на македонски јазик.

Примерите ги поделив на три групи: граматика, сопствени именки и имиња на видови, фразеологизми и прагматика, иако сите се меѓусебно поврзани и предизвиците кои ни се поставени во примерите не се задржуваат строго само на еден јазичен аспект.

Граматика

- Piwa – Од пивото

– Co podać?

– Piwa – rzekł незнаjomy.

Тука се јавува ситуација поврзана со падежите во полскиот јазик и нивниот недостиг во македонскиот. На полски, сè е изразено со еден збор, благодарение на наставката за генитив *-a*, што означува присвојност, или, во овој случај, дел од целината (партитивен генитив). Кога е запрашан, вештерот вели дека сака да добие одредена количина од даденото цело, односно дел од пивото што го има крчмарот за продажба. На македонски, на прв поглед нарачката на вештерот може да се преведе едноставно како „пиво“. Сепак, ако вложиме труд да ја разгледаме функцијата на генитивот во овој контекст, подобро и попрецизно би било да се употреби македонскиот граматички еквивалент, кој се манифестира преку аналитичка форма, односно партитивната конструкција *od* + определена именка: „*od йивоиџо*“ (Карапејовски, 2014, стр. 61). Оваа партитивна конструкција секогаш вклучува именка што е позитивна по определеност. Реченицата се трансформира на тој начин што се задржува претставата дека во просторијата им се наоѓа пиво што можат да го видат и забележат, и дека делови од таа целина можат да се купат.

- wczepiwszy – откако си ги закачи

Karczmarz – usta mu dygotały – patrzył na okropnie rozrąbaną twarz ospowatego, który, wczepiwszy palce w brzeg szynkwasu, osuwał się, nikiął z oczu, jak gdyby tonął.

Крчмароџ – устџаџа му џреџереше – џледаше во ужасно расцеџеноџо лице на сиџаничавиоџ, кој, закачуваџки џи џрсџиџиџе во рабоџ на шанкоџ, се зализџа џолека наголу, исчезнуваџки од џоџледоџ како да џџоне.

Во овој случај во оригиналот е употребен партицип, глаголска форма што е загубена во македонскиот јазик, поточно глаголски асинхроничен прилог (*imiesłów przysłówkowy uprzedny*). Само со еден збор (*wczepiwszy*) се пренесува значењето дека некое дејство е веќе завршено пред да започне основното дејство во реченицата. Бидејќи оваа граматичка структура не постои во македонскиот јазик, не може со еден збор да се опише истата ситуација. Затоа, ќе зададам три можни решенија и ќе објаснам зошто се решив за едно од нив.

Едно решение би била прилошка определба со глаголска придавка, односно: „со [прстите] закачени“. На пример:

„сиїаничавиої, кој, со їрсїїїїе закачени во рабої на шанкої, се зализїа їолека надолу...“

Ова на прв поглед изгледа како добро решение, бидејќи покажува претходно завршено дејство, но, сепак не е најдобро. Ако прстите му се закачени во шанкот, тоа би можело да значи дека на вршителот на дејството цело време му биле такви, цело време таму ги држел. Затоа, потребно ни е нешто друго, што ќе покаже дека тоа го сторил непосредно пред да се зализга и да падне. Тогаш, подобро ќе биде да се употреби зависносложена временска реченица. На пример:

„сиїаничавиої, кој, оїкако си їи закачи їрсїїїїе во рабої на шанкої, се зализїа їолека надолу...“

Овде, значењето е недвосмислено во тоа дека прво се случиле други работи, потоа вршителот прстите ги закачил во шанкот, а потоа се зализгал надолу за смртно да падне. Ова буди слика на човек што се труди да стои, но не може. Значенски, ова решение би било најточно при пренесувањето на полската форма, бидејќи најдобро се совпаѓа со функцијата на глаголски асинхроничен прилог во полскиот јазик. Но, сепак, не се одлучив за ова како најдобро решение, бидејќи е предолго за акциона ситуација што треба брзо да се прочита, како на полски со еден збор, а и не звучи најсоодветно на македонски.

Како најсоодветна форма го избрав глаголскиот прилог „*закачувајќи*“. На македонски означува истовременост и не го исполнува целосно значењето на глаголски асинхроничен прилог. Исто така, постои друга полска форма, глаголски синхроничен прилог, која означува истовременост како кај македонскиот глаголски прилог (на полски би било *wczepiąc*). Но, сепак, некогаш е потребно да се пожртвува граматичката и семантичката точност за текстот да изгледа поприроден. Глаголскиот прилог ја претставува истата генерална слика, дека сипаничавиот пробува да се задржи за шанкот, но не успева, а истовремено е и кратка форма што ја запазува брзината на читањето и краткоста на моментот што треба да биде динамична акција. Следствено, се одлучив за:

„*сиїаничавиоїї, кој, закачувајќи ти їрсїїїїе во рабоїї на шан-коїї, се зализїа їолека надолу...*“

Сопствени именки и имиња на видови

- *Wiedźmin* – Вештерот

Насловот на расказот во оригиналот е изведенка од именката *wiedźma*, што на македонски се преведува како *вешїѿерка*. Со додавање на наставката *-in*, во полскиот како словенски јазик се создава именка во машки род, *wiedźmin*, која претходно не постоела. На македонски јазик, од друга страна, веќе постои зборот *вешїѿер*, машки еквивалент на *вешїѿерка*, кој означува маж што се занимава со магии, обично во негативна смисла (ТРМЈ). Бидејќи се однесува на одреден лик во книгата, кој истовремено е и главниот лик во книгата, соодветно е да се додаде определениот член *-оїї*, за насловот да се преведе како „*Вешїѿероїї*“.

- *Riv* – Ривиѿец

Riv е човек од Ривија. На македонски ова би можело да се пренесе на повеќе начини. Првиот и најочигледен е само да се препише на кирилица како *Рив*. Ова не е лошо решение, бидејќи веќе имаме примери каде називот за човек од одреден крај е пократок од името на самиот

крај и истовремено завршува на согласка, на пример Грк од Грција, Хрват од Хрватска, Србин од Србија, *Рив* од Ривија. Сепак, бидејќи називот *Рив* е нов и непрепознатлив за читателите, не би било јасно при првото читање за што станува збор. Затоа, мислам дека подобро решение е да се употреби наставка за човек од одреден крај што е препознатлива како таква.

Други, понесоодветни решенија би можеле да бидат *Ривец* (со исфрлање на -ија како во Македонец), *Ривијанец* (со додавање на -нец како во Индијанец), *Ривин* (споредбено со Русин, Турчин, Србин) и други слични варијанти.

Во секој случај, најсличната фонолошка средина се јавува во зборот Латвија-Латвиец, па затоа се одлучив за „*Ривиец*“ како најдобар избор. Веднаш се препознава дека станува збор за човек од некое место, што не е ни предолго ни комплицирано за изговарање.

- *grododzierzca* – градоначалник

Овој збор означува титула на човек што владее на чело со оградено, утврдено населено место, замок. Може да се преведе и како „*кастиелан*“, но за да се даде словенски тон на светот на „*Вешіпероіі*“, подобро е да се најде македонски еквивалент. Се одлучив за зборот „*градоначалник*“, иако има свое современо значење, бидејќи полскиот збор за градоначалник *burmistrz* потекнува од германскиот збор *burgmeister*, што исто значи „господар на замокот“, но и ја содржи морфемата „*trag*“, што има исто потекло со „*gród*“.

- *Velerad* – Велерад

Велерад е име на лик. Во ова име, како и во други низ расказот, се соочуваме со ситуација што не може да се пренесе на македонски јазик, односно намерна употреба на буквата *v* наместо *w*, што на полски означува нешто туѓо, странско, употребено од авторот за да се додаде на името чувство на нешто поинакво, старо и да се разликува од вистинските полски имиња. На македонски и двете би се напишале како „*в*“ и затоа не би се почувствувала никаква разлика.

- leszy – лесник

Leszy е шумски дух во словенската митологија. Во митолошки речници се среќава како *лесник* (леший на руски).

- żarnowiec – бобовка

Растението *żarnowiec* се наоѓа во централна и западна Европа и го нема на Балканот, па затоа нема збор на македонски. Поради ова се одлучив да го употребам зборот *бобовка*, што го изведов од хиперонимот *бобови расценија* (*fabaceae*), во кои се класифицира растението *żarnowiec*.

- bieluń – татула

Bieluń не е многу познато растение, но во сеопфатниот речник „Wielki słownik języka polskiego“ се наоѓа како *datura stramonium*, што постои во македонскиот толковен речник како *ѿаѿѿула*, „оѿѿровен ѿлевел со широки лисѿови и ѿлем бел свонесѿ цвейѿ“.

- czworolist – гавранско око

Растението *czworolist* се наоѓа како *Paris quadrofolia*, што во речник на македонски се наоѓа како *ѿавранско око* (Кузманоска, 2019, стр. 24).

Прагматика

- kubrak – елек

Kubrak се однесува на алиште што го покрива трупот, колковите и понекогаш рацете, откопчано напред, што се носи врз другите алишта кога е надвор ладно. Потекнува од централноевропската култура и затоа не може да се најде соодветен превод на македонски. Затоа, би можело да се препише на кирилица како „*кубрак*“, но во овој случај не би се знаело точно за што станува збор. Затоа, се одлучив да го употребам функционалниот еквивалент „*елек*“, што на македонски е кратка горна облека без ракави со копчиња однапред. Не ја означува истата работа, но е препознатливо и лесно ја претставува сликата за облеката на вештерот.

- *kolczan* – стрели

Kolczan е футрола за стрели од дрво или кожа, што обично се носи на појасот од страна на стрелците. На македонски нема соодветен збор што сам може да го опише предметот, а зборот „*футрола*“ носи со себе модерна конотација и не претставува слика на средновековен свет. Затоа, се одлучив да го наречам едноставно „*стрели*“, каде се претставува најблиската можна слика до оригиналот, иако не е целосно иста.

- *na widok* – кога ги видоа

„*ale na widok trupów natychmiast dobyli mieczy.*”

„*a namiesiło nów kōła ti widoa iurujowiiše izwlekoa mieczy.*”

На македонски не одговара да се каже „на погледот“ на некаква ситуација, туку е подобро да се употреби зависна временска реченица „кога ги видоа“. Во овој случај, за да го задржиме природното чувство на јазикот на кој преведуваме, треба да ја смениме структурата на реченицата. Во суштина ќе се употреби збор со истиот корен и ќе се задржи истата функција, но ќе биде пренесена преку менување на зборовната група од именка (*иоїлег*, *vig*) во глагол (*vige*).

- *Strażnicy... we trzech* – Тројца стражари

„*Strażnicy wpadli do karczmy z hukiem i szcęką, we trzech.*”

„*Тројца стражари упаднаа во крчмата со нукот и свеком.*”

Некогаш се јавува ситуација кога треба да се упрости реченицата не само за да се пренесе подобро, туку и за да звучи подобро кога се чита на целниот јазик. Во овој случај, може да напишеме „*Стражари упаднаа во крчмата со иукои и свекои, ио ипројца*“, но ваков директен превод воопшто не одговара на македонскиот јазик. Затоа најдобро е фразата од крајот да се доведе на почетокот и да стане дел од именската фраза „*ипројцаиа сиражари*“.

• wielmoža – ефендија

Во оригиналот, зборот *wielmoža* е изведенка од придавката *wielmożny*, што значи „таков, што зафаќа висока позиција во општествената хиерархија или кому говорителот се обраќа со почит“ (WSJP). За да најдеме соодветен збор, може да се консултираме со повеќе решенија што би ја исполниле истата функција. Првото можно решение е да се употреби зборот што се наоѓа во македонскиот толковен речник, „*велможа*“. Според мене, овој збор, иако постои во речникот, е далеку непепознатлив на македонски јазик и затоа е еден од понесоодветните преводи. Следното можно решение е да ги преведеме корените на оригиналот и да ја добиеме именката „*мнојуможник*“. Ова делумно би ја исполнило целта, бидејќи покажува на престиж и моќ кај ликот што се опишува. Посоодветен би бил зборот „*семоќник*“, бидејќи веќе постои на македонски јазик. Овој збор исто ја опишува моќта и престижот на ликот, но не ја има истата конотација на почит како оригиналниот збор. За да го пронајдеме најдоброто решение треба да најдеме збор што означува висока хиерархија и општествена почит. Зборот „*јосјодин*“ има премногу обопштена употреба, па затоа според мене најдобро е да се искористи титулата „*ефендија*“.

Заклучок

Од примерите дадени во главниот дел на трудов може да се заклучи дека помеѓу полскиот и македонскиот јазик постојат значителни разлики што можат да служат како предизвици при преведувањето.

Најпрво покажавме одредени граматички ситуации, а притоа зададовме соодветни решенија за дадените предизвици што би можеле да помогнат на преведувачи-почетници.

Потоа, разгледавме некои сопствени именки и имиња на видови во расказот што би можеле да зададат одреден степен на тешкотија при преведување на ваков текст. Едновременно е претставено и образложено зошто се одлучив да ги напишам на тој начин.

На крај, прикажавме и одредени ситуации што силно зависат од културниот и јазичниот контекст, кои според мене подобро се прене-

суваат ако се променат до одреден степен, а и дадов аргумент зошто употребеното решение е подобро.

Притоа, целта ми беше да направам споредба помеѓу двата јазика, да зададам добри примери за другите почетници-преведувачи и истовремено да ги објаснам различните ситуации во полскиот јазик за македонски говорители што не го зборуваат. На овој начин се постигнува разбирање, се споделуваат искуства и се разменува знаење помеѓу двете култури.

Користена литература:

- Кузманоска, А. (2019). *Мал речник на називи на расиенија*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
- Карапејовски, Б. (2014). *Семантичката категорија паритивност и нејзините формални експоненти во македонскиот јазик*. . <https://repository.ukim.mk/bitstream/20.500.12188/7792/1/Patritivnost.pdf> [пристапено на 21.06.2024]
- Македонско-полски и полско-македонски речник*. (1990). Варшава: Државно научно издаништво.
- Wielki słownik języka polskiego*. Достапен на интернет: wspj.pl
- Официјален дигитален речник на македонскиот јазик*. Достапен на интернет: makedonski.gov.mk

Martin BLAZHESKI
Blaže Koneski Faculty of Philology
Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
Skopje, Macedonia

TRANSLATION CHALLENGES IN *THE WITCHER* BY ANDRZEJ SAPKOWSKI

Summary

In this paper I describe some challenges that I faced while translating *The Witcher*, the first short story in the collection *The Witcher*, also titled *The Last Wish*, authored by Andrzej Sapkowski. I present some difficulties and curiosities found in the grammar and lexicology of the source and target languages, convey my translations of them, as well as my reasoning and explanation for why I translated them how I did, given the different cultural contexts. The purpose of this essay

is to provide some examples that future translators could use when faced with similar obstacles in their own commitments, or to simply provide a comparison between Macedonian and Polish for linguists who are interested in reading about them, but only know the Macedonian language.

Keywords: Sapkowski, translation, grammar, pragmatics

КУЛТУРОЛОШКА СЛИКА НА СВЕТОТ

UDC 398.21(=162.1):811.163.3'255.4

UDC 398.21(=163.3)(049.3)

Izabela KĘPKA

Uniwersytet Gdański

Gdańsk, Polska

izabela.kepka@ug.edu.pl

ŚWIAT NIEZWYKŁYCH HISTORII, CZYLI O TEKSTOWEJ KONCEPTUALIZACJI ŚWIATA FANTASTYCZNEGO I JEGO BOHATERÓW W POLSKICH I MACEDOŃSKICH BAJKACH LUDOWYCH

Abstrakt: Artykuł stanowi analizę środków i zabiegów językowych służących wykreowaniu elementów świata fantastycznego w tekstach bajek ludowych – przestrzeni, bohaterów i magicznych przedmiotów. Materiał badawczy został wyekscerpowany z wybranych magicznych bajek ludowych polskich i macedońskich (w przekładzie na język polski).

Słowa kluczowe: bajka ludowa, językowy obraz świata fantastycznego, lingwistyka kulturowa, język bajki ludowej

W najdawniejszych czasach, gdy nie znano jeszcze pisma, ludzie wypracowali sobie umiejętność opowiadania historii. W czasie gawęd przy ognisku, podczas czuwania, w oczekiwaniu na zwierzynę łowną, czy też w czasie odpoczynku, umilali sobie czas opowiadaniem, które prócz elementów życia codziennego wkraczały w świat fantazji. Prawdopodobnie wtedy powstała bajka „jako marzenie o spełnieniu życzeń, mit o bohaterach, którym udaje się walka z groźnymi potworami, [...] jako wyraz tęsknoty za innym piękniejszym życiem, wolnym od spętania przestrzeni, czasem i nieodwracalnością śmierci” (Kapełus 1988: 5). Każda, najbardziej nawet fantastyczna fabuła bajki ludowej zawiera jakąś prawdę życiową, stąd mówi się, że „w każdej bajce jest prawda na dzień” (Niebrzegowska-Bartmińska 2018: 59).

Badacze bajki ludowej są zgodni co do tego, że nie wiadomo, kiedy powstał ten gatunek. Julian Krzyżanowski zwracał uwagę na to, że bajka

ludowa „żyje w przekazie ustnym od wieków, a nawet tysiącleci, jest przekazywana z pokolenia na pokolenie w takiej samej kliszowanej postaci, jedynie z modyfikacjami zależnymi od uwarunkowań kulturowych danego kraju i narodu” (Krzyżanowski 1975: 28). Kazimierz Moszyński pisał o jej orientalnej proveniencji i o wędrówce bajek z Indii do Europy (Moszyński 1934: 1493).

Wątpliwości dotyczące pochodzenia bajki wiążą się z jej zasadniczą cechą, jaką jest umiejętność podporządkowania treści elementom kulturowym. Bajkę znają bowiem „wszystkie ludy świata i, mimo różnicy ras, obyczajów, stosunków społecznych i kulturowych, mimo odrębności otoczenia geograficznego, istnieje zagadkowa wspólnota wątków [...] wyrosła najprawdopodobniej z podobieństwa ludzkich losów i ludzkiej natury” (Kapełus 1988: 5).

Pamięć o folklorystycznym rodowodzie i o kontekście kulturowym bajki ludowej jest przywoływana w tekście literackim na poziomie sygnałów metatekstowych (tytułu, formuł początku i końca), stylizacji językowej¹ prezentowanych realiów ludowych oraz w sferze wartości (Niebrzegowska-Bartmińska 2018: 60). Ten folklorystyczny rodowód komplikuje też jednoznaczną ocenę arcyzmu bajki ludowej, ponieważ jej konwencjonalne cechy gatunkowe krzyżują się z cechami indywidualnymi narratorów (bajarzy). Nadrzędnymi cechami bajki ludowej są: nieokreśloność przestrzeni (akcja rozgrywa się wszędzie i nigdzie), niewymierność czasu oraz pomijanie obrazu psychologicznego bohaterów.²

Badacze bajki ludowej wyróżniają w tym gatunku trzy najważniejsze podtypy: bajkę zwierzęcą³, ajtiologiczną⁴ i magiczną (czarodziejską), uwa-

¹ Aspekt stylizacji językowej zostanie w artykule całkowicie pominięty, ponieważ tłumaczenie bajek macedońskich na język polski w sposób oczywisty eliminuje ten element.

² Zamiarem artykułu nie są analizy genologiczne ani literackie, dlatego kwestie związane z cechami gatunkowymi bajki ludowej zostają tu tylko zasygnalizowane w nieodzownym wymiarze.

³ Bohaterami bajek zwierzęcych są najczęściej zwierzęta, czasem zwierzęta i ludzie, a niekiedy też sami ludzie. Zakończone są morałem zawartym w tak zwanym pobajczu. Kazimierz Moszyński podkreślał, że bajka zwierzęca nie jest pochodzenia ludowego i do tego gatunku trafiła stosunkowo późno (Moszyński 1934: 1499).

⁴ Rolą bajki ajtiologicznej jest wyjaśnienie pochodzenia ludzi, zwierząt, roślin i obiektów otaczającego świata, jej bohaterami są istoty żywe i przedmioty martwe, osoby boskie

żaną za „właściwe jądro wszystkich bajek” (Niebrzegowska-Bartmińska 2018: 60). Ze względu na specyficzny, wyrazisty typ powiązań elementów, niektórzy wyróżniają jeszcze bajki łańcuskowe. Materiał badawczy na potrzeby tego artykułu został wyekscerpowany z bajek magicznych, charakterystycznych dla zbioru tekstów macedońskich i podobnej liczby ze zbioru polskich bajek ludowych⁵. Badacze bajek ludowych zwracają uwagę na stały, choć bardzo rozbudowany, model strukturalny tych tekstów (zob.: Propp 1965: 210-216). Podstawowymi postaciami w tekście bajki są: bohater główny, przeciwnik, donator („dostarczyciel” niezwykłego środka), pomocnik, fałszywy bohater, królewna (ofiara) i król⁶ (Niebrzegowska-Bartmińska 2018: 60). Zasadą organizacji tekstu w bajce magicznej jest następstwo zdarzeń uporządkowanych w sekwencje. Dotyczy ono często jednego bohatera (głównego), ale częściej, według badaczy, kilku równorzędnych bohaterów, którzy równocześnie lub kolejno pokonują te same przeszkody (Niebrzegowska-Bartmińska 2018: 60).

Przedmiotem artykułu jest analiza języka, a dokładniej tych jego elementów (gramatycznych, leksykalnych i stylistycznych), które wpłynęły na konceptualizację świata w bajkach ludowych z Macedonii Północnej i Polski.⁷ Badanie ma wykazać, na ile i w jaki sposób uproszczony obraz świata w bajkach ludowych kreowany jest przez zabiegi językowe. Taka analiza wpisuje się w szeroki nurt językoznawstwa – lingwistykę kulturową, która za istotę języka przyjmuje „zawarty w nim dorobek kulturowy pewnej społeczności, będący zarazem magazynem informacji o rzeczywistości, w której ta społeczność egzystowała i egzystuje, jak i wyrazem doświadczeń społecznych wyrosłych z określonej praktyki społecznej, wyrosłych w obcowaniu z tą rzeczywistością, zebranych i nagromadzonych w ciągu wielu pokoleń, utrwalonych w języku i przekazywanych z pokolenia na pokolenie.” (Anusiewicz 1995: 18). Takie wyeksponowanie roli doświadczenia kulturowego wspólnoty pozwala opisywać świat – zarówno w językach narodowych, gwarach, jak i idiolektach autorów.

i święte (Niebrzegowska-Bartmińska 2018: 61).

⁵ Łącznie materiał obejmuje 18 bajek macedońskich i 21 bajek polskich, nawiązujących tematycznie do tekstów macedońskich.

⁶ W bajkach macedońskich jest to odpowiednio carewna i car.

⁷ Analizy zostały przeprowadzone na tekstach bajek pochodzących z tomików: *Samowity i pasterze. Bajki z Socjalistycznej Republiki Macedonii* oraz *Księgi bajek polskich* (t.1).

Punktem wyjścia do badań nad wizją świata zawartą w pewnym tekście lub ich zespole jest przekonanie o zawartej w języku (jego leksyce i gramatyce) interpretacji rzeczywistości. Koncepcja ta, zwana *językowym obrazem świata*, zakłada, że język jest nie tylko środkiem komunikacji między ludźmi, ale także rezerwuarem mniej lub bardziej utrwalonych sądów „zawartych w znaczeniach słów lub przez te znaczenia implikowanych, [...] [dzięki czemu] orzeka o cechach i sposobach istnienia obiektów świata pozajęzykowego” (Bartmiński, Tokarski 1986: 72). Funkcjonuje ona w dwu wariantach: „podmiotowym” i „przedmiotowym”, które można przyporządkować terminom: *wizja świata* i *obraz świata*. *Wizja* jest efektem postrzegania świata przez konkretny podmiot patrzący (o określonej psychice i obarczony swoistym doświadczeniem życiowym i kulturowym), natomiast *obraz* ma bardziej uniwersalny charakter, ponieważ skupia się na tym, co jest zawarte w samym języku (Bartmiński 1990: 109).

Opis konceptualizacji, kreacji świata fantastycznego (i jego bohaterów), zawartego w bajkach ludowych macedońskich i polskich, stanowi raczej wizję świata, którą możemy utożsamić z tekstowym obrazem świata, zdefiniowaną przez Wojciecha Kajtocha jako „swoistą, dokonaną w konkretnym tekście – lub zespole tekstów – realizację językowego obrazu świata (występującego na poziomie *langue*), a zbiór prawidłowości wynikłych z preferowania w danym tekście lub zespole tekstów określonych konstrukcji fleksyjnych, słowotwórczych, składniowych, a przede wszystkim – określonego słownictwa. Tekstowy obraz świata wskazuje na dominujący w danym tekście (zespole tekstów) pogląd na temat istnienia i funkcjonowania poszczególnych składników świata, ich związków oraz wzajemnych proporcji, a więc takie rozumienie organizacji świata, panujących w nim hierarchii i wartości, które jest preferowane przez nadawcę danego tekstu i akceptowane przez użytkowników tegoż tekstu” (Kajtoch 2008: 14–16).

Przyglądając się konceptualizacji świata⁸ w analizowanych tekstach⁹, należy wyjść od obrazu przestrzeni, w której rozgrywają się wydarzenia.

⁸ Językową kreację/konceptualizację świata traktuję w artykule synonimicznie z pojęciem tekstowego obrazu/wizji świata.

⁹ Ze względu na niejednorodność bajek macedońskich i polskich, najpierw zostanie przedstawiana kreacja świata w tekstach z Macedonii Północnej, a następnie z Polski. Wyjątek stanowi obraz ostatniego elementu – narzędzia wpływającego na rozwój akcji, ponieważ jest on podobny w obu grupach.

Ta przestrzeń¹⁰ wydaje się niekiedy zupełnie zwyczajna, osadzająca akcję w realnym świecie, jednak zawsze ma w sobie element niecodzienności: „Były sobie raz trzy samowily. Mieszkały na hali, na którą nawet ptak dolecieć nie mógł” (m43)¹¹; „Samowily mówią do pasterza: – Pójdiesz do pewnej jaskini. Ale nie hałasuj tam, bo nasze dzieci się przestraszą i wpadną w ogień” (m44). Hala i jaskinia to miejsca zwyczajne, o ich niezwykłości świadczą informacje o fantastycznych mieszkańcach (samowily i ich dzieci), jak i opisy miejsca – z pozoru zwykłego, ale o nieokreślonej lokalizacji, co może dziwić, zwłaszcza w tym drugim fragmencie, gdzie samowily wysyłają bohatera w konkretne miejsce, używając przy tym epitetu: *pewna jaskinia*.

Niezwykłość zwykłych miejsc typowa jest dla wielu bajek macedońskich: „Wreszcie doleciał [pasterz] za owcą do ruin jakiegoś zamku. Tam [...] upiory tańczyły wokół jakiejś dziury pełnej złota” (m97); „Oto masz klucze do wszystkich pokoi z moimi skarbami. Wszystkie pokoje możesz otwierać, ale tego jednego otwierać ci nie wolno” (m45). Nieokreśloność miejsc zwykłych wyrażona repetycją przymiotnika *jakiś*: *jakiś zamek*, *jakaś dziura*, daje tym miejscom cechę niezwykłości, przede wszystkim z powodu zaskakującego zestawienia potocznego leksemu *dziura* z nietypowym sytuacyjnie epitetem: *dziura pełna złota*. O wyjątkowości zwykłego miejsca świadczy także opozycja ilościowa: *wszystkie – jeden*.

Ważną rolę w opisie świata macedońskich bajek ludowych odgrywają relacje przestrzenne: góra-dół; na zewnątrz-w głębi czegoś. Świat fantastyczny znajduje się poza zasięgiem wzroku zwykłych ludzi, a więc to, co na dole i w głębi, oglądać może tylko wybrany bohater: „Teraz uważaj, twoi bracia przetną powróż. Spadniesz nie na tę ziemię, ale jeszcze niżej. [...] [Bracia] przecięli powróż. Chłopak poleciał na dół i spadł na grzbiet czarnego barana. Czarny baran zrzucił go jeszcze niżej w świat podziemny. Kiedy się znalazł na dole, ruszył przed siebie. [...] Doszedł do jakiegoś miasta” (m35-36); „Orły podzieliły się zapasami chleba i mięsa, inne wzięły chłopca i wzbiły się w powietrze. Leciały, leciały. [...] W ten sposób dotarli

¹⁰ Przedstawione tu analizy, z racji obszerności zebranego materiału i ograniczoności objętości artykułu, dotyczą tylko najbardziej charakterystycznych obrazów i cech w bajkach magicznych.

¹¹ W nawiasie po cytacie podaję skróty: m ‘macedońska’, p ‘polska’ oraz numer strony.

do górnej ziemi” (m40); „Czarownica uciekała coraz dalej w głąb skały (m66); „W cesarstwie tym znajdowała się góra, co się w nocy otwierała, a na dzień zamykała. Mieszkała w niej czarownica” (m115); „Kiedy carewicz wszedł do środka [góry], na dużej belce dostrzegł wiszące serce. Było to serce czarownicy. Koło belki kręciły się ogromne jaszczury – chciały zjeść serce czarownicy, ale było ono za wysoko” (m115). Relacje przestrzenne nie są nacechowane aksjologicznie, ponieważ świat fantastyczny sam w sobie nie jest zły i także nie różni się wyglądem od świata realistycznego, a wartościowanie dotyczy wyłącznie mieszkańców tych dwu przestrzeni. Język służący opisaniu świata fantastycznego jest prosty, pozbawiony środków stylistycznych, np.: *świat podziemny; nie ta ziemia; jakieś miasto; góra, co się w nocy otwierała, a na dzień zamykała*. O odległości dwu światów (dolnego od górnego) świadczyć może opis powrotu bohatera do górnej ziemi. Zastosowanie repetycji *leciały, leciały* w połączeniu z postaciami orłów, będących synonimem śmiałości i szybkości lotu (Kopaliński 1990 :288), sygnalizuje ogromną odległość tych dwu wymiarów od siebie.

Relacje przestrzenne góra-dół są również częste w ludowych bajkach polskich i – podobnie jak w bajkach macedońskich – to przestrzeń dolna ma charakter fantastyczny, choć czasami sam wygląd świata nie różni się od tego realnego, np.: „W tym miejscu, gdzie leżały śmieci, rozstąpiła się ziemia i sługa w przewodnictwie jednego krasnoludka zstępowali po schodach na dół. Pod ziemią było zupełnie tak samo jak tu u nas, widno i ładnie” (p177). Opisowi świata fantastycznego służy nacechowane aksjologicznie porównanie do przestrzeni realnej: *było tak samo jak tu u nas: widno i ładnie*. Niezwykłości miejscu nadaje postać fantastyczna: krasnoludek oraz zaskakujące ze względu na pospolite, a nawet odrażające umiejscowienie granicy światów: *gdzie leżały śmieci*.

Częściej jednak w bajkach polskich świat fantastyczny ma w sobie element niezwykłości, niecodzienności, przepychu, choć do jego konceptualizacji wykorzystuje się proste środki językowe: „I przyszli do ogromnego lochu. A tam pod spodem pałac zaklęty” (p57); „pod pałacem doszli do ogromnych drzwi, i powiedział: / – Roztwieraj drzwi! [...] I zaszli do takiego spichlerka, gdzie było pełno złota, srebra i miedzi [...], jak gdzie indziej zboża po stodołach i spichlerzach” (p113); „Kupiec [...] wypłynął na jakąś wyspę i tam oglądał na wszystkie strony [...] Nareszcie patrzy

się, a tu na takim pagórku jest ogród [...]. Wszedł do ogrodu [...], obejrzał się w lewą stronę i ujrzał piękny zamek” (p145); „przyjechała tam, nikogo nie słyszała, nawet nie słyszała ptaków śpiewania (bo tam było wszystko zakłète)” (p148). Typowe dla opisu przestrzeni – podobnie jak w bajkach macedońskich¹² – są epitety, które nie lokują akcji, wskazują jedynie na nieokreśloność miejsca, np.: *jakaś wyspa*; [na] *takim pagórku*; *taki spichlerzek*; *ogromny loch*; *ogromne drzwi*. Cechy niezwykle przedstawiane są w bajkach także za pomocą niewyszukanych środków językowych, jak: epitety (*pałac zakłety*, *piękny zamek*), zdania przyczynowe: *bo wszystko tam było zakłète*, czy bardzo ciekawe porównanie: *I zaszli do takiego spichlerka, gdzie było pełno złota, srebra i miedzi [...], jak gdzie indziej zboża po stodołach i spichlerzach* – odnoszące się do wiejskich pomieszczeń gospodarczych, dobrze znanych odbiorcom bajek ludowych.

Drugim elementem budującym tekstową wizję świata w bajkach magicznych są ich bohaterowie, wśród których wyróżnić należy postacie realistyczne i fantastyczne. Bohaterami głównymi – zarówno tekstów macedońskich, jak i polskich są zawsze ludzie¹³ o różnym pochodzeniu i profesji. Odnajdziemy zatem w bajkach magicznych macedońskich: braci, siostry (starsze i najmłodszą), starca, starą kobietę, cara, carewnę, myśliwego, w bajkach polskich zestaw bohaterów realistycznych jest podobny, są więc bracia, siostry, córka, kupiec, młodzieniec, starzec, służka, zamiast cara i carewny natomiast – król, królowna, a także królewicz. Bohaterowie charakteryzowani są schematycznie, przeważnie za pomocą prostych przymiotników, np.: *starsi bracia* / *najmłodszy brat*; *starsze siostry* / *najmłodsza siostra*; *siwy starzec*; *bardzo stary myśliwy*; *bogaty kupiec* itd. Czasem określenia mają charakter wartościujący, np.: *źli bracia*, *złe siostry*, *dobrzy ludzie*. Bohaterowie, przeżywając niezwykle przygody, sami zamieniają się niekiedy w postaci fantastyczne, najczęściej przez rzucenie na nich złych czarów. Ważną grupę w bajkach magicznych stanowią postacie fantastyczne. Charakterystyczne dla tekstów macedońskich są łamje, samowily i Arapy. Ich językowa charakterystyka jest dość uboga i służy przede wszystkim wartościowaniu.

¹² Na tę cechę zwraca uwagę także Niebrzegowska-Bartmińska (2018: 66).

¹³ To cecha typowa wszystkich bajek magicznych (Niebrzegowska-Bartmińska 2018: 65).

Łamje są zawsze złe: „Jest u nas łamja, która zamyka nam dopływ wody. Co roku dajemy potworowi po jednej dziewczynie na pożarcie i dopiero wtedy jest woda. Jutro kolej na córkę cara. Jak tylko łamja ją zje, zaraz będzie woda” (m36); „jeżeli łamja siedzi z otwartymi oczami, to śpi...” (m34); „W tym momencie ukazała się łamja. / – Oho-ho – zaryczała – Zawsze tylko jedna owca, a dzisiaj jest i baran. / – A tak – odrzekł chłopak – spróbuj raz mięsa z barana! / – Tak, tak, – odzywa się potwór – nie ma co, trzeba będzie. Ale co mam najpierw zjeść: owcę czy barana? [...] / – Z której strony lepiej zacząć? / [...] Rzuciła się łamja na niego, a on chwycił miecz i odciął jej głowę. Miała trzy głowy” (m37-38). Językowa konceptualizacja tych istot jest raczej skromna. Synonimem leksemu łamja jest *potwór*. Opis wyglądu zawarty został w prostym zdaniu: *miała trzy głowy*. Głos został określony czasownikiem *zaryczała*, przydającym grozy stworowi, nietypowy wygląd śpiącej łamji zawiera zdanie warunkowe: *jeżeli łamja siedzi z otwartymi oczami, to śpi*, wreszcie bohater dowiaduje się, że jest to potwór, który zjada młode dziewczęta i wyrządza ludziom wiele zła, np.: *zamyka nam dopływ wody*. Repertuar językowych zabiegów uzupełnia personifikacja, zawarta w opisie rozmowy z bohaterem.

Drugą grupą postaci fantastycznych są samowily. W analizowanych tekstach są to postaci złe, demoniczne: „Były sobie raz trzy samowily. Mieszkały na hali, na którą nawet ptak dolecieć nie mógł” (m43); „Chłopcze, będziesz pasał owce i to cała twoja robota. [...] Wszędzie będziesz pasał, po wszystkich halach, tylko na tamtą halę chodzić ci nie wolno, bo tam mieszkają samowily. Jeśli tam pójdziesz, samowily zmarnują owce i ciebie” (m43); Chłopcze [...], będziemy tańczyć tak długo, jak ty będziesz grać. Jeżeli zmęczymy się tańcem, łąka będzie twoja, a jeżeli ty zmęczysz się graniem, zabierzemy oczy twoje i owce! – powiedziały samowily” (m43)”. Językowa konceptualizacja samowil pozbawiona jest jakiegokolwiek opisu ich wyglądu. Ich obraz wiąże się z lokalizacją: *mieszkały na hali, gdzie nawet ptak dolecieć nie mógł*, co powoduje ich tajemniczość, niedostępność, a także opisem ich okrucieństwa zawartego w umowie: *zabierzemy ci oczy i owce*. Drugim elementem ich charakterystyki jest wymiar aksjologiczny czasownika *zmarnować* o wyraźnie ujemnych konotacjach.

Wreszcie ostatnią macedońską postacią fantastyczną bajek ludowych jest Arap. W analizowanych tekstach pojawił się tylko raz. Postać ta została

w słowniczku znajdującym się na końcu książeczki opisana jako ‘antropomorficzny potwór prześladowający ludzi’. Jego konceptualizację w bajce oparto, podobnie jak w wypadku samowil na negatywnym wartościowaniu, zawartym w prostym zdaniu oznajmującym, zakończonym emocjonalnym wykrzyknieniem: „Doszli do pewnego miejsca, a przed nimi Arap. Czekają na nich. A było onczas tych Arapów, ludziom dokuczali!” (m144).

Ponadto w bajkach macedońskich odnajdziemy postaci fantastyczne, typowe także dla polskich bajek ludowych czarownice, np.: „Kiedy chłopak przekonał się, że baba jest czarownicą, wyjął miecz i pognał za nią. Czarownica [...] wyrzuciła garść piorunów” (m66); „Kiedy zapadł zmierzch i góra otwierała się, czarownica dosiadała konika i odjeżdżała. Jeżdżąc na tym koniku robiła wiele szkód: na morzach statki topiła i dusiła marynarzy, a na polach wzniecała pożary zbóż i porywała ludzi” (m115). Wartościowanie postaci odbywa się tu za pomocą leksemów i fraz o negatywnych konotacjach, dotyczących bądź to samej postaci: *baba*, bądź jej czynów: *topiła*, *dusiła*, *porywała*, *robiła wiele szkód*, *wzniecała pożary*. Ciekawy jest też przykład ciągu wydarzeń, w których zła czarownica zmienia się w kolejne postaci stereotypowo wartościowane negatywnie: *jaszczur*, *żmija*, *trucizna* i *rak*. Zniszczenie czarownicy (różnych jej postaci) prowadzi do ostatecznego zwycięstwa dobra: „Kiedy carewicz wszedł do środka [góry], na dużej belce dostrzegł wiszące serce. Było to serce czarownicy. Koło belki kręciły się ogromne jaszczury – chciały zjeść serce czarownicy, ale było ono za wysoko. [...] Kiedy ujrzał czarownicę, sięgnął po miecz, odciął serce i rzucił je jaszczurom. I one w okamgnieniu serce rozszarpały. W tym samym momencie czarownica zamieniła się w jaszczura. Carewicz ciął jaszczura mieczem, trysnęła krew, a krew ta zamieniła się w czerwoną żmiję. Chłopiec znów uderzył i ściął głowę żmii. Z jej pyska wyciekła trucizna i trucizna zamieniła się w raka, a carewicz zdeptał go nogą. W tej chwili góra się rozwarła, chłopiec dosiadł czarodziejskiego konika i wyjechał na zewnątrz” (m116-117).

Drugą grupę postaci fantastycznych stanowią bohaterowie zwierzęcy, mający cechy ludzkie. To oni najczęściej występują w bajkach ludowych, ale są to zazwyczaj bohaterowie pozytywni i choć często potężni, pomagają ludzkim bohaterom: „Kiedy szedł w góry, na drzewie zobaczył orlicę. Była największa ze wszystkich orłów [...]. Wtem przemówiła do niego:/ spotkał

lwicę, olbrzymią, groźną;/ na drodze pojawiła się groźna niedźwiedzica, olbrzymia, najgroźniejsza w górach; / zjawiała się wilczyca, olbrzymia, straszna; / zjawiała się zajęczycza – największa, najładniejsza w górach” (m91-92); „Orły podzieliły się zapasami chleba i mięsa, inne wzięły chłopca i wzbily się w powietrze. Leciwały, leciały. [...] Kiedy zbliżały się do górnej ziemi, rzekły:/ – Teraz opuścimy się, bo zgłodniałyśmy!” (m40); „Zatrząśł lis w nocy jabłonią i jabłko spadło. Ukrył chłopaka w jabłku i jabłko położył na stole cara” (m55). Ich językowa konceptualizacja jest na ogół prosta, wyrażona za pomocą superlatywów: *największa ze wszystkich orłów; najgroźniejsza w górach; największa, najładniejsza* (m91-92); personifikacji: *orlica przemówiła; orły podzieliły się; orły rzekły, lis zatrząsnął jabłonią; lis ukrył chłopaka w jabłku*.

Bohaterowie zwierzęcy to wreszcie ludzie przemienieni w zwierzęta złym czarem: „Nagle wrota zamku się otworzyły, ukazała się w nich piękna dziewczyna i powiedziała: / – Wejdź tutaj, nie bój się. Jestem dziewczyną z krwi i kości, a nie zjawą. [...] Byłam jedną z jego owiec, tą, którą szczury zagryzły. Dzięki twojej fujarce i twojej odwadze ożyłam i znów stałam się piękną dziewczyną. Odtąd będziemy żyć w tym zamku jako mąż i żona” (m100). Transfigurowana postać, choć niezwykła, opisana została za pomocą prostego epitetu *piękna dziewczyna* oraz wyrażenia frazeologicznego (dziewczyna) z krwi i kości, mającego potwierdzić jej prawdziwą postać.

W bajkach polskich zwierzęta fantastyczne odgrywają równie istotną rolę. W opartym na podobnej fabule, jak bajka macedońska tekście *O rybaku i jego trzech synach*, a także w bajce *Żelazny Marcin*, zamiast orłów występują gryfy¹⁴: „Chodził po tamtym świecie (bo tam jest taki świat, jak i tu) i napadł grefięta młode w gnieździe, a stare poleciały. Deszcz padał, zimno było, on się nad tymi małymi ulitował i nakrył ich swoim płaszczem. I sam poszedł od nich. Te stare grefy przylatują i widzą to, i pytają: / – A ktoś was tak, moje dzieci, okrył? / – Był taki człowiek litościwy, zdjął z siebie płaszcz i nas okrył. [...] – Kiedyś nam dzieci uratował, to i my ciebie. Siadaj na nas, a my cię wyniesiem. (p58-59). Ich językowa kreacja jest pozbawiona jakichkolwiek szczegółowych opisów. Jedyne charakterystyka została zawarta w przymiotnikach określających wiek: *młode* (z

¹⁴ Mityczne zwierzęta z głową lwa oraz skrzydłami i łapami orła.

deminutywem *grefięta*), *stare*. O ich niezwykłości świadczy personifikacja: *te stare grefy pytają*.

Łączenie postaci realistycznych z fantastycznymi widać np. w bajce *O krasnoludkach*: „W łóżku leżała owa żaba, chora po połogu. Stanęła tam sługa z jakimś krasnoludkiem w kumy. Jedzenia i picia było bardzo dużo, a choć proszono i zachęcano ją do jadła, nie wzięła nic do ust. Bawiła tam przeszło półtora roku, choć jej się zdawało, że tam jest dopiero drugi dzień” (p177). Zwyczajność postaci, przejawiająca się w nieokreśloności przydawek: *owa żaba, jakiś krasnoludek*, ściera się w tym tekście z niezwykłością sytuacji, wyrażoną personifikacjami oraz zdaniem okolicznikowym przyzwolenia, pokazującym zakłócenia temporalne.

Zabiegi językowe używane do wykreowania postaci fantastycznych w polskich bajkach ludowych powodują czasem przewartościowanie postaci. W bajce *O parobku, co służył w piekle* na drodze bohatera staje: *pan, ten pan*, który okazał się szatanem: *a to był szatan* (p127). Ciekawa (nierzadko wykorzystywana w tekstach magicznych) jest postać dobrego potwora, w tekście pt. *O jednej pannie, która potwora pokochała*, wyjątkowo bogato – jak na bajkę ludową scharakteryzowana. Opisuje go leksyka nacechowana aksjologicznie: *potwór, łapa*, epitety: *chrapliwy głos, niestworzony potwór* (p146), opisy emocji bohaterów: *potwór leniwie obejrzał się na nią, ona się odsunęła, bo się go bała* (p149), a następnie pozytywnie: *przyzwyczaiła się do niego i już się go nie bała* (p150). Ten ostatni fragment staje się początkiem przewartościowania postaci. To cechy zewnętrzne powodują negatywne konotacje, obserwacja wnętrza powoduje inne spojrzenie na bohatera, bowiem dalej – zgodnie z jednym z elementów strukturalnych bajki magicznej – dochodzi do transfiguracji i potwór zmienia się w królewicza, którego opis jest bardzo powierzchowny: „Za pół godziny poszła do tego potwora i zastała już nie potwora, tylko pięknie ubranego jakiegoś królewicza [...] i zaczęli jej wszyscy także dziękować [...]. Bo tego królewicza przeklął jakiś drugi książę i całą jego wieś” (p151). Przeobrażona postać scharakteryzowana jest tylko epitetem *pięknie ubrany* oraz uogólniającym przymiotnikiem *jakiś*, typowego dla tego typu tekstów.

Transfiguracja postaci jest zabiegiem dość często wykorzystywanym w bajkach magicznych. Językowa kreacja tych bohaterów jest jednak mało urozmaicona i służy raczej wprowadzeniu zwrotu akcji, nie zaś charakte-

rystyce postaci: "braciszek napił się wody z tego stawu i zaraz przemienił się w złotego baranka, a dziewczynce także od razu wszystkie włosy na głowie złote się zrobiły" (p153); „A baranek to wszystko widział, więc na drugi dzień wyjął z kołyski synka królewiczowego, poszedł z nim nad staw i tak zaczął wołać: wypłyń, wypłyń, złote kacze, / Twoje dziecko bardzo płacze! / Jak to powiedział, tak spod wody wypłynęła złota kacuszka i zaraz się zmieniła w tę żonę królewicza, nakarmiła dziecko, a potem skoczyła w wodę i znów znikła" (p153). Postać wartościowana jest za pomocą deminutywów: *braciszek*, *baranek*, *kacuszka* oraz kolorów: *złoty*, *srebrny*, szczególnie wysoko waloryzowanych ze względu na ich bogatą symbolikę (zob. Kopaliński 1991:413, 499).

W przenikaniu się i łączeniu dwóch wymiarów – fantastycznego i realistycznego w magicznych bajkach ludowych pomaga często niezwykle środek, narzędzie, powodujące zwrot akcji, prowadzący do ostatecznego, pozytywnego zakończenia¹⁵. Takim magicznym narzędziem – zarówno w bajkach macedońskich, jak i polskich mogą być: owoce, instrumenty muzyczne, czy przedmioty codziennego użytku: „Nad łóżkiem zobaczysz dwa poślacane jabłka – to oczy twojego starca. Dasz mu te jabłka, a gdy je zje, wtedy znowu będzie widział" (m44); „Zatrząś lis w nocy jabłonią i jabłko spadło. Ukrył chłopaka w jabłku i jabłko położył na stole cara. Rano wstała carewna i zaczęła szukać. [...] Nie ma go, Nie ma i już. Odłożyła lornetkę, a chłopak się zjawia. [...] I w ten sposób chłopak wziął córkę cara za żonę (m54); „On jej dał dzwoneczek i czerwone jabłko i powiedział jej tak, że jak to jabłko będzie półblade, to on będzie chorował, a jak będzie całe blade, to już nie będzie żył, żeby wtenczas zadzwoniła tym dzwoneczkiem" (p150); „Chciałbym zagrać na fujarce, a od mojej gry żeby się morze cofnęło. / – Zagraj! / I chłopak zagrał na fujarce, a morze zaczęło się cofać. A kiedy się tak cofało, odsłaniało coraz to nowe pola, wioski i miasta" (m99); „Wtedy zadowolony z siebie chłopak zagrał na fujarce. A kiedy tak grał, zamek zaczął wznosić się coraz wyżej. Rósł tak, rósł, aż chmur niemal sięgał [...]. Nagle wrota zamku się otworzyły, ukazała się w nich piękna dziewczyna" (m100); „Chłopcze, oni nas dogonią. [...] Rzucił

¹⁵ „Nadrzędną zasadą semiotycznej organizacji tekstu bajki jest konstruowanie rzeczywistości intencjonalnej, w której działają prawa pozwalające tryumfować wartościom pozytywnym nad negatywnymi" (Niebrzegowska-Bartmińska 2018: 65).

chłopak grudkę soli, pojawiły się przed mułem skały tak wysokie, że nie mógł przejść. [...] Rzucił chłopak olej. Olej zmienił się w olbrzymią rzekę, której muł nie mógł przebyć” (m46). „Kiedy się sługa zbierała z powrotem, mąż tej żaby nasypał jej w fartuch piasku z kącika i kazał, kiedy wróci do domu, wsypać ukradkiem do skrzynki, nikomu nic nie mówiąc i nie pokazując. Wróciła sługa do domu i zrobiła, jak jej mówiono. Na trzeci dzień w skrzynce miała samo srebro i złoto” (p177); „Ja bym się chciał z nim zobaczyć. / Ona: / – dobrze, ale ja ci dam wody mocy, ty jak się napijesz, to jego zabijesz; bo on znowu ma i wodę niemocy, co nic sił nie ma, jak się jej napije” (p57).

Językowa konceptualizacja tych cudownych narzędzi nie odbiega od kreacji przestrzeni czy bohaterów, została bowiem wyrażona za pomocą najprostszych zabiegów: użycia rzeczowników pospolitych nazywających przedmiot (czasem z epitetem): *jabłko (pożłacane, czerwone, półblade, blade)*, *dzwoneczek, fujarka, sól, piasek, olej, woda (mocy, niemocy)*, z których tylko ostatnie zestawienia wskazują na charakter nadprzyrodzony – w tym wypadku wody. O niezwykłości tych narzędzi świadczą najczęściej następujące po ich wprowadzeniu do tekstu sekwencje zdań, opisujących następstwo czasowe działania narzędzia, np.: *a gdy je zje, będzie widział; zagrał na fujarce. A kiedy tak grał, zamek zaczął wznosić się coraz wyżej; dam wody mocy, ty jak się napijesz, to jego zabijesz.*

Podsumowując analizę językowych konceptualizacji świata fantastycznego w bajkach ludowych macedońskich (ich tłumaczeniu na język polski) oraz polskich, należy zauważyć, że autorzy tekstów sięgali po bardzo proste środki języka. Brak w nich więc wyszukanych zabiegów stylistycznych, nazywanie miejsc, postaci i „czarodziejskich” narzędzi odbywa się za pomocą rzeczowników pospolitych, a ich fantastyczność podkreślają najczęściej przymiotniki nieokreślone, proste lecz zaskakujące zestawienia leksykalne, nadające opisywanemu elementowi cechę niezwykłości, czy też zdania podrzędne okolicznikowe. Za bardziej skomplikowane zabiegi językowe należy uznać personifikacje (dotyczące zwierząt i postaci fantastycznych) oraz transfiguracje bohaterów.

Niewiele jest w tekstach bajek – tak macedońskich, jak polskich – nacechowania aksjologicznego wyrażonego eksplicitnie. Nieliczne elementy wartościujące zawarte są w leksyce o zabarwieniu emocjonalnym lub o

stereotypowych konotacjach pozytywnych bądź negatywnych, prostych epitetach, czy wreszcie w deminutywach.

Przestrzeń świata fantastycznego opisanego w bajkach ludowych jest równie prosta, jak opisujący ją język, a często wręcz taka sama, jak przestrzeń realna. O jej cudowności świadczą zamieszkujące ją postaci, znajdujące się w niej przedmioty czy bogactwa, a także lokalizacja. Bohaterowie zamieszkujący ten świat, to często istoty niezwykle – potwory, łamje, samowily, Arapy, czarownice lecz także ludzie i zwierzęta, bohaterowie uwikłani w relacje ze światem fantastycznym, któremu muszą się przeciwstawić, a który często prowadzi z nimi trudną do wygrania, bo pełną złych sił walkę. Obrazu całości dopełniają przedmioty przejawiające niezwykłą moc. Ich bogaty repertuar nie wychodzi jednak poza krąg przedmiotów codziennego użytku. Są to zatem instrumenty muzyczne, rośliny, minerały, woda.

Taki sposób konceptualizacji świata fantastycznego – dziwny, bo niecodzienny dla odbiorcy, który nie spotyka się na co dzień z tym gatunkiem, dla jego twórców i tradycyjnych słuchaczy może świadczyć o wierze odbiorców w historię bazarzy, o tym, że tradycja i ludowe wierzenia są bardzo mocno zakorzenione w świadomości ludzi, a historie opowiedziane językiem potocznym, nierzadko gwarą (choć ten aspekt został w artykule celowo pominięty), są łatwo przyswajane przez niewykształconych odbiorców, a niezwykle historie wpisane w znane wszystkim realia nie tylko dają rozrywkę, ale również pozwalają wytłumaczyć zawiłe i niezrozumiałe dla ludzi problemy i zjawiska.

Literatura podmiotu

Księga bajek polskich. 1989). t. 1, Wybór, wstęp i opracowanie H. Kępuś, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Samowily i pasterze. Bajki z socjalistycznej Republiki Macedonii. 1981, Aleksandra Popvasileva i Tanas Vražinovski (wyb.), Blaže Ristowski (red.), T. Vražinovski i Krzysztof Wrocławski (przekł.), Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Literatura przedmiotu

Bartmiński J. 1990. *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, w: J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 109 - 128.

- Bartmiński J., Tokarski R. 1986. *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, w: T. Dobrzyńska (red.), *Teoria tekstu. Zbiór studiów*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 65 - 81.
- Kajtoch W. 2008. *Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kapeliś H. 1989. *Bajka ludowa w Polsce*, W: *Księga bajek polskich*. Wybór, wstęp i opracowanie H. Kapeliś, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, s. 5-24.
- Kopaliński W. 1991. *Słownik symboli*, wyd. 2, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Krzyżanowski J. 1975. *Mądrej głowie dość dwie słowie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, t.3.
- Moszyński K. 1934. *Kultura ludowa Słowian, część II, kultura duchowa*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Niebrzegowska-Bartmińska S. 2018. *Bajka ludowa*, W: *Słownik polskiej bajki ludowej*, V. Wróblewska (red.), Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, s. 59-70.
- Propp W. 1968. *Morfologia bajki*, „Pamiętnik Literacki” 59/4, s. 203-242.

Izabela Kępka
University of Gdańsk,
Gdańsk, Poland

THE WORLD OF EXTRAORDINARY STORIES, I.E. THE TEXTUAL CONCEPTUALIZATION OF FANTASY WORLD AND ITS CHARACTERS IN POLISH AND MACEDONIAN FOLK TALES

Summary

This summary is an analysis of linguistic devices used to create the elements of the fantasy world in the texts of the folk tales – the space, the characters and the magical objects. The material that was subject to analysis has been excerpted from selected magical folk tales that originated from Poland and from Macedonia (translated into Polish).

Keywords: folk tale, linguistic picture of fantasy world, cultural linguistics, folk tales language.

UDC 821.163.3-94(049.3)

UDC 929Вражиновски,Т.(049.3)

Karolina BIELENIN-LENCZOWSKA

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

Warszawa, Polska

karolina.bielenin-lenczowska@ispan.edu.pl

**ETNOLOGIA I FOLKLORYSTYKA W MACEDONII
W LATACH 70. I 80. XX WIEKU. NA MARGINESIE
„Z DZIENNIKA BADACZA” (ОД ДНЕВНИКОТ НА
ИСТРАЖУВАЧОТ) TANASA VRAŽINOVSKIEGO
(MATICA MAKEDONSKA 2024).**

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie obszarów badawczych i warunków uprawiania nauki w Macedonii w latach 70. i 80. XX wieku na przykładzie folklorystyki i etnologii. Materiałem do analizy będzie przede wszystkim wydany przez Maticę Makedonską w 2024 roku dziennik badawczy prof. Tanasa Vražinovskiego (ОД ДНЕВНИКОТ НА ИСТРАЖУВАЧОТ) oraz opracowania dotyczące rozwoju dyscypliny w Jugosławii i innych krajach tzw. bloku wschodniego, zwłaszcza w Polsce. Celem analizy jest odpowiedź na pytanie, jak ówczesnie definiowano etnologię i folklorystykę, jakimi tematami w tamtym czasie zajmowali się etnologowie, gdzie jeździli na badania terenowe i z jakimi wyzwaniem się mierzyli. Przykład drogi naukowej prof. Vražinovskiego jest tu znaczący zarówno dla rozwoju macedońskiej, jak i polskiej etnologii.

Słowa kluczowe: etnologia, folklorystyka, badania terenowe, Macedonia, Jugosławia.

Celem artykułu jest przedstawienie obszarów badawczych i warunków uprawiania nauki w Macedonii w latach 70. i 80. XX wieku na przykładzie szeroko rozumianych „nauk etnologicznych” (*ethnological sciences*) definiowanych za Klausem Rothem jako ogólne pojęcie obejmujące takie dyscypliny jak: folklorystyka, etnografia, etnologia, antropologia społeczna i antropologia kulturowa (Roth 2014: 9). Do zgłębienia tego tematu zainspirowała mnie lektura książki Tanasa Vražinovskiego „Z dziennika badacza” wydanej w 2024 roku nakładem Maticy Makedonskiej.

Profesor Tanas Vražinovski jest emerytowanym etnologiem i folklorystą, przez wiele lat związanym z Instytutem Folkloru w Skopje. Badacz bajek i podań ludowych, diaspory macedońskiej w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie, a także popularyzator dzieł Józefa Obrębskiego w Macedonii. Wśród zainteresowań naukowych prof. Vražinovskiego przewijają się wątki ściśle związane z jego biografią, dlatego istotne jest tu przytoczenie kilku z nich. Autor urodził się w 1941 roku we wsi Smrdesz w Grecji / Macedonii Egejskiej i znalazł się w grupie dzieci uchodźczych w czasie wojny domowej w latach 1948-49. Kilka najmłodszych lat życia spędził w domu dziecka w Rumunii, a następnie – wraz z innymi uchodźcami zamieszkał w Polsce, w Krościenku. Tam chodził do szkoły podstawowej i był aktywnym harcerzem. Ponieważ w Krościenku nie było szkoły średniej, zamieszkał w internacie liceum ekonomicznego w Jarosławiu. Wówczas również działał w harcerstwie. Obecnie mieszka w Skopje, a jego obaj synowie przez wiele lat mieszkali na emigracji w Kanadzie.

Dziennik badacza jest obszerną, bo liczącą ponad 600 stron książką i składa się z mniej lub bardziej rozbudowanych opisów prawie 30 lat pracy naukowej Vražinovskiego, poczynsz od 1970 r., a skończywszy na 1999 r. Jest to – podobnie jak u Bronisława Malinowskiego – „dziennik w ścisłym znaczeniu tego słowa” (2007), ponieważ – jak słusznie wskazuje tytuł to „dziennik badacza” a nie „dziennik terenowy”. Vražinovski opisuje nie tylko swoje wrażenia, inspiracje i dane z rozlicznych terenów badań, ale również szeroko nakreśla swoją pracę naukową poprzez opisy uczestnictwa w konferencjach naukowych, wizytach studyjnych oraz codziennej pracy w Instytucie. Autor jest też bardzo szczery w pisaniu o emocjach – pisze nie tylko o swoich radościach i sukcesach, ale też o lękach i niepokojach.

Z Dziennika dowiadujemy się, jak to się stało, że Tanas Vražinovski został etnologiem i folklorystą. Badacz sięga daleko wstecz – do swojego dzieciństwa i czasów młodości spędzonej w Polsce. W swoich młodzieńczych zainteresowaniach folklorem upatruje początków swojej późniejszej działalności naukowej. Jako harcerz był aktywnym kronikarzem obozów, a jeszcze jako uczeń podstawówki pomagał studentowi slawistyki z Uniwersytetu Jagiellońskiego, Tanasowi Nikolovskiemu w zbieraniu materiałów folklorystycznych wśród macedońskich uchodźców. Vražinovski sięga jeszcze dalej, niemal do mitu założycielskiego siebie jako badacza.

Jest takie wierzenie, pisze, że gdy dziecko zaczyna raczkować, rodzice kładą przed nim różne przedmioty, np. książkę, ołówek, młotek czy nożyczki, aby poznać jego przyszłą profesję. Tak samo było w jego przypadku. Pisze: „Кога почнав да лазам моите родители веднаш пред мене ги поставија споменатите предмети и јас лажејќи кон нив го допрев моливот“ (s. 7). Ołówek stał się zatem jego artefaktem jako pisarza i naukowca.

Z bogatego materiału, jakiego dostarcza dziennik badacza, wybieram kilka wątków. Po pierwsze, przyjrę się temu, jak Vražinovski i jemu współcześni etnolodzy definiowali „nauki etnologiczne”. Poza dziennikiem sięgam zatem po opracowania dotyczące rozwoju dyscypliny w latach 70. i 80. XX wieku w Jugosławii i innych krajach tzw. bloku wschodniego, zwłaszcza w Polsce. Drugim wątkiem są badania terenowe. Przyjrę się temu, gdzie etnografowie jeździli na badania terenowe i z jakimi wyzwaniami się mierzyli.

Etnologia i etnografia w byłej Jugosławii oraz w innych krajach bloku wschodniego rozwijała się inaczej niż w krajach Europy Zachodniej oraz USA. Po pierwsze, rozumiana była jako nauka opisująca kulturę tradycyjną (ludową) różnych grup etnicznych. Po drugie, w wielu krajach, w tym w Polsce była uznawana za część historii i jej „naukę pomocniczą”. Opisywano zatem przede wszystkim – za klasycznym rozróżnieniem Kazimierza Moszyńskiego – kulturę duchową, materialną i społeczną różnych „ludów”. Stąd zresztą w dawnej polskiej nomenklaturze dyscyplinę nazywano „ludoznawstwem”. Pojęcie „antropologii” jako nazwy dyscypliny oraz szerszego jej rozumienia, jako nauki zajmującej się różnymi wymiarami społecznego i kulturowego życia ludzi pojawiło się później. Sama etnografia z kolei, nadal ma dwa znaczenia: 1. opisu kultury ludowej / tradycyjnej, 2. (w rozumieniu anglosaskim, za Bronisławem Malinowskim) metody badawczej zakładającej długotrwałe przebywanie w terenie połączone z obserwacją (uczestniczącą) badanych kultur. Od niedawna znów w dyskursie publicznym i naukowym wraca pojęcie „ludu”, a to za sprawą tzw. zwrotu ludowego w humanistyce i próbom oddania głosu warstwom nieuprzywilejowanym.

Różne wymiary kultury ludowej były również głównym tematem zainteresowania etnologów w Jugosławii, w tym w Macedonii. Ten termin zresztą był w interesującym mnie okresie używany, antropologia pojawiła się później. Gdy przyjrzymy się początkom macedońskiej etnologii zobaczymy,

że jest ona swoistym produktem XIX-wiecznego romantyzmu, mającego na celu poszukiwanie i zrozumienie „ducha narodu” (Volksgeist). To też w ogromnej mierze interesowało Profesora Tanasa Vražinovskiego: ustny folklor w różnych regionach Macedonii, w tym wśród Macedończyków i ich potomków na migracji: ludowe opowieści, lokalne historie, podania i bajki.

Aleksandar Boskovic, serbski antropolog w książce dotyczącej antropologii w różnych ośrodkach poza anglosaskim centrum pisze: “We wszystkich krajach byłej Jugosławii naukowcy zajmujący się naukami społecznymi (...) uczestniczyli w konkretnych projektach budowania narodu” (Boskovic 2000: 157). Oznacza to, że etnologia miała jasny cel, by pokazać, w jaki sposób, poprzez kulturę tradycyjną i folklor jest definiowana i podtrzymywana tożsamość narodowa. Wyraźnie widać to w wypowiedziach Vražinovskiego, gdy pisze np. o języku: Секогаш треба да се има на ум дека корените на македонскиот јазик, па и на идентитет, се вкоренети во народниот јазик, јазикот на народните приказни, песни, преданија, легенди и сл. (s. 22). Tak rozumiany folklor i badania folklorystyczne przyczyniają się zatem nie tylko dla zrozumienia, czym jest macedońska kultura i język, ale również zakładają, że „фолклорот го градеше македонскиот идентитет и низ вековите беше чувар на нашиот јазик“ (s. 22).

To silne polityczne uwikłanie związane jest z tym, że etnologia i nauki społeczne jakościowe w ogóle, nie tylko w Jugosławii, ale w całym tzw. bloku wschodnim (zob. np. Boskovic 2000; Brunnbauer, Craft, Schulze Wessel 2011; Mihăilescu, Iliev, Naumović 2008) borykały się z brakiem uznania, zarówno ze strony państwa, jak i szeroko rozumianego społeczeństwa. W Polsce lat 50. socjologia została usunięta z polskich uniwersytetów jako nauka „burżuazyjna”, a etnografia została sprowadzona do nauki pomocniczej historii jako „historia kultury materialnej” (Jasiewicz 2006). Na podobnej zasadzie w Macedonii w 1953 roku zlikwidowano etnologię jako część Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu w Skopje. Do lat 80. etnologia nie była tam samodzielną dyscypliną, a studenci uczyli się jej w okrojonej wersji w Instytucie Geografii (Risteski, Jakimovska 2014: 182). Do dziś zresztą – niezależny już na szczęście – Instytut Etnologii i Antropologii Uniwersytetu Św. Cyryla i Metodego w Skopje – jest częścią Wydziału Przyrodniczo-Matematycznego. W związku z tym w Macedonii powstała duża luka wśród osób uprawiających etnologię, ponieważ większość z nich

nie była profesjonalnie wykształcona. Zmiany nastąpiły dopiero w latach 90., gdy w macedońskich instytucjach naukowych zatrudnienie znaleźli badacze wykształceni w Belgradzie – wówczas najlepszym centrum studiów etnologicznych w regionie (Risteski, Jakimovska 2014: 180), a etnologia znów stała się samodzielnym kierunkiem studiów uniwersyteckich.

Uprawianie nauki w warunkach społecznego i politycznego braku uznania nakłada na nią wyzwanie pokazania swojej „użyteczności” względem państwa i narodu. W połączeniu z opisanymi powyżej procesami narodotwórczymi nauki etnologiczne wpływały nie tylko na samo rozumienie narodu, ale w konsekwencji również na relacje naukowe z badaczami i badaczkami w krajach ościennych. Naród jest tu bowiem rozumiany po herderowsku – jako wspólnota ludzi mówiących tym samym językiem oraz dzieląca pewne wspólne cechy, jak pochodzenie czy terytorium. W macedońskim kontekście, zarówno w czasach Jugosławii, jak i jeszcze po 1991 r., badacze byli przekonani o swoim głównym zadaniu naukowym: wskazaniu afiliacji narodowej kultury ludowej (Ashtalkovska Gajtanoska 2022). W pierwszym numerze czasopisma „Етнолог” czytamy: „Несомнено, во списанието ’Етнолог’ место ќе најдат прилозите од националната етнологија, од етнологијата на македонскиот народ, неговата етничка историја која за жал е присвојувана, дури и негирана, а во последниве децении и последно време дури се приграбува и неговата етничка територија. Само преку етнолошката научна мисла, изнесена од тој аспект во списанието ’Етнолог’ на домашната и светската јавност уште повеќе ќе ѝ се доближи вистината за етнологијата на македонскиот народ“ (Etnolog 1992: 7, 8). To stwierdzenie jest częścią trwającego w Macedonii dyskursu związanego z ciągłą walką Macedończyków o uznanie własnego języka, symboli państwowych i własnego terytorium. Opisane wyżej rozumienie narodu i kultury narodowej / ludowej sprawia, że kultura i szeroko rozumiane dziedzictwo jest niejako przypisane do jednego narodu. Nie ma więc mowy o tym, żeby jakieś elementy tego dziedzictwa były współdzielone przez różne grupy narodowe. Co więcej, łatwo mogą stać się one potencjalnym źródłem konfliktów i zawłaszczania. Tanas Vražinovski zwracał na to uwagę pokazując napięcia między badaczami z Macedonii i Bułgarii. W 1974 roku w październiku Profesor uczestniczył w międzynarodowej konferencji w Błażejewie, w Polsce, gdzie wygłosił

referat: "Народната култура како основен елемент во националната асимилација на Македонците во егејскиот дел на Македонија". По jego referacie i referacie Blaže Ristovskiego, ówczesnego dyrektora Instytutu Folkloru w Skopje, dotyczącego roli kultury ludowej w budowaniu i afirmacji macedońskiej myśli narodowej rozgorzała dyskusja między macedońskimi i bułgarskimi naukowcami: "Дискусијата беше бурна и жестока на релацијата меѓу македонските автори и бугарските автори. Прво јас бев нападнат од колешката Т. Колева¹ од Софија. Нејзината дискусија се однесуваше само на една работа. Таа истакна дека во мојот реферат станува збор за Бугари и бугарска култура од Егејска Македонија, а не за Македонци и македонска култура. Според неа, во Егејска Македонија немало Македонци туку Бугари" (s. 43).

Debata ta, jak widać, nie była merytoryczna tylko ideologiczna. Nie było tu miejsca na rozmowę o tym, kim się czują mieszkańcy Macedonii Egejskiej i dlaczego w ogóle możliwa jest dyskusja o tym, że niektórzy określają ich jako Macedończyków, a inni Bułgarów, a jeszcze inni nazwali by ich Grekami. Wydaje się, że tego typu prowokacyjne wypowiedzi ze strony bułgarskich naukowców były w pewnym momencie dość powszechne. Podczas opisywanej konferencji prof. Ristovski powiedział: За нас тоа не е прв случај (...) Нема симпозиум или конгрес каде што не се судираме со бугарските научници. Навикнати сме на ваквите состојби (s. 47). Trudne relacje macedońsko-bułgarskie pojawiają się jeszcze wiele razy w pracy naukowej prof. Vražinovskiego, a ja sama również, jakieś trzydzieści lat później po opisywanym wyżej wydarzeniu wciąż doświadczałam podobnych ataków ze strony bułgarskich naukowców, nawet jeśli były one ubrane w formę żartu z języka, którym z nimi rozmawiałam czy tematów, którymi się zajmowałam. Pokazuje to, jak etnologia i antropologia kulturowa mogą być silnie upolitycznione, warunkując to, gdzie i jak możemy prezentować materiały terenowe, gdzie i co publikować oraz gdzie składać wnioski o finansowanie badań. Ponadto wskazuje, jak nie tylko w dyskursach publicznych, ale i w debatach akademickich takie pojęcia jak tożsamość, naród czy dziedzictwo są sprawcze i ile wywołują emocji.

¹ Tatiana Koleva (1931-1976) – bułgarska etnografka z Instytutu Etnografii Bułgarskiej Akademii Nauk. Zajmowała się m.in. kulturą porównawczą Słowian Południowych.

Drugim wątkiem, który przewija się w pracy badawczej Vražinovskiego i zajmuje ważne miejsce w jego dzienniku badacza są podróże – wyjazdy terenowe, konferencje oraz wizyty studyjne. Tanas Vražinovski dużo podróżował i miał rozległe międzynarodowe kontakty naukowe. Pewnym oczywistym kierunkiem wyjazdów Profesora była Polska: znał dobrze kontekst społeczny oraz język. Do Polski Vražinovski jeździł nie tylko w celu udziału w konferencji – opisany powyżej kongres w Błażejewie był swego rodzaju inicjacją w międzynarodowe życie akademickie, ale również w celu wygłaszania wykładów, podpisywania bilateralnych i wielostronnych umów oraz prowadzenia wspólnych badań z naukowcami i naukowczyniami z Polski. W latach 70. i 80. polscy i macedońscy naukowcy prowadzili badania porównawcze w zachodniomacedońskiej wsi Jablanica i polskich wsiach w okolicy Ciechanowca – Piętki, Piętki-Gręzki i Twarogi. Powstały z nich nie tylko książki (m.in. Vražinovski, Wrocławski 1992; Zadrożyńska, Vražinovski, Wrocławski 2002), ale przede wszystkim długoletnie przyjaźnie ze znakomitymi etnologami i folklorystami środowiska warszawskiego, zwłaszcza z prof. Anną Zadrożyńską, prof. Zofią Sokolewicz, prof. Krzysztofem Wrocławskim, prof. Marianem Pokropkiem, prof. Lechem Mrozem.

Jeszcze jednym ważnym „polskim” wątkiem badań Vražinovskiego, są badania nad spuścizną Józefa Obrębskiego. Ten uczeń Bronisława Malinowskiego w latach 30. XX wieku odkrył swoje „słowiańskie Trobriandy” na Poreczu w Macedonii. Wybitnie uzdolniony antropolog społeczny – sam siebie nazywający etnosocjologiem – i niestety przedwcześnie zmarły, zostawił po sobie wiele notatek, fragmentów artykułów, niedokończonych dzieł. Vražinovski „odkrył” Obrębskiego dla Macedonii, publikując po macedońsku kilka tomów jego tekstów oraz wydając album ze zdjęciami². Profesor również zadbał o to, aby na centralnym placu w Samokowie, na Poreczu właśnie, stanął pomnik Obrębskiego. W latach 2010-2013 prowadziłam badania etnograficzne w tym regionie, inspirując się pytaniami i zagadnieniami badawczymi Obrębskiego podejmowanymi 80 lat wcześniej. Badania prowadziłam w zespole polskich i macedońskich

² Pełnego opracowania macedońskiego, a także poleskiego dorobku Obrębskiego dokonała Anna Engelking: <https://jozef-obrebski.ispan.edu.pl/>.

badaczy, a wśród nich był też prof. Vražinovski. Efektem tych badań jest m.in. książka pod moją redakcją, w której Tanas Vražinovski pisze o doświadczeniach Obrębskiego wśród mieszkańców Porecza (2015). Zanim to jednak wszystko się stało, Tanas Vražinovski odsłania początki swojego zainteresowania Obrębskim, co pokazuje, jak nieznaną postacią był on i jego badania w Macedonii. Pod datą 16 czerwca 1978 r. Vražinovski pisze o liście od prof. Zofii Sokolewicz, w którym informuje ona o symposium poświęconym znanym polskim etnografom, m.in. Kazimierzowi Moszyńskiemu i Józefowi Obrębskiemu. Dowiedział się wtedy, że polski badacz prowadził badania na Poreczu, wtedy też prof. Sokolewicz, prof. Ristovski i dr (wówczas) Vražinovski postanowili przeprowadzić wspólne polsko-macedońskie badania w Wołczu, czyli wsi, w której najdłużej przebywał Obrębski. Jednak, jak się okazało, „тука нас не затекна една непријатна ситуација. Ниту Блаже Ристовски, ниту јас, како и другите наши колеги и познати, немавме слушнато за селото Волче, ниту пак знаевме каде се наоѓа“ (s. 91). Co ciekawe, dziewięć lat wcześniej, żona Obrębskiego, Tamara, była w Instytucie Folkloru. W liście z dnia 9 sierpnia 1969 roku ze Skopje do niejakiej Toli pisze: „W Skopje zwyczajnie poszłam do Instytutu Folklorystycznego i Muzeum Etnogr.[aficznego], powiedziałam o co mi chodzi, i cały instytut z dokooptowanymi ludźmi zajmuje się moją sprawą. Najzabawniejsze że nikt nie wie, gdzie jest ta wieś [Wołcze], ani jak się tam dostać. Ale szczęśliwie jest na mapie, więc jadę do najbliższego miasteczka – Gostivar – autobusem a stamtąd okaże się”³. Dzień, w którym udało się Vražinovskiemu i Ristovskiemu przyjechać do Wołcza to 30 lipca 1978. Jak pisze, spotkał się m.in. z Kolo, w którego domu mieszkał ponad czterdzieści lat wcześniej Obrębski. „Од многу одамна – powiedział Kolo pozdrawiając się z badaczami – чекав некој да дојде во нашево село и да се заинтересира за Јосиф”⁴ (s. 95). Wkrótce potem została podpisana dwustronna umowa o współpracy Instytutu Folkloru w Skopje i Katedry Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego, a latem 1980 roku rozpoczęto wspomniane wyżej badania w Jablanicy i później – w 1981 roku – w Piętkach, Piętkach-Gręzkach i Twarogach.

³ List znajduje się w Archiwum rodzinnym Obrębskich będącym w dyspozycji Anny Engelking. Dziękuję Annie Engelking za dostęp do tego archiwum.

⁴ Josif – tak nazywano Obrębskiego w Wołczu.

Poza Polską, związki osobiste i naukowe ma również Tanas Vražinovski w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie. Jak pisałam powyżej, na emigracji mieszkała część jego rodziny. Po raz pierwszy do Toronto Vražinovski przyjechał w październiku 1987 roku. Bardzo wzruszający jest opis pierwszego spotkania na lotnisku z osobami, które widział ostatnio w 1947 roku, czyli czterdzieści lat wcześniej, jako kilkuletnie dziecko: Полека се доближив до излезот (...) Преку стаклениот сид се гледаше насобраниот народ, кој ги чекаше своите блиски и пријатели. Инстинктивно мојот поглед (...) се задржи на лицето на една средновечна жена. Погледите ни се сретнаа. Немав сомневање дека тоа е Васе. Се појави насмевка на нејзиното и на моето лице (...) Се пробив низ луѓето и веднаш се најдов во преграatkите на Васе. Од очите ѝ потекоа солзи. Солзи од радост и тага (s. 305). Vražinovski u swojej rodziny w Kanadzie spędził ponad miesiąc i wówczas rozpoczął swoje badania nad kulturą, w tym przede wszystkim elementami folkloru ustnego diaspory macedońskiej. Doszedł do wniosku, że folklor jest nie tylko ważnym czynnikiem przyczyniającym się do utrzymania macedońskiej tożsamości, ale że jego badania to pewien hołd w stronę jego własnej historii rodzinnej. Píše: Решив оваа истражување да го направам во името на моите предци, кои своите животи, своите плодови од тешката и макотрпна работа ги оставиле во туѓи земји, кои не секогаш за нив биле благонаклонети и благопријатни. Тие со својот скромн труд, заедно со целокупното иселеништво, ја вградиле својата пот во економскиот и културниот развој на тие земји. (s. 312). Vražinovski nie sądził wówczas, że ta emigracyjna droga stanie się też udziałem jego synów. Po latach zrozumiał, że tylko osoba, która sama doświadczyła życia za granicą, może zrozumieć czym jest „taга по своите најблиски и по својата татковина“ (s. 312). Zajął się również macedońską diasporą z innego powodu – zaniedbania tego tematu w macedońskiej nauce. Obecnie mogę potwierdzić słowa prof. Vražinovskiego – migracja z Macedonii, nie tylko etnicznych prawosławnych Macedończyków, ale również mniejszości, nie zajmuje ważnego miejsca w antropologicznych i socjologicznych rozważaniach, mimo że jest jednym z kluczowych zjawisk społecznych tego kraju. „Dziennik badacza” kończy się wpisem z 24 października 1999 i pobytem Vražinovskiego w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie.

Wreszcie, Tanas Vražinovski podróżował do Albanii. I to w latach 70.! Przyznam, że opowieść o tej właśnie podróży, którą Profesor opowiedział mi podczas naszego spotkania w czerwcu 2024 roku sprawiła, że od razu pobiegłam do księgarni Maticy Makedonskiej, żeby kupić „Z dziennika badacza”. W Albanii Vražinovski był w grudniu w 1976 r. Jak pisze, był to czas, kiedy poprawiły się stosunki albańsko-jugosłowiańskie i mogła zostać podpisana umowa o wymianie między badaczami. Instytut Folkloru w Skopje podpisał zatem umowę z Instytutem Kultury Ludowej Albańskiej Akademii Nauk. Z Macedonii do Albanii pojechały wówczas dwie osoby – Tanas Vražinovski i Voislav Jakoski, który prowadził badania nad folklorem Albańczyków w Macedonii, a tu służył również za tłumacza.

Dwa tygodnie spędzone w Albanii to były przede wszystkim krótkie podróże po kraju oraz praca w archiwum Instytutu. Oczywiście nie było mowy o prowadzeniu niezależnych badań, w dodatku przez badaczy z zagranicy. Vražinovski i jego instytutowy kolega byli cały czas pod „opieką” czy też „nadzorem” lokalnych badaczy. Nawet przejście lub przejazd z hotelu nie miało prawa odbyć się samodzielnie. Hotel zresztą był bardzo luksusowy. Sam autor pisze, że zakwaterowali się w hotelu „Dajti” – еден од најдобрите и познати хотели во овој град [Tirana] (s. 101). Tak go sobie też tylko wyobrażam po opisach podawanych potraw i napojów w restauracji hotelowej oraz codziennej muzyki na żywo (acz ze szlagierami „извадени од нафталин” – s. 101). A to, że za wszystko płaciła Albańska Akademia Nauk i badacze mieli do dyspozycji „од чай до вино” (s. 101) jest w ogóle w dzisiejszej neoliberalnej i prekarnej nauce trudne do wyobrażenia. Hotel „Dajti”, jak podaje Wikipedia, został wybudowany na przełomie lat 30. i 40. XX wieku i należał wówczas do najnowocześniejszych na Bałkanach. Od lat 70. kwaterowano tam wyłącznie cudzoziemców odbywających podróże służbowe⁵. Autor dziennika miał okazję zapoznać się z greckim dyplomatą i grupą Polaków, którzy przyjechali do Albanii nawiązać współpracę zawodową. O podsłuchu Vražinovski nie pisał, ale mi opowiadał: gdy chciał z kimś porozmawiać przez telefon w hotelu, włączał na cały regulator radio.

⁵ https://pl.wikipedia.org/wiki/Hotel_Dajti (dostęp: 04.11.2024).

Poza kontaktami w hotelu, spotkania obcokrajowców z Albańczykami były bardzo utrudnione. Znamienny jest tu przykład prezentu z lekami, który Vražinovski miał przekazać pisarzowi Sterjo Spase. Okazało się, że konieczne jest pozwolenie odpowiednich władz: „Нyри [jeden ze współpracowników z Albańskiej Akademii Nauk] малку се замисли и по кратка пауза ми одговори дека ќе разговара со соодветните органи и ќе добијам, исто така, одговор“ (s. 105). Ostatecznie to właśnie Nuri przekazał pisarzowi pakunek, choć udało się również zorganizować – krótkie i przy świadkach – spotkanie z samym Sterjo Spase. Innym przykładem może być przypadkowe spotkanie z mężczyzną pochodzącym ze wsi Džepište w zachodniej części Macedonii, a mieszkającym w Gjirokastrze. Jechał za samochodem Vražinovskiego i jego towarzyszy od stacji benzynowej do jedynego w mieście hotelu. Wówczas podszedł do Vražinovskiego i powiedział (po macedońsku), że jest Macedończykiem, jego rodzina uciekła z Macedonii do Albanii po II wojnie światowej i w związku z zamkniętą granicą, nadal nie może wrócić. Vražinovski otrzymał od niego w prezencie koniak i nawet nie zdążył mu podziękować, ponieważ tamten „Набрзина ги изрече овие зборови и веднаш се повлече. Веројатно се уплаши да не го забележи некој дека разговара со странци“ (s. 112).

Vražinovski, w towarzystwie oczywiście, podróżował po Albanii – bardzo ciekawe są opisy łapania normalności w tym upstrzonym bunkrami i zamkniętym na obcych kraju, o którym Małgorzata Rejmer pisała: „Jedyny dostępny raj znajdował się na ziemi i nazywał się Albanią, na inne raje władza nie dawała zgody” (Rejmer 2017). Powyżej opisałam szybkie spotkanie autora dziennika z Macedończykiem w Gjirokastrze, które pokazuje, jak trudno było spotykać się z obcokrajowcami i mówić w innym niż albański języku. Jednak chyba najciekawszym dla mnie przykładem jest wizyta w Sarandzie i spacer nad brzegiem morza. Autor pisze: Забележав дека на шеталиштето има доста луѓе, и тоа, главно, млади. Од островот (Korfu) доаѓаше музика. Се слушаше до Саранда, што значи дека навистина е поблиску до Албанија отколку до Грција (...) Се свиреше и пееше современа забавна музика, но главно од типот на рокенролот. Помислив дека младите луѓе доаѓаат на брегот да слушаат музика од Крф. Во Албанија не можеше да се слушне таква музика (s. 112). Młodzi ludzie, którzy nie mogą ani wyjechać z Albanii, ani nawet bawić

się przy zabronionej muzyce (bo któż chciałby słuchać ciągle tych samych „wyciągniętych z naftaliny” hitów?) czy czytać zakazanych książek, mają swoje strategie, aby choć trochę uszczknąć innego, niedostępnego świata.

Inne spotkanie, bardzo wzruszające i również wiele mówiące o sytuacji w Albanii w latach 70., to wizyta w domu seniora w Korczy. „Во еден момент тој [Vasile] ги праша, дали меѓу нив има Македонец. Еден од нив ја крена раката и рече дека тој е Македонец. Василе го праша како се вика. Му одговори дека неговото име е Али. Јас реагирав дека Али не е македонско име. Тој се поправи и рече дека вистинското негово име е Иљо (s. 117). Okazało się, że mężczyzna ten pochodzi z Macedonii Egejskiej, z okolicy rodzinnej wsi Tanasa Vražinovskiego i zna jego ojca! Podarował mu nawet dwa opakowania papierosów, a na pudełku napisał: За Бури⁶, поздрав од Иљо Талко“ (s. 117). Vražinovski obiecał, że przekaże prezent latem, gdy będzie w Warnie. Tam wówczas mieszkali jego rodzice. Dla autora dziennika było to bardzo wzruszające spotkanie: „Долго време не можев да заспијам. Во глава ми се вртеа најразлични моменти од престојот во Корча, а особено средбата со Иљо Талко и неговите зборови за татко ми“ (s. 118).

Ponadto czas w Albanii autor dziennika spędził na spotkaniach z kolegami etnologami oraz na przeglądaniu archiwum Instytutu Kultury Ludowej w Tiranie. To, co ciekawiło Vražinovskiego, to przekazy folklorystyczne mieszkających w Albanii Macedończyków. W archiwum znalazł teczkę podpisaną „Maqedoni”, z której materiałami pracował, na niektóre archiwalia zabrał ze sobą do Skopje. „Бев многу задоволен – пише на koniec swojego pobytu autor, бидејќи бев еден од првите македонски научници кои ја посетија оваа затворена, но многу убава земја“ (s. 119).

Wybrałam jedynie kilka wątków z bardzo obszernego materiału, jakiego dostarcza „Z dziennika badacza” Tanasa Vražinovskiego. Jego działalność jest doskonałym przykładem tego, jak uprawiano naukę w Jugosławii, w tym Macedonii, jak definiowano dyscyplinę – etnologię, folklorystykę, a także kto, jak i gdzie mógł prowadzić badania terenowe. Oczywiście istniało wiele różnych ograniczeń powiązanych z ówczesnymi uwarunkowaniami

⁶ Buri to lokalny przydomek ojca Vražinovskiego, Borisa.

geopolitycznymi, ale też możliwości wynikających z regularnego finansowania, a nie – jak obecnie – systemu grantów.

Badania Vražinovskiego były typowe dla ówczesnych „nauk etnologicznych”. Interesowały go opowieści, podania, baśnie czy – innymi słowy – folklor i tzw. kultura ludowa konkretnej grupy narodowej: Macedończyków, i to zarówno w samej Macedonii, jak i poza nią (Albania, Kanada). Jednocześnie szeroko rozwijał współpracę międzynarodową i współuczestniczył w badaniach porównawczych – również dotyczących szeroko rozumianej kultury tradycyjnej wsi. Lektura „Dziennika” pokazuje, jak badania etnologiczne były politycznie uwikłane, zależne od uwarunkowań globalnych i krajowych, polityk wizowych i reżimów granicznych. Warunkowało to, z kim i na jakich zasadach można było współpracować oraz kiedy i jakie tematy były możliwe do podjęcia. To upolitycznienie jest – oczywiście – nadal aktualne.

Bibliografia

- Ashtalkovka Gajtanoska, A. 2022. Struggles to Overcome Ethnocentrism of Ethnology and Anthropology Students. *EthnoAnthropoZoom/ЕтноАнтропозум*, (22), s. 117-139.
- Boskovic, A. 2010. Anthropology in Unlikely Places: Yugoslav Ethnology Between the Past and the Future, w: Boskovic A. (red.) *Other Peoples' Anthropologies, Ethnographic Practice on the Margins*, New York, Oxford: Berghahn Books, s. 156-168.
- Jasiewicz, Z. 2006. Etnologia polska. Między etnografią a antropologią kulturową. *Nauka*, 2, 65-80.
- Malinovski, B. 2007. *Dziennik w ścisłym znaczeniu tego wyrazu*. Kraków: Wydawnicwo Literackie.
- Roth, K. 2014. Changes of Paradigms: The Ethnological Sciences in Southeast Europe in the European Context, *Ethnologia Balkanica* 17, s. 9-19.
- Mihăilescu, V., Iliev, I., Naumović, S. 2008. Studying Peoples in the People's Democracies. II. Socialist Era Anthropology in South-east Europe. Berlin: LIT.
- Rejmer, M. 2018. *Błoto słodsze niż miód. Głosy komunistycznej Albanii*, Wołowiec: Czarne.
- Risteski, Lj. Jakimovska I. 2014. Against All Odds: Auto-Reflexive Reconstructions of the Development of Ethnology and Anthropology as Academic Disciplines

- in the Republic of Macedonia (since 1990). *Ethnologia Balkanica*, 17: 177-189.
- Vražinovski, T. 2015. How did Józef Obrębski experience Poreče?, w: Bielenin-Lenczowska K. (red.) *Anthropology of Continuity and Change. Macedonian Poreče 80 years after Józef Obrębski research*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 31-46.
- Вражиновски Т., Вроцлавски К., 1992. *Сѹпорегбена моноѹрафиѹ на македонскоѹ село Јабланица и ѹолскоѹ село Пиенѹки-Грензки*, т. 3 Митски преданија, Скопје: Институт за Фолкор „Марко Цепенков“.
- Zadrożyńska, A. Vražinovski T., Wrocławski K. 2002. *Ludowe obrzędy i podania. Etnograficzne i folklorystyczne studia porównawcze wsi polskiej i macedońskiej*, Warszawa: Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej UW.

Karolina BIELENIN-LENCZOWSKA
Institute of Slavic Studies
Polish Academy of Sciences
Warsaw, Poland

**ETHNOLOGY AND FOLKLORISTICS IN MACEDONIA
IN THE 1970S AND 1980S. ON THE MARGINS OF “FROM
THE RESEARCHER’S DIARY” (ОД ДНЕВНИКОТ НА
ИСТРАЖУВАЧОТ) BY TANAS VRAŽINOVSKI (MATICA
MAKEDONSKA 2024).**

Resume

The aim of the paper is to present the research areas and conditions of practicing science in Macedonia in the 1970s and 1980s using folklore studies and ethnology as an example. The material for analysis will primarily be the research diary of Tanas Vražinovski (ОД ДНЕВНИКОТ НА ИСТРАЖУВАЧОТ), published by Matica Makedonska in 2024, and studies on the development of the discipline in Yugoslavia and other countries of the so-called Eastern Bloc, especially in Poland. The aim of the analysis is to answer the question of how ethnology and folklore were defined at that time, what topics ethnologists dealt with at that time, where they went for fieldwork and what challenges they faced. The example of Vražinovski’s scientific path is significant for the development of both Macedonian and Polish ethnology.

Keywords: ethnology, folklore, field researches, Macedonia, Yugoslavia.

UDC 821.162.1-992.09

Mariola WALCZAK-MIKOŁAJCZAKOWA,**Aleksander Wojciech MIKOŁAJCZAK**

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Poznań, Polska

mariola.mikolajczak@amu.edu.pl

MACEDONIA W RELACJI PODRÓŻNEJ HETMANA FILIPA ORLIKA Z 1722 R.

Abstrakt: Hetman wojsk kozackich Filip Orlik wyruszył w 1720 roku w podróż ze Sztokholmu do Stambułu, by u tureckiego sułtana szukać pomocy w walce z carską Rosją. Swoje wrażenia z tej trwającej 4 lata podróży opisał makaronizowaną polszczyzną w diariuszu, wydany przez Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie w 1936 roku. Uwagę badaczy przykuwa barokowa polszczyzna Orlika (we fragmentach związanych z prawosławiem inkrustowana cerkiewizmami), a przede wszystkim opisywane przez niego realia. Omawiają zatem fragment dziennika podróжного spisywany od czerwca do grudnia 1722 roku, czyli w czasie przejazdu hetmana przez Macedonię i jego pobytu w Seres oraz Salonikach. Ich uwagę zwracają XVIII-wieczne realia, związane z warunkami życia mieszkańców ziem Macedonii i podróжных, a także kwestie religijne, szczególnie obyczaje chrześcijan.

Słowa-klucze: podróż, dziennik podróжный, barokowa polszczyzna, prawosławie, Macedonia.

Filip Orlik, hetman (na wygnaniu) wojsk kozackich, następca Mazepy, wyruszył w 1720 roku w podróż ze Sztokholmu do Stambułu, by u tureckiego sułtana szukać pomocy w walce z carską Rosją. Podróż podjął jako sprzymierzeniec króla szwedzkiego Karola XII, z którym wspólnie zaplanował podjęcie rokowań z sułtanem. Pokonawszy morską drogę przez Bałtyk peregrynował przez kilka księstw niemieckich, Śląsk, Czechy i Polskę, by na koniec wyruszyć z mołdawskich Bender do Stambułu. Do stolicy imperium osmańskiego nie udało mu się ostatecznie dotrzeć – swoją podróż zakończył w Sołuniu, stąd Macedonia (traktowana, rzecz jasna jako kraina geograficzna w obrębie imperium) jest ostatnim terenem opisanym przez niego w interesującym nas tomie diariusza podróжного.

Postać hetmana Filipa Orlika jest stosunkowo mało znana, chociaż jego działalność, dokonania, a nawet życie prywatne na pewno zasługują na uwagę. W polskiej literaturze naukowej, jeśli mowa o hetmanie Orliku, to najczęściej w kontekście stworzonej przez niego kozackiej konstytucji z 1710 r., uznawanej dziś przez wielu historyków ukraińskich za pierwszą konstytucję Ukrainy. W ostatnich latach ukazało się jednak kilka artykułów na temat „Diariusza podróznego (Walczak-Mikołajczakowa 2018, Sobol 2018, Walczak-Mikołajczakowa, Mikołajczak 2021a, 2021b). Tymczasem hetman Filip Orlik był postacią nietuzinkową, prowadzącą wieloraką działalność polityczną, o czym niezbiecie świadczy prowadzony przez niego *Diariusz podrózny*, który zaczął spisywać w 1720 roku po opuszczeniu Sztokholmu. Encyklopedia kozaczyzny podaje, że prowadził go do roku 1732 (*Українське козацтво. Мала енциклопедія* 2006: 423). Jeszcze przed II wojną światową, nakładem działającego w Warszawie Ukraińskiego Instytutu Naukowego, została wydana drukiem część opisująca okres od października 1720 do lutego 1723 (Tokarzewski-Karaszewicz 1936). Pojawiło się też nowsze, obszerniejsze, ale trudno dostępne amerykańskie wydanie (opracowane przez ukrainistów z Harvard University) w postaci faksymile oryginalnego tekstu, obejmujące lata 1720-1726 (*The Diariusz podróжны of Pylyp Orlyk (1720–1726)*, 1989).

Jan z Tokar Tokarzewski Karaszewicz, autor wstępu do polskiego wydania *Diariusza*, wysuwa przypuszczenie, że Orlik prowadził swój dziennik do śmierci, ale znaczna jego część zagubiła się „поміж Ясами, Царгородом, замком Дентевіль і Парижем” [Tokarzewski-Karaszewicz 1939: V]. Tam też znajdujemy informację o tym, że po śmierci Orlika dziennik wraz z całym archiwum hetmana przesłał do francuskiej ambasady w Stambule mołdawski hospodar Konstantyn Maurocordato. Ówczesny ambasador przesłał go zaś synowi Orlika, Grzegorzowi do Francji. Po śmierci generała Grzegorza Orlika dokumenty podrózne jego ojca trafiły do ministerialnych archiwów, gdzie w 1882 r. pięć zeszytów zostało oprawionych w zielony safian. Jak dowiadujemy się ze wstępu do polskiego wydania, *Diariusz podróжны* został także dość niewprawnie skopiowany na początku XIX wieku. Kopia ta stała się własnością Stanisława Zamoyskiego, który przekazał ją do biblioteki Czartoryskich w Puławach, a stamtąd trafiła ona do biblioteki Czartoryskich w Krakowie. Dokument nie doczekał się jeszcze całościowego

przekładu na język ukraiński – nad przekładem pracuje od lat warszawska ukrainistka Walentyna Sobol (Sobol 2018). Do tej pory jedynie wybrane fragmenty Orlikowych dzienników podróży zostały przetłumaczone na język ukraiński i rumuński (Рендюк 2013: 206-238).

Jako absolwent jezuickich szkół i polski szlachcic, choć prawosławny, to przecież znakomicie obeznany z tradycją katolicką i nauczaniem Kościoła rzymskiego, doskonale znający łacinę Filip Orlik wiele miejsca w swoich codziennych zapiskach poświęcił przeżyciom związanym w ten czy inny sposób z kwestiami religijnymi. Orlik prowadził swój dziennik po polsku, tzn. swobodnie formułował swoje wypowiedzi w charakterystycznej dla epoki baroku makaronizowanej polszczyźnie, przepełnionej słownictwem łacińskim¹.

Na uwagę zasługuje fakt, że opisując prawosławne nabożeństwa Filip Orlik sięgał po dobrze znaną mu terminologię cerkiewnosłowiańską, którą zresztą zapisywał literami alfabetu cyrylicznego:

We Środę byłem na nabożeństwie **отдання праждника Расchalis** które się odprawiało z mrozem y wiatrem zimnym przez cały dzień trwającym, byłem także na nieszporce (s. 94).

We Środę na S-te-o Mikołaja (które-o przeniesienia relikwiy Grecy nie celebrują) byłem na Nabożeństwie lecz na jutrznia już nie zostałem, którą po Służbie Bożej odprawiłem tamże w Cerkwi z **величaniem и словословіемъ великимъ** (s. 95).

Byłem na Służbie Bożej dla **Święta Обрѣтенія Главы Іоанна Прдчи** (s. 119).

(...) przy dokończeniu Służby Bożej mianowicie po **буде имя Боже благословенно** czerniec, który miał Służbę Bożą modlitwę czytał i błogosławił (s. 122).

Z wieczora w nocy właśnie o dziesiątej godzinie przed północą zaczęło się Nabożeństwo, to jest **бдѣніе нощное** alias vigilia nocturna y trwała aż do samego dnia (s. 132).

Poruszając się po ogromnych obszarach Europy, na których panowały różne wyznania i stosowano różne kalendarze, Filip Orlik stosował podwójną datację swoich zapisków, czyli według kalendarza gregoriańskiego i juliańskiego – na początku XVIII w. różnica między obydwoma chrześcijań-

¹ W cytatach stosujemy uwspółcześnioną pisownię.

skimi kalendarzami wynosiła 11 dni. Hetman Orlik podawał najpierw datę według nowego, następnie zaś według starego kalendarza, święta zaś starał się obchodzić według obu kalendarzy. Niekiedy jednak stosowana przez niego datacja może wprowadzić czytelnika w błąd. Na przykład początek podróży ze Sztokholmu przypadł na 10 października, o którym Orlik pisze: „A-o 1720 Miesiąca Octobra 10 dnia Wyjechałem w Imię Pańskie z Sztokholmu w dzień Poniedziałkowy sub auspicijs S.S. Aniołów Stróżów y S-o Philippa Patrona mego, którego festivas in crastinum przypada to jest we Wtorek 11 eiusdem”. W tym miejscu warto zaznaczyć, że na 11 października przypada dzień św. Filipa w kalendarzu prawosławnym (katolicy obchodzą imieniny Filipa 22 października).

Na terenie Macedonii hetman Orlik i jego świta znaleźli się 14/3 lipca 1722 r. Jechał nie jak zwykle, powozem, lecz wierzchem – a to z powodu złego stanu dróg, które wielokrotnie niszczyły koła powozu, a znalezienie koleśnika, czyli osoby potrafiącej naprawić koła, było niezwykle trudne. Opis tego wjazdu, podczas którego towarzyszyła mu grupa Turków dosiadających osły, jest nieco ironiczny:

We wtorek nieprędko, już jakby o dziewiątej godzinie, wzięwszy konie mendzylskie i konwój od tychże Turków z 15 człowieka, którzy **wszyscy jechali na osłach, dość piękna i pozorna kawaleria**, i ujechaliśmy dwie mile do miasta Kawały, do którego **jechałem wierzchem dla zlej skalistej i kamienistej drogi, folgując słabym kołom** [...].

O stan dróg i konieczność naprawy wozu Filip Orlik troskał się od początku podróży, ale szczególnie podczas przemierzania Tracji. Jego narzekania nie zmniejszyły się ani trochę w Macedonii – opisywał ich zły stan od pierwszego dnia pobytu w Kawali, a także później, kiedy jechali do Serez i do Salonik, por.:

16/5 Julius. We czwartek rano ruszywszy z miasteczka Preweszy jechaliśmy **przekłętą, złą i kamienistą i górzystą drogą** pół czwartej mili do miasteczka Rahwy, dokąd jadąc **złamał się dyszel u wozu kuchennego, a u karety reparowany i żelazem okowany do koła piast rozpadł się wszystek i ós skręcił i złamał** [...]

W chwili załamania nerwowego wywołanego zapewne zmęczeniem, upałami i wiadomością, że z powodu zarazy nie może swobodnie udać się do Stambułu, w niedzielę 26 lipca 1722 roku Orlik odnotowuje:

Taki to już **przeklęty kraj, że o każdego rzemieślnika bardzo trudno**, a choć jaki się i wynajdzie, to nic dobrego i nic nie może słusznie zrobić, chyba tylko **spartoli nie do rzeczy, a i za to drogo trzeba zapłacić**. (s. 121)

Tu wypada zauważyć, że dbanie o stan pojazdów, którymi się przemieszczali, a także starania, by naznaczono im odpowiedni nocleg i wyżywienie wydają się głównym zmartwieniem podróżujących i opisy tych czynności zajmują wiele miejsca w *Diariuszu podróżnym*. Tak było zresztą od samego początku podróży – Orlikowi wciąż towarzyszyła troska o uzyskanie odpowiedniego wsparcia finansowego, o dostarczanie mu smacznych i obfitych posiłków oraz zapewnienie wygodnego noclegu. Niejednokrotnie wyraża więc swoje niezadowolenie:

20/9 Julius. W poniedziałek nic nie miałem do czynienia. Byłem tylko u Agi Emirhora Mustafy informując się o gospodzie mojej gdzie mam stać, **która że mi się nie upodobała dla plech i dla izby ciemnej**, powiedział że w mieście nie masz lepszej i jakoby on sam wszędzie dworów opatrywał i szukał, lecz nie znalazł wygodniejszego i lepszego. (s. 119)

Niezadowolenie z warunków bytowych, ale również z posiłków i sposobu zachowania ludzi, z którymi się spotyka zdaje się u Orlika powiększać wraz ze wzrostem upałów. Hetman z trudem znosi wysokie temperatury, do których nie jest w stanie się przyzwyczaić. Dlatego w jego dzienniku ważne miejsce zaczynają zajmować informacje o zaproszeniach (niezbyt częstych) do miejsc poza miastem, gdzie w cienistych lasach lub nad wodą miejscowi chronią się przed upałami. Orlik pisze niejako z goryczą:

19/8 Julius. Samego Metropolity tu nie masz, który uchodząc od gorąca gdzieś w monasteru mieszka (s. 119)

21/10 Julius. Wszyscy znaczniejsi Turcy i chrześcijanie, a nawet żydzi mają swoje osobliwe dwory między górami i lasami, do których **co roku w lecie dla gorąca tu wielkiego wyjeżdżają i tam przez trzy miesiące**: Jul, Jún i Awgust mieszkają. (s. 120)

29/18 Julius [...] Upały słoneczne w dzień niewytrzymałe, i w nocy gorąca niezmierna od samego przyjazdu naszego inkommodują, a **prawie męczą nas, i Bóg wie jak dalej możemy wytrzymać tu insupportabiles aestus**, których uchodząc tutejsi obywatele mieszkają teraz między lasami, **my zaś wytrzymujemy prawie czyściec** (s. 122-123)

W innym miejscu, dziwiąc się, że niektórzy mieszkańcy Rzeczypospolitej (tacy jak napotkany Litwin, wyzwolona z niewoli kobieta z Połtawy, Żyd z Mohylewa itp.) z własnej woli mieszkają w Macedonii, dodaje jeszcze:

31/20 Julius. Dziwna rzecz, że tak ludzie daleko tu zachodzą dobrowolnie w **ten przeklęty kraj**, w którym nigdy bym się po woli nie rezolwował mieszkać, choćbym tu największe mógł mieć bogactwa, **gdzie nulla Societas, nulla conversatio i gorąca prawie ogniste.**

Kolejną niezwykle ważną dla hetmana Orlika kwestią jest wyżywienie. Skład posiłków był dla Orlika ważny podczas całej podróży, szczególnie jednak w okresach postu (por. „tego dnia jadłem z masłem, jako y wczorajszego, dla defektu ryby”), a także wtedy, gdy bywa jedzeniem obdarowywany, por.:

Po Służbie Bożej obesał mię Pan Amira **marynatą, śledziami, serdelami, kawiarem, konfiturami, sucharkami, winem y gorzałką** (5 czerwca/ 25 maja)

[...] na różnych dyskursach zabawiłem się godzinę i dalej potem mię traktował **kafą, sorbetem y kadzeniem** more Turcico (6 czerwca/26 maja)

Przynieśli mi na kuchnię **karpia żywe a potężne** (9 czerwca/ 29 maja)

A gdym powrócił odebrałem w gospodzie offert od pomienione-o Ojca Ihumena **parę flasz wina i 4 cytryny**. Tej zaś nocy mało co albo zgoła nic nie spałem dla płech (10 czerwca/ 30 maja)

Ojciec Ihumen tego monastynu [...] traktował mię **herba the, konfiturami i wódką** (11 czerwca/31 maja)

I obesał mię [Aga] **baranem, piętnastu kurami i worem arbuzów**, z jakim offertem przychodził pisarz jego. (s. 120)

Imć Ojciec Metropolita tutejszy rano około południa przysłał mnie z przywitaniem dwóch zakonników i obesał mię ryba-

mi, kiefałami, wódką, winem, gronami winnymi i marynatą z octopedów, które na Ukrainie nazywają karakatycami, dosyć delikatną. (9 sierpnia/ 28 lipca, s. 152).

Podczas pobytu w Macedonii ważnym składnikiem posiłków podróжных stają się bażanty, przepiórki i inne ptactwo, na które polują (choć nie zawsze z oczekiwanym skutkiem). Już pierwszego dnia postoju w Kawali, Filip Orlik został zaproszony do siedziby francuskiego konsula, który na tę okazję „kazał do siebie przynieść parę butel wina”, a później zaprosił do swojej letniej rezydencji, gdzie:

Świadczył nam ten Konsul wielką civitatem i zapraszał nas na bliską insułę do swojego konsulatu należącą, w której zwykł podczas **polowaniem się bawić i strzelać bażanty**, gdzie jest ich wielka moc. (s. 117)

Polowania jednak nie zawsze są udane, a wysyłani po ptactwo słudzy wracają zmęczeni i z pustymi rękami. Zwyczaj polowania na ptactwo nie wydaje się więc Orlikowi pociągający i unika zaproszeń na polowania.

Będąc baczным obserwatorem, od początku peregrynacji przez kraje prawosławne Filip Orlik przygląda się dobytкови chrześcijan i poddaje krytycznym ocenom zarówno stan budynków cerkiewnych, jak i kondycję duchowieństwa. O ile jednak z dużą wyrozumiałością odnosi się do duchownych słowiańskich i ich problemów, o tyle Grecy i ich obyczaje religijne budzą w nim wiele emocji i skłaniają do wyrażania na piśmie ocen. Szczególne zdziwienie wywołuje w hetmanie Orliku grecki zwyczaj składania w ofierze zwierząt, zabijania ich w obrębie należących do cerkwi zabudowań i wspólnego spożywania przyrządzonego w ten sposób posiłku. Drażni go wielogodzinne gotowanie tej strawy („woła na ofiarę rznęli i mięso gotowali, co wzięło kilka godzin”, s. 121), a potem jedzenie i picie w murach cerkwi („nad mięsem i gorzałką przy dokończeniu Służby Bożej [...] czerniec, który miał Służbę Bożą modlitwę czytał y błogosławił”, s. 122). Co prawda nie kojarzy mu się to z muzułmańskim zwyczajem rozdawania mięsa zwierząt ofiarnych jako obowiązkowej dla wyznawców islamu jałmużny, ale pewne podejrzenia budzi w nim termin *kurban*, jakim ta rytualna rzeź jest określana. Dwukrotnie wyrokuje więc, że duchownych

greckich cechuje „wielka religionis ignorantia” i nie waha się ich nazwać prostakami, a nawet idiotami:

Ja zaś zgorszywszy się tego mówiłem jednemu Kapłanowi po Bułgarsku mówić umięcemu iż synod powszechny szósty zakazuje pod klątwą aby mięsa do Cerkwi i gorzałki na ofiarę nie nosili oprócz wina kadzidła proskury i świec, lecz surdis fabulam narravi, gdyż w tym narodzie wielka jest nie tylko synodów, ale y wiary Chrześcijańskiej ignorantia i tylko co jeszcze imię Chrześcijańskie i Krzyż retient de caetero nihil. Popi y sami Pasterze Metropolitowie Archi Episkopowie i Episkopowie wielcy prostacy i Idioti, którzy Iellinskiego języka nie mając in vulgari lingua co czytają zgoła nie znają i nie rozumieją, plebs zaś oprócz Krzyża (a i tego nie wszyscy) nic zgoła nie umieją (s.122).

Szczególnie poirytowany jest też faktem, że próbują oni ochrzcić Ormianina, nie zdając sobie sprawy z tego, że jest on chrześcijaninem. Z niechęcią odnotowuje też, że Kościół grecki nie celebrował niektórych ważnych świąt, jak Pokrow, czyli Opieka Bogarodzicy. Nie lepiej ocenia wiernych, którzy „O Ojcie nasz kiedy ich pytaliśmy iesli umieją odpowiadali nam, że to do Popow należy umieć, a nie do nas” (s. 122). Po tych bardzo emocjonalnych ocenach hetman Orlik wyraża własne opinie, z których raz jeszcze wynika, że jego postawa religijna jest niezwykle ekumeniczna, opowiada się bowiem jako zwolennik jedności wszystkich chrześcijan. Reasumując swoje rozważania nad kondycją greckiej Cerkwi stwierdza bowiem wyraźnie, że:

Pożał się Boże że nie chcą respicere, i do jedności w wierze świętej przyjsć. Widzę teraz i wyznawam, że ambitio Greckich Przełożonych mianowicie Patriarchow Schizmę uczyniła, która na potem wszystkie nieszczęścia na greckie Państwo wprowadziła. A to najgorsze że Grecy do Rzymian tak wielkie mają odium że i za chrześcijan ich nie znają lubo sami ledwo umbram mają christianitatis (s. 122).

Mieszkając długo w Salonikach, Filip Orlik prowadził niejednokrotnie spory natury teologicznej, ale odnosi się wrażenie, że podejmował się prowadzenia tych dyskusji bez przekonania, bardziej z nadmiaru wolnego czasu niż dla osiągnięcia jakiegoś wymiernego efektu. Wydaje się bowiem, że postawa religijna reprezentowana przez Filipa Orlika była niezwykle odosobnio-

na, rzadko spotykana nie tylko w tamtych czasach, ale i współcześnie. Reasumując możemy więc tylko wyrazić podziw dla awangardowych poglądów kozackiego hetmana, jego wiedzy religijnej, znajomości tradycji, a nawet dla jego odwagi wyrażania własnych poglądów.

Nie należy się także dziwić, że dziennik hetmana Orlika tak bardzo cenią badacze zajmujący się historią Salonik. Mark Mazower, autor obszernej monografii tego miasta, wydanej po polsku w roku 2017, tak charakteryzuje analizowane tu zapiski:

Żaden inny dziennik nie dokumentuje równie szczegółowo życia tego miasta w XVIII wieku. Spisywane na bieżąco notatki zawierają nie tylko przebogatą korespondencję polityczną – autor prowadził ją po łacinie, francusku, polsku i ukraińsku, po czym skrupulatnie sporządzał kopie listów w diariuszu – lecz także opisują codzienność. Dowiadujemy się więc o wybrykach jego nieokrzesanych służących, o miejscowej kuchni, trofeach myśliwskich przyniesionych wieczorem z polowania na podmiejskich nizinach, czytamy opowieści zasłyszane od krawców, tłumaczy, strażników. Wygnaniec spotyka się z jezuitami, konsulami, lekarzami, szpiegami oraz tureckimi sędziami i gubernatorami rządzącymi miastem. (Mazower 2017: 131-132)

Podsumowując możemy więc stwierdzić, że chociaż dla potomnych Filip Orlik pozostawił arcyciekawie zapiski z Macedonii, to jednak ta kraina nie spodobała się mu. Nazywał ją nawet „przeklętym krajem” i dziwił się, że ludzie „zachodzą tu dobrowolnie” (s. 123). Zmęczony upałami, brakiem towarzystwa, rozrywek, ale i aktualnych wiadomości ze świata, ostatniego dnia lipca zanotował:

Kraj, w którym nigdy bym się po woli nie reholował mieszkać, choćbym tu nawet największe mógł mieć bogactwa, gdzie nulla Societas, nulla conversatio i gorąco prawie ogniste. (s. 123)

Zadajmy sobie jednak następujące pytanie: skoro hetman Orlik zapisał kilka zeszytów w macedońskich miastach, gdzie rzekomo nic się nie działo, to może jednak jego narzekania były nieco na wyrost? Może powodem braku niezadowolenia były raczej szerzące się zarazy, długi czas uniemożliwiający mu wyjazd do Stambułu? Może rozdrażnienie wywołane było zwykłą nudą albo ciągłym oczekiwaniem na wybuch wojny turecko-rosyjskiej? Nie zmie-

nimy Orlikowych opisów i jego opinii na temat Macedonii, możemy jednak przyłożyć do nich „mędrca szkiełko i oko” i spróbować wyłowić między wierszami pozostawionych potomnym notatek nieco prawdy obiektywnej.

Literatura przedmiotu:

Українське козацтво. Мала енциклопедія. (ред. колегія). 2006. вид. 2, Київ: Видавництво Генеза.

Рендюк, Т. Г. 2013. *Пилий Орилик: молдовски їа румунски шляхи*, Букрек, Чернівці: Видавничий дім «Букрек».

Mazower, M. *Saloniki. Miasto duchów. Chrześcijananie, muzułmanie i żydzi w latach 1430-1950*, przeł. A. Nowakowska, Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.

Walczak-Mikołajczakowa, M. 2018, „[XVIII-wieczna Bułgaria oczyma hetmana Filipa Orlika \(na podstawie „Diariusza podróznego” 1720–1723\)](#)”, *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie* 2018, vol. 7, s.125-134.

[Walczak-Mikołajczakowa, M., Mikołajczak A. 2021a, „Kilka uwag o języku i kontekście kulturowym Diariusza podróznego hetmana Filipa Orlika”, *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza* nr 28, s.159-172.](#)

[Walczak-Mikołajczakowa, M., Mikołajczak, A. 2021b, Dylematy hetmana Filipa Orlika w drodze do Stambułu \(na podstawie „Diariusza podróznego”\), \[w:\] Słowianie a Imperium Osmańskie. Konflikty, koegzystencje, dziedzictwo, red. M. Dyras, K. Stachowski, J. Stradomski, Kraków 2021, Wydawnictwo „Scriptum”, s.45-61.](#)

[Sobol, W. 2018 „Międzysłowiański przekład: polskojęzyczny diariusz Filipa Orlika \(1672-1742\). Rozczytanie, edycja i tłumaczenie na język ukraiński”, *Z Polskich Studiów Sławistycznych* seria 13, t.2.](#)

Literatura podmiotu:

[Tokarzewski Karaszewicz, J. 1936. *Диярі́й гетьмана Пилипа Орлика*, Warszawa: Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego.](#)

[The Diariusz podróжны of Pylyp Orlyk \(1720–1726\), 1989. Harvard University, Texts. Vol. V.](#)

Mariola MIKOŁAJCZAK, Aleksander Wojciech MIKOŁAJCZAK
[Adam Mickiewicz University in Poznan, Poland](#)

MACEDONIA IN THE TRAVEL REPORT OF HETMAN FILIP ORLIK FROM 1722

Resume

The hetman of the Cossack army, Filip Orlik, set off on a journey from Stockholm to Istanbul in 1720 to seek help from the Turkish Sultan in the fight against Tsarist Russia. He described his impressions from this 4-year journey in vernacular Polish in a diary published by the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw in 1936. Researchers' attention is drawn to Orlik's baroque Polish language (inlaid with Orthodox Church symbols in fragments related to Orthodoxy), and above all to the realities he describes. Therefore, they discuss a fragment of a traveler's diary written from June to December 1722, i.e. during the hetman's passage through Macedonia and his stay in Seres and Thessaloniki. Their attention is drawn to 18th-century realities related to the living conditions of Macedonian inhabitants and travelers, as well as religious issues, especially the customs of Christians.

Keywords: Macedonia, hetman Filip Orlik, diary, orthodox religion, old Polish language.

УДК 821.162.1-293.7.09

УДК 791.632

Славица СРБИНОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

УКИМ

srbinovskas@gmail.com

ЕТИКА, НАРАЦИЈА, АДАПТАЦИЈА И РЕЦЕПЦИЈА: „ДЕКАЛОГ“ ОД КШИШТОФ КЕШЛОВСКИ И МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРНА РЕАЛНОСТ

Апстракт: Студијата се занимава со толкување на етиката, нарацијата, адаптацијата и рецепцијата на сценаристичкиот роман „Декалог“ кој е адаптиран во десет телевизиски филмови кои се занимаваат со етичките дилеми на ликовите во еден станбен блок во епохата на комунизмот во Полска. Со оглед на исклучително вешто поставените наративни структури на секој дел од романот, но и на филмскиот пристап при адаптацијата на сценаријата, овој филмски серијал е прогласен за едно од најзначајните дела во филмската и сценаристичката продукција на Полска. Со осврт врз епохата, но и документарниот пристап на авторот како и на македонскиот превод на делото, студија настојува да го актуелизира потенцијалот содржан во поставените морални прашања на сценаријата и филмовите во контекст на полската и на македонската култура. Паралелно со тоа, студијата се занимава со рецепцијата на делото, критичките осврти и теоретските анализи на релацијата македонска-полска култура и филмска и книжевна критика низ призма на делото на Кшиштоф Кешловски.

Клучни зборови: нарација, рецепција, етика, сценарио и култура.

Луѓе сум и оторчен од живојот кој ме ојкружуваше, кој ме ојкружува и кој ќе ме ојкружува, кој е такав каков што е, каде сè е бедно, каде нема висина и каде се е илузија.

Зборувам за Полска која ми е судена и во која несомнено ќе го поминам остатокот од мојот живот. Многу сум оторчен од ваквиот живот, заради земјата од која дојдам и од која никогаш нема да побегнам, затоа што тоа е невозможно. И ја носам истата оторченост во себе затоа што сум дел од овој народ. Тоа не е оторченост кон луѓето. Народот го сочинуваат поединци. Народот го

*сочинуваат 38 милиони луѓе. Меѓутоа војат на овие 38 милиони
йоединици одлучува, во извесен моменти, животиот да трине во една
насока, а не во друга насока.*

(...)

Кшиштоф Кешловски

*Од почетокој знаевме дека филмовите ќе бидат современи. Извес-
но време размислувавме за тоа да ги поставиме во својот на по-
литиката, меѓутоа во средната на осумдесеттиите политиката
престана да не интересира.*

Засилените штрајкови на Синдикатот, владеењето на генералот Јерузелски во Полска, промените од политички карактер кои се случуваат се карактеризираат со трансформација на земјите од Источна Европа како земји кои по рушењето на ѕидот меѓу Источна и Западна Германија и распаѓањето на Советскиот Сојуз во 1989 година или т.н. „перестројка“ ќе се насочат кон неолиберални реформи и сосема изменети општествено-политички системи кои се нова и различна фаза од онаа на комунистички уредените држави од т.н. Источен блок во повоениот период и нивното сојузништво и закрила на уредување на општествените системи од страната на Советскиот Сојуз.

Агњешка Холанд, колешка на Кшиштоф Кешловски, режисерка која студира на истата филмска школа како и тој, тоа е филмската школа во Лоѓ каде што во нивно време водечки имиња се режисерите Анджеј Вајда и Кшиштоф Зануси, во квалификациите за десетте телевизиски филмови *Декалој* на Кешловски и Пјешевич и за сценаристичкиот роман ќе рече дека Кешловски низ делата открива дека верува во трансцендентални феномени, односно дека неговиот интерес е *тесно фокусиран врз етички и метафизички, отколку врз чисто религиозни прашања*, иако насловот на романот и филмовите е врзан за десетте божји заповеди (Holland 2021).

Сценаристичкиот роман под наслов *Декалој* и телевизиските филмови снимени според десетте делови на оваа жанровски, формално и содржински сложена структура се поврзани со десетте заповеди од Стариот завет. Полскиот режисер Кшиштоф Кешловски и адвокатот Кшиштоф Пјешевич ги публикуваат и ги продуцираат како телевиз-

иски филмови, а два од нив и како играни филмови во 1988 година. Преводот на македонски јазик на проф.д-р Лидија Танушевска во издание на Аз-Буки се појавува во 2002 година. Тоа значи дека по околу петнаесеттина години по појавувањето на сценаристичкиот роман и на филмовите се појавува македонскиот превод што нужно подразбира сосема друг, нов и изменет историски контекст и политика како во Полска, така и во Македонија и во Европа.

Политиката, смета авторот влијае на тоа каде сме, таа влијае на она што можеме, и она што не можеме да го правиме, меѓутоа не ги решава клучните човекови прашања. Тоа го прави етиката. Компарацијата кон која настојувам да го насочам моето истражување не е тесно поврзана со разликите во политичките системи кои Кешловски не ги негира кога е во прашање човекот, имено, тој не го исклучува значењето на контекстот, комунистички или капиталистички, неолиберален систем во уредувањето, бидејќи ако го прифатиме неговиот дискурс, ќе утврдиме дека тој се определува да ги тематизира основните човечки, и хуманистички прашања. Прашањата кои се клучни, смета Кешловски, а со тоа и ние кога настојуваме да ги преиспитаеме релациите меѓу литературите, но и културите на Полска и на Македонија, се прашањата кои гласат:

„Зошто стануваме секое утро?“

„Која е вистинската смисла на животот?“ (Stok 2002:168-171).

Авторот по однос на одбивањето да се занимава со политиката за сметка на етиката се изјаснува отворено и смета дека епохата - како што е средината на осумдесеттите години - се карактеризира со тоа што интересот за политиката во неговиот филмски текст опаѓа, иако тоа се значајни години по однос на трансформациите во општествените системи и во Македонија и во Полска. Зошто Кешловски е засегнат од етиката, според ова истражување, а и според размислувањата на многу други толкувачи на неговиот дел, а ја остава политиката во позадината? Тој го надополнува гореспоменатото прашање со следно прашање кое гласи:

Како етиката функционира во преден план и дали политиката е сосема потисната во ова дело?

Кешловски, чии рефлексии цитираме од студијата *Кешловски за Кешловски* на Дануша Сток, при интервјуирањето објаснува дека му е мака од полската реалност, бидејќи во неа (а јас би рекла и во македонската реалност на културата и на политиката) „сè тече по својот тек, а ние ништо не сме во состојба да сториме“ (Ibid, 171). Пјешевич и јас, вели Кешловски, *не* верувавме дека политиката може нешто да промени, особено не во смисла во која нештата би оделе во некоја позитивна насока. Тие пишуваат роман и снимаат филмови потпирајќи се врз етиката и индивидуата и тука го пронаоѓаат просторот од кој сметаат дека произлегуваат влијанија низ процесите на рецепција и читателски толкувања.

Работејќи врз *Декалог*, авторите се насочуваат кон еден свет кој е надвор од Полска и кој во исто време е во Полска. Нашата компарација со тој свет произлегува од примената на специфичната наративна постапка на изведба на ситуации на односи кои се случуваат на сцена помеѓу два до три лика во секој дел или филм одделно. Сите ситуации се исклучително сложени етички драми во кои конфликтот нема разрешување, а ниту излез. Тој е етички јазол на современи ситуации во кои законот, нормата или кодот се вкрстува и судира со друга норма и затоа секој избор и донесена одлука е во исто време исправна и грешна. Ако човекот и изборите се поставени во прв план, тогаш Кешловски и Пјешевич не ја елиминираат политиката, меѓутоа ја оставаат длабоко во заднината. Сиромаштијата од тој период во Полска, долгите редови или последиците од традицијата, исто така имаат свое влијание врз однесувањата на индивидуите во контекстот во кој се ситуирани и претставени. Општествената позадина е нужно политика на системот, меѓутоа во преден план на секој дел од десетте филмови и сценарија стои индивидуалната ситуација на ликовите кои се десетина, ако се собере бројот на ликови во секој дел/филм. Тие нужно се напрегаат да остварат определена желба, а при тоа прават избори и донесуваат одлуки кои се во исто време исправни и грешни (Ibid, 173). Иако двосмисленоста на овие одлуки укажува на парадоксалноста на напорите на ликовите, таа во исто време упатува и на

тоа дека овие ликови се претставени во конфликтни ситуации од кои излегуваат без успех.

Ние во животот често забораваме на времето, објаснува Кешловски. Заборавајќи го времето, ние дозволуваме, продолжува тој, животот да се лизга низ прстите како песок. Секој од одделните делови на *Декалог* покажува дека ние во односот кон другите може да се доведеме во ситуација во која тој вид односи може да запре, ние се фокусираме врз нашите потреби и мислиме на себеси, а отсуството на комуникација со другите или отсуството на контакт со другите ги празни нашите животи од можноста да бидеме со некого, од можноста за преградка или за нежност, објаснува Кешловски (Ibid, 177). Овие рефлексии на Кешловски упатуваат на тоа дека просторот во кој живееме е многу често празен, имено во него нема ниту чувства, ниту страсти, дека стануваме осамени битија и талкаме низ времето без свест за другиот, без врска и љубов.

Со овој вид рефлексии, истражувањето ги најавува темите во кои поделбата македонско-полска ситуација на книжевен или филмски план се поништува за сметка на универзалните категории на поимање на љубовта, односот кон другиот, кон човекот. Наративната постапка на книгата *Декалог* како сценаристички роман и неговата адаптација практикувана со придржување кон роман, драма, обработка во сценарио и снимање на филм упатува на исклучителен уметнички потфат со трајна вредност без ограничени временски рамки на една епоха, на минато време или историја, а главно фокусиран врз етиката на живеењето на човекот како таков.

Десетте телевизиски филмови на Кешловски снимени во 1988 година се подредени на етичките дилеми на индивидуата која е поставена во системот на трансценденталните морални норми. Пропишаните норми и случајните ситуации низ кои авторите го актуализираат прашањето на етиката, бидејќи индивидуата се спротивставува или постапува наспроти нормите се лоцирани среде неутрален простор кој нема специфични историски обележја, туку тоа е живот во станови од згради. Ликовите се снимени покрај висококатница која се издигнува грандиозно над нивните фигури кога се користи агол на снимање од птичја перспектива за да се дефинираат како „немоќни суштества“

во сложените односи на животите кои ги живеат, каде што губат контрола врз ситуациите во кои се наоѓаат, кои се најчесто неизвесни и проникнати со неизбежни и нерешени морални прашања за кои само апсолутот или Бог е, според Библијата, одговорен да ги реши. Моралните избори во сценаријата се составен дел од ситуации и односи меѓу ликовите кои се често противречни и сложени. Реалните искуства на ликовите и законите од јудео-христијанската традиција запишани со јасни одредби во поглед на однесувањето се вкрстуваат и се разминуваат во исходи каде што се покажува несоодветноста и неусогласеноста на индивидуалните избори и десетте закони. Ситуациите се единствени, прилично неконзистентни и го истакнуваат она што Пол Коутс го нарекува „реципрочно движење“ (Coates 1999:7). Искуствата на конкретните животни ситуации во поглед на апстрактната морална норма се покажуваат низ вкрстувања со неа, меѓутоа токму кога универзалните норми ги проникнуваат конкретните ситуации и при тоа го овозможуваат трансформирањето на ситуацијата со реалистично сценарио во универзална приказна, читателот/гледачот се соочува со рушење на библиската норма. Овој обид за рушење на универзалната норма во конкретната ситуација резултира со естетска смисла која го полни творештвото на Кешловски, таа смисла е пренасочена од политички кон естетски и морални аспекти во овие дела со цел да ги преиспита идеалните и трансцендентални точки на вредности кои за ликовите во неговите наративи стануваат недостижни, бидејќи тие вредности кои се впишани во нормите се апстракција. Сепак, структурата на нарацијата во книгата која е хибриден жанр на сценаристички роман и негова адаптација во телевизиските филмови го зацврстува убедувањето не само на разликата меѓу идеалот за светост наспроти секојдневјето, туку упатува на отсуство на цврста основа на моралот во рамките на живеењето. Со развивањето на идеја за тоа дали може составот на универзални закони да биде активен и со потврда дека е невозможно неговото апсолутно усвојување, Кешловски низ нарацијата на различни ситуации ќе го доведе секој закон до крајна точка обележана со празни и залудни напори да се одржи овој закон, имено тој се разоткрива како практично неприменлив во животот кој секогаш изненадува. Ако во сценаристичкиот роман и во адаптира-

ните наративни структури на делови од романот и во филмовите се применат размислувањата на Ж. Делез се уочува извесна тенденција за разграничување на моралот како систем во кој се донесуваат судови, додека, пак, етиката се однесува на иманентни начини на постоење и практикувања на знаења и на вредности во меѓусебните однесувања на индивидуите. Според овие Делезови согледувања постои тенденција за покажување дека низ адаптираните делови на романот во филмови, авторите настојуваат да проговорат за етиката и проблематизирањето на моралот, во секој дел се преиспитува кога животот не е автентичен, туку е привид или фалсификат, односно кога вредноста на животот се доведува под прашање, односно соодветно не се вреднува. Содржината низ која се тематизираат етичките прашања е во однос и со кадрите на снимање во филмовите. Етичките прашања се во корелација со поседувањето на моќта да се размислува за светот, а во епистемолошка смисла тоа значи да бидеме во состојба да ги согледаме и да ги именуваме ограничувањата на нашата перцепција и при тоа да бидеме во состојба да настојуваме да се разбереме себеси и светот на адекватен начин (Deleuze 1988:23). Ако меѓусебните релации меѓу ликовите се сведуваат на некомпатибилни, тогаш тие го засегаат и прашањето на моќта за дејствување, имено едното тело со поголема моќ го поразува она кое има помала моќ или ограничена моќ за дејствување и со тоа го става во состојба на тага и страдање. Релациите меѓу телата кои се во однос со толкувањата на етиката, според Спиноза, откриваат пасивни и активни можности за поврзување, тој говори за идеи по однос на реакциите на умот на надворешни тела и појави, но и на влијанија или афекти кои се како и идеите активни или пасивни кои се задржуваат во телото кое доживува емоции, радост или тага, но кое е во мирување, но и во телото кое перцепира и се радува или тагува, меѓутоа, во исто време е активно. Во таа смисла во *Декалогот* на Кешловски се разоткриваат сите ситуации во кои се согледуваат можностите да се излезе од ограничувањата на умот и на телото врзани со пасивната состојба и кога врз основа на етички параметри се поттикнува активност која го остварува она што се именува како слобода, наместо затворање и пасивност, имено тоа е активност која значи отворање на поединецот кон идеи кои му овозможуваат да спознае како низ различни ситу-

ации се создава пралелизам меѓу идеите и се поттикнува нивното конфронтирање. Сето ова е составен дел на етиката врз основа на која се читаат сите десет ситуации во десетте сценарија и филмови на Кешловски. Секоја епизода донесува состав од драматични односи низ кои се изразува суштината, односно она што во овие современи човечки однесувања покажува како библиските заповеди се извртуваат и се создава ново тло за разбирање на потребите и односот кон другата индивидуа, бидејќи овие односи се засноваат на поврзување и на разминување, а често можат да бидат афектирани од тагата или од сознанието дека можностите се пропуштени, а тајните на индивидуата длабоко се закопуваат во осамените емотивни засолништа (Ibid, 73-74).

Сите сознанија кои природно низ сопствената перцепција ги стекнува индивидуата се ограничени, а наспроти нив стојат филозофските стратегии на поимање кои го обезбедуваат ослободувањето од ограничувањата и нивното надминување со апстрактните идеи кои внатрешно ја структурираат реалноста и придонесуваат за издигнување на етиката преку која го активираат однесувањето. Во тој контекст е клучен процесот на перципирање и создавање на слика што го актуализира прашањето за етиката, според сознанијата на Спиноза и на Делез и на филмот. Инаку, знаењата стекнати под природни околности се морално определени, меѓутоа за да добијат во контекстот на овие поимања на Спиноза свој универзален појмовен облик треба да бидат трансформирани во етика. Ако реалните ситуации во *Декалоџ* како сценаристички роман се замаглени и етички проблематични, кога тие се преиспитуваат преку десетте заповеди кои даваат непоколебливи и јасни вредносни проценувања се открива сложениот свет на реалноста која вовлекува во непредвидливи корсокаци. Секој дел од *Декалоџ* е ситуација во која читателот / гледачот доминантно се поврзува со виновникот, а не со оној кој осудува и казнува. Ликовите се наоѓаат во ситуации во кои не умеат да ги разберат, а според тоа ниту да ги предвидат последиците од нивните дејствувања. Сознајната, епистемската несоодветност при расудувањето на ликовите, потоа моралните прекршувања упатуваат на нужно влијание на околностите кои се потпираат на законите, меѓутоа секој дел од романот/филмовите пред сè, длабоко ги релативизира овие закони (Spinoza 2002:278).

Десетте заповеди се испразнети од нивниот морален квалитет, тие не функционираат како законодавна или судски норма. Текстот на сценаристичкиот роман и серијата од десет телевизиски филмови се поврзува низ адаптацијата со истоветна композиција и со сложена мрежа на тематски кореспонденции и структурни паралели. Првата библиска норма или заповед за тоа дека не постои поголема моќ од онаа на Бога, односно почитта изразена кон него е најголема и со оваа норма се наметнува зголемено структурно значење на првиот текст над текстуалната целина на романот составен од десет сценарија, имено во првиот дел/филм со наметнувањето на Божјиот авторитет се наметнува модел на функционирање и неопходни услови на релативизирање актуелни во врска со секоја заповед што произлегува од истиот авторитет. Во првиот дел од *Декалоџ* се усвојува структура која функционира и условува состав од односи меѓу ликовите кои се повторуваат и во остатокот од филмовите. Ова условување се одвива со проблематизирање на авторитетот и моралниот закон и покажува обид за корегирање на моралните грешки кои се последица на судењето од Бог, на заповедта која не подразбира актуализација на други причини и различни поврзувања од пропишаните. Моралноста се разобличува како илузија, односно заповедите се само основи во рамката на нормите, бидејќи реалноста во која се создава мрежата од односи меѓу луѓето се открива дека луѓето нужно стекнуваат ограничено спознание, а последиците од она што го спознаваат упатуваат на етичките проблеми.

Во третиот дел од *Декалоџ*, со фокусирањето врз поимот на Делез наречен „кристална слика“ се потврдува дека во секоја ситуација, како и во овој дел од сценаристичкиот роман и од филмот, ликовите се во односи во ситуација која не се во состојба да ја поднесат, да ја издржат со нивните сетилни и моторни капацитети. Навиките и правилата за перцепција и дејствување се поткопани и настапува етичка поврзаност помеѓу визијата, знаењето и активноста што води кон „опфаќање на неподносливото [...]“ (Deleuze 1989: 18). Визионерството се однесува на продукцијата на средства за знаење и дејствување поттикнати од визијата. Сепак, овој кинематографски пристап сугерира етички метод кој поврзувањата на ликовите ги прави проблематични, такви

се и адекватните соочувања и средбите, како и радосните афекти, во сето ова голема улога игра дислокацијата од онаа сфера каде што се случува и доживува неподносливата состојба и каде што треба да се бара сферата во која проблемите стануваат видливи, а кои не сме биле во состојба да ги спознаеме, а ниту сме ги перцепирале. На тој начин се соочуваме со непознатите сили на телото кое се судира со нормата. Во својство на оној кој „гледа“ и со тоа ја разбира сложената ситуација во сите делови, освен во седмиот и во десеттиот дел се појавува лик кој молчи, тоа е лик кој не дејствува, но кој е во состојба да го разбере она што го има меѓу другите ликови во ситуацијата на доведување под прашање на нормата во секоја приказна, а што за овие ликови не е јасно, но е проникнато со желба. Овој сезнаен набљудувач никогаш не е активен, односно не е во позиција на дејствување, тој едноставно знае сè, но со пасивноста покажува дека иако знае за немоќта на ликовите, тој не дејствува, туку само знае колку е мачна ситуацијата во која се наоѓаат и дека нормата ги оптоварува, иако животната енергија под неа поттикнува желби кои ја рушат нормата.

Определбата за исклучителни конфликтни ситуации, односно шеми од односи каде што треба да се диференцира причината и последицата на одлуките на ликовите, како што во теоријата за филмовите се искажува Едвард Браниган во врска со концепцијата за „шешмата“, во филмовите на Кешловски се покажува колку е оваа определба сложена кога станува збор за логичките поврзувања на причината и последиците и колку со конфликтните одлуки на индивидуата се проблематизира цврстото тло на етиката (Branigan 1984:39). Сечиј живот, смета Кешловски, има свои тајни и свои драми, често луѓето избегнуваат да говорат за себе, смета тој, тие се напрегаат и избегнуваат да говорат за тајните, бидејќи сметаат дека така се откриваат како сентиментални или како анахрони луѓе. Со сопствениот текст, и во сценаристичкиот роман и во филмот, авторите настојуваат да изберат еден човек и да го следат со камерата. Тоа е начинот на кој одлучуваат наместо на улица или на стадион, својот круг од ликови да го одделат меѓу луѓето кои живеат во населбата со една од најубавите згради во Варшава и во која луѓето во филмот можат да се сретнат или да се поздрават како соседи. Секој филм има однос кој главно го засега внатрешниот живот на поединецот,

а во позадина се имплицираат аспекти на пошироките општествени струи кои го носат низ времето на животот. Тоа е причината која го става во позадина компаративниот однос македонско-полска општествена реалност, бидејќи позначајна станува моралната и психолошка димензија на врските меѓу два или три лика.

Во оваа книга во центарот на вниманието е поставено прашањето кое суштински ги погодува луѓето, имено тоа е прашањето за тоа кога се постапува исправно, а кога се греша, независно од националната припадност. Ова прашање во рамки на религиозните норми различно го толкува гревот во католичката и во еврејската традиција. Јавните релации каде што откриваме едно свое лице и однесување, секако се различни од начинот на кој се носиме со одлуките во приватниот живот. Кешловски со својата камера изборите ги следи на планот на приватните решенија кои во извесни исклучителни околности можат за некого кој чини зли дела да претставуваат само исполнување на обврската и со тоа исправно постапување. Независно од тоа колку полската, а колку македонската културна јавност се одразува во секој филм како општествен систем, ние ја посочуваме напрегнатоста на ситуациите околу дилемите на индивидуата која е зависна од реалноста, меѓутоа кај Кешловски намерата се сведува на тоа таа да остане самостојна и врзана за внатрешниот свет на желбата и независна од националниот контекст на припадност на полската или на македонската култура.

Поединецот кој смета дека извесни нешта се вистинити, а други се лажни, потоа дека некои ситуации се исправни, а други се неисправни е оној кој во секојдневните ситуации се потпира врз правилата, тој е оној кој може да ги прекрши, а при тоа да верува дека е тоа исправно. Така, авторите на сценаристичкиот роман *Декалој* креираат наративни структури на адаптација со целосна еквиваленција со сценаријата на секој дел од романот и при тоа обликуваат разнообразни двосмислени и противречни причини за постапување. Гледачите или читателите при толкувањето на направената одлука можат да понудат различни и во ланец поврзани последователни интерпретации или дијалог од интерпретации зависни од епохите на рецепција и на разбирање на секој дел, на секој филм (Bordwell 2007:137).

Во постојаните судири на интенционалното, емоционалното, интуитивното со рационалното, потоа ограничувањата на човекот токму кога станува значајна нормата, а таа е во судир со интенционалниот или со емоционалниот свет се случуваат драмите во кои секоја индивидуа страда заради тоа што не успева да ги совлада поривите кои се исто толку вредни колку и нормата. Кешловски во делото *Декалој* ги истражува овие аспекти и нивното взаемно дејство во егзистенцијата на секоја индивидуа. Десетте заповеди не се норми на кои треба да се инсистира и до нив да се прави придржување или нивно буквално следење, заплетот на секој дел од романот или телевизиските епизоди ги проблематизираат сферите на сетилни дразби, на промените и на моралните дилеми. Десетте заповеди не се само норми, гледачот/читателот на романот согледува колку овие идеи се сè уште актуелни и колку тие се значајни во секоја култура, колку се универзални и колку го засегаат духовниот живот кој индивидуата настојува да го објасни.

Целокупната структура на делото не е заснована врз некои буквални ситуации на практикување на идеални постапки во согласност со нормите на однесување кон Бога, напротив и романот и филмовите практикуваат многу реалистичен пристап во нарацијата и адаптацијата. Со примена на постапки кои настојуваат да вградат елементи на документарно претставување на населба како сетинг/мизансцен кој соодветствува на Варшавска населба со градби од епохата на брутализмот, од периодот на осумдесеттите и деведесеттите, имено сликата на времето и просторот се совпаѓа и остварува еквиваленција со ист простор и епоха во град како Скопје, во населба од истиот период во Македонија пред крајот на деветтата деценија. Кешловски им дава предност на сетилата, на инстинктите на телото и на поривите на душата, па и на духот, кои дејствуваат врз изборите на поединецот и при тоа го претставува оддалечувањето или кршењето на нормите, односно постапувањето наспроти рационалното и искусвено знаење за нормите и наспроти нивното учење за да се однесуваме онака како што нормите налагаат, тоа се норми кои се учат низ цела една комплексна педагогија од практики и едукација.

Повикот на Ева се вклопува во правилото на помагање на оние на кои им е потребна помош за време на Бадник или во текот на ноќта

наспроти Божиќ, денот кој следи по Бадниковата ноќ. Читателот/гледачот не знаат, а тоа не го знае ниту Јануш, имено дали излегувањето од дома и поминатата вечер со Ева, а не со семејството не имплицира будење на притаени емоции кои не згаснале кон оваа жена или пак тој чувствува одговорност и милост, само потреба да помогне некому кој бара помош. Замислата на Ева за вечерната средба со Јануш и нејзиниот повик се поврзуваат со нејзината условно најавена потрага по исчезнатиот сопруг. Пред почетокот на заедничкото ноќно движење низ градот на Ева и Јануш претходат сцените во кои Ева изразува тага и открива копнеж по она што е отсутно во нејзиниот живот, а тоа е семејството. Во првата сцена, таа во домот за стари лица ја посетува нејзината тетка која е сосема несвесна која е таа, зошто ја посетува и неврзано говори за нешта кои во мигот ѝ минуваат низ глава, дури во втората сцена, Ева запира со автомобилот на триаголната површина среде улиците покрај зградите и го набљудува трчањето на детето кон наиктената елка додека некој возрасен, кој таа смета дека е родител од семејството оди по него со цел да го прибере дома. Тоа се нејзини заклучоци, како што Ева перцепира, така размислуваме и ние, нејзината фокализација на сцената која ја гледаме со неа и со камерата која го опфаќа нејзиниот поглед насочен кон момчето кое трча и кое е фатено од возрасен човек е неверодостојна.

Во друга сцена, во сцената на разговор во станот на Ева се открива дел од минатото и се разоткриваат причините за разделбата меѓу Јануш и Ева, меѓутоа не е јасно колку нивните емоции се сосема згаснати, односно колку двајцата некогашни љубовници навистина се оддалечиле во емотивна смисла, колку се лажат себеси, а колку Јануш со чинот на напуштање на домот ја изневерува сопругата и семејството, децата и го руши правилото за семејно обединување пред Божиќ.

Во друга сцена, Јануш и Ева се возат со огромна брзина, тие се прогонувани од полицијата, автомобилот минува на црвено, а полицијата на крајот не ги казнува, бидејќи смета дека може да им се прости за прекршокот, бидејќи е Божиќ. Во трката со автомобилот, тие поминуваат покрај трамвајот кој го вози немиот и сеснаен лик на човекот кој се појавува во повеќе сцени во секој дел од *Декалој*, тој во сите сцени во кои се појавува е молчалив и само набљудува, како да

станува збор за некое ангелско присуство во контекст во кој доминира црвеното светло, а со него и пеколната атмосфера на преиспитувања, длабоки двоумења и неразрешени доживувања кои Ева и Јануш ги имаат еден кон друг, иако се свесни дека враќањето во минатото на нивната врска е сосема невозможно да се обнови и да стане реалност.

Оваа филмска нарација го актуализира етичкиот состав од дилеми за љубовта, за разделбата, за неверството, за немоќта да се вратат чувствата, за трајното дејство на чувото на грижа за саканиот, а најмногу за осаменоста и за посегането по сопствениот живот, за самоубиството.

Јануш ја минува ноќта со Ева, а не со семејството потклекнувајќи на предизвикот еквивалентен на оној од Библијата во кој Ева го заведува Адам, а со тоа го нарушува хармоничниот поредок. Таквата хармонија во семејството на Јануш е само привидна. Тој поаѓа по Ева и ја минува ноќта во улога на оној кој ѝ помага во потрага по сопругот, иако и самиот знае дека потрагата е само илузија. Ева признава во раните утрински часови дека нејзиниот проблем е осаменоста, а ноќта која ја поминала со Јануш значела само игра на среќа во која избегнувањето на смртта со самоубиство на кое е подготвена доколку останела сама е надминато со излегувањето на Јануш кој одговара на нејзиниот повик. Нејзин спасител е Јануш. Таа по неверството кое е разоткриено од сопругот се разведува, а одлучува да се раздели и од љубовникот, од Јануш. Со откривањето на неверството, кус период по тој настан, сопругот заминува и создава ново семејство во Катовице. Оваа Божиќна ноќ, таа не може да ја издржи осаменоста и го повикува Јануш ставајќи се себеси и него во двосмислена позиција, тој е оној кој морално поттикнат да помогне кога некој близок (вклучително и пријател или сакан човек како што е Ева) е во невоља, меѓутоа морално е, според нормата, да остане дома со семејството ноќта наспроти Божиќ. Останува отворено прашањето за тоа какво решение може да се изведе, бидејќи во отворениот јаз меѓу две можности станува сложено да се одлучи кој е исправниот избор и каква треба да биде донесената одлука, се чини дека е таа одлука во исто време и исправна, и грешна (Kickasola 2004:161-162).

Кешловски во реалноста навлегува со цел да ја разобличува сложеноста на животот во кој ниту една заповед не функционира во состав

од односи кои се јасно дефинирани како исправни или правилни, неисправни или значат прекршување на нормата. Ако Ева го мами Јануш, а Јануш ја измамува сопругата и сето тоа е драматично проследено со сцена на брзо возење на автомобил во која е вклучена и полицијата која на крај им простува за прекршоците, а патем во својство на нем сведок или хор се појавува набљудувачот кој е во трамвајот со кого постои закана да се судри автомобилот во кој се возат Јануш и Ева, но го избегнуваат сударот, тогаш е извесно дека овие ситуации на закана и опасности претставуваат настани кои се сложени и двосмислени, то се реални. Во нив има сложени и неурамнотежени релации, особено кога е љубовта во прашање, а со опасноста се будат телата, сетилата, се станува активен и реактивен на присуството на другиот кое не значи дека со него може да се помине времето само заради помагање, туку и заради љубов, колку и да е таа истрошена, застарена или потисната, па и испразнета со текот на времето. Ова сценарио подеднакво ја актуализира и темата за верноста или неверството, а не само верноста како норма или неверството како прекршување на нормата (Stok 2002:177). Во разговорот во станот на Ева кој таа го уредува додека е Јануш долу во автомобилот со намера да фингира ситуација дека живее со сопругот Едвард, а во кој, како што востановува Јануш, кога ќе се качи и ќе влезе во купатилото, таа живее сама, бидејќи во нејзиното минато се разрушуваат двете врски, и онаа со сопругот и онаа со љубовникот Јануш. Тоа се случува така по ситуацијата кога по нечие дојавување, на самиот Јануш за да Ева конечно донесе одлука и избере меѓу сопругот Едвард и него или со дојавување на сопругата на Јануш за тој да одлучи и остане со семејството или да замине со Ева, сопругот на Ева ги наоѓа во станот и потоа Ева одлучува да замине со сопругот, а Јануш не реагира. Таа и Јануш немо ја прекинуваат врската, а Ева заминува со Едвард, ја напушта во шок собата во која водела љубов со Јануш. Сепак, оваа Бадникова ноќ пред Божиќ, кога таа го повикува Јануш, а тој се симнува и заминува со неа во автомобилот, се открива дека Ева сè уште има извесни чувства кон Јануш, тој се чини дека само ѝ помага, а во исто време изгледа дека ова не е прв пат тој да влегува во таква улога, тоа значи дека нивната врска трае, таа има продолжено дејство како играта за која говори Ева, ако зад аголот се појави маж,

тој носи среќа, ако зад аголот излезе жена, таа носи несреќа. Ева се одлучила и избрала во моментот на разоткривање на прељубата да остане со Едвард, а Јануш премолчел на условирањето од сопругот тие никогаш повеќе да не се сретнат. Подоцна ќе дознаеме дека таа, всушност е разведена, а Едвард, како и Јануш создал свое семејство, живее со сопруга и има деца.

Во еден момент, Ева го обвинува Јануш што успеал да направи семејство и да започне нова врска, иако во тоа семејство тој не е среќен, а ниту сосема исполнет, а таа себеси се смета за жртва. Тој е во брак, меѓутоа не е тоа брак со љубов. Во првиот момент, во станот, таа повторува дека сеуште е со Едвард и го мами Јануш. Нејзините изами се како игра и како ужасна траума. Потоа, со фингирање на ритуал кој се изведува во моментот кога започнува денот Божиќ, тие делат мастика за цваќање. Божиќниот ритуал се состои од кршење и делење на лепчето, но и од посета на маскираните дечиња кои пеат Бадникова песна. Ева во текот на кусиот престој во станот со Јануш ја изживува илузијата дека има семејство, имено на вратата свонат маскирани деца, а таа во своите фантазии за дом во кој кога ќе ја отвори вратата со сопругот (во овој случај мажот покрај неа е Јануш) може радосно да се исправи пред децата, а тие пејат коледарски песни.

Остатокот од вечерта, тие го минуваат со тоа што влегуваат во институцијата која ги казнува алкохличарите, имено станува збор за проблем кој општествено го обележува животот во Полска, а решението е сведено на казнување и насилно однесување кон луѓето кои се алкохоличари, тие се затворени, соблечени и понижени и додека лежат во безсознание под дејство на алкохол се креваат насилно со млазеви студена вода во зима, а кои вработениот во овие институции ги насочува кон нив, а при тоа ужива и се смее на нивните реакции, иако станува збор за тортура. Јануш со агресивна реакција го свиткува и го отстранува цревата додека истурањето студена вода или т.н. „трезнење“ на алкохличарите е забава за човекот институционално задолжен да казнува луѓе предадени на алкохолизмот со тортура.

Вклучувањето на црвената боја по трката во која го ризикуваат животот го отвора прашањето за тоа дали таа е обележје на празникот или на страдањето, на пеколното двоумењата на овие луѓе кои се

обележани со нивната неприпадност и мигрирања меѓу семејството, осаменоста во домот и потребата за повторни средби и покрај навидум завршената врска. Дали црвената боја на светилките и во кадрите е симбол на искушението поврзано со потребата за продолжување на врската, а една од средбите е оваа епизода која се случува сред ноќта наспроти празникот на раѓање на Христос.

Ева не може да се носи со осаменоста во животот, имено таа бара нов излез и инсистира да ја посетат железничката станица каде што го среќаваат момчето кое во првата секвенца трча кон елката, а по него трча возрасен човек, имено дознаваме дека тоа е дете кое истрчало од институцијата за бездомници, а човекот кој трча по него не е родител, туку вработен во домот. Детето седи на железничката станица, тука е и една девојка која вешто се движи со скејтборд. Сцената снимена среде железничка станица укажува на тоа дека се инсистира на упатување кон место од каде што поаѓаат и пристигнуваат возовите, а во симболична смисла. станицата е транзитна позиција во животот во кој преминуваме од една во друга фаза и се менуваме, мигрираме меѓу животните етапи. Часот е 7:02 минути, а Ева му признава на Јануш дека поминувајќи ја ноќта со него, таа, всушност, ја надминала одлуката да се самоубие, бидејќи нејзиниот осамен живот е неподнослив, бесмислен. Дали празникот Божиќ е најава на раѓање на нова фаза во животите и емотивните светови на Ева и на Јануш или празникот го обележува продолжениот живот на Ева која ја надминува одлуката за самоубиство само затоа што Јануш ѝ се приклучува оваа бадникова вечер наспроти Божиќ. Особено е впечатлива сцената на железничката станица снимена низ призма на безбедносната камера која покажува дека просторот е празен, дека чуварот спие, детето кое во првата сцена бега од човекот од институцијата седи на една столица на станицата, додека пак девојката се движи со скејтбордот. Последната сцена ги покажува двата автомобили во кои се седнати Ева и Јануш, тие не се прегрнуваат, нема бакнежи, единствено си испраќаат сигнал со фаровите како поздрав, односно тоа се сигнали на неизговорен афективен однос, а потоа секој заминува.

Јануш се враќа дома, неговата сопруга прашува дали завршило сè, а тој потврдува. Останува непознато дали Јануш ќе го исполни вету-

вањето, иако сопругата знае дека со потреба да ѝ помогне на жената која го бара, тој излегол од домот за време на празникот, но нужноста да му се помогне на несреќниот и да се празнува дома со семејството не се меѓусебно компатибилни, а ниту оправдано заменливи обврски.

Со оваа филмска приказна, Кешловски ги отвора темите за моралните прашања и не настојува да одговори, напротив тој креира двосмислена драма во која една норма се судира со другата, имено, мотивите за дејствувањата на ликовите се покажуваат како сложени, а нормата за помагање на несреќниот и нормата да се остане со семејството дома за време на Божиќ се во судир кај оној кој треба да се соочи со двете барања. Оваа приказна ги открива дилемите на ликот кој не донесува цврсти одлуки, туку се двоуми, тој нема ниту сосема определени емоции кон семејството, а ниту кон жената на која ѝ помага за време на Божиќната ноќ.

Кешловски со отворањето на прашањата низ своите сценарија во романот и во филмовите под наслов *Декалоџ* покажува дека мотивите во дејствувањата на ликовите се секогаш многу сложени, амбивалентни. Тој со овие наративи ја покажува сложеноста на животните ситуации во кои изборот секогаш значи задоволување на една заповед или норма, меѓутоа прекршување или откажување од желбата која емотивно поттикнува на акција и според тоа е вредна и подразбира етичка реакција, бидејќи тоа е живот кој незапирливо тече и поттикнува кон тоа дека треба да размислуваме и да донесуваме одлуки.

Користена литература:

- Branigan, Edward. 1984. *Point of View in Cinema*. Berlin:De Gruyter.
- Bordwell, David. 2007. *Poetics of Cinema*. London& New York:Routledge.
- Daria Badyor. 1921. "It's Time for Movies to take a stand". Interview with Agnieszka Holland. *Docudaus UA*. <https://docudays.ua/eng/2021/news/intervyu/agnieszka-holland-its-time-for-the-movies-to-take-a-stand/> (Accessed on 4.02.2025).
- Coates, Paul. 1999. "Introduction," in *Lucid Dreams: The Films of Krzysztof Kieślowski*, ed. Coates, Trowbridge:Flicks Books.
- Deleuze, Gilles. 1988. *Spinoza: Practical Philosophy*, trans. Robert Hurley. San Francisco: City Lights Books.

- Deleuze, Gilles. 1989. *Cinema 2: The Time-Image*, trans. Hugh Tomlinson and Robert Galeta. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kickasola, Joseph G. 2004. *The Films of Krzysztof Kieślowski: The Liminal Image*. New York: Continuum.
- Spinoza, Benedict de. 2002. *Ethics*, ed. Michael L. Morgan, trans. Samuel Shirley, *Spinoza: Complete Works*. Part III. Post 1. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Stok, Danusja. 2002. Kjeslovski o Kjeslovskom. Beograd: Hinaki.

Slavica SRBINOVSKA
 Blaže Koneski Faculty of Philology
 Ss. Cyril and Methodius University in Skopje
 Skopje, Macedonia

**ETHICS, NARRATION, ADAPTATION AND RECEPTION:
 “DECALOGUE” BY KRZYSZTOF KIEŚLOWSKI AND
 MACEDONIAN CULTURAL REALITY**

The article discusses ethical aspects of the screenplay of the novel *The Decalogue* by Krzysztof Kieślowski and Krzysztof Piesiewicz and the television films based on this novel. Ethical issues and complex conflict dilemmas in the lives of the characters in the third part of this novel and the television film are analyzed from the perspective of Gilles Deleuze, and the process of narration, adaptation and reception is interpreted through the prism of Edward Branigan and David Bordwell's *The Cognitive Theory of Film*.

Keywords: narration, reception, ethics, screenplay, culture.

VARIA

УДК 811.163.3:811.162.1(062)(049.3)

УДК 811.162.1:811.163.3(062)(049.3)

УДК 821.163.3:811.162.1(062)(049.3)

УДК 821.162.1:811.163.3(062)(049.3)

Андреј ЈОВАНЧЕВСКИ

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

andrejjovanchevski@gmail.com**ПРИКАЗ НА „FOLIA PHILOLOGICA MACEDONO-POLONICA”, Т. 11****(RED. M. BŁASZAK, S. SOJDA, KATOWICE 2024)**

Единаесеттиот том на „Folia Philologica Macedono-Polonica”, издадена минатата година, претставува текстуален збир на трудовите кои беа претставени како реферати на **XI меѓународна македонско-полска конференција, тематски насловена *Јазик—Литература—Култура*, која на **1 и 2 јуни 2023** година се одржа на **Шлезискиот универзитет во Катовице**, во организација на тамошниот Институт за јазична и книжевна наука при Факултетот за хуманистика. Минатогодишната конференција, како и нејзиното тековно, дванаесетто издание, собра неколку десетици истражувачи на македонскиот и полскиот јазик, култура и литература кои им се посветуваат на филолошките, односно литературно-лингвистичките истражувања на полско-македонскиот културен и јазичен дијалог. Долгогодишните врски на полонистите, македонистите и славистите од Македонија и Полска се основата на која се надоврзуваат годишните полско-македонски конференции, кои се организираат наизменично во Полска и овде. Како што велат редакторките на единаесеттиот том на *Folia*, Магдалена Блашак и Силвија Сојда, „децениската традиција поврзана со нив веќе обединува три генерации словенски истражувачи во рамките на меѓународна размена на мислења, искуства и реализација на заеднички проекти“.**

Изданието што денес го претставуваме опфаќа десет трудови, шест на македонски јазик и четири на полски. Од структурна и содржинска гледна точка, изданието е поделено на **две еднакви секции**, циклуси од по **пет труда**. Првата секција е посветена на **јазичната наука и глотодидактиката**. Трудовите на петте автори во овој циклус се зафаќаат со прашања од граматиката, поконкретно од лексикологијата и синтаксата, и анализираат проблеми од областа на јазичната настава. Циклусот посветен на **книжевната теорија и културологијата** опфаќа **пет труда** кои истражуваат теми од македонската литература и култура од крајот на XIX век до почетокот на XXI век. Текстовите во овој дел ни даваат увид во важни аспекти на современиот македонски литературен дискурс, разработуваат прашања поврзани со идентитетот и културниот процес, ја анализираат современата македонската проза и поетиката на современата полска литературна репортажа. Сите десет текстови од изданието се поткрепени со соодветна референтна библиографија, чијшто преглед дава вредни насоки за натамошна анализа на истражуваните теми и проблеми.

JEZYKOZNAWSTWO I GLOTTODYDAKTYKA

Циклусот го отвара статијата „**Културата, интеркултурноста и глобализацијата во наставата по македонски јазик како втор јазик**“ на **Гордана Алексова**. Определувајќи ја интеркултурноста како суштествен и повеќестран концепт во процесите на меѓучовечката комуникација, авторката се фокусира на можностите и перспективите што таа ги отвора во наставата по македонски како втор јазик. Интеркултуралноста се разгледува како суштински елемент во процесот на предавање и соодветно усвојување втор, односно дополнителен, немајчин јазик. Потесниот предмет што го разгледува статијата е наставата по македонскиот јазик во странство и наставата по македонски јазик како странски во Македонија. Носечката теза е дека развивањето јазични компетенции при ваквото изучување на македонскиот јазик неизбежно подразбира развивање социолингвистички и интеркултурни комуникациски компетенции. Во тој контекст, авторката укажува и на поистоветувањето на наставата по јазик со наставата по култура

во современите глотодидактички теории, што непосредно влијае врз педагошката, лингвистичката и методичката практика.

Татјана Ганенкова во својата статија „**Сложени предлози и споеви на примарни предлози во полскиот и македонскиот јазик**“ ги идентификува критериумите за разграничување на овие јазични единици во двата јазика, утврдувајќи ги сличностите и разликите во тоа како функционираат во двата контексти преку нивните форми и семантика. Анализата на Ганенкова покажа дека бројот на споеви од примарните предлози кои сочинуваат одредена семантичка целина е релативно мал во полскиот јазик. Најчестите меѓу нив, според неа, толку тесно се споиле што се претвориле во сложени предлози. Во македонскиот јазик авторката забележува спротивна ситуација – комбинациите на примарните предлози се многубројни и разновидни, а степенот на семантичката споеност на елементите се покажува како недоволен за формирање сложени предлози.

Во статијата „**За ширењето на зоната на употреба на има-конструкциите во македонскиот јазик**“, **Давор Јанкулоски** ги истражува карактеристиките на употребата во македонските говори на перифразичните конструкции на има-перфектот. Станува збор за специфичниот „резултативен перфект“ кој е карактеристичен за балканскиот јазичен простор, и особено за македонскиот јазик и говор, каде што единствено меѓу сите словенски јазици овие парадигми се среќаваат како регуларни, граматикализирани, поради што биле и остануваат постојан предмет на интерес меѓу македонистите и ареалните лингвисти кои ги истражуваат спецификите на балканскиот јазичен сојуз. Текстот прави преглед на географската распространетост на има-конструкциите на македонската јазична територија и го истражува ширењето на функционалното поле на парадигмите во кои тие влегуваат. Главната теза е дека има-перфектот, без разлика на дијалектните разлики, постепено се шири во стандардниот јазик на младите говорители на целата јазична територија, како единствена парадигма која овозможува неутрален однос кон информацијата, т.е. со која се артикулира резултативноста, конфирмативноста и фактивноста на дејството или состојбата, или се изразува неговата антериорност. Авторот укажува на низа извори од домашната и странската лингвистика кои ја истражуваат зададената

тема и го поткрепува текстот со соодветни карти кои го претставуваат дијалектното пространство на овие конструкции.

Во статијата **„Несогласување во дискусии на македонските форуми“**, авторките **Лилјана Митковска** и **Февзудина Сарачевиќ** го разгледуваат говорниот чин на несогласување преку анализа на форумските дискусии на социјалните мрежи во контекст на кризна состојба (во конкретниот случај, кризата со КОВИД-19) и различните конфликтни ставови поврзани со комплексот теми што кризата ги носи на општествен план. Анализата се сосредоточува врз пресекот на спротивставените мислења околу корона вирусната криза разменети во текот на еден ден од јануари 2020 година на интернет-форумот *Kaj-ĭana*. Се анализираат јазикот и реторичките средства што се користат за изразување несогласување во македонските интернет објави и дискусии. Како мотивација за истражувањето авторките го декларираат отсуството на истражувања на формуските дискусии во објавените студии за јужнословенските јазици, а во својот труд се зафаќаат со идентификација на видовите и подвидовите несогласувања на македонските онлајн форуми, нивните главни особини и артикулациски средства и општото ниво на учтивост во дискусијата. Статијата е педантно структурирана, со посебни поглавја посветени на теориските поставки од кои поаѓа истражувањето, презентација на материјалот, изложување на методолошкиот пристап, дискусија на резултатите и заокружување на главните согледувања за она што го засилува или намалува судирот во дигиталното форумско спорење.

Првиот блок, посветен на лингвистичките промислувања, го заокружува статијата на **Александра Њевјара** под наслов **„Бонтоноот во полскиот јазик денес“**, која органски се надоврзува на претходната. Статијата ги разгледува трендовите кои влијаат врз измените на бонтоноот, односно „јазичната етикета“ во полскиот јазик кои произлегуваат од општествените промени и појавата на нови комуникациски контексти и правила. Авторката укажува на подемот на егалитаризмот во принципите на учтивост, на тенденциите кон женската еманципација и јазичниот инженеринг во современиот полски говорен релјеф, на стремежот кон индивидуализам во комуникациското поведение и кон

креативно преобмислување на учтивоста, како и на попустливоста кон отстапките од воспоставените норми на бонтонот.

LITERATUROZNAWSTWO I KULTUROZNAWSTWO

Циклусот го отвора статијата „Една можна паралела: Стефан Грабињски и Влада Урошевиќ“ во која Лидија Капушевска-Дракулевска го детектира креативниот дијалог меѓу фикцијата на Стефан Грабињски и Влада Урошевиќ на полето на фантастиката, со што го проширува и збогатува на опсегот на полско-македонските книжевни студии и истражувања. Паралелата меѓу двата истакнати фантасти од различни поколенија се надоврзува на повеќекратно воспоставената паралела меѓу Урошевиќ и еден друг полски класик Бруно Шулиц. Статијата е првенствено едно компаративно промислување на збирките *Мистични приказни* на Грабињски и *Вонземјанки* на Урошевиќ. Како главен обединувачки елемент во двете збирки се набљудува посредството на женски ликови во средбата на нараторот со манифестациите на ирационалното во невозможното, необјаснивото и таинственото. Споредбеното читање на Капушевска-Дракулевска ги препознава мистичните женски ликови како доминантен мотив, а нивното посредство како иманентна творечка постапка во расказите на Грабињски и Урошевиќ, која ги обединува и останатите битни теми на фантастиката: особената каузалност, пандетерминизот, умножувањето на личноста, преобликувањето на времето и просторот, сексуалноста, окултизмот и смртта. Покрај тематските и жанровските сродности, статијата им посветува внимание и на блискоста на наративната стратегија кај двајцата автори и посочува на одредени знаци дека врските меѓу фантастичната проза на Грабињски и Урошевиќ излегуваат од редот на типолошките аналогии и преку раната лектира на Урошевиќ навлегуваат во полето на генетско-контактните врски. Капушевска-Дракулевска притоа го нотира и клучниот преведувачки придонес на Лидија Танушевска во процесот на интерлитературна комуникација, односно во самата можност да се истражува теренот на врските помеѓу овие двајца автори и помеѓу двете литературни и културни подрачја, полското и македонското.

Блокот продолжува со статијата на **Лех Мјодињски** под наслов **„Нашизам – самобитност – макропроект. Кристализација на културните аргументи во македонската национална мисла“**, која се занимава со еволуцијата на разбирањето на категоријата култура како фактор на изградбата на колективната (религиозната, територијалната, политичката, етничката и националната) свест во избрани текстови на македонски автори од XIX и XX век. Кристализирањето на културните аргументи во автоидентификацијата на Македонците е прикажано врз почвата на нивната писателска, организаторска и востаничка активност, консолидацијата на националната мисла и институционализацијата на општествениот живот. Претставените примери ја докажуваат сложеноста на условите за дефинирање на еден кохерентен културен образец. Авторот посочува како неговото создавање често го имаат сопирано појавите на дисконтинуитет во етничкиот развој, политизираноста на историско-цивилизациските прашања, утопизмот на бројните национални проекти и притисокот на соседните етнокултурни модели.

Во статијата **„Какви пораки испраќаат новите приказни/сказни во македонската и полската книжевност за деца?“** **Весна Мојсова-Чепишевска** им се посветува на избрани полски и македонски дела и нивната воспитна димензија. Поаѓајќи од идејата дека приказните за деца воопшто не се наивна литература ако се земе нивното манифестно општествено влијание, дека често носат предзнаци на регресивност, прогресивност, конзервативност и еманципаторност, па дури и радикалност, авторката ја поставува тезата дека детската литература суштински влијае врз формирањето на вредносниот систем кај децата. Инспириран од дијалогот меѓу двете литературни средини, овозможен првенствено преку литературниот превод и академската мобилност, трудот нуди кратко читање на неколку нови книги од македонската и полската детска литература (во македонски превод) и преку детската лектира во двете средини укажува како овие четива содејствуваат во градењето на сопствениот идентитет кај децата. Ако дидактичките и лудичките аспекти на пораните примери од детската литература во двете култури се побазични, кај новата литература забележуваме инклинација кон идентитетските теми. Како придружни кон овие промени авторката ги забележува и поместувањата во разбирањето

и толкувањето на класичните сказни. Во својот опфат трудот споменува и се осврнува кон детски приказни на широк распон од првата половина на XX век до почеток на нашиот век, односно од Тувим, Бжехва и Вапцаров преку Андреевски и Ќорвезироска, до Георгиева, Андова-Шопова, Јенджејевска-Врубел, Шиманович и Касдепке.

Во статијата **„Никола Вапцаров: патриот или предавник? Како да се реконструира сликата на поетот и човекот врз основа на спротивставени информации?”** авторката Јоланта Сујецка ги анализира истражувачките проблеми што произлегуваат од „спротивставените“ слики за поетот во официјалните македонски и бугарски наративи. Насловното прашање е изведено од несиметричните перцепции на биографијата и творештвото на Вапцаров во двете култури. Авторката забележува дека додека во бугарскиот културолошки простор перцепцијата за поетот еволуирала, понекогаш заземајќи и неочекувани форми, во македонскиот контекст сликата за авторот останала претежно непроменета. Анализата на вака поставениот истражувачки проблем се води со укажување на клучни трудови објавени во изминатите децении и на поврзани архивски материјали.

Изданието го заокружува нашата заедничка статија со **Лидија Танушевска**, посветена на неколку конструктивни постапки во наративната книжевна репортажа. Поаѓајќи од структурно блискиот и историски поврзаниот наративен карактер на книжевната проза и на литературната репортажа, во текстот им се посветуваме на некои начини на уредување и претставување на документарниот материјал во полската литературна репортажа кои ја задаваат и менуваат жанровската специфика на овој исклучително проминентен дел од полската книжевна култура. Анализата ја правиме врз два авторски примери со намера да вкрстиме две генерации од литературно-репортажната школа, Ришард Капушќињски и Мариуш Шчигел. Врз тесниот опсег на истражуваните текстови правиме мала типологија на нестандартните начини на конструирање на наративите во жанрот, со посебен осврт на оние места каде што тие се доближуваат и комуницираат со други дискурси и медиуми за да се преосмислат самите себеси и за да постигнат посилна убедливост, т.е. да заземат најсоодветен наративен ракурс – од есејот и оралната историја до филмот и фотографијата.

Поаѓајќи од претпоставката дека појавата на литературната репортажа како засебен жанр во пресекот на публицистиката и литературата е феномен оправдан со целата традиција на раскажувањето стигнуваме до тезата дека нејзината тенденција е кон максимално отворање на наративната стратегија во име на приближувањето до фактичната и заради нејзино најверно и најубедливо толкување.

Тоа се содржините на **единаесеттиот том** на „**Folia Philologica Macedono-Polonica**“, со чие кратко претставување го заокружуваме **дванаесеттото издание** на **Меѓународната македонско-полска конференција**, од која ќе произлезе уште еден, дванаесетти том на оваа публикација која е веројатно најважна за директните филолошки врски меѓу нашите народи и јазици, македонскиот и полскиот. Од име на Катедрата за славистика на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ им благодарам и им честитам на сите минати и сегашни учесници, на авторите на статиите, а на посветените уредници за извонредната работа им посакувам уште многу години и изданија на нашата заедничка конференција и на *Folia*. **Niech żyją nam!**

УДК 821.162.1-1(081.2):811.163.3'255.4(049.3)

УДК 821.162.1-3(081.2):811.163.3'255.4(049.3)

Лидија КАПУШЕВСКА-ДРАКУЛЕВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ

Скопје, Македонија

l.drakulevska@flf.ukim.edu.mk**СТУДЕНТСКИ ПРЕВЕДУВАЧКИ ПОТФАТ****(Мала анџолоџија на љолската љроза и љоезија: студентски преводи, том I. Прир.: Ф. Милковска. Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ, 2024)**

Во Вавилонското шаренило од јазици и книжевности кои се изучуваат на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, полонистиката опстојува во рамките на Катедрата за славистика веќе цели шест и пол децении, поточно од учебната 1959/60 година. Токму во годината 2024, кога се одбележуваа 65 години полски јазик и книжевност на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, е објавена книгата *Мала анџолоџија на љолската љроза и љоезија* (студентски преводи), том I, приредена од Фросина Милковска.

Се работи за избор на делови од творештвата на истакнати полски автори, кои биле работени на часовите по полски јазик како странски јазик, полска книжевност и практика на превод, од страна на студенти кои го изучувале полскиот јазик на различни рамништа, а под менторство на професорката Лидија Танушевска. Во воведот на изданието, Танушевска открива дека идејата за ваква збирка датира уште од првите години на нејзиното работење со македонските студенти, околу 2000 година, но дури две и пол децении подоцна, оваа идеја е реализирана благодарение на Фросина Милковска, студентка на IV година на Двојазичните славистички студии – руски и полски јазик (во време на подготовката на антологијата). Оттаму, антологијата

содржи и преводи на најстарите генерации студенти со кои работела Танушевска – студенти кои го изучувале полскиот јазик под Ц, како изборен предмет – но, во најголем дел, станува збор за преводи на генерациите кои го слушале предметот полски јазик и книжевност под А од 2010, 2016, 2018 и 2019 година. „Книжевниот превод беше начин до нив да допре полската книжевност, да ја засакаат, но и да се уверат дека нивното учење на полскиот јазик може да биде и применливо, како и начин да ја изразат својата креативност“ – заклучува Танушевска во воведниот збор.

Во списокот на застапени полски автори во оваа *Мала антологија на полската проза и поезија* ќе се сретнат имиња на големите полски поети и писатели, како што се нобеловките, Вислава Шимборска и Олга Токарчук, потем автори како Ципријан Камил Норвид, Јулијан Тувим или Адам Загајевски, кои ѝ се добро познати на македонската читателска средина, но и поети и автори кои кај нас останале незабележани, а дале голем придонес во развојот на полската книжевност, како Елиза Ожешкова (реалистка, една од клучните фигури во движењето за социјални реформи во Полска), Јарослав Ивашкевич (еден од првите полски автори кои го применувале магичниот реализам), Рафал Војачек (поет од шеесеттите години на минатиот век), како и стихови од Марќин Швјетлицки (1961), поет и музичар, кои за првпат имаме можност да ги читаме на македонски јазик. Изборот е направен според значењето и популарноста на авторите во самата Полска, како и според нивното светско реноме, но и според содржината на некои од творбите што имаат значење за нашата земја, како на пример, Војкех Шмјеја, претставник на полската книжевна репортажа (автор на репортажа за Балканот), кој е поместен во антологијата со фрагмент кој се однесува на неговите импресии од Македонија.

Во поглед на композицијата на самата антологија, таа содржи вкупно шеснаесет песни од осум поети (Ц. К. Норвид, В. Белза, Ј. Тувим, Ј. Бжехва, В. Шимборска, А. Загајевски, Р. Војачек и М. Швјетлицки), два расказа од двајца раскажувачи (Ј. Ивашкевич и О. Токарчук) и девет прозни фрагменти од тројца прозаисти (Е. Ожешкова, В. Кучок и В. Шмјеја). Редоследот е хронолошки, според годината на раѓање на застапените автори: низата започнува со Ципријан Камил Норвид (1821

– 1883), претставник на романтизмот, а завршува со Војкех Шмјеја (1977). Со оглед на фактот што Ципријан Камил Норвид својата слава, всушност, ја доживува за време на модернизмот, би можело да се каже дека оваа антологија е збирка на современата полска книжевност. Како што истакнува Танушевска во воведот на изданието, застапено е и едно големо име од периодот на полскиот реализам, поети од предвоениот период и такви кои продолжиле да творат по Втората светска војна, нобеловците од минатиот и од овој век, писатели и поети од период на Народна Република Полска и автори од новата демократска епоха по распадот на комунизмот во 1989 година. Изборот на поезија и проза е проследен и со белешки за застапените автори кои ги даваат основните податоци за нив, но го детектираат и нивното место и значење не само во полски контекст, туку и во рамките на европската и светската книжевна мапа.

За жал, не го знам полскиот јазик, но како читателка на македонските преводи, можам да го изразам своето огромно задоволство од убавината и свежината на јазикот, од креативните решенија и атрактивноста на преводите, особено затоа што се работи за првични обиди на млади луѓе кои сè уште не го заокружиле своето академско образование. Оттаму, оваа *мала анџологија*, именувана толку скромно од страна на приредувачката, всушност е *џолема* според значењето, придонесот и трајниот влог во доменот на македонско-полските јазични, книжевни и културни релации. Во оваа пригода, ги посочувам имињата на авторите на преводите поместени во *Мала анџологија на џолската џроза и џоезија*: Никола Коцев, Никола Илевски, Томи Карик, Андреј Јованчевски, Димитар Неделковски, Фросина Милковска, Мартин Блажески, Калина Георгиева, Марија Шахиновска, Анета Мацовска, Катица Јанкоска, Наташа Сион, Тања Томовска, Анета Денковска, Радица Бобинска, Милче Христова, Билјана Пендева, Мирослав Ивановски, Даниела Ѓурова, Соња Крстевска, Наташа Николовска и Илија Трајковски. Сите тие заслужуваат најубави комплименти! На преводите на студентите би можеле да им позавидат многу други, дури и поискусни преведувачи! За илустрација, наведувам мал избор од нивните преводи:

Би било тешко жената со цвеќињата веднаш да се нарече госпоѓица од високото друштво или девојка од пониските селски слоеви. Изгледаше по малку и така и така. (...) Нејзиното однесување и нежна кожа зрачеа со таква елеганција и топлина. Но, од друга страна, нејзините движења и гестови беа во контраст со целокупниот нејзин изглед, навестуваа мала доза на импулсивност и некаква наметната грубост; таа не носеше ниту капа, ниту ракавици. Главата, со завитканата плетенка црна како абонос, со лицето исончано, со виолетовите усни и големите, сиви очи, смело ја изложуваше на жешкото сонце. (...) Општо земено, оваа млада дама или девојка во своите дваесетти години, изгледајќи како што изгледаше, се чинеше како олицетворение на женската убавина – здрава и силна, но горда и темна како времето кое дава среќа или потиштеност на човечките лица. Сепак, на нејзиното младо и свежо, но неспокојно и замислено лице, нешто недостасуваше, иако сега беше осветлено со целосна физичка живост, која го исполнува човечкото битие, сè уште неуништено од животот, со долгот и слободно капење во клокотот на изворот на природата.

(Е. Ожешкова, „Крај реката Неман“ – фрагмент,
превод: Ф. Милковска)

Господин Ставре трча, ровари,
„Каде се моите наочари?“
(...)

Под каучот, на каучот згора,
бара, фрчи, збивта, сегде ора.

Буричка во оџакот, каминот,
глувчешката дупка и клавирот.

Подот сака да го откорнува.
Полиција да вика почнува.

Нагло – во огледало се зрчна.
Неверојатно! – од радост пркна.

Ги најде! Еве се! Се збркал скроз,
оти нив ги носел на својот нос.

(Ј. Тувим, „Наочари“, препев: М. Блажески)

Галичник општо земено е нешто посебно. Православен остров на муслимански океан. (...) Селото се наоѓа на стрмните падини на планината Бистра. Најблизок град би бил Дебар, на некои триесетина километри, но нема асфалтиран пат, значи треба да се оди одоколу и да се помине двапати подолг пат. До следниот град отспротива, Гостивар, кој и како целата околина главно е муслимански и албански, треба да се поминат четириесет и пет километри.

Последните осумнаесет километри од Гостивар до Галичник се преку тесен и вртоглав пат во планините. Тој се искачува на речиси две илјади метри, за момент е прав како стрела и води низ една висорамнина сред планините, за потоа да почне да се спушта надолу кон селото. Во лето преку прозорецот од автомобилот се гледаат пејсажи како од вестерн филмови, а во зима доаѓањето е невозможно поради неколкуметарските снежни наноси...

(В. Шмјеја, *Полоши свейови. Пајџейиси од Централно-источна Европа* – фрагмент, превод: С. Крстевска).

Книгата *Мала анџолоџија на џолската џроза и џоезија* претставува вистински студентски преведувачки потфат! Студентските преводи поместени во неа, на најубав можен начин, го илустрираат и го продолжуваат заветот на нашиот патрон, Блаже Конески, за негување на јазикот како наша единствена Татковина! Зашто без вистинска љубов и посветеност на сопствениот јазик, нема да постои ни љубопитност, ни интерес за другите, туѓи јазици, литератури и култури. Од друга страна, преку преводот на другите, се запознаваме и себеси. Идентитетот и алтеритетот се во синергија. Токму Конески се залагаше за „преведувањето како за слободен творечки чин“, со „една мера на изневерување, но во творечка смисла“, како неопходност да продолжи да зрачи уметничкиот текст во друг јазик, литература и култура.

Верувам дека токму споменатата заложба им била мисла-водилка на студентите по полски јазик и книжевност. Нивните први преведувачки искуства преточени низ страниците на книгата *Мала анџолоџија на џолската џроза и џоезија*, несомнено, ќе бидат поттикнувачки и за други слични проекти во иднина. Впрочем, со тоа што во поднасловот пишува „Том I“ значи дека многу веројатно ќе следат и други. Благородната мисија на студентите за превод на полската книжевност продолжува...

